TARİH

DOĞAN AVCIOĞLU

OSMANLI'NIN DÜZENİ

Türklerin Tarihi: 6. Kitap

Yayına Hazırlayan:
Doğan Yurdakul

Doğan Avcıoğlu

1926'da Bursa'da doğdu. Fransa'da iktisat ve siyasal bilimler öğrenimi gördükten sonra 1955'te Türkiye'ye döndü ve Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde asistan oldu. 1956'dan itibaren Cumhuriyet Halk Partisi'nin araştırma bürosunda çalıştı. *Ulus* gazetesinde, *Akis* ve *Kim* dergilerinde yazılar yazdı. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra CHP'den Temsilciler Meclisi'ne üye seçilen Avcıoğlu, 1961 Anayasası'nın hazırlanmasına da katkıda bulundu. 1960-61'de *Vatan* ve *Ulus* gazetelerinde yazarlık, Ankara Radyosu'nda dış haberler yorumculuğu yaptı. 1967'de *Yön* ve 1969'da *Devrim* dergilerini çıkardı. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra yargılanan ve beraat eden Avcıoğlu, 1973'te siyasal yaşamdan çekildi. 4 Kasım 1983'te, mide kanseri tedavisi gördüğü İstanbul'da öldü. Vasiyeti üzerine Büyükada'da toprağa verildi. (Daha ayrıntılı yaşamöyküsü s. 257'de yer almaktadır.)

Yayımlanmış kitapları: *Türkiye'nin Düzeni* (1968), *31 Mart'ta Yabancı Parmağı* (1969), *Devrim Üzerine* (1971), *Milli Kurtuluş Tarihi* (4 cilt, 1974-1975), *Türklerin Tarihi* (1978-1982), *Devrim ve "Demokrasi" Üzerine* (1980).

Doğan Yurdakul

1946'da Bozdoğan'da (Aydın) doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra Fransa'da doktora çalışması yaptı, Cenevre Üniversitesi'nde Fransız Dili ve Uygarlığı eğitimi gördü.

Gazeteciliğe 1963 yılında *Yenigün* gazetesinde başladı; *Ulus* gazetesi, *Kim* dergisi, *Yön* ve *Devrim* dergileriyle devam etti. 12 Mart döneminde Mamak Askeri Cezaevi'nde iki yıla yakın tutuklu kaldı. 1974 yılında afla çıktıktan sonra *Vatan* gazetesinde çalıştı, *Aydınlık* gazetesinde köşe yazarlığı ve Ankara temsilciliği yaptı. 12 Eylül askeri darbesinde *Aydınlık* kapatılınca *Yankı* dergisine yazıişleri müdürü oldu. Yazdığı

yazılar nedeniyle hakkında gıyabi tutuklama kararı çıkınca yurtdışına çıktı; Brüksel, Paris ve Cenevre'de çeşitli işlerde çalıştı. Türk Ceza Kanunu'nun komünizm propagandasını cezalandıran 142. maddesi kaldırılınca hakkında verilmiş 220 yıllık hapis cezası düştü ve 1991'de yurda döndü. *Evrensel* gazetesi Ankara temsilciliği, *Siyah Beyaz* gazetesi genel yayın yönetmenliği, *Günaydın* gazetesi Ankara haber müdürlüğü yaptı. 1997 yılında "32. Gün" programı Ankara temsilcisiyken kitap yazmak üzere kendi isteğiyle emekli oldu. 2008 yılından beri yaptığı Odatv yayın koordinatörlüğü sırasında 6 Mart 2011 tarihinde tutuklandı, 23 Şubat 2012'de tahliye edilen Doğan Yurdakul duldur ve bir kızı vardır.

Yayımlanmış diğer kitapları arasında *Abi* (*Kabadayılar, Mafya ve Derin Devlet)*; *Adalet Savaşçısı* (Cengiz Erdinç ile birlikte); *Reis* (Soner Yalçın ile birlikte); *Bay Pipo* (Soner Yalçın ile birlikte); *Çetele* (Cengiz Erdinç ile birlikte); *Sırların Kavşağında* ve *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük* sayılabilir. Ayrıca Fransızcadan Türkçeye çevirdiği 6 kitap bulunmaktadır.

Kırmızı Kedi Yayınevi: 258
Tarih: 6
Osmanlı'nın Düzeni
Türklerin Tarihi: Altıncı Kitap
Doğan Avcıoğlu
Yayına Hazırlayan: Doğan Yurdakul

Yayın Yönetmeni: İlknur Özdemir
Editör: Bahar Gökpınar
Son Okuma: Serra Tüzün
Kapak Tasarımı ve Grafik: Yeşim Ercan Aydın
Kapak Fotoğrafı: Ara Güler

Birinci Basım: Kasım 2013, İstanbul
ISBN: 978-605-4764-80-8
Kırmızı Kedi Sertifika No: 13252
Kırmızı Kedi Yayınevi
kirmizikedi@kirmizikedikitap.com /www.kirmizikedikitap.com
Ömer Avni M. Emektar S. No: 18 Gümüşsuyu 34427 İSTANBUL
T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

Doğan Avcıoğlu

OSMANLI'NIN DÜZENİ

Türklerin Tarihi:
Altıncı Kitap

Yayına Hazırlayan:
Doğan Yurdakul

Sevil Yurdakul'un anısına...

SUNUŞ

Bu kitap, Doğan Avcıoğlu'nun bıraktığı araştırma notlarının, onun ölümünden sonra incelenip düzenlenerek hazırlanmasından oluşmuş bir çalışmadır. Yani, Batıda Latince ismiyle ünlenmiş deyimiyle "postmortem" bir kitaptır. Nasıl hazırlandığını okuyuculara ve ileride bu çalışmadan veya kaynak çalışmasından yararlanmak isteyebilecek araştırmacılara anlatmak isterim.

4 Kasım 1983'te aramızdan ayrılan Doğan Avcıoğlu'ndan, elyazısıyla yazılmış defterler ve kâğıtlar dolusu notlar kaldı.

Benim bu "hazineyi" buluşumun öyküsü ilginçtir.

Ablam Sevil Yurdakul, bana eski eşi Doğan Avcıoğlu'ndan kalan bir defter göstermiş ve bunun "Türklerin Tarihi" serisiyle ilgili olabileceğini söylemişti. Defteri hızla gözden geçirmiş ve yayımlanmış kitaplarından birinin elyazması olabileceği düşüncesiyle bir kenara bırakmıştım.

Ablamı 28 Aralık 2009'da ani bir hastalık sonucu kaybettik.

Sonra ben düşüncelerim ve yazdıklarım nedeniyle Silivri'ye kapatıldım.

Çıktıktan sonra kalp ameliyatı geçirdim. Eve dönünce ilk aradığım şey o defter oldu.

Bu, Doğan Avcıoğlu'nun çok okunaksız olan elyazısıyla dolu 182 sayfalık bir "Harita Metot" defteriydi. Yeniden ve dikkatle okuduğumda anladım ki, bunlar "Türklerin Tarihi"ne devam etmek için tutulmuş Osmanlı dönemiyle ilgili notlardı. İtiraf ediyorum; notların okuyucuyla buluşmasının yirmi yıl gecikmesinin sorumluluğu bana aittir.

Bu bulguyu ilk kez yayıncım Haluk Hepkon ile paylaştım, "Ağabey, işi gücü bırak lütfen, bunu hazırla!" dedi.

Bunun üzerine derhal defteri deşifre ederek bilgisayara kaydetmeye başladım. Yazı o kadar okunaksızdı ki, defterin fotokopisini çeken kişi

“Ağabey bu yazılar nece?” diye sormuştu.

Ama bu benim için büyük bir sorun değildi…

Doğan Avcıoğlu yazılarını ve kitaplarını daktiloyla değil, elyazısıyla yazardı. *Devrim* dergisinde yazdıklarını ağabeyi Hamdi Avcıoğlu, Uluç Gürkan, Hasan Cemal ve ben daktilo ederdik.

O yüzden elyazmalarını bilgisayara geçirmekte çok zorluk çekmedim.

Gelin görün ki, defteri deşifre ederken 83. sayfada parantez içinde bir notla karşılaştım: “Bak. Öteki benzer defter–harita metot defteri-2.”

Eyvah! Demek ki bundan başka bir defter daha vardı.

Bereket versin çocukları ablamın evini kapatmamışlardı. Ablamın yıllarca yanında olan emektarı Satı Hanım eve bakmaya devam ediyordu. Hemen Ankara’ya koştum, Satı Hanım bana evin zemin katında bulunan bir sandığı açtı, içi defterler ve kâğıtlarla doluydu. O sandığın içinde tam 53 defter ve 100 sayfadan fazla (bizim eskiden saman kâğıdı dediğimiz) üçüncü hamur kâğıda yazılmış elyazmalarını buldum. Bu “hazine”nin hepsini toplayıp İstanbul’daki evime getirdim.

Elyazması yığınını hızla gözden geçirip sınıflandırdık. Doğan Avcıoğlu eline ne geçtiyse ona yazmıştı: Harita metot defterleri, okul defterleri, ajandalar, fihristler, üçüncü hamur kâğıtlar, hatta Anka ajansının o zamanlar abonelerine teksir olarak yolladığı günlük bültenlerin boş olan arka sayfaları…

Bütün bu notlarda, okuduğu tüm (Türkçe, İngilizce, Fransızca) kitapların geniş özetlerini çıkarmıştı. Bunların hangi kitaplar olduğunu bu kitabın kaynakça bölümünde görebilirsiniz.

Bir insan, yüzden fazla kitabın özetini elyazısıyla nasıl yazar? Çeşitli dillerdeki onca kitaptan sayfa sayfa elyazısıyla not almak ne demektir? Böyle bir çalışmayı gözünüzün önüne getirebilir misiniz?

İşte Doğan Avcıoğlu budur.

Bence, tek kişilik bir araştırma merkezi gibi çalışmıştır. Zaten Uğur Mumcu da ona “tek kişilik üniversite” sıfatını yakıştırmaktadır. Bilgisayarın olmadığı bir dönemde beynini bilgisayar gibi kullanmıştır. Yazdığı notlar şimdi bize, sanki yapay bir bellek içinde verilir gibi, defterler ve kâğıtlar içinde sunulmaktadır.

* * *

Dikkatle incelediğim defterlerdeki ve kâğıtlardaki notları üç gruba ayırmak gerekiyordu: Elyazmalarının büyük bir kısmı yayımlanmış kitaplarının müsvedde çalışmalarıydı ve artık sadece hatıra değerleri kalmıştı.

İkinci gruptaki notlar günlük olaylarla ilgiliydi; Avcıoğlu ölünceye kadar her gün meydana gelen olayları, yetkililerin açıklamalarını ve köşe yazarlarının yorumlarını günü gününe not etmişti, bu notların belli bir dönemi aydınlatması açısından önemi vardı, ileride belki yayımlanabilir diyerek dosyalayıp bir kenara ayırdım.

Üçüncü ve bizi asıl ilgilendiren gruptaki notlar, yazmayı düşündüğü *Türklerin Tarihi* serisinin son iki cildi ile ilgili notlardı; altıncı cilt olarak hazırladığı Osmanlı notları ve son cilt olarak tasarladığını sandığım bir sözlük... Toplam 13 defter ve yüzden fazla kâğıda yazılmış bu son gruptaki notların Osmanlı ile ilgili olanlarını elinizdeki bu kitaba aldık. Geri kalanı alfabetik bir sözlük şeklinde yazılmıştı ve *Türklerin Tarihi* serisinin hepsinde geçen kavramlar, kişiler ve yerler hakkında açıklamaları içeriyordu. Bu sözlüğün, *Türklerin Tarihi*'nin tümünü toparlayan bir yedinci cilt olduğu kanısındayım ve külliyatı tamamlamak için bu kitaptan sonra yayımlanması gerektiğini düşünüyorum.

Bu kanımı güçlendiren tanıklıklar da var.

Altan Öymen: "*Türklerin Tarihi*'ne iki cilt daha yazacaktı. Yazamadı."

Mehmet Kemal: "Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*'ni tamamlayamadan dünyamızdan ayrıldı. Bu kitabı tamamlasa bir senteze varacak, bize gecikme ve duraklamalarımızın nedenlerini açıklayacaktı. Bu kitap tamamlanabilir mi? Tek adamın yaptığı bir işi bundan sonra bir kurul belki gerçekleştirebilir."

Gülten Kazgan: "Türk'ün tanınmasını da *Türklerin Tarihi*'ne borçluyuz. Ne yazık ki, Türk insanını tanımamızı sağlayacak bu araştırmanın tamamlanmasına Doğan'ın ömrü vefa etmedi. Gönül ister ki, Doğan'ın yarım kalmış notları varsa, konuyu nasıl düşündüğünü iyi

anlayan bir veya birkaç kişi bu notları derlesin, toplasın ve yarım kalan bu dev çalışmayı tamamlasın.”

Doğan Avcıoğlu, Şahap Balcıoğlu’na şunları söylemişti: “*Türklerin Tarihi* bitmedi. Daha iki cilt yazmam gerek. Acaba vaktim olacak mı?”

Ölümünden birkaç gün önce Uluç Gürkan’a da, “*Türklerin Tarihi*’nin son cildine çalışamıyorum. Ben bütün kitaplarımı son bir cildi yazmak için kaleme alırım. O kitaplar yaptığım araştırmaları araştırmacılara bırakmak için bir malzemedir. *Türklerin Tarihi*’nin beş cildini, altıncı cildi yazmak için yazdım. Altıncı cildi yazamıyorum,” demişti.

Bu tanıklıklar, bana yol gösterdikleri kadar, yaptığım işin önemi ve ciddiyeti hakkındaki sorumluluğumu da hatırlattılar.

Doğan Avcıoğlu’nun *Türklerin Tarihi*’ne Osmanlı ile devam edeceğini anlamak için zaten kehanette bulunmam gerekmiyordu. Beşinci cildin sonunda bir duyuru yapmıştı ve oraya “Altıncı Kitap’ta: Osmanlılar” ibaresini koymuştu. *Türklerin Tarihi*’nin beşinci cildinin özellikle son bölümlerinde anlattığı tarihsel olayların çoğunda bunların ayrıntılarını gelecek Osmanlı kitabında yazacağını söylemişti. Örneğin sayfa 2265: “Bir iki cümleyle dokunduğumuz bu gelişmeleri, Osmanlı İmparatorluğu bölümünde ele alacağız. Şimdilik belirtmek istediğimiz, Batı Anadolu Türk beyliklerinin niteliği ve Ege’nin Türkleşmesi sorunudur.” Sayfa 2270: “Toprak düzenindeki bu gelişmeleri, Osmanlı bölümünde inceleyeceğiz.”

Türklerin Tarihi serisinin kronolojik sıralamasına bakınca da, yeni cildin Osmanlılar olacağına dair hiçbir kuşkuya yer kalmıyordu.

* * *

Gelelim bu kitabın nasıl hazırlandığına.

Doğan Avcıoğlu’nun bu kitap için yaptığı hazırlık çalışmaları 13 defter ve çok sayıda kâğıda elle yazılmıştı. Notlar dağınıktı; belli bir plan ve program içerisinde yazılmamışlardı ve kronolojik bir sıra izlemiyorlardı. Notlar, yüzden fazla kitap ve ansiklopediden yapılmış bir özetler bütünüydü.

Elimde muazzam bir bilgi yığını vardı, ama ortada bu malzemeyi toparlayacak bir plan yoktu. Üstelik bunu, notlarını yayına hazırladığım

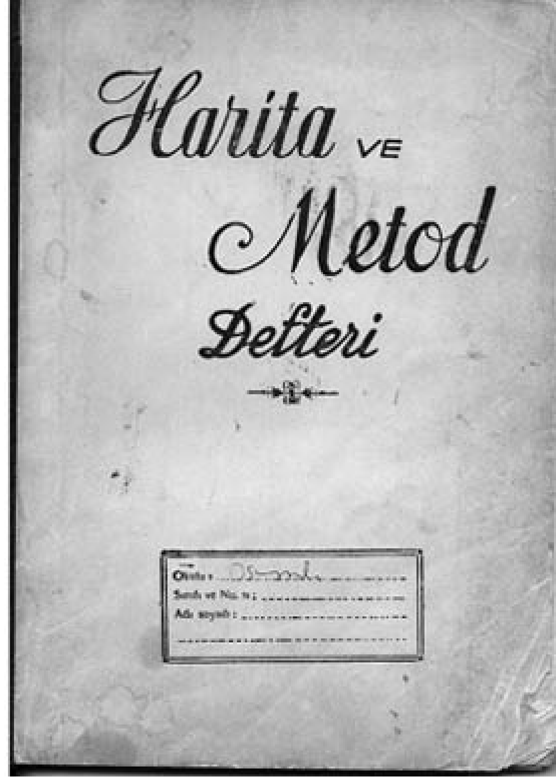
değerli insana sorma olanağım da yoktu.

Bu planı şöyle elde ettim: Daha önce sözünü ettiğim ve kapağında "Osmanlı" ibaresinin olduğu ilk deftere "ana defter" adını verdim. Neyse ki bu ana defter belli bir plan dahilinde yazılmıştı ve Avcıoğlu'nun ne yapmak istediğine dair güçlü ipuçları veriyordu.

Ayrıca, Avcıoğlu *Türkiye'nin Düzeni* kitabının ilk bölümünde uzun bir Osmanlı tahlili yapmış, adeta bu kitabın teorik çerçevesini çizmişti. Bu teorik çerçevenin temel tezi özetle şuydu: Prekapitalist bir üretim tarzına sahip olan Osmanlı'nın kendi iç dinamiğiyle kapitalizme geçebilecek, sanayileşmeyi başarabilecek ekonomik ve sosyal bir altyapısı vardı. Ancak toprak sisteminin yozlaşması, iç isyanlar ve yeniçeri ocağının bozularak yönetime müdahale eder duruma gelmesi devleti bitkin düşürdü ve bu gelişmeyi önledi. Buna karşılık Batılı kapitalist devletler denizlerdeki üstünlükleri sayesinde ticaret yollarını Osmanlı'nın aleyhine değiştirdiler ve sömürgeler elde ederek daha da zenginleştiler. Osmanlı'nın İngilizlerle 1838'de yaptığı ticaret anlaşması idam fermanı oldu ve bu tarihten sonra Türkiye Avrupa sermayesinin açık pazarı haline geldi, var olan sanayisi de, sanayileşme çabaları da ortadan kayboldu.

Türklerin Tarihi'nin altıncı kitabı olan Osmanlı dönemi, bence, işte bu teorik çerçevenin içini dolduracak ve Avcıoğlu'nun söz konusu tezlerine tarihsel kanıtlar getirecekti.

Öte yandan, Avcıoğlu bütün bu notlarında siyasal olayları sosyo-ekonomik temelleriyle birlikte ele almaya dikkat etmişti.

Doğan Avcıoğlu'nun Türklerin Tarihi 6. Cildi için hazırladığı defterlerden ilkinin kapağı.

Notların tamamında dört renk kullanmış; ana metni siyah veya mavi kalemle yazmış, bazı başlıkları, paragrafları ve satırları kırmızı veya yeşil kalemle çizmişti. Birçok sayfanın yanında açıklayıcı notlar vardı. Okuduğu kitaplarda da aynı şekilde önemli gördüğü satır altlarını çizmiş ve sayfa kenarlarına notlar yazmıştı.

Bu kitabın planını işte bütün bu unsurları dikkate alarak hazırladım.

Avcıoğlu, Osmanlı'nın tarihine klasik şemada olduğu gibi "Yükselme-Duraklama-Gerileme dönemleri" biçiminde bakmıyordu. Notlarından çıkardığıma göre onun şeması "Kuruluş ve Fetihler Çağı-Cihanşümul İmparatorluk Çağı-Süleyman Sonrası Çağ" biçimindeydi, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra, II. Selim ile birlikte çöküşün başladığı kanısındaydı. Ben de onun bu şemasını ana bölümler olarak düzenledim.

Padişah isimlerini Avcıoğlu'nun yazdığı gibi bıraktım, Bayazıt, Mehmet, Ahmet, Murat gibi. Aynı isimli padişahların sıra numaralarını ismin başına değil, sonuna getiriyordu. Örneğin II. Mehmet yerine Mehmet II, III. Selim yerine Selim III, IV. Murat yerine Murat IV gibi. Yararlandığı birçok kaynakta da böyle yazıyordu. Ama emin olmak için bir de değerli tarihçi Sayın Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Hatemi'ye sordum. "Evet" dedi, "Osmanlıcada padişah isimleri böyledir, örneğin, II. Mehmet'e Mehmet-i Sani, III. Selim'e Selim-i Salis, IV. Murat'a Murat-ı Rabi denir." Bir de iltifatta bulundu, "Siz arkeolojik bir çalışma yapıyorsunuz," dedi.

Ancak işin bir de manüskriptoloji (elyazması çözme) yönü vardı.

İlk beş cildi salt üslup açısından yeniden inceledim ve o üsluba bağlı kalmaya çalıştım. Ara başlıkların çoğunu Avcıoğlu'nun notlarının içinden çıkardım, bazı ara başlıklarda ise güncelleme yaptım, okuyucunun bunları fark edeceğini umuyoruz.

Avcıoğlu'nun yararlandığı kaynakların bir kısmı ablamın kütüphanesinden kalmıştı. Ama birçoğu da kayıptı. Kayıp olanları

sahaflardan arayıp buldum ama baskı tarihleri farklı olduğu için birçoğunda Avcıoğlu’nun verdiği sayfa numaraları ile elimdekiler örtüşmüyordu. Bu yüzden dipnotlarda elimdeki baskıların sayfa numaralarını vermek zorunda kaldık. Doğan Avcıoğlu, birçok kitabı İngilizce ve Fransızcasından okuyup notlar almıştı. Elimdeki orijinallerini kullandım. Türkçeye çevrilmiş olanların Türkçe baskılarını bulup karşılaştırdım.

Kitabın sonundaki kaynakça böyle oluştu; kaynakçada Avcıoğlu’nun yararlandığı kaynaklarla eklediğim kaynaklar bir aradadır.

Daha önce belirttiğim gibi Avcıoğlu’nun notları arasında *Türklerin Tarihi*’nin bütün kitaplarını içeren ve benim yedinci cilt hazırlığı olduğunu düşündüğüm bir sözlük çalışması da vardı. Bu sözlüğün sadece Osmanlı’yı ilgilendiren maddelerini bu kitabın sonuna aldım.

Avcıoğlu’nun Osmanlı notları 1838 İngiliz Ticaret Anlaş-ması’yla bitmekteydi. Böyle bitmesinin Avcıoğlu’nun külliyatı içinde mantıksal ve kronolojik bir bütünlüğü vardı. Çünkü *Türkiye’nin Düzeni* kitabına “Türkiye’nin idam fermanı” olarak nitelediği bu anlaşma ile başlıyordu ve bağımsızlığı kaybetmenin belgesi olarak görüyordu. *Milli Kurtuluş Tarihi* serisine de 1838 yılını başlangıç olarak alıyordu. Ama okuyucuya bu konuda bir fikir verebilmek için, kitabın sonuna *Türkiye’nin Düzeni* kitabının girişinden özet bir bölüm ekledim ve iki kitap arasında bir köprü kurmaya çalıştım.

Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*’nin birinci cildine şu alçakgönüllü sözlerle başlıyordu: “*Türklerin Tarihi*’nin bir ilk deneme olmaktan öte iddiası yok. Marksist tarih anlayışından elimizden geldiğince yararlanmaya çalıştık. Fakat Marksist bir tarih yazabildiğimiz iddiasından çok uzağız… Sınırlılıklarını ve yetersizliklerini çok iyi bilen *Türklerin Tarihi*’nin böyle bir iddiası yok. Elimizden geldiği ve sınırlı kaynakların izin verdiği ölçüde, Türklerin gerçek tarihine yaklaşmayı denedik. Bu deneme, genç araştırıcılarda, tarihimizin çeşitli bölümlerini daha derinlemesine araştırma isteği uyandırırsa, amacına ulaşmış sayılabilir.”

Bu sözleri bir vasiyet gibi kabul ettim ve bu kitabı hazırlarken bu vasiyete bağlı kalmaya çalıştım.

Bu kitap yayımlandıktan sonra, elyazmalarının hepsi taranıp bilgisayar ortamına aktarılacak. Tarihe, okuyuculara ve araştırmacılara emanet edilecek. Notların tamamı okunduğunda, yaptığım “yayına hazırlama çalışması” belki daha iyi değerlendirilebilir.

Doğan Yurdakul

İstanbul

Ekim 2013

I.

OSMANLI’NIN TOPRAK MÜLKİYETİ DÜZENİ

TIMAR SİSTEMİ

Tımar, bir ırk ya da uygarlığın imtiyazı ya da büyük devlet adamlarının icadı olmayan, kendiliğinden ortaya çıkmış bir sistemdir.

Kısa bir tanımla, geçim ve hizmet giderleri için bir kısım asker ve memurlara belli bölgelerin kendi adlarına tahsili yetkisiyle verilmiş vergi kaynaklarına ve senelik geliri 20 bin akçeye kadar olan askeri birliklere verilen addır.[1]

Bu sistem Osmanlı'ya Selçuklu ve İran Moğollarının mirasıdır. Nizamülmülk'ün askeri hizmet karşılığında dağıttığı iktalar[2] Anadolu Selçukluları ve Osmanlı'da ana çizgileri ile bir tımar örneği teşkil edebilecek bazı özellikler taşır. Bu askeri dirliklerle, dağıtılan arazinin üstündeki halkın da sahibi yine hükümdardır. Dirlik sahibi, halktan miktarı ve nevileri kanunla saptanmış bir kısım vergi gelirini tahsile yetkilidir. Yetkisini aşanın dirliği elinden alınır. Hizmet karşılığı geçici olarak verilen dirlikler ancak hizmet şartıyla babadan oğula geçer.

Benzeri bir tımar sistemi Anadolu Selçuklu Devleti'nde de geniş ölçüde uygulama bulur. Fethedilen memleketleri iskân etme, sınır boylarını teşkilatlandırma ihtiyacı burada devlete ait topraklar üzerinde, yine devlete ait olması gereken vergilerin geliriyle geçinen ve donatılan büyük bir ordu kurulmasını gerekli kılar. Keykubad'ın ordu mevcudu yüz bini bulur. Bunların büyük kısmı sipahi denilen ikta askerleridir. 1276'daki İlhanlı işgali, Selçuklu ikta sistemini bozar. Bir kısım eski askeri ikta arazisi, Moğol aristokrasisinin malikâne toprakları haline sokulmasına sebep olur. İran'da, 1303 yılındaki Gazan Han reformu ile İlhanlı iktaları Selçuklu örneğinde yeniden teşkilatlandırılır. Bu teşkilatlanma Anadolu beyliklerinde de yaşamaya devam eder.

OSMANLI'NIN BİZANS'TAN "PRONOİA"YI DEVRALDIĞI İDDİASI DOĞRU MU?

Osmanlı'nın Bizans'ın tımar sistemini aldığını söylemek, Selçuklu tımar sistemini yok saymak ve Türkleri her türlü kültür ve teşkilat mirasından yoksun bir göçebe aşireti saymak demektir.

Elbette Bizans'ta da "tımarlar" vardı, İmparatorlar, Osmanlı Padişahları gibi devlet topraklarının bir kısmını, üstündeki çiftliklerle birlikte istediklerine temlik veya vakfedebiliyordu. Bu tip malikâne toprakları yanında, Osmanlı tımarına çok benzer biçimde askeri vazifeye bağlı toprak tahsisleri Bizans'ın askeri teşkilatının esasını teşkil ediyor ve yaygın olarak uygulanıyordu.

"Pronoia" adını taşıyan bu tımarlarda dirliğin toprağı ve üstündeki köylü, imparatorun malı sayılıyordu. Bunlar mirasçılara geçmiyor, satılamıyor, devir ve vakfedilemiyordu. Kavramın Grekçesindeki anlamı ile Hıristiyanlar için anlamı farklı idi. Kökeninde "Kharistikarion" (askeri hizmet koşuluyla verilen arazi) kavramı da vardı.[3] Sonraki pronoia adıyla aldığı anlam ilk anlamını kaybettirmedi. Vasiliev'e göre, "Şartlı yükümlülükler verir, bundan da özellikle askeri hizmet kastedilir. Şartsız değildir ve miras yoluyla devredilmez. Pronoia'yı sahibi satamaz. Pronoia'yı imparator veya onun adına bakanları verir. X. yüzyıla kadar askeri hizmete bağlı toprak anlamında kullanılır. Kesinlik, özel anlamda, XI. yüzyılın ikinci yarısında görülüyor. Komnenos döneminde pronoia vermek olağandı. Haçlıların, Batı etkisinin girişi, özellikle Latinofil [Latinsever] Manuel I (1143-1180) ile birlikte, aktüel Batı Avrupa feodal terimleri Grek ve Bizans'ta gözüküyor."

İznik'te de Vatatzes[4] pronoia dağıtır, askerlik hizmetine karşı toprak verir. Pronoia verilenlerin büyük toprak sahipleriyle çatışmaları olur. Vatatzes köylüyü ve şehirli sınıfı tutar.[56]

SIRPLARDA VE BOSNA'DA İSE "BAŞTİNA" VAR

Sırp devletinde de malikâneler yanında pronoia sistemi uygulanıyor. Duşan[7] kararnamesi ile dirliklerine bir aile mülkü (baştina) olarak sahip olamayan tımar sahiplerinin, satmak, miras bırakmak hakkı yoktur.

Bosna Krallığı'nda ise asiller güçlü olduğundan pronoia yerine baştina sistemi söz konusudur. Bu baştina sistemi Osmanlı egemenliği

altında da uzun müddet yaşar.

Halil İnalcık, baştina ile ilgili olarak şunları yazar: “Baş-tina’dan yola çıkalım. Osmanlı fethinden önce Truhelka’nın[8] tarifine göre, hükümdarların bir hizmet karşılığında bir şahsa ırsi ve daimi mutlak mülk olarak vermiş oldukları arazi parçası, satılabilir, terk ve ferağ edilebilir. Bütün angarya ve vergilerden muaftır. Baştina sahipliği soylu sınıfı içerir. (Yani Osmanlı temlikinden farklı değil. Elimizdeki en eski Osmanlı temlikname 749’da Orhan’a ait.) Fakat Osmanlılarda temlikler tımar sahasını daralttığı, hazine aleyhine netice verdiği için, olağanüstü hallerde verilir ve zaman zaman genel bir gözden geçirme muamelesine tabi tutulurdu. Bir kısmı aslına, miri arazi haline irca edilirdi. Şu halde, Bosna’da mühim miktara baliğ olan baştinaların, sahiplerinin ellerinde bırakılması, Osmanlı devletince eski devirlerin müesseselerine karşı hakikaten ehemmiyetli bir müsamahayı ifade eder.”[9]

Fetihten önceki İstanbul’u ve Bizans feodalizmini incelerken bu konuya tekrar döneceğiz.

TIMARIN ÇEKİRDEĞİ: KILIÇ

Her sancakta zeamet ve tımarların büyüklü küçüklü dağıtılış şekli ve kadro mevcutlarının uzun kalması için türlü tedbirler alınırdı: Kılıç denen ve hiç değişmeyen tımar çekirdek kısmı ve buna zamanla eklenen hisseler Rumeli’de 6 bin akçeye kadardı, tezkeresiz tımarların kılıç kısmı 3 bin akçeydi. 6 bin ila 20 bin arasında değişen tezkereli tımarın kılıcı 6 bindi. Anadolu’da tezkeresiz kılıcı 2 bindi. Kılıçların adedi ve yerleri değiştirilemezdi. Her tımar sahibinin bir kılıç yerine atanması gerekirdi. Babaların tımarının ortak beratla iki kardeşe verilmesi hariç, bir kılıç yerine iki kişi atanamazdı. İki kılıç yeri bir kişiye İki bu bir tımar kadrosunun lağvı demektir verilemezdi.

“*İbtida kılıcı*” 3 bin akçe olan eyalette tımar sahibi ölünce, oğullara ancak bu kısmı verilebilirdi. Öteki tımarları dahil köylerin gelirlerinden çıkarılan hisseler halinde yapılmış zamlar geri alınırdı veya başka tımar sahiplerine yapılacak ilaveler böylece sağlanırdı.

Yani tımarın her akçesine göre, her tımar kategorisi için işe başlamaya esas ayrı bir barem derecesi oluyordu. O tımarda kalınırken

elde edilebilecek zamların bir tavanı da vardı. O tavana erişen tımar sahibinin daha fazla terfi edebilmesi için ayrı kategoriden başka bir tımara atanması gerekliydi.

Tımarların tezkereli ya da tezkeresiz, zeamet ve has gibi kategorileri de değiştirilebiliyordu. Örneğin tezkereli tımar ve hisseler ilavesiyle 20 bin akçelik zeamet yapılabilirdi ama bunlar icmal defterlerinde kadrosu olan icmalli bir zeamet sayılmazdı, tımar “mahlûl” kalınca bu hisseler de alıkonurdu. Gerçek (icmalli) zeametlerin kılıçları 20 bin akçelik olduğundan 100 bin akçeye kadar çıkabilir, hisselerle daha sonra alınırdı. Geliri 100 bin akçenin üstünde olan ise hastı.

Böylece kılıç miktarına dönüş, tımar sipahiliğinin nesiller boyunca aile mülkü halinde güçlenmesine engel olur. Esasen incelemeler tımarların elden ele büyük bir süratle devredildiğini gösteriyor. Bunlar yeniden tayin, terfi, feragat, mübadele ve mazuliyet yollarıyla gerçekleştiriliyor.

Dirliğinden hoşnut olmayan tımar sahibinin, onu başka tımarla değiştirmesi yahut daha iyisini bulmak umuduyla tımarı başkasına devredip mazuller arasında fırsat gözlemesi ve bu ümitle seferlere eşmesi sık sık görülmüştür. Terakki sağlamak için bile ve bahane ile tımarlardan feragat edip bir diğer tımara talip olanlar çoktur.

Hayatta olan zaim ve tımar sahiplerinin çocuklarına dirlik vermek âdet değildi. Ancak ihtiyar sipahi oğluna yalnızca kılıç kısmını devredebilirdi. Yalnız atadan ve dededen “ocak” ve “kademi yurt” olan mülk tımarlarında yurdun bütünlüğü bozulmazdı.

Sefere eşebilecek yaşı geldiği halde, babasının ölümünden sonra yedi yıl tımar talebinde bulunmayan oğul, haklarını yitiriyordu.

MALİKÂNE SİSTEMİNDEN OSMANLI TIMARINA: FEODALİTEYİ ÖNLEME

Sahib-i arz da dense, tımar “vazifeye bağlı maaş” niteliğindedir. Mülkün geliri değildir. Sipahinin hizmete yarar erkek evlatlarından birine veya birkaçına tımar verilir. Ama mutlaka aynı tımar değildir ve kıymeti de düşüktür. Sipahi tımarının “***kılıç***” denen ve bir başlangıç kadro maaşı teşkil eden çekirdek kısmı var. Gösterilen yararlılığa göre

ilerleme zammı yapılıyor. Bu büyüme evlada tam ve aynen intikal etmez. Böylece tımar arazisinin zamanla türlü fırsatlardan faydalanılarak büyütülmüş olan şekilleriyle bir aile mülkü halinde nesiller boyunca aynı soydan gelen kimselerin elinde kalması ve büyümesi önlenmiş olur. Has ve zeamet biçimindeki büyük tımarların sahibi olan vezir ve beyler sık sık değiştirilmekte olduğundan, değişen sahiplerinin bu tımarlarla ailevi bir ilişki ve yakın bir ilgi kurmaları olanaksız bulunmaktadır.

Fakat askeri vazifelere bağlı dirliklerin hepsi bu gibi özellikler taşımıyor.

EŞKİNCİLİ[10] MÜLKLER VEYA MÜLK TIMARLARI

Devlet, çeşitli hak ve resimleri toplama yetkisini, tımar sahibine bütün hayatı boyunca, sonra da mirasçılarına tam bir mülk halinde tasarruf edilebilecek bir gelir halinde bırakır. Bu gibi haklar devletten vaktiyle bir mülk olarak satın alınmış veya olağanüstü durumlarda bir hizmete bağlı olmayarak bağışlanmış serbest mülkler oldukları halde, askeri hizmet şartı zamanla devlet tarafından mülk sahiplerine zorla kabul ettirilir. Bu nedenle mülk tımarlarının sahibi, bizzat sefere gitmek veya cebelu[11] yollamak zorunda kalır.

Bu hizmetler yerine getirildiği takdirde, devlet mülk tımarlarına el koymaz. Hizmetleri yerine getirmeyenlerden dirlikler alınır. Devlet tımarın yalnızca bir yıllık gelirine el koyar. Sahibi ölünce bütünüyle varsa erkek evlada, yoksa mirasçılarına verilir. Onlar da payları oranında cebelu giderlerine katkıda bulunur. Bunlar serbestçe satılabilir. Satın alan aynı yükümlülükleri taşır.

Eldeki kayıtlar, eşkincili mülklerin Osmanlı’ya daha önceki Anadolu beyliklerinden geçtiğini gösteriyor. Osmanlılar kendilerine Anadolu beyliklerinden geçen ve az çok kuvvetli bir soy asaletini sürdürmekte olan bu tip tımarları, özellikle bazı Doğu Anadolu sancaklarında olduğu gibi gerekli gördükçe muhafaza eder. Hatta Rumeli’de, Bosna’da olduğu gibi, bazı Hıristiyan beylerin ve soyların ellerinde bırakılmış olan dirliklerin de böyle aile mülkü tımarlar haline geldikleri görülür.

YURTLUK VE OCAKLIK

Doğu Anadolu'nun fethinde hizmet ve itaatleri karşılığında bazı eski emirlere kimi sancak ve haslar "yurtluk ve ocaklık" olarak temlik edilirdi.

Belli sayıda cebelu ile sefere gitmekle yükümlü tımar sahipleri ise gelişigüzel azledilir, sürülür. İhanette bile yurtları oğul ve akrabalarına verilirdi.

Fakat zamanla, fırsat olunca sipahi tımarına yaklaşılarak kayıt ve yükümlülükler getirilir, genel tensikat derecesinde birçok eşkincili mülk kaldırılırdı.

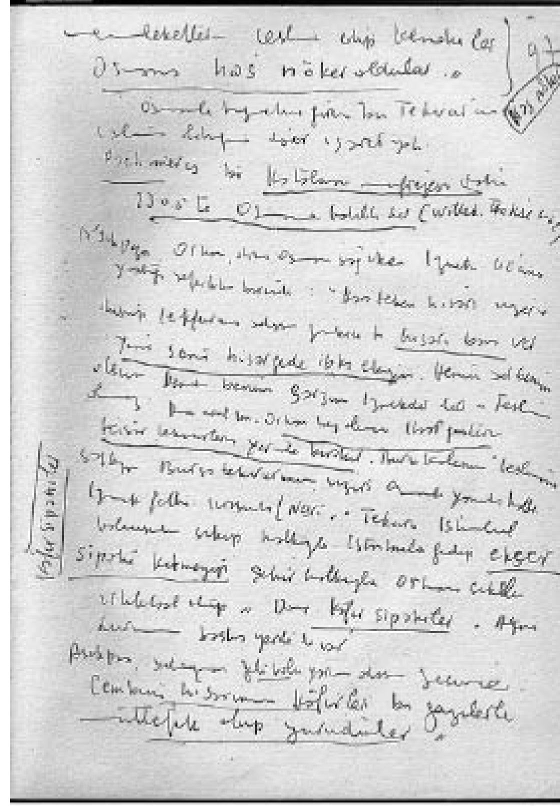
HIRİSTİYAN SİPAHİLER

İnalcık'a göre, "Osmanlı istilasının mahiyet ve esprisine ait eski kanaatlerde bir hayli değişiklik yapmak ve bilhassa bu istilayı bir haçlı seferi mistiği içinde Hıristiyanlık dinini ve Hıristiyanları yok etmek için harekete geçmiş bir taassup dalgası halinde görmekten vazgeçmek lazımdır. Hakikaten, elde mevcut arşiv vesikaların çoğu, Arnavutluk için olduğu kadar, fethe ait bir tarihe ait olmadıkları halde bu memleketlerin feth ve ilhakından bir iki nesil sonra dahi hâlâ Hıristiyanlık dinini muhafaza eden sipahi beylerine ait misalleri ihtiva eder…"

"Mesela Murat II devrinde fetihten 20-25 sene sonra (1431/32) Arnavut sancağının tahrir sonuçlarını özetleyen deftere4[12] göre bölgede mevcut 335 parça tımardan 100 kadarı Saruhan, Canik, Bolu ve Engürü'den 'sürülüp getirilmiş' Türk soyundan sipahilerin elinde… 56 tımar eski Hıristiyan-Arnavut beylerine bırakılmış. Ayrıca bir metropolit ile üç piskoposa da birer tımar verilmiş. Geriye kalanlar Padişah ve sancakbeylerinin kullarına veya adamlarına dağıtılmış…" Werner bu bilgiyi tekrarlarken bir de ekleme yapar: "Bu da % 16 tutmaktadır. Bunların 19'u babadan oğla geçmişti…"[13]

"(1454/55) tarihinde Teselya'da mevcut 182 tımardan 36'sı Vulçitrin, Piriştine tarafında 170 tımardan 27'si, Vidin bölgesinde 185 tımardan 18'i, 1469 defterine göre Bosna ve Hersek bölgesinde 467 tımardan 111'i Hıristiyan sipahilerin elindedir"[14]

Avusturyalı Osmanlı tarihçisi Paul Wittek, uç kültürünün, Osmanlıları fethedilen yer halklarına tam bir müsamaha içinde yaklaştırdığını ve kaynaşmayı kolaylaştırdığını söyler. “Fetihlerin gazi karakteri sayesindedir ki, ne Anadolu’da ne de Balkanlar’da bir kültür inkıtaı (kesintisi) olmamıştır… Osmanlıların taarruz ettikleri memleketlerin uygarlığına o derecede intibak etmeleri, akritojların (Bizans sınır askeri) kitle halinde onlara iltihakını ve hisarların ve küçük şehirlerin kendiliklerinden teslim olmalarını daha kolay bir hale getirmiştir.”[15]

Doğan Avcıoğlu’nun elyazmalarında Hıristiyan Sipahiler.

PALAPANİS SORAR: “BİZ SİZİN PEYGAMBERİNİZE İNANIYORUZ, SİZ NEDEN BİZİMKİNE İNANMIYORSUNUZ?”

Halil İnalcık, Romen tarihçi İorga’dan şu alıntıyı yapar: “Osmanlılar bir kavim olarak değil, bir ordu, bir hanedan, bir hâkim sınıf olarak ortaya çıktılar. Bizans, Slav ve Osmanlı nizamları bir tek bütün içinde kaynaştı. İdareciler nadiren Türk menşeinden idiler. Subaşı, bey,

kefalya, eski knez, voyvoda veya onların yakın akrabası veyahut İmparatorluğun başka bir eyaletinden gelmiş bazen aynı sıfatta eski bir Hıristiyan'dan başka bir şey değildirler."

Mehmet Neşri ve Âşık Paşazade Hıristiyan sipahilerden "kâfir sipahiler" diye söz ederler. 1355'te Osmanlılara esir düşen Selanik başpiskoposu Gregory Palamas mektuplarında her yerde Hıristiyanları tam bir serbesti içinde gördüğünü yazar. Orhan'ın oğlu İsmail, Hıristiyan dini hakkında ona serbestçe sualler sordu. Sonra bizzat Sultan Orhan, Palamas ile ulema arasında genel bir tartışma yaptırır. Bu tartışmayı Orhan'ın doktoru Tarotines kaydeder. Toplantıya başkanlık eden Balaban (Palapanis) sorar: "Biz sizin peygamberinize inanıyoruz, siz neden bizimkine inanmıyorsunuz?" Palamas'ın başka bir tartışmasını birisi şöyle bağlar: "Bir zaman gelecek biz hepimiz fikirlerimizde birleşeceğiz."[16]

Kosova ve Anadolu savaşlarında da bir hayli Hıristiyan bulunur. Murat I'in ordusunda önemli sayıda Hıristiyan yardımcı kuvvet vardır. Kosova savaşında hayli Hıristiyan vardır. Timur'un tarihçisi Nizameddin de bunu yazar: Balkan beyleri Ankara Savaşı'na katılmıştır.

Teselya'nın Tırhala, Fener ve Agrafa livalarını kapsayan ve Turahan Bey oğlu Ömer Bey'in sancakbeyliğinde yazılmış olan defterlerde (fetihten 60 yıl sonra) Hıristiyan tımarları vardır. Tırhala vilayetinde (nahiye) 1 mirliva hassı, 29 eşkinci tımarı, 24 müstahfaz tımarı; Fener vilayetinde 1 subaşı hassı, 60 eşkinci tımarı olmak üzere, 9 müstahfaz tımarı; Agrafa vilayetinde 1 subaşı hassı, 60 eşkinci tımarı, toplam 182 tımardan 36'sı Hıristiyan sipahilere aittir. Bu 36 Hıristiyan tımarının dışındakiler Evrenos Bey veya Turahan Beyle gelmiş kimselere veya gulam-ı mirlere (bey kullarına) ve kapıkullarına verilmiştir.[17]

RUMELİ'DE ARİSTOKRATLARA KARŞI KÜÇÜK FEODAL BEYLER DESTEKLENDİ

Werner, Hıristiyan Sipahilerin ortaya çıkışını İnalcık'tan biraz daha geriye, Mehmet I dönemine götürür: "Hıristiyan sipahilerin izlerine özellikle 1413-1421 arasında Batı Bulgaristan'daki Visoka ve Znepolye bölgelerinde rastlıyoruz. Defterlerden birinde 5 Bulgar'ın küçük soylu

ya da köylü sınıfından geldiği yazılıdır. Türklerin yolunda yararlılıklar gösteren bu Bulgarlara bu nedenle tımarlar dağıtılmıştır.” Ve bir de saptama yapar: “Sultanlar, tebaalarının savunma gücünden yalnız akıncı değil, martolos, voynuk ve yeniçeriler olarak da yararlanmak istiyorlardı.[18] Yüksek soyluların sürekli anti-Türk faaliyetleri olanları genelde küçük Hıristiyan feodallerine yaklaştırıyordu ve Bulgaristan’da eski aristokrat ailelerden sadece birkaçı tımar elde edebilmişti.”[19]

Yine Werner’in Halil İnalcık’tan aktardığına göre, Bulgaristan, Sırbistan ve Bosna’dan farklı olarak Arnavutluk’ta kapalı merkezi devlet düzeni yoktu. Osmanlı, ferdi feodal beylerle karşı karşıyaydı, bunlarla ittifak kuruluyor, kendilerine tımar veriliyor ve eski inançlarında serbest bırakılıyorlardı. Hıristiyan sipahilerin geçmişte sahip oldukları malların sadece bir kısmı ellerinde kaldığı için, Türk sipahileri gibi hızla ücretli asker durumuna düştükleri kuşkusuzdu. Feodal mülkiyetin büyük olması, toprak kayıplarının inanılmaz derecede büyük olmasına sebep olmaktaydı. Çünkü askerleştirme, yani tımarlara dağıtma önüne geçilmez bir düzeydeydi. Bu, temelde yüksek soyluların Arnavutluk’ta muhalefete geçmesine varacak kadar özel mülkiyet veya tımarların ortadan kaldırılması demekti. Sırbistan’ın kuzeyinde Hıristiyan sipahilerin sayısı Müslümanlarınkinden daha çoktu. 1467-68 yılına ait bir defterde 54 Sırp tımarına karşı 32 Türk tımarı görüyoruz.

Bosna’da başlangıçta yalnız Üsküp sancağında Türk sipahi atanır. Ancak hemen 1469’da 135 tımardan 111 tanesi Hıristiyanlarındır. Arnavutluk gibi Bosna-Hersek’te de Osman-lı mülklerine el uzatılsa bile, küçük soyluluğa dayanır. Küçük soyluluk, ne yasal, ne de sosyal güvencesi olan bir mal varlığı elde edebiliyordu, Beylerbeyini dinlemezse tımarı yıkılır, reaya olurdu (N. Filipoviç, *Odzakluk tımarı*, s.257-260). Türk sipahi de aynı durumdadır. Ölçü Sultan’a bağlılık ve verimliliktir. XV. yüzyılda Rumeli sınır bölgelerinde Hıristiyan sipahi sayısı yüksektir. Örneğin Nova Bado gibi stratejik ve ekonomik önemi yüksek olan yerlerde ise buna güvenilmediğinden yalnız Türk ve İslam sipahi konuyordu.

MÜSLÜMANLIĞA GEÇEN DAHA BÜYÜK TIMAR ALIR

Hıristiyan sipahilerin tımar geliri düşüktü. Bulgar Stayko gibi yılda 3883 akçe gelir getiren bir tımar nadirdi. Arnavutluk'ta 56 tımardan 24'ü 200 akçe getiriyordu. Hersek'te 430 ila 5956 akçe arasında. Kuzey Yunanistan'da en yüksek 3615, en düşük 262 akçe. Mehmet I'in tımar verdiği 5 Bulgar'ın geliri ise yüksekti: 1380, 1635, 2024, 2122 ve 2883 akçe. Mutafçiyeva'ya göre Murat II gelirleri kısmıştı ve üst sınır 3 bin akçeydi. Bu sınır XV. yüzyılda beş bine yükseltilir. Sofya'da 40 kg buğday 6 akçe. Tırnova'nın Posova köyünde ortalama çiftçi geliri 426 akçeydi. Buna göre sipahinin durumu daha iyiydi. Ama atını, silahını, üniformasını karşılamak zorundadır. Bu düşük ekonomik düzey sipahiyi, merkezi kuvvet reayayı sınırı aşkın talepleri önünde koruduğu sürece, yaşam düzeyini düzeltmeyi yalnız savaşla olanaklı bulan küçük, vurguncu hırsa sahip feodal bey haline getirir. Slav soylularının tımar bağışı olarak din değiştirme sorunuyla karşılaştıkları gibi, Hıristiyan sipahilerde de İslam dinini kabul ederek daha büyük tımar bağışı elde etme davranışlarına sık rastlanır.

Eşit sosyal ve ekonomik durumları Türk-İslam ve Slav-Hıristiyan sipahiler arasında ister İslam, ister Hıristiyan olsun, gerek reayayı ve gerekse yüksek feodal soyluluğu ortaklaşa hedef alan sınıfsal bir dayanışma oluşturur. Küçük hizmet soyluluğu kuşkusuz doğuştan gelme imtiyazlı bir düzeye sahip değildi. Her sipahi reaya olabilir. Sınır savaşında kendini gösteren her çiftçi de sipahi olabilir. Mutafçiyeva, Mehmet I zamanında tımarlı sipahi sayısını 10 bin tahmin ediyor.[20]Murat II döneminde tımarlı sipahinin daha da arttığı söylenebilir, çünkü o, mülk ve vakıf gibi öteki iki feodal kesimin üstünlüklerini ortadan kaldırır.

SOYLULUĞA İMTİYAZ

Birçok Balkan ülkesinde ülkenin eski sahibi Hıristiyan beylerin soyundan gelir, hizmetleri ne kadar büyük olursa olsun Hıristiyan reayadan seçilip sipahi olan yoktur. İslam ya da Hıristiyan, eski bey sınıfı mensupları içinde sipahiliğe seçilmemiş olanlar bile bazı defterlere "kadimi sipahiler" veya sipahizadeler diye ayrı zümreler

halinde yazılıp reayaya karıştırılmak istenmiş. Ve içlerinden birçoğu gerektiğinde oradan alınarak özel birtakım teşkilat ve imtiyazları zaten askeri birer zümre olan Voynuklar, Martoloslar, Eflâklar ve Doğancılar arasında dağıtılmışlardır.[21]

Sınır boylarında Hıristiyan sipahi veya İslam olmuş evlatları yoluyla etkin örgüt kurulması başarılır. Ayrıca Bayazıt II dönemi defterlerine göre, Trabzon'dan yerli Hıristiyan beyler İmparator ile birlikte Rumeli'ye sürülür. 207 tımardan yalnız 21'i özel durumu bulunan Torul bölgesi eski sipahilerinden olup, Osmanlılara sığınmış veya insan toplayıp tımarlarını şenlendirme görevini yüklenmiş olan eski Hıristiyan Gürcü beyleri elinde bırakılır. 25 tımar sahibi ise Rumeli'den sürülen yeni Müslüman olmuş eski Hıristiyan-Arnavut beylerindendir. Buna "iyi düşünülmüş bir iskân siyaseti" deniyor. Trakya'dan sürülenlere de orada tımar verilmiş olması büyük ihtimaldir.

ÜRETİMİ KORUMA AMAÇLI VERGİLER

Çift bozanın zorla tarlasının başına getirilebilmesi ve çift bozan resmi alınması söz konusudur. Ama bu feodal düzende olduğu gibi kişisel ve özel bir tabiiyetin ve sahipliğin sonucu değil, devlet nizamıyla ilgili bir amme hukuku müessesesidir. Amaç üretimi korumaktır. Sipahilerin birbirinden raiyet çalması yasaktır. Kaçak köylüyü iade şarttır.

Elinde bir "çiftlik" yeri olan reaya, Bursa muduyla 4 mud ekmekle yükümlü, hiç ekmezse bedel-i öşür 50 akçe öder. 2 mud ekerse 25 öder, 4 mud ektikten sonra reaya serbest kalır, istediği işle meşgul olabilir.

Toprağı bırakıp başka sipahi yanında çalışan veya arabacılık, gemicilik, balıkçılık, ırgatlık, ticaret gibi işler yapanlar 10 yıl içinde göç ettirilebilir.

Çiftbozan resminin bir hususiyeti de, seyyit, sipahizade, berat sahibi, yağcı ve yörük gibi askeri sınıf mensuplarıyla şehir sakinlerinin bu mükellefiyetten muaf olmasıdır. Bu zümreler tarım yaparken toprağın öşür ve resmini verirler, sonra istedikleri zaman tarımı bırakabilirler.

Hastalık, yoksulluk ve ihtiyarlıktan dolayı âciz kalandan da bu resim alınmaz. Zaten sipahi 3 yıl boş kalan toprağı başkasına verebilir.

GERDEK VERGİSİ (BAŞLIK PARASI) SİPAHİYE VERİLİR

Tımar sahibi, tımarına mensup kadınların evlenmeleri ile arus, gelin veya gerdek resmi alır. Osmanlı kanunnamelerinin gerdek resmi ile ilgili hükümlerine göre, ailesi zengin bakireden 60 akçe, dul veya boşanmıştan 30 akçe. Orta halli kızın resmi 30-40, fakirin 10-20 akçe. Hıristiyan kızların vergisi ise Müslüman kızların yarısı oranındadır. Bakire kızın arusiyyesi (gerdek vergisi) her ne yerden göçerse göçsün, güvey tarafından o kızın ebeveyni hangi sipahinin raiyyeti ise ona verilir.

Bütün vergileri sipahi alır. Devlet nerede olursa olsun genellikle koyun resmi gibi bazı vergileri kendi tahsil ediyor. Ayrıca devlet savaş gibi olağanüstü durumlarda bütün tebaasından her türlü hizmet ve yardımı istiyor.[22]

GELİŞMİŞ OSMANLI FEODALİZMİ

Mutafçiyeva, mülk sahipleri olarak yedi kategori öne sürer:

1) Osmanlı hanedanının üyeleri, en başta kızları, kocaları ve çocukları,

2) Vezirler,

3) Yüksek memur ve birlik komutanları,

4) Akıncı subayları ve çocukları,

5) Anadolu beyleri,

6) Saray görevlileri,

7) Devlet sorumluluğu yüklenen şeyh ve dervişler.

Bu arazilerden sağlanan gelirler tımarlardan sağlananların birkaç katını buluyor, genellikle 170 bin akçe tutuyordu. Mülk sahiplerinin toprakları üzerinde sınırsız kullanım hakkı vardı. Mülk sahipleri bol bol vakıf kurmaktaydılar. Vakıf, ekonomik açıdan özel bir toprak kategorisi değildi. Çünkü hukuksal bir irade beyanıyla mülkün dışında tutulmakta, ama bununla yeni bir mülkiyet biçimi doğmuş olmaktaydı. Sultanlar, başlarda mutlak mülkiyet nesnesi sayılan toprakların vakıflara dönüştürülmesinden yana oldular. Ve bu girişimi iyi bir örnek olsun diye miri araziyi bağışlama yoluyla geliştirdiler. Böylece tımar sisteminin yolunu da açmış oluyorlardı. Ama Bayazıt I zamanında sıkı bir

merkezileştirme siyaseti uygulanmaya başlandıktan sonra, mülk sahipleri ya da beyler, ailelerine bırakılacak mirası ve ekonomik temelleri güvenceye almak için giderek vakıflar kurmaya ve arazilerini vakıflara dönüştürmeye başladılar.[23]Bu çeşit toprak mülkiyetinin sonraki yıllarda ne gibi sorunlara, veliaht kavgalarına ve padişahların şehzadelerini öldürmelerine yol açtığını ilerleyen bölümlerde göreceğiz.

SERBEST TIMARDA ÖZERKLİĞİN SINIRLARI

Padişah hasları ile sultan ve vezir vakıflarından başka; vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı, defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar, çeribaşıları, subaşılar ve dizdarlar gibi yüksek rütbeli idare amirleri ile diğer memur ve askerlerin has ve zeametleri, idari ve mali bakımdan bazı imtiyazlara sahip "serbest tımarlar" olarak muamele görmektedir.

Benzeri tımarlarda, genellikle rüsum-ı serbestliği denen, bazı vergiler, tam ve müstakil olarak dirlik sahibine aittir. Oysa tımarların büyük çoğunluğu bu vergilerin tahsil hakkına tamamen sahip değildir veya tabi bulundukları serbest tımar sahibiyle paylaşma durumundadır. Bunlara "serbest olmayan tımar" demeliyiz.

Bazı vergiler zamanla bütün tımar sahiplerine uygulanır: Erkeklere; gelin resmi, tapu bedeli, koruculuk hakları; kaybedilmiş hayvanların sahiplerine tesliminde alınan harçlar, koyun, otlak ve kışlak resimleri gibi. Ama serbest tımarları imtiyazlı kılan vergiler de vardır.

Cürüm, cinayet yahut "cerime" veya "kanlık" denen para cezalarında şer'i kısas uygulanmamışsa, adam öldürmeden zenginliğe göre 50-100 ila 400 akçe cerime alınır. Zina halinde evli erkekten 40-400 akçe, at hırsızından eli kesilmişse 200, sığır uğrulayandan 100 akçe alınırdı. Sopa cezasında vurulan her değnek için alınan cerime miktarı 1 akçedir.

Herhangi bir cezanın uygulanması için önce mahkeme kararı gerekir. Serbest tımarlarda; suçluları takip, tevkif ve kadı kararı alındıktan sonra cezaların tatbik yetkisi ile para cezalarının tamamını kendi adına tahsil imtiyazı serbest tımarlarda dirlik sahibinin elindedir.

Oysa serbest olmayan tımarlarda, toprakları üstünde işlenen suçlardan alınan ceza, bağlı bulunduğu sancakbeyleri veya subaşının

adamlarıyla yarı yarıya paylaşılmış durumdadır. Hatta bazı yer ve devirlerde bunların tamamı sancakbeyine aittir.

Büyük devlet memurları tımarlarının sahipleri sık sık değişmediği için ve oğullara da geçmediği için, serbestliğin, merkezi devlet otoritesi için rakip ve tehlikeli bir asalet sınıfı teşkiline elverişli olmadığı anlaşılır. Serbest tımar ayrıca kaçak köle ve cariyeleri üç ay saklar, sahibi çıkmazsa satıp bedelini alabilir. Sahibi çıkarsa, ondan besleme, nafaka ve "müjde" harcı alır.

Sancakbeyi serbest olmayan tımarda, çift resmini tımar sahibiyle belli oranda paylaşır. Ayrıca av hayvanlarının postları da sancakbeyine aittir.

Gerek serbestte, gerek serbest olmayanda kır bekçiliği (deşt-banlık) yetkisi ve bu münasebetle alınacak cezalar sipahilere aittir. Örneğin öküzü başkasının ekinine girene beş sopa ve beş akçe ceza verilir.

Sipahi tımarında yazılandan fazla gelir elinden alınabilir. Bu nedenle sipahiden her zaman "defter sureti" sorulabilir ve beratına yazılı akçe yekûnunun üstündeki gelir fazlası alınabilir.

Tahrirler sırasında da gelir fazlası varsa, bir kısım reaya sipahinin elinden alınıp başkasına verilebilir veya fazlası tahsil edilebilir.[24]

TIMARLI SİPAHİ FEODAL BİR SINIF MIDIR?

Sipahi üzerinde sıkı denetim ve müdahale vardır. Sipahi tımarı bir küçük senyörlük gibi siyasi, maddi ve adli bakımdan dışarıya kapalı bir bütün teşkil etmekten çok uzaktır. Sipahi tımarlar sık sık el değiştirebilir. Bu nedenlerle tımar sipahi sınıfı, mahalli bir soy ve toprak asaleti haline giremez.

Sipahiliği avam halka kapalı ve imtiyazlı bir sınıf halinde bulundurmak için türlü tedbirler alınır. Ama kuruluş devrelerinde, kadro vermeden daima dışarıdan tamamlamak zorunluluğu çıkar. Özellikle yüksek kademeler köle ve devşirmelikten gelme alelade kişilerle başlar.

Fetih devrinin yarattığı hareketlilik, savaşta yararlık gösteren yiğitlere, yükselme olanağı verir. Göçebe Türkmen aşiretlerinin hayat tarzı onları cengâverliğe hazırlamış olur. Yaya ve müsellem gibi çiftçi askerlerle akıncılar da devirlerine göre mükemmel silahlandırılmış ve

harp tecrübesi olan gruplardır. Bu zümrelerin mensuplarından bir kısmının ilk zamanlarda sipahiliğe geçmiş olması tahmin edilebilir.

Büyük tımarlarda köleler arasından yetiştirilmekle birlikte, cebelu yoluyla gerçek sipahilerle savaşa katılan kişilerin de sipahi kadrolarını doldurmaya aday oldukları ileri sürülebilir.

Öte yandan daha sonraki devirlerde de "reayaya ata binip kılıç kuşanmak yoktur" ilkesine rağmen, raiyet için askerlik ve silah taşıma ehliyetsizliği mutlak anlamda anlaşılmamalıdır. Zamana ve ihtiyaca göre devlet gerekli gördüğünde halktan asker toplamıştır: Örnek olarak donanma için cenkçi azapların toplanması gösterilebilir.

YÜKSEK MEVKİLER SARAY VE OCAK MENSUPLARININ TEKELİNDEDİR

Beylerbeyi, sancakbeyliği, çeribaşılık, alaybey ve zaimlikler gibi yüksek rütbeli tımar sahipleri ve kumandanlıklar için şu kaynaklar var:

Saray erkânı ile Sultan'ın merkez ordusunun yeniçeri ve sipahi bölüklerinin yüksek rütbeli zabitler ve diğer mensuplarının terfi edebilmek ve bu suretle kadrolardan yeni yetişenlere yer temini için "sancağa çıkmak" âdeti vardır. Yeniçeri ağaları 500 bin, emir-i âlemler 450 bin, kapucubaşı, emir-i ahur denilen at bakıcısı, çeşnigirbaşı gibi saray ağaları 350-400 bin; Padişah'ın merkez ordusunun sipahi oğlanları, silahdar, ulufeci gibi bölüklerin ağaları 200-300 bin akçelik haslar şeklinde tımarlar ve ona göre vazifeler alırlar. Yeniçeri ortalarının veya acemi oğlanlarının yayabaşı adını taşıyan subaylarına verilen tımarlar 20-30 bin akçedir. Bazı tensikat devirlerinde yeniçeri neferleri bile, ulufelerini bırakıp tımara geçince 9 bin akçelik alır. Cebeci, topçu, saraç ve nalbant gibi padişahın hassa ordusundan kişiler gündelik ulufelerinin her 1 akçesi 1000 akçe sayılarak tımara çıkarlar.

Büyük tımar sahiplerinin ölümü dolayısıyla adamlarına veya oğullarına verilecek dirlikler için de kurallar var. Vezirlik rütbesinde olan kethüda, kapucubaşı, emir-i ahur, hazinedar, uluğeri, çeşnigir, kapıcı kethüdası gibi genellikle köleden yetişme kişilerin ve 5 nefer subaşılarına büyük tımarlar veriliyor. Beylerbeylerinin adamlarına da beylerinin vazife halinde veya azul iken ölümüne göre büyük tımarlar

veriliyor. Beylerbeylerinin bir oğlu kalmışsa 40 bin, iki veya üç oğlu kalmışsa her birine 20-25 bin akçelik tımarlar veriliyor. Sancakbeylerinin ileri gelenleri ölünce, tek oğullu ise 30 bin akçelik zeamet, 2-3 oğlu varsa her birine 10 ila 15 bin akçelik tımar veriliyor. Daha aşağı derece sancakbeyleri oğullarının biraz daha az.

20-50 bin akçelik tımar mutasarrıfı subaşıların ve yoldaşlıkta can ve baş verenlerden ise henüz tımar sahibi olmamış bulunan uç nefer oğullarına 4-5 ila 6 bin akçelik tımarlar veriliyor. Daha önce tımar tasarruf etmiş oğullara "terakki" adı altında 2-3 bin akçe zam yapılıyor. Evlerinde kendi eceliyle ölen subaşıların oğullarından ise yalnızca ikisine biraz daha düşük gelirli tımar verilir.

Görülüyor ki, tımar kadrolarında en büyük selahiyetlerle en yüksek dereceleri işgal eden mevkiler için, babadan-dededen beyzade ve yerli bir sipahi sınıfı için hemen hiçbir yer yoktur. Bu mevkiler, tamamıyla kul ve devşirmelikten yetiştirilme, asil olmayan kapıkullarının tekelindedir.

Yerli sipahi sınıfı, ehliyet ve hizmet ölçüleriyle önemli yükselme sağlayamıyor. Yüksek yerler saray ve ocak mensuplarının tekelinde. Bu durum, yerli sipahilerin köklü bir asalet sınıfı haline gelememelerine yol açar.

REAYANIN TIMAR ALABİLMESİ İÇİN TEK YOL KAHRAMANLIKTIR

Küçük tımarların dağıtımında beylerbeyinin yetkileri büyüktür. Kendi tuğralarıyla düşük gelirli tımarları doğrudan verebilirler. Daha büyük gelirliler için de "tezkere" verip teklif yapabiliyorlar. Tayin beratını İstanbul verir. Tezkereyi alan sipahi, 6 ay içinde İstanbul'a gidip beratı almak zorundaydı, yoksa tımarın gelirinden yararlanamaz. Tezkeresiz tımarın geliri 6 bin ila 3 bin akçe arasında değişir.

Tımar berat resmi verilerek İstanbul'da her bin akçe için 25 akçe alınır. Terakki ve berat terakkilerinde, padişah değişince yarısı alınır. Beylerbeyi atamalarında 6-12 bin akçe berat resmi alır. Bu işle meşgul çavuş ve kapıcıbaşıları ise 7-15 bin akçe alır.

Reaya zümresinden biri için tımar sahibi olmak çok güçtür. Bu hususta mevcut tek yol da, gönlünde kahramanlık olan “garip yiğitlerin”, “sipahi hizmetkârı” olup seferlere giderek veya sınır boylarındaki askeri harekâtla, “kal’e fethinde bayrak dikmek”, “yarar diller (esirler) ele geçirmek ve başlar kesip defaatle yararlılığı ve dilâverliği görülmek” gibi büyük başarılar sağlanmasıdır. Ancak bu takdirdedir ki, serhat beyleri veya seraskerler tarafından devlet merkezine gönderilecek “yoldaşlık defterinde kayıt gerekli tekliflerin de bulunması şartıyla raiyyetlikten kurtulup ‘ibtida beratı’ almaya müstehak addedilebilirdi”. Bu suretle tımara hak kazandırılan “ibtida beratlarının” padişah beratı olması lazımdı. Bu usule “mahall-i himayet”ten tımar tevcihi denirdi.[25]

OSMANLI FEODALİTESİNİ ANGARYA AÇISINDAN AVRUPA İLE KIYASLAMA

Senyörün doğrudan doğruya kendi nam ve hesabına işletmek için ayırdığı Fransa’da “domaine”, “réserve”, İngiltere’de “manoir” denen büyük çiftlikler var. Bunlara “hassa çiftlik” denebilir. İşlenebilir toprakların yarısı veya dörtte birine ulaşabilmiştir. İşletici için kalabalık bir işçi zümresine ihtiyaç var. Oysa tarım işçisi bulmak güçtür. Roma’da olduğu gibi köle de olmaması nedeniyle yeni bir usul bulmak gerekmiştir.

Senyörün hassa çiftliği dışındaki toprakları, üretim araçları ile birlikte küçük köylü işletmesi (“manse”) teşkil edecek biçimde toprağa yerleşmiş kölelere ve himayeye muhtaç çiftçilere dağıtılır. Karşılığında bazı vergilerle birlikte çiftlik, atölye ve tarım tesislerinde angaryalar yüklenir.

Senyörün yalnız toprak sahibi olarak değil, devlete ait askeri ve mali hâkimiyet hak ve yetkilerine de sahip olması bu devrede malikânelerin ekonomik olduğu kadar siyasi ve idari bakımdan da kendi kendine yeter ve dışa karşı kapalı bir düzen olarak örgütlenmesini sağlar.

Senyör giderek hassa çiftliğini daraltır. Dağıttığı topraklardan alacağı kira ve haklarla yaşamaya yönelir. “Gelirci” veya “vergi toplayıcı” olur. Gerçekten de XI. yüzyıldan sonra şehir hayatı ve ticaret başlar.

İktisadiyat gelişir. Bu arada hassa çiftliği daralır. Senyör-köylü ilişkileri ve vergilemede değişikliğe yol açar. Angarya önemini yitirir. Serfler hürriyetini satın alır.

Merkezi krallıkların doğuşu senyörün köylü üzerindeki keyfi tasarruflarını sınırlar. Yeni bir hukuki anlayış içinde düzenlemeye yöneliş meydana gelir. Köylünün eline geçmiş bulunan topraklarda örf ve âdetlere bağlı kayıtlarla adi bir tasarruf hakkı (domaine utile) biçimindeki sahiplik anlayışı, özel mülkiyet biçimine yaklaşmaya başlar. Mirasçılara daha kolay geçebilir, devredilebilir hale gelir. Senyörün türlü bahanelerle el koyması ise güçleşir.

Feodal mertebeler silsilesi içinde senyörlerin topraklar üzerinde üst üste türlü haklar aramasına vesile teşkil eden yüksek mülkiyet (rakabe-domaine direct) kavramı da eski önemini yitirir.

Öte yandan hassa çiftlikleri ırsi ve daimi kiracılık şeklinde köylüye verilmek yerine kısa vadeli kira mukaveleleri ile varlıklı çiftçiler veya işadamlarına kesim veya ortakçılıkla işletilir. Böylece toprak daha fazla değerlenmiş olur ve başka alanlarda toplanan para ticari zihniyetle toprağa yatırılır. Bu şekilde zirai teknolojide büyük gelişme sağlanır.

Gelişme, her tarafta birden ve aynı kolaylıkta olmuyor. Senyörlerin toprak sahipliği hâkimiyet sıfat ve yetkileri ile eski rejimin kalıntıları Batı'da bile Fransız İhtilali'ne kadar sürer. Örneğin senyörler, malikâne topraklarının bütününün eski sahibi olduğunu kabul eden hukuk anlayışıyla, çeşitli bahanelerle vârissiz ölen, terk eden, mahkûm olan köylü topraklarına el koyup rezervine alıyor. Toprak intikalinden bizdeki tapu bedeline benzer 12'de 1 oranında resim alıyor. Satış bedelini düşük bulursa kendi ödeyip rezervine katıyor.

Davalara bakmak ve cezalandırmak yetkileri sürer. Malikâne içinde asayişin sürdürülmesi, nöbetleşe tarımın gerektirdiği tedbirlerin alınmasına nezareti, fiyatlara müdahale hakkı da devam eder. Senyör kendi şarabını sattığı sırada köylüye satış yasağı var; avcılık, balıkçılık senyörün tekelinde. Köylü, senyörün değirmen, fırın, elma ve üzüm sıkma tesislerini kullanmaya zorlanır.

Doğu Avrupa'da ise tamamen aksine bir durum söz konusudur. Hububat ihracı üzerine, arazi ve çayırdan açılan toprakları işgal,

köylüden satına alma ve el koyma ile toprak alıp, rezervi genişletme vardır. Köylüye daha fazla angarya yüklenir.

OSMANLI TIMARININ FARKLARI

Sipahiye gelince, angarya ile çalıştıran büyük çiftlik sahibi durumunda değildir. XV ve XVI. yüzyıllarda "hassa çiftlik", hassa bağ, hassa çayır, hassa değirmen veya hassa meyve ağaçları var. XV ve XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde bunların kaydedilmiş olması, söz konusu tımarların daha eski devirlerdeki zirai bünye ve teşkilat hususiyetlerinin arta kalmış şekillerini bize nakletmekte. İktisadi ve içtimai şartların müsait bulunduğu zamanlarda klasik şekilleriyle senyör malikânelerinin zirai bünyelerine mahsus zirai düzenlerin Türkiye'deki tımarlarda da vaktiyle mevcut olmuş bulunduğunu göstermektedir.

Defterlerde "kılıç yeri", "beylik çiftlik" veya "çayır" gibi deyimlerle de kaydedilen ve reayaya mahsus ziraat arazisinden itina ile ayırt edilen bu toprakların hukuki statüsü şöyle:

Genellikle hassa çiftliği bir çift öküzle işletilebilir büyüklüktedir. Bir tımarda birkaç hassa çiftliği bulunabilir. Bu çiftliklerden her birinin sipahiye sağlayacağı çıkar, tımar beratlarında 200 akçe hesaplanabilir. Doğrudan doğruya işletilmezse, ortakçılıkla işletilebilir, hatta bazen bedeli alınarak köylüye devredilebilir ama memuriyet zamanıyla sınırlıdır.

ÇAYIRDA ANGARYA: TARIMLA UĞRAŞMAYA NİYETSİZ TIMAR SAHİPLERİ

Sınır boylarında ve bazı önemli askeri bölgelerde büyük hassa çayırlarının ve bağların mevcudiyeti ise, bu çayırların otunun biçilmesi veya bağların işlenmesi gibi sorunları ortaya koyar. Dolayısıyla bu bölgelere ait kararnamelerle, reaya için yılın mahdut bazı günlerinde bu işlerde çalışmak mecburiyetinin kabul edildiği görülmektedir.

Bundan da anlaşılacağı gibi beylik çiftlik ve çayırların varlığı ile benzeri toprakların tımardakilerle işgal ettikleri nispetin büyüklüğü köylülerin angarya çalışmalarını zaruri kılacak faktörlerden birisidir. Oysa XVI. yüzyıldan çok önce vuku bulmuş iktisadi gelişimler nüfusun

toprak üzerine yerleştirilmesi zorunluluğu ve merkeziyetçi devlet yönetimini mümkün kılan tarihsel ve siyasal koşullar, büyük zirai işletmelerin kurulmasını lüzumsuz ve elverişsiz kılmıştır.

Bu nedenle hassa çiftlikler çok küçülmüş, bazı bölgelerin tımarlarında ise gerçek faaliyet ve gayelerini kaybetmiş biçimde kalakalmıştır. Olasıdır ki, sınırların çok genişlemesi, savaşların çok uzaklarda olması, sefere gidiş geliş müddeti içinde tarımla uğraşmaya vakit bulunamaması bu hususu etkilemiştir. Yeni silahların ve taktiklerin savaşları sipahi için tüketici hale sokması ile bulundukları yere yerleşip tarımla uğraşmaya niyetli olmayan yeni tip birtakım tımar sahiplerinin zuhuru da bu hususta büyük bir rol oynamıştır.

OSMANLI FETHEDİLEN YERLERDE AVRUPA FEODALİTESİYLE MÜCADELE EDER

Osmanlı fethettiği yerlerde koyu derebeylik izleri taşıyan örf ve âdetler bulur ve onlarla mücadele eder. Bu mücadelede zaman zaman başarısız da olur. Vidin, Niğbolu, Semendire ve Macaristan'da, yeni zaptedilen sancakların örf ve âdetleri ile öteden beri mevcut olan sipahi lehine kolaylıklar uzun süre devam ettirilir.

Osmanlı kanunlarının ot, arpa, saman ve odun salgunları, koyun ve tavuk ikramları da, yabancı bazı angaryalarla (kulluklarla) birlikte devam etmiştir. Şark ve Cenubi Şarki Anadolu sancaklarıyla, merkezden uzak bazı diyarlarda da imparatorluk nizamına aykırı türlü feodal örf ve âdetler yaşamak fırsatını bulmuştur.

Bizzat reaya her türlü denetlemeden uzak, dağ başlarında devleti temsil ederek türlü hâkimiyet, hak ve imtiyazlarını kullanan silahlı bir harp adamı olan sipahilerine karşı, mahalli örf ve âdetlerin kabul edebileceği şekilleriyle, her türlü hizmet ve ikrama itirazsız katlanabilir. Sipahilerin halk nazarında haiz oldukları bu itibarı sonuna kadar istismar edebilecekleri de şüphesizdir.

Bazı bunalımlı anlarda bizzat devlet, sipahi nüfuzunu savunur ve destekler. Kanuni 1458'de, Anadolu Beylerbeyi ve kadılarına ferman yollayarak "Reayanın kendi sahiplerine karşı saygılı olmaları

gerekirken, beylerinin emirlerine karşı gelip onları konukluğa bile kabul etmek istemeyişleri cezalandırılması gereken bir kabahattir" diyor.

NAMAZ KILMAYANLARI CEZALANDIRMAK SİPAHİNİN GÖREVİDİR

Ev ve ambar inşasında, kendi hesaplarını yapacakları ziraat işlerinde onlara yardımcı olmaları; adamlarına, atlarına yiyecek temininde bulunmaları, emredecekleri diğer hususlarda hizmette kusur etmemeleri, bu hususta hiçbir tahdide lüzum görmeden istenmektedir. Ayrıca sipahilerin halk arasında namaz kılmayanları ve uygunsuz halleri olanları cezalandırmak hususunda inzibati hak ve vazifeleri olduğu belirtilmektedir.

Eğer söz konusu ferman gerçekten gönderilmişse, tımar sahibinin yetkilerini sınırlayan hukukun tamamen bırakıldığına hükmetmek gerekir.

Bozok (Yozgat) livasına ait eski bir kanunda şöyle deniyor: "Kulluğa buyurulmuş olan sipahiye, raiyyet el kaldırmaya, eğer kaldırırsa 10 altın alına, eğer sipahi buyruk olmadan ulak isterse, ya davar boğazlatsa, anı dövseler suçlu olmaya… Sipahi raiyyetini incitir ise, raiyyet ol sipahiyi döğerse, cürüm alınmaya…"[26]

SINIR BOYLARINDA YERLİ "FEODAL PRENSLER"

"İlk padişahlar komutanlara, ahi ve dervişlere geniş muafiyetlerle (immunitas)[27][28]temlik yapmak ihtiyaç ve ananesinin tesiri altında kalırlar. Bu dönemde Rumeli'nin fethi gerçekleştirilir. Sınır boylarında geniş yetkilerle, muhtariyetlerle yönetilecek serbest araziler verilir. İlk zamanlarda onlara 'feodal' bir anlayışla kendilerine tabi birer prens olarak muamele yapılır.[29]

Anadolu beyliklerinden asalet sınıfına mensup birçok kumandan Rumeli'de kendilerine bağışlanmış olan zengin toprak malikâneleri üzerine maiyeti ve halkı ile gelip yerleşir, bu suretle hudut boylarında kudretli ve fütuhat ile alakalı reisler haline gelirler.

Örnek olarak Yıldırım Bayazıt tarafından Mihail oğlu Ali Bey'e Bulgaristan'da Plevne civarında temlik edilmiş olan köyler sayılabilir."

Barkan, başka bir makalesinde bu örnekteki temlikle ilgili daha fazla ayrıntı verir: “Söz konusu devirlerde ve bu tip temliklerde, mülk sahibinin malikânesi içindeki yetkileri o kadar büyük gözükmektedir ki, bu yetkilere dayanarak Ali Bey kendi emlaki dahilinde bulunan ‘Plevne kasabası keferesini cizyeden, aşar ve rüsumdan affetmek hakkını’ kendinde bulmuştur.[30]

VERGİ MEMURUNUN GİREMEDİĞİ MALİKÂNELER

Bazı sultan hanımlarla büyük vezirlere bir hayır işine vakfedilmek üzere temlik edilmiş araziyi de serbest mülkler arasında saymak gerekir.

Böylece feodal prensipler ve fütuhatı teşvik arzuları kadar, ülke iskânı ve şenlendirilmesi amacının etkili olduğu temlik ve vakıflar şu özellikleri ile dikkat çeker:

a) Temlikler mülk ve vakıf sahibini idari ve vergi toplamak bakımından büyük bir istiklal içinde bırakır. Temlik muamelesi: Bilcümle hukuk-ı şer’iye ve rüsum-ı örfiyesiyle mefruz’ül-kalem ve maktu’ül-kıdem. Serbest olarak kayd ve tescil ediliyor.

Devlet memurları vergi toplamak ya da herhangi bir başka vesileyle bu malikânelere giremez ve temliknamesinin verilenden fazla varidat zuhur edip etmediğini tahkik ve teftiş için defter yazısı soramaz. Bu nedenlerle, bu gibi mülk sahiplerinin, dışarıdan adam bulup getirmek, yeni köyler kurmak hususunda yetki ve çıkarları vardır.

b) Bu cins topraklar, aile vakfı biçimine sokulmazsa, mirasçılar arasında paylaşılmakta, satın alınabilmekte, vakfedilmekte, borç için haczedilmekte, zevceye kalmakta kayıtsız şartsız mutlak mülktür. Çoğunda askeri hizmet ve başka mükellefiyet de yoktur: Mukabelesinde hizmet teklif olunmamıştır, “mülk-i mevrusları” gibidir. “Silsileleri munkati veyahut ref’ine hükm-i şerif sadır olmadıkça mülkiyet içinde tasarruf iderler.”

c) Malikâne-divanı: Osmanlılara öteki Türk ve İslam devletlerinden geçmiş olan bu sistemde mülk ve vakıflar büsbütün ayrı esaslara göre kurulur. Konya taraflarından başlayıp büyük bir kısmına Doğu Anadolu eyaletlerinde ve Suriye’de rastlanan ve iki baştan tasarruf denilen bu cins mülk ve vakıflar bütün serbest mülk ve vakıflardan farklı olarak,

sahiplerine ancak toprağın kuru mülkiyetini geçirmiş olmaktan doğan sınırlı haklar sağlar. Vakıf ve mülk sahipleri yüksek mülkiyeti kendilerine ait bulunan bu toprakları işleyen köylülerden yalnız bir toprak kirası isteme hakkına sahiptir. Mahalli örf ve âdete göre ürünün onda biri, yedide biri, beşte biridir. Bunun dışında toprağın ve üstündeki köylülerin yükümlü oldukları bütün öteki hak ve resimler divani hissesi adı altında doğrudan doğruya devlete, yani orada devleti temsil eden sipahi ya da mültezime ait olur.

Bu durumda her köyün biri divanesine tasarruf eden iki sahibi vardır. Malikâne sahipleri satmak, vakıf veya hibe etmek, vârislere taksim gibi mutlak mülkiyet anlamına gelen bütün haklara sahiptir.

Bu sistem yerli toprak sahipleriyle, fütuhatı yapan devlet temsilcilerini aynı topraklar üzerinde, aynı zamanda tatmin etmenin yoludur. Sistem bölgede çok daha önce uygulanmıştır. İlhanlılarda, bir kısım Selçuklu eyaletlerinde ve Anadolu beyliklerinde bu sistem görülür.

Görüldüğü gibi, arazi hukuku ve tımar usulleri mahiyet itibarıyla birbirinden oldukça farklı biçimdedir. Bu biçimler arasından tipik Osmanlı tımarını bulup geliştirmek için kuruluş devri tarihinin, içtimai ve iktisadi türlü şartlarının ve bu arada imparatorluk idaresinin yeni bir devlet anlayış ve iktidarının hazırladığı olanaklardan yararlanmak gerekmiştir.

TOPRAKTAN ELDE EDİLEN VERGİ GELİRLERİ

Osmanlı tımar sistemi ülkenin askeri ve siyasi gücüyle olduğu kadar sosyo-ekonomik bünyesinin özellikleriyle de ilgilidir.

1527-28 mali bütçesine göre saptanmış tımarların vergi geliri 537 milyon 929 bin 6 akçedir. Bu tımarların %46’sı Rumeli, %56’sı Anadolu eyaletleri grubu, %63’ü Diyarbakır, %38’i Halep ve Şam illeri kaynaklıdır.

Tımar sistemi hiç uygulanmamış olan Mısır geliri hesaba katılmazsa, genel gelirin %49,8’i (Mısır katılırsa %37’si) 37 bin 521 tımar sahiplerinin tasarrufundadır. Bunun yanında vakıflar gelirin %12’sini alır.

Bu tımarlardan 6620'si Rumeli'de, 2614 Anadolu vilayetlerinde, 419'u Şam ve Halep vilayetlerinde bulunuyordu. 37.521 tımardan 9.653'ü kale muhafızı tımarı, geriye kalan 27.868 tamamen eşkinci tımarı idi. Bunların savaşa götürmek zorunda oldukları (cebelu) silahlı ve zırhlı askerlerle, 70-80 bin kişilik atlı bir sipahi ordusu tahmin edilir.

Padişahın Hassa Ordusu yani, Kapıkulu Ocakları 27 bin kişidir.

Sultan ve vüzera vakıfları ise aslında devlete ait olması gereken din ve kültür işleri ile imar ve sosyal yardım hizmetleri götürmek üzere devletin gelir kaynaklarından bir kısmının ayrılıp, devamlı olarak belli hizmetlere tahsisi yoluyla kuruluyordu.

Bunlar hükmi şahsiyeti olan, idari ve mali muhtariyetlerdi. Ayrı bütçeleri vardı ve kendilerine ayrılmış vergileri kendi nam ve hesabına tahsil ediyorlardı. Dolayısıyla vergilerin muhtelif eyaletlerde %26,31 ila 48'i padişah hasları statüsü ile doğrudan doğruya devlet hesabına toplanıyordu. Bu gelirin %21-25'i Mısır, Şam, Halep ve Diyarbakır gibi eyaletlerin hususi teşkilat ve türlü hizmetleri için mahallinde kullanılırken, geriye kalan kısmı merkezi idarece, kapıkulu ocaklarının maaşları, teçhizatı ile saray ve devlet masraflarına gidiyordu.[31]

Bu vergi gelirlerinin çeşitli eyalet grupları arasında dağılım oranları şöyleydi:

Eyaletlerin adları	Toplam vergi geliri	Padiş. has.	Evkf. ve emlak	Umera hasları zeamet tımar sayıları[22]	
1. Rumeli	198.206.192	%48	%6	%46	17.288
2. Anadolu, Karaman, Zülkadriye Rum	129.624.913	%26	%17	%56	16.468
3. Diyarbakır	22.778.513	%31	%6	%63	1.071
4. Halep, Şam	51.839.276	%26	%17	%56	2.694
Yekun	402.468.916	%39.9	%10,3	%49,8	37.521
5. Mısır	135.46.005	%86	%14	—	—
Genel Yekun	537.929.006	%51	%12	%37	37.521

SURİYE'DE EYALET TIMAR GELİRLERİ

Şinasi Altundağ, Suriye eyaleti hakkında şu bilgiyi vermektedir: Eyalet-i Halep, bu eyaletin 6'sı dirlikli ve 3'ü dirliksiz Türkmen sancağı olmak üzere, 9 sancağı vardır:

1- Halep, burası Paşanın idare merkezidir; 98 zeamet ve 295 tımarı vardır; has geliri 817.772 akçedir.

2- Adana, 2 zeamet ve 195 tımarı vardır; has 100.095 akçedir.

3- Kilis, 2 zeamet ve 90 tımarı vardır; has 522.867 akçedir.

4- Azir (Netaic'ül-Vukuat'ta Aziz şeklinde geçmektedir) 2 zeamet ve 195 tımarı vardır; has geliri 280 bin akçedir.

5- Palis (Netaic'ül-Vukuat'ta bu isim geçmemektedir) tımar ve zeameti yoktur; has geliri 220 bin akçedir.

6- Maarra, 86 zeameti vardır.

Defterdar Kethüdasının zeameti 101.933 akçedir.

Tımar Defterdarının zeameti 810.146 akçedir.

Bu mıntıkanın 903 Kılıcı olup, bunun 104'ü zeamet, diğerleri tımardır. Umum geliri 10.022.819 akçe=250.570 kuruşa (Piaster) baliğ olur.

Eyalet-i Şam umumiyetle on sancaktan ibarettir ki, bunun yedisi has, üçü sâlyanedir; zeamet ve tımarı olmayan üçü şunlardır: Tedmur, Sayda ve Berut. Bütün mıntıkanın 996 Kılıcı vardır; bunlardan 128'i zeamet, diğerleri tımardır.

1- Şam (Dimişk), Paşanın idare merkezidir; 87 zeamet, 332 tımarı vardır; has miktarı 1.000.000 akçedir.

2- Kudüs, 9 zeamet ve 161 tımarı vardır; hası 252 bin akçedir.

3- Acelen, 5 zeamet ve 13 tımarı vardır, has miktarı 373.800 akçedir.

4- Safed, 4 zeamet ve 61 tımarı vardır, has miktarı 261 bin akçedir.

5- Gazze, 7 zeamet ve 108 tımarı vardır, has miktarı 508.338 akçedir.

6- Nablus, zeamet ve tımarı yoktur, has miktarı 296.450 akçedir.

7- Lecun, 9 zeamet ve 39 tımarı vardır, hası 200 bin akçedir

Hazine-i Şahane Defterdarının hası 130 bin akçedir.

Doğan Avcıoğlu'nun el yazmaları için hazırladığı tablolardan biri.

Tımar Defterdarının zeameti 74 bin akçedir.

Senelik umum gelir 6.337.558 akçe= 158.439 kuruştur.

Eyalet-i Trabulus Şam, dört sancağı, bir Tımar Defterdarı, bir Hazine Defterdarı, bir de Defterdar Kethüdası, 63'ü zeamet ve diğerleri tımar olmak üzere 614 Kılıcı vardır.

1- Trabulus, Paşanın idare merkezidir; 15 zeamet, 169 tımarı vardır; has miktarı 220 bin akçedir.

2- Hama, 23 zeamet, 171 tımarı vardır; has: 394.034 akçedir.

3- Cebellâ (Netaic'ül-Vukuat'ta Cebeliye), 9 zeamet ve 91 tımarı vardır; has geliri 214 bin akçedir.

4- Selemiye, 4 zeamet ve 52 tımarı vardır; has: 230 bin akçedir.

Hazine Defterdarının hası 113 bin akçedir.

Defterdar Kethüdasının zeameti 64.820 akçedir.

Tımar Defterdarının zeameti 610 bin akçedir.

Umum gelir miktarı 6.418.856 akçe=160.471 kuruştur. [32]

BATI VE GÜNEY ANADOLU'DA KÖY, ŞEHİR VE KASABALARIN DAĞILIŞI

Anadolu Eyaleti (Kastamonu, Ankara, Afyon, Burdur ve Antalya illeri): 1520-1535 tahrirlerine göre, idari bölünme şöyledir: 12.701 köy, 78 kasaba, 76 şehir ve 1969 cemaat vardır. Bunlardan, 9182 köy, 49 kasaba, 19 şehir ve 580 cemaat bulunur. Bu eyaletler 195 zaim ve 7311 eşkinci tımarı sahibinin tasarrufundadır. Ayrıca 37 kaleye ait 1618 mustahfız tımarı sahibinin elinde iki şehir ile 789 köy vardır. Avcı kuşları yetiştirenlerin tımarları bulunan 184 köy bu hesabın dışındadır.[33]

Padişah hasları ise 615 köy Vakıflar 1415 köy

9 kasaba 6 şehir

19 şehir 7 kasaba

985 cemaat 41 cemaat mülk sahipleri ellerinde 66 köy var

1534 Rumeli eyaleti tımarları dağılışı 26 liva var.

384 zeamet+ 11.202'si tımar= 11.588 (?) (toplamda hata var) dirlik sahibi var. Bunların

4534'ü %33,2 3000 akçe

4445 %38,3 3 ila 5999 akçe

2225 %19.2 6 ila 19.999 akçe "tezkerelu" denen büyük tımar sahipleri

384 %3,3 20 binin üstünde Zaim deniyor bunlara

1481-1512 tahrir defterlerine göre 17 livalık Anadolu eyaletinde 103'ü zaim ve 7 bin 500'ü sipahi olmak üzere toplan 7 bin 603 tımar sahibi var. 5 bin 372 cebelu ile birlikte Anadolu Beylerbeyi'nin elindeki sipahi mevcudu 12 bin 975 kişi olur.

1560-1580 idari taksimat değişmiş, ama (17 livalık eski bütünüyle) Anadolu eyaletlerindeki tımar sahiplerinin adedi 338 zeamet +7636 tımar=7974'e yükselmiş. Cebelu sayısı 5372'den 10.025'e çıkmış.

XVI. yüzyılın son 20 yılına kadar tahrirler muntazam aralıklarla yapılır ancak sonra genel tahrirler yapılmaz olur. Ardından resmi muamele ve hesaplar hep eski tahrirlere dayalı kalır.[34]

Ayni Ali'nin ünlü risalesindeki rakamlara göre XVI. yüzyıl sonlarına doğru tımarların dağılışı:

Kefe, Musul, Kars, Bosna, Budin, Temeşvar eyaletleri için gerekli bilgiler Ayni Ali Risalesi'nde yer almıyor.

Mevcut eyaletlerden Özi, Temeşvar, Eğri, Barat, Kanije, Girit hakkında bilgi yok, Budin, Bosna, Kefe için verilen bilgiler ise şüpheli.

Asya'da Kars, Gürcistan, Musul, Şehrizar, Bağdat vs. eyaletler hakkında bilgi ya yok, ya noksan ya da şüpheli.[35]

Evliya Çelebi Ayni Ali'nin listesini tamamlamaya çalışır:

	Tımar bulunan eyalet	Zeamet	Tımar	Tutarı (Kılıç)
Avrupa kıtasında	13	3.306	37.389	40.695
Asya kıtasında	20	1.571	41.286	42.857
Yekun	33	4.877	78.675	83.552

Evliya Çelebi'nin Ayni Ali'den naklen kaydettiği rakamlar ile Ayni Ali'nin aynı eyaletlere ait rakamlar birbirini tutmaz. Bu farklılık Evliya Çelebi'nin yaptığı hesaplardan veya aynı dönemde aynı bölgedeki tımar kadrolarında yapılan değişikliklerden kaynaklanmış olabilir. Ancak Evliya Çelebi'nin güvenilir kaynaklardan derlediği bu rakamların o devir için taşıdığı büyük değeri kabul etmek gerekir.[36]

DEREBEYİNE ÇALIŞAN VE AZAP DENİLEN MARABALAR REAYA YAPILIR

1589'da Anadolu'da mevcut müsellem, piyade, canbay ve azap gibi askeri teşkilat lağvolur. Mensupları olan 26.500 müsellem ve piyade ile 2280 canbay reaya haline getirilir. Bunun sonucunda 58 bin kadar vergi mükellefi erkek nüfus ve 10 akçe varidat fazlası ile yeniden 574 zaim ve 565 sipahi tımarı teşkil edilir.

1654'te kaleme alınan Sofyalı Ali Çavuş Risalesi'ne göre, tımar uygulanan 23 eyalette 56 bin 89 tımar sahibi var. Bu cebelular ile birlikte 200 bin asker ediyor. Evliya Çelebi ise 83 bin 552 tımar olduğunu söylüyor. Arada büyük bir fark var.

TIMAR SİSTEMİ NERELERDE UYGULANMADI?

Tımar sistemi Basra, Lahsa, Mısır, Dehliz-i Çahra, Habeş, Yemen, Trablusgarp ve Tunus eyaletlerinde uygulanmıyor.

Bağdat, Girit ve Kefe de tımar sistemi uygulanmamış eyaletler arasında sayılır ancak bu yerlerin hiç değilse birtakım livalarında, bir müddet için bu sistemin uygulandığı biliniyor.

Şam'daki 91 sancağın 3'ünde, Halep'teki 9 sancağın 2'sinde, Kıbrıs'taki 8 sancağın 3'ünde, Bağdat'taki 18 sancağın 7'sinde ve Kaptanpaşa eyaletinin 3 sancağında tımar sistemi uygulanmaz.

Van, Diyarbakıri Şehrizar, Çıldır gibi Doğu illerinde bir kısım aşiret beyleri ile tımarlarını, yurtluk ve ocaklık olarak tasarruf eden beylerin ise özel bir durumu söz konusu olur. Diyarbakır, Musul ve Şehrizar eyaletlerinde sayıları 7 yahut 9'u bulan ve hususi bir statüsü olan tabi hükümetlerin teşkil ettiği istisnalar var. Ancak yine de tımar sisteminin büyük genişlikte uygulandığı söylenebilir.

200 bin sipahi miktarı ise kâğıt üzerinde kalıyor. Koçi Bey, savaşa katılanların sayısının 7-8 bin olduğunu söylüyor. Ayni Ali Efendi, 1609 yılında yazdığı risalede 200 binin onda birinden aşağı düştüğünü söylüyor.

OSMANLI TOPRAK DÜZENİ FEODALLEŞMEYE SÜRÜKLENİR

Miras yoluyla parçalanma, satış, borç için haciz yasaktır. Devir ancak sipahi izniyle mümkün olur. Müstakil küçük köylü işletmesinin bütünlüğü korunuyor. Cüce işletme önleniyor. Sipahi çift resmi ve öşürü, köylü varlıklı bir işletme sahibiyse alabiliyor. Bu uzak vadeli bir görüşle köylünün refahıyla ilgili olmalıdır. Oysa vurguncu mültezim, hatta tımarının gelirini bir mültezime satmış bulunan yeni tip tımar sahibi yetkilerini kötüye kullanır. Tımar reformistlerinin "daima babadan dededen ocakzade yerli ve soylu sipahiliğe" dönüş önermesini Barkan, uzun vadeli sipahi çıkarını köylü çıkarına bağlıyor.

Miri arazi rejimi, zamanla soysuzlaşarak büyük toprak mülkiyetinin veya çiftlikler biçiminde tarım işletmelerinin çıkmasına engel olamamıştır. Bu suretle, uzun müddet içtimai ve zirai alakalar bakımından feodal diyebileceğimiz bir düzenin tasfiyesi hareketi şeklinde gelişmiş olan Osmanlı toprak rejiminin, sonunda imparatorluğun içine düştüğü iktisadi ve mali şartların tesiriyle yeni bir feodalleşme haline sürüklenmekte olduğu da gözlenmiştir. Fakat Türkiye'de özellikle tımar sahibi beylerin zamanla arazi mülkiyetini ellerine geçirerek Batı Avrupa memleketlerinin klasik ortaçağ senyörleri

gibi, kendilerine özgü bir mertebeler silsilesi, merasim ve örfleriyle dışarıya karşı kapalı, yerli ve soylu bir sınıf halinde geliştiği iddia edilemez.

OSMANLI TOPRAK DÜZENİ AÇISINDAN ASYA ÜRETİM TARZI[37]

Aynı şekilde, miri arazi rejimiyle kendisine yalnız bir tasarruf hakkı bırakılmış olan köylünün, toprağı üzerinde her türlü mülkiyet hakkından mahrum bir ilgisizlik içinde bulunduğunu ve bu memleketin Batı Avrupa memleketlerinde görülmüş olan "tarihsel" kapitalist gelişmeler esnasında lüzumlu itilmeleri sağlayacak bir iç dinamizmden yoksun gözüktüğünü söylemek ve bu durumu böylece açıklamaya çalışmak da doğru değildir.

Tarımsal toprakların gerçek sahibinin devlet olduğu ilkesinin, yukarıda söylediğimiz gibi idari, mali, hususi birtakım tedbirleri ayakta tutmak için ortaya atılmış bir hukuksal varsayım niteliğini taşıdığı unutulmamalıdır. Köylünün tarlası üzerindeki tasarruf haklarını sınırlayan bazı kayıtları, zamanımızda mülkiyet hakkının en fazla gelişmiş olduğu memleketlerde bile "çiftçi ocakları"nın bütünlüğünü korumak için alınmış olan ve medeni kanunların miras, kira mukaveleleri ve satış usullerinde istisnalar taşıyan hükümlerine benzetmek mümkündür.

Esasen klasik şekliyle, feodal olan devre ve rejimlerde de köylü için toprak mülkiyeti hakkı mevcut değildir. Bu nedenle "Asya üretim tarzı" kuramcılarının, çok dar ve katı doktriner bir anlayışla, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal bünye bakımından henüz esirlik ve derebeylik çağlarını idrak ve şahıslar için mülkiyet fikri teşekkül etmemiş, basit ve iptidai bir varlık olarak yaşayabildiğini iddia etmeleri de, uluslararası dünya ticaret yollarını denetleyen büyük liman ve kentlere, gelişmiş bir para ekonomisine, iç ve dış pazar ilişkilerine sahip bulunan ve bu suretle dünya piyasalarına egemen fiyat hareketlerinin ve mali bunalımların etkilerine tamamıyla açık bulunan[38] bir imparatorluğun ekonomik bünyesine ait gerçekleri inkâr etmek anlamına gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi devlet

kuvvetinin rakipsiz olarak her şeye hâkim durumu, siyasi otoritenin ve idari teşkilatın parçalanması neticesi meydana çıkmış bulunan derebeylik modeli ile bağdaşmamaktadır. İçtimai ve iktisadi ilişkiler nizamı bakımından da Osmanlı İmparatorluğu ile derebeylik düzeninin ancak bazı artakalmış biçimlerine, bütün özelliklerini yitirmiş bir halde rastlanmaktadır.

FEODALİZM VE ASYATİK ÜRETİM TARZI

ATÜT Formasyonu:

Maxime Rodinson "İslam ve Kapitalizm" adlı kitabında ATÜT savunucularından Maurice Godelier'ye şöyle karşı çıkar: "Godelier bu formasyonu insan evriminde evrensel veya neredeyse evrensel bir evre gibi görmek ister (Maurice Godelier- Asya Tipi Üretim Tarzı). Bu ilk sınıflı toplum olacak, ilkel komünal toplumdan çıkmış olacak ve öteki formasyonlar ondan türeyecek. Bence çok yanlış... Marx'ın dediği otarşik toplum, dünya çapında vardır ve hiç kuşku yok bu üretimin en ilkel biçimidir. Buna Marx gibi 'Doğu' veya 'Asyatik' demek için bir neden yok. Her yerde bu tip eşitlikçi tarım toplulukları vardır ve buna örneğin ilkel komünal üretim tarzı denilebilir. (Rodinson'un dipnotu: Önemli sayıda Marksist'ten farklı olarak Marx, mülkiyet ile kullanma hakkını açıkça ayırır. Mülkiyet anlayışı Roma ve Batı hukuk anlayışının etkisindedir. Doğu tipi bir toplumda bireyi 'yalnızca özel bir parçanın kullanım hakkına sahip' olarak görür. Mülkiyetin bir parçası, toplumun bir üyesi olduğu için ona aittir. Bir toplumun mülkiyeti var ve bir de özel kullanım hakkı. Eğer mülkiyete Roma hukukundan geniş anlam verilirse –ki etnografların çoğu veriyor– kuşkusuz bu özel kullanım hakkı özel mülkiyet sayılabilir. Burada kullanım hakkı miras yoluyla geçebildiğine ve başlıca ortak mülkiyet arazi olduğuna göre, özel mülkiyet yok diye ilkel komünizm söz konusu edilemez.) Buna karşılık özellikle bu müsvedde dışındaki yapıtlarında Marx ATÜT adı altında tamamen ekonomik-sosyal bir formasyon düşünür ki bu noktada ona katılma olanağı yok. Bu formasyonun özü toplumun üretim fazlasının bir "üst toplum" olan devlet tarafından alınmasıdır. Bunun karşılığında devlet bu üretim için gerekli bayındırlık işlerini yaparak üretim

koşullarına katkıda bulunur. Godelier bunu birçok devlete genişleterek, bunu devletin veya üst toplumun üretim koşullarına katkısı değil de, kabileler arası ticareti kontrol etmesi olarak görür. Etiketlemek gerekirse ben buna 'sömürücü üretim tarzı' derim ve şu sıfatı eklerim: 'toplumsal' veya 'bireysel'. Buna tekabül eden ekonomik sistemler genellikle 'prekapitalist sömürü sistemleri'dir. Bunlarda toplumsallık egemen veya bireysellik egemen olabilir, tarımsallık (veya kırsallık) egemen olabilir... Yukarıda belirtilen özel durumlar için sisteme 'feodalizm' veya 'kölecilik' demektense, 'serfliğin egemen olduğu' veya 'köleliğin egemen olduğu' demek daha iyi olacaktır."

"DEVŞİRMELİKTEN YETİŞEN SOYSUZ YÖNETİCİLER" BEYSOYLULARA KARŞI

Trabzon'un 207 tımarından geri kalan 161'inden 101'i gulam-ı mir (gulam-ı padişah) denen yeniçeri, cebeci, bevvab, solak, ulufeci, sekban gibi kapıkulu askerlerine ve Kuloğlu kaydedilmişlere, ayrıca 4 tımar, bey ve paşa azatlılarından yetişmiş sipahilere verilmiştir. Bir tımar sahibi Çepni beylerinden, diğeri Çepni beylerbeyi oğlanlarından diye kayıtlıdır. Üç tımar kadıların, 2 tımar ise dervişlerindir.

Anadolu beyliklerinde de tımar sisteminin mevcut olduğu ve Osmanlıların genellikle kendilerine hizmeti kabul etmiş olan eski tımar sahiplerini yerlerinde bırakarak ellerine yeni beratlar verdiği bilinmektedir. Bu usul Osmanlı'nın yerli askeri sınıf mensuplarına karşı uyguladığı siyasanın temel ilkesini teşkil eder. Ancak bu bölgelerde, çoğunlukla mevcut bulunan mahalli örf ve âdetler, kavim ve kabile duyguları, soy ve toprak asaleti fikrine yabancı, merkeziyetçi imparatorluk nizamının her zaman tamamıyla benimsenmesine engel olmuştur. Kölelikten ya da devşirmelikten yetişme, soysuz idareciler sınıfı çeşitli imtiyazlar elde eder. Yüksek gelirli tımarları ellerine geçirirler veya kendi adamlarına verirler. Tımar sahibi yerli eski beyler, türlü fırsatlardan yararlanarak bu duruma karşı hoşnutsuzluklarını gösterir.

Bu mücadelede Osmanlıların İran'daki büyük rakibi Safevi hanedanının Anadolu'da sistemli bir propaganda teşkilatı ile yaydığı

dini cereyanlar etkili olur. Doğu Anadolu'da devamlı bir biçim almış savaş hali onlar için büyük ümit ve cesaret kaynağı olur.

Örneğin, Teke-eli, Adana ve Dulkadir eyaleti gibi göçebe Türkmen aşiretlerinin yatağı olan bölgelerde yerli sipahi beylerinin İran-Osmanlı rekabetinin yarattığı ümit ve imkânlardan faydalanarak, eski hak ve imtiyazlarını korumak için yaptıkları mücadelelere ait bazı örnekler bulmak mümkündür.

TOPRAK İLİŞKİLERİ DÜZENİNDE SOYSUZLAŞMA

Tımarların içinde beylere ait büyük hususi çiftlikler bulunmuyor. "Mülk topraklar" üzerinde bile hâkim zirai işletme tipi, müstakil küçük çiftçi işletmesi halinde. Bu devrin toprak ilişkilerine ve toplumsal düzene hâkim bir olgu teşkil etmiş reayanın, sipahilere karşı borçlu bulunduğu şahsi hizmetler, ücretsiz olarak yiyecek sağlanması gibi derebeylik artığı külfetlerin asgari biçime sokulması olarak kabul edilebilir.

Karamanoğulları, Osmanlı'ya uzun süre direnir. Bu durumun sebep olduğu bir güvensizlik sonucu olacaktır ki, bölgenin sipahileri uzun süre "mazul", "mütekait" veya "sipahizade" unvanıyla kalabalık zümreler halinde açıkta kalırlar ve bu halleriyle haklarında özel birtakım nizamların çıkmasına yol açarlar. Yalnız bu bölge için bir "iç-il sipahizadeleri", öteki "Karaman vilayeti eşküncüleri"ne ait iki kanun metni var.

İlki Kanuni'nin ilk yıllarına ait olarak; hizmete her an hazır oldukları halde fiili olarak tımar kadrosu işgale muvaffak olamayan emekli sipahiler, sınıflarına mahsus imtiyazlardan biri olarak "raiyyet rüsumu" denilen resm-i çift ve benzeri resimlerle koyun ve kovan vergilerinden ve örfi tekâliften uzun süre muaf sayılmışlardır. Bir süre sonra bu muafiyetlere karşılık, 5 neferden biri arkadaşlarından harçlık toplayarak nöbetleşe sefere geçmek üzere "eşkincili" kaydedilirler ve daha sonra sefere eşmek hizmeti yerine bir yıl güherçile imalathanelerinde çalışma yükümlülüğü konulur. Fakat bütün bir yıl süren hizmetin ağırlığı anlaşılınca, her 10 neferden biri 6 ay güherçilede çalışacak denir. 1575 tarihli ikinci kanun bunlar için ayni yükümlülükleri teyit ediyor.

Aynı olaylara ait olup “kanun-i bidat seyyie, vebali gidenlerin boynuna” derkenarlı başka bir hükme göre, mütekait sipahi ve sipahizadelerle birlikte zaviyedarlar ve tekke-nişanının da güherçilede 12 gün çalışması veya yerine çalışacaklara 100 akçe bedel ödemesi gerekir. Ayrıca bunlardan koyun ve ağıl resmi ile resm-i bennak alınır.

Daha eski bir kanuna göre, emekli sipahilere eskiden riayet rüsumu ve avarız vergileri konulup, bu gelirler şehzadeye yazılmış iken bu vergiler kaldırılıp yalnız öşür ve koyun resmi bırakılır. Gerçek sipahizade oldukları sabit olan ve 7 yıldan beri tımar elde etmek için Beylerbeyi kapısına varanlardan raiyyet rüsumu ve avarız alınmamasına karar verilir.

EMEKLİ SİPAHİLER

Devamlı şekilde 7 yıl tımar talebinde bulunmak maksadıyla sefere gitmeyen veya aynı maksatla “Asitane”ye veya beylerbeyi kapısına mülâzamat etmeyen sipahizadeler veya sipahi mâzulleri, kâsipler silkine mülselik sayılır, deftere raiyyet yazılırlar. “Silahlı sipahi idim. Elimde kentim vardır” demeleri fayda etmez. Ama bu süre içinde her zaman bir hizmet kabulüne hazır bulundukları halde, tımar alamayan sipahizadelerle, mütekait veya mazul sipahiler, daima sınıflarının imtiyazı icabı özel muameleye tabidir: “Raiyyet rüsum denilen çift ve bennah resimleye koyun resmi ve avarız vergilerden muaf tutulur.” Yalnız ziraat ettikleri yerlerin öşrünü verirler**.**

Her gelir kademesinde sipahinin getireceği silah, satır, at uşağı (gulam) veya cebelu denen yardımcı silah arkadaşlarının sayısı ayrıntılarıyla saptanır ve beylerbeyi teftiş eder, tabanca talimleri yaptırır.

İlk zamanlarda “eşkinci” sipahilerin yanında, harp adamı olmayan tımar sipahileri de var. Bosna’da kale tamiriyle vazifeli 70-80 duvarcı ustası başındaki mimarın tımarı var. Tırhala’da Kılıççı Ali Usta, seferde hazineye kılıç vermek şartıyla tımar sahibi olur. Bazı sınır bölgelerinin, tımar sahibi kale imamı ve kadısı var. Tımarları karşılığı donatacakları gemilerde, donanmada hürmet gören kaptanlar var. Volona, Midilli, İskenderiye sancakbeyleri bu durumda.

Osmanlı’dan önce Anadolu beyliklerinde, Balkanlar’da ve Orta Avrupa’da güçlü merkezi idare yokluğunda toprak ilişkileri düzeni soysuzlaşır. Vergilerden birçoğunun ayniyat ve hizmet şeklinde ödenmesi “kulluk”, “iradiye”, “salgun” gibi angarya şekilleriyle, çeşitli vesilelerle beylere verilmesi gereken hediyeler, beyleri maiyetleriyle birlikte barındırmak ve beslemek gibi mecburiyetler fazlasıyla var. Bölgeden bölgeye çeşitli uygulamalar görülüyor.

Güçlü devlet yapısıyla bu geri toprak ilişkileri ortadan kalkma yoluna girer, anlam ve nitelik değiştirir. Kanunnameler “öşrünü ancak en yakın pazara kadar götürmek ve köyde sipahi için ambar yapmak”tan başka şahsi hizmet kabul etmiyor.

1 Ömer Lütfi Barkan, *İslam Ansiklopedisi,* 1979, c.12/I, 286.

2 Doğan Avcıoğlu’nun notlarındaki (metnindeki) esas dipnotlara ek olarak, açıklanması gereken bazı hususlar tarafımızca, “D.Y. (y.h.n.) [Doğan Yurdakul-yayına hazırlayanın notu]” şeklinde belirtilmiştir. D.Y. (y.h.n.) İkta, bir kişinin mülkiyetinde olmayıp devlete ait olan toprakların vergilerinin veya gelirlerinin asker veya sivil erkâna hizmet ve maaşlarına karşılık verilmesi olarak tanımlanır.

3 D. Y. (y.h.n.) Bkz.:Kavramlar Dizini

4 D. Y. (y.h.n.) İoannes III. Vatatzes (1222-54)

5 Alexander Alexandrovich **Vasiliev,** *History of the Byzantin Empire*, 60-69.

6 D. Y. (y.h.n.) Pronoia konusuyla ilgili olarak Ostrogorsky çok ilginç iki saptama yapar. Birincisi, hem feodalleşmenin muzafferane ilerlemesine örnek teşkil etmesi, hem de Haçlı işgalcilerinin işini kolaylaştırmasıdır. Bkz.: Georg Ostrogorsky, *Bizans Devletinin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu 1999, 392. İkincisi ise İmparator II. Manuel’in, Osmanlı işgaline karşı savunmayı güçlendirmek için kilise arazilerini müsadere ederek “pronoia” haline getirmesidir. (a.g.e., 498). Doğan Avcıoğlu pronoia bahsinde Ostrogorsky’ye başvurmaz. Ancak tasarladığı Rumeli fütuhatı bölümünde yazarın *Bizans Feodalitesi* kitabına atıf yapacaktır. *Türklerin Tarihi* beşinci kitapta ise toprak mülkiyeti ile ilgili bir tartışmayı aydınlatmak için ona başvurur: “Ünlü Bizans tarihçisi Ostrogorsky, VIII. yüzyıl tarım yasasına, mali belgelere ve Teb kadastrosuna dayanarak toprakta özel mülkiyetten bireysel tasarruf biçimlerine pek eskiden geçildiğini kanıtlar.” Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*-Beşinci Kitap, Ankara: Tekin Yayınevi, 2001, 2087. Avcıoğlu’nun referansı: Ostrogorsky, *Byzantion 32*, 139-166.

7 D. Y. (y.h.n.) Stephan Duşan, 1331-1335 Sırp Hükümdarı, 1345’ten itibaren Çar. Bkz.: Ostrogorsy, 538.

8 D. Y. (y.h.n.) Ćiro Truhelka Hırvat arkeolog ve tarihçi.

9 Halil İnalcık, *Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na, XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri*, 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, 236.

10 D. Y. (y.h.n.) Osmanlılarda her tımarlı sipahi bir savaş yükümlüsü olduğu için, eşkinci sayılırdı.

11 D. Y. (y.h.n.) Mülk tımarı sahipleri "Kılıç Hakkı"ndan geri kalan gelirin her 3 bin akçesi için tam teçhizatlı bir adet atlı asker yetiştirmek ve gerektiğinde bunlarla birlikte savaşa katılmak zorundaydılar. Bu askere "cebelu" adı verilirdi. Savaşta yapılan yoklama sırasında bulunmayan tımarlı sipahinin tımarı elinden alınırdı. Bunlara "eşkincili mülk tımar sahibi" de denir.

12 İnalcık, *Suret-i defter-i sancak-i Arvanid.*

13 Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, C.II, 96.

14 İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar 1*, 1997.

15 Wittek'ten aktaran; İnalcık, *Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri*, 207-248.

16 George G. Arnakis'ten aktaran; İnalcık, a.g.e., 212-213.

17 İnalcık, a.g.e., 214-215.

18 D.Y. (y.h.n.) Martolos: XV-XVI. yüzyıllarda Balkanlar'da genellikle Hıristiyan-lardan oluşan askeri teşkilat. Voynuk: küçük toprak sahibi Hıristiyan asker. Avcıoğlu, ileriki bölümlerde bu kavramları o kadar irdeler ki, biz de Kavramlar Dizini'ne eklemeyi uygun gördük.

19 B.A. Cvetkova'dan aktaran; Ernst Werner, a.g.e., 96.

20 V.P. Mutafçiyeva, *Agrarnite Otnoşeniya XV, XVI*, Sofya, 1962. Aktaran; Werner, 100.

21 İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*.

22 *İslam Ansiklopedisi*, c.12/I, 309.

23 V.P. Mutafçiyeva, *Kim Viprosa*, 57-59.; *Agrarnite Otnoşeniya*, 97-98.; N. Pogled Filipoviç s.21. aktaran Ernst Weber, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, c.2,140-141.

24 "Kanunname," Aşir Efendi Kütüphanesi, no.1004, var. 48.; *İslam Ansiklopedisi* c.12/I, s.313.

25 "Sofyalı Ali Çavuş Risalesi", *İslam Ansiklopedisi*, c.12/I, 316.

26 "Kanunlar 128/41", *İslam Ansiklopedisi*, c.12/1, 306.

27 D. Y. (y.h.n.) Avcıoğlu, Barkan'dan yaptığı bu alıntıda "immunitas" kavramını açıklamamıştır. Ancak, *Türklerin Tarihi*-Altıncı kitap (şu an elinizde tuttuğunuz bu kitaba) hazırlık için doldurduğu 13 defterden "Türk Tarihi Defter I" başlığını koyduğu defterde Vasiliev'in kitabını sayfalarca özetlemiştir ve o notlardan yazmakta olduğu kitabın "Bizans Feodalizmi" ara başlıklı bölümüne göndermeler yapmaktadır. Bu alıntılar sırasında Immunitas kurumunun anlamı üstünde de durmuştur. Vasiliev bu kavramın Bizans'ta manastırlara verilen ayrıcalıkları ve muafiyetleri kapsadığını belirtir.

28 Alexander Alexandrovich Vasiliev, *History of the Byzantin Empire*, 563-564.

29 Barkan, *İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti*, İHFM 1942, VIII, 906-942.

30 Barkan, *Türk Yapı ve Yapı Malzemesi Tarihi için Kaynaklar*, İHFM, c.XVII, sayı 1-4 (Ekim 1955-Temmuz 1956) 3-26.

31 Barkan, *Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri*.

32 Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı," *Belleten 30/ 231*, 1 nolu dipnot; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.II, 268-270.

33 Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar*.

34 Barkan, *Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri.*

35 Barkan, *İslam Ansiklopedisi*, 1979, cilt 12/I, 290.

36 Barkan, a.g. e., 292.

37 D. Y. (y.h.n.) Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) konusu, Türkiye'de 60'lı yılların ikinci yarısında en çok tartışılan konulardan biriydi. Doğan Avcıoğlu daha 1966 yılında *Yön* dergisindeki makalelerinde bu konuya ilgi gösterdi. Örneğin 25 Şubat 1966 tarihli, 152. sayıda şöyle yazdı: "…Türk toplumunun yapısını, tarihi evrim içinde ortaya koymaya yönelmiş araştırmalar henüz yeni yeni başlamaktadır. Türk toplumcuları, sosyalizmi ancak bu araştırmalar sayesinde Türkiye gerçeğine güçlü biçimde oturtacaklardır." Daha sonra bu tezi teorik temellerini çürüterek reddetti. Önsözde de belirttiğim gibi 1968 yılı sonunda yayınladığı "Türkiye'nin Düzeni" kitabının çok uzun giriş bölümünde Karl Marx'ın bu kavramı kullandığı eserini ele alarak (*Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri*, Çeviren: Mihri Belli, Sol Yayınları 1967) ve konuyla ilgili bütün literatürü tarayarak neden Türkiye'nin geçmişteki düzenine uymadığını ortaya koydu. Ayrıca Marx'ın Asya tipi saydığı Çin'de ve Rusya'da bu görüşün kesinlikle reddedildiğini şöyle belirtti: "Lenin, Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi adlı çok geniş istatistik bilgiye dayanan incelemesinde, köy komününe dayanan prekapitalist yapının direnmesine rağmen ülkesinde kapitalizmin hızla geliştiğini yazmaktadır. Mao Tse-tung da, 'Çin feodal toplumunun derinliklerinde yatan emtia üretimi içinde kapitalizmin ilk adımları atılıyordu. Bu sebeple, Çin yabancı kapitalizmin baskısı olmaksızın dahi, giderek onu kapitalist bir ülke haline getirecek bir gelişmenin içindeydi' demektedir." (bkz., *Türkiye'nin Düzeni*, Tekin Yayınevi, 1998, I.cilt, 47.) Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*-Birinci Kitap'ın girişinde de bu konuyu yine uzunca ele aldı (s.93-106) ve bu kez Türkiye'deki ATÜT savunucularının tezleri arasındaki çelişkileri gösterdi. Avcıoğlu'nun bu teorik analizlerini buraya alma olanağımız yok, gereği de yok. Konuya ilgi duyanların bu kitap ve makaleleri okumalarını öneririm. Sanırım daha önceki o kapsamlı açıklamaları nedeniyle, Avcıoğlu bu Altıncı Kitap'ta ATÜT konusunu dar tutmuş ve belki de o eski çözümlemelerine gönderme yapmayı düşünmüş olabilir. Ancak, bu kitaba hazırlık çalışmalarını yazdığı defterlerden "II Dft C" adını verdiği deftere ATÜT'le ilgili olarak Maxime Rodinson'un Maurice Godelier'ye yaptığı eleştirileri not etmiştir. Kitabı Fransızcasından okuduğu için olsa gerek, yarı Türkçe-yarı Fransızca ve kendince çevirerek özetlediği bu notları buraya kendi koyduğu ara başlıkla (Feodalizm ve Asyatik Üretim Tarzı) ve sadeleştirmeye çalışarak olduğu gibi aldım. Öte yandan, Ernst Werner'in, *Büyük Bir Devletin Doğuşu-Osmanlılar (1300-1481)* adlı iki ciltlik eserinin çok geniş ve yorumlu bir özetini A-4 boyutundaki üçüncü hamur kâğıtlara yazmış. Bu çalışmasının 63. sayfasından sonrası maalesef kayıp. Bu yüzden Werner'in II. Cildinin sonunda Osmanlı feodalizmi ile ilgili çıkardığı sonuçlara katılıp katılmadığını bilemiyoruz. Ancak, Werner'in kitabının yayınlanmasından önce bir özetini çıkarmış olan Doğu Perinçek'in makalesini ("Werner'e Göre Osmanlı Feodalitesi", *AÜHF Dergisi*, 1968) okurken yaptığı çizintiler, çıkmalar ve aldığı üç sayfalık not Werner'in görüşlerine katıldığını göstermektedir. Üstelik sözünü ettiğim 63 sayfalık Werner notlarında mülk sahiplerinden söz edilen bölüme (Werner c.II, s.140) kırmızı kalemle ve büyük harflerle, "GELİŞMİŞ OSMANLI FEODALİZMİ" başlığını koyması bu kanımı pekiştirmektedir. Avcıoğlu, ana defterde Osmanlı toprak ilişkilerini incelediği bölümde bu konuya "Asya Üretim

Tarzı” ara başlığını koymuş. Ben de saydığım bütün bu nedenlerle onun ara başlığının önüne “Osmanlı toprak düzeni açısından” ibaresini ekledim.

38 Barkan, “Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten XXXIV*, No. 136

II.

KURULUŞ DÖNEMİ ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE FETİHLER

KURULUŞ TARTIŞMALARI

Osmanlı'nın kuruluşuyla ilgili birçok temel mesele bugün tarihçiler arasında tartışılmakta ve yeni tezler ortaya atılmaktadır.[39]

Örneğin, bir Osmanlı ırkı ve kavmi var mıdır? Osmanlılar Kayı boyundan gelen Türkleşmiş Moğollar mıdır? Osmanlı İmparatorluğu Rumeli'de kurulduktan sonra mı Anadolu'yu içine almıştır?

Bu tartışmaların merkezinde hep ünlü tarihçi ve siyaset adamı M.Fuad Köprülü vardır.

Alman bilim adamı J. Marquart 1914'te Komanlar konusunda W.Bang ile birlikte yayınladığı kitapta "Osmanlıların mensup olduğu Kayı boyunun, Moğolistan'daki Kay kavmi olduğunu, o nedenle Osmanlıların Kay boyundan gelen Türkleşmiş Moğollar" olduğunu öne sürer. Köprülü, 1943'te yazdığı uzun makalede bu tezi çok sert eleştirir.[40][41]Köprülü, ayrıca Carl Brockelmann'ın bu tezin Kaşgarlı Mahmud'un ifadesiyle doğrulandığını belirtmesi üzerine de çok övdüğü bu ünlü Türkolog'un Kaşgarlı Mahmud'un Kayıları Kumanlardan ayırdığına dikkat etmemiş olmasını garipser. Buna karşı Paul Pelliot'un Komanlarla ilgili bir makalesindeki şüpheci tutumunu över.[42]Daha sonra Prof. Zeki Velidi Togan'ın 1941'de yayınladığı bir makalede Marquart'ın tezini değişik bir biçimde savunmasını da başka kaynaklara başvurarak reddeder.[43]

KAYI BOYU TEZİ "ROMANTİK BİR UYDURMA" MI?

Köprülü, aynı makalede son olarak "aziz arkadaşım" dediği Paul Wittek'in "Osmanlı sülalesinin Kayılardan olmadığı" tezini eleştirir. Wittek gerek 1938'de yayımladığı kitapta[44] gerekse 1938'de Paris Sorbonne'da verdiği konferansları derlediği makalesinde,[45]**Osmanlı devletinin herhangi bir kabile teşekkülü tarafından değil "hudutlardaki Gaziler tarafından kurulduğunu" öne sürmektedir. Ona göre Osmanlıların Kayılardan olduğu iddiası Murat II**

devrinde başlayan bir çeşit romantik akımın etkisiyle XV. yüzyıl Osmanlı tarihçileri tarafından uydurulmuştur. Fuad Köprülü buna karşılık, kendisinin de bir zamanlar (1925'te) "Kayı tezinin sonradan uydurulduğu" görüşünde olduğunu, ancak 1934'te Paris'te verdiği konferanslarda bu fikirden vazgeçmesinin nedenlerini etraflıca açıklamış olduğunu belirtir. Sonra "değerli arkadaşını" ikna etmek üzere yeni bazı kaynaklar ve argümanlar sunar, sunduğu kaynaklar arasında Herbert Adams Gibbons'un *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* adlı kitabı da vardır.[4647]Sonuç olarak Köprülü söz konusu makaleyi şu kesin yargılarla bitirir: "Osmanlı sülalesi Kayı boyuna mensup küçük bir aşiret parçasının başında bulunan Osman tarafından kurulmuştur; Osmanlı devleti, siyasi gelişiminin ilk aşamalarında bile asla tribal (aşirete dayanan) bir mahiyet göstermemiştir." Başka bir yerde ise şöyle diyecektir: "…Osmanlı devletinin kuruluşu muamması, henüz izah edilmekten, hatta biraz aydınlatılmaktan çok uzaktır" [4849]

OSMANLI DEVLETİ ANADOLU'DA MI KURULDU, RUMELİ'DE Mİ?

Gibbons ve Wittek'in tezlerinin içinde yer alan "Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'de kurulduktan sonra Anadolu'yu içine aldığı iddiası" da kuruluş tartışmalarının unsurlarındandır ve yine Köprülü tarafından eleştirilmiştir.

Gibbons'a göre Osmanlıların büyümesi yeni grupların ona katılmasıyla mümkün olmuştur. Osmanlılar, ancak Balkanlar'daki fetihlerden sonra Anadolu'daki topraklarını genişletebilmişlerdir. Balkanlar'daki fetihleri, tahrip ve yağma maksadıyla yapılmış bir akın değil, planlı bir yerleşmedir. Osman ve onun küçük aşireti çobanlıkla geçinen müşrik Türklerdi. Moğollardan kaçıp Anadolu'ya geldikten sonra Müslümanlığı kabul ettiler ve dostça ilişkiler içinde oldukları Hıristiyan Rumları da Müslüman olmaya zorladılar. Böylece ortaya çıkan Osmanlı ırkı doğduğu yerde mevcut unsurların birbiriyle kaynaşmasından oluşan karışık ve yeni bir ırktır. Müşrik Türkler ve Hıristiyan Rumlar, İslam dinine girmek suretiyle bu yeni ırkı beraberce oluşturdular. *Devşirme* kurumu bunun bir aracı oldu. Bununla beraber

dinsel özgürlük ilkesine bağlı kaldılar. Osmanlı devleti esas kuvvet ve kudretini Rumeli'de kazandı ve o sayede Anadolu'da rakiplerini alt edebildi. Balkan yarımadası Hıristiyanları İmparatorluğun kurulmasına yardım ettiler.[50]

Wittek'in tezinde ise kan bağı veya kavim gibi özelliklerin tek neden olamayacağı söylenir. Ona göre Osmanlı genişlemesinin esas nedeninin uç kültürü ve gazi karakteri olduğunu daha önce belirtmiştik.

Köprülü bu tezleri reddederken, "hiçbir zaman bir Osmanlı ırkı ve Osmanlı kavminin mevcut olmadığını, *etnik* değil sadece *politik* bir tabir olan Osmanlı kelimesinin eski vakanüvislerde daima 'devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinden geçinen hâkim ve müdir sınıf' anlamına geldiğini" öne sürer.[51]Gibbons ve Wittek'in Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rumeli'de kurulduktan sonra Anadolu'yu içine aldığı düşüncesine katılmamaktadır.[5253]Ancak bir makalesinde Osmanlı'daki bazı mevki ve kavramların Bizans'taki karşılıklarını göstermiş, hatta pronoia'nin bir çeşit tımar olduğunu belirtmiştir.[5455]

"ANADOLU'YA HÂKİM OLAN BOĞAZLARA HÂKİM OLUR"

Ünlü Bizans Tarihçisi Steven Runciman ise konuya daha farklı bir açıdan bakmaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bizans Tarihi kürsüsündeyken 23.5.1942'de verdiği konferansta özetle şunları söylemiştir: "…Anadolu'nun merkezini tam bir hâkimiyet altında bulundurabilen bir devlet vaziyete tamamen hâkim sayılabilir. Böyle bir devlet Anadolu'daki hâkimiyeti dolayısıyla Boğazlara da sahip olabilir… Bizanslılar, Roma devletinden birleşik ve iyi idare edilmiş bir Anadolu tevarüs ettiler. Romalılar Anadolu vilayetlerinin önemini takdir etmiş, ona göre mükemmel bir yol şebekesi kurmuş ve yeniden birçok şehirler vücuda getirmişlerdir… Bizans tarihinin asıl anahtarı Anadolu tarihidir... Latin İmparatorluğu denilen imparatorluğun tarihi, denizlere hâkim olmakla beraber, Boğazların ancak sahillerinden başka araziye malik olmayan bir devletin yaşamına imkân olmadığını gösterir… Modern bir tarih âlimi bu sonraki Bizanslıların İstanbul'u tekrar hükümet merkezi yapmakla büyük bir hata işlediklerini iddia

etmektedir... Gerçekten de, sonraki Bizanslılar ne yapsaydılar yine Türk istilasının önüne geçemezlerdi. Fakat bizzat Osmanlılar bile tarihten ibret almayı ihmal ederek ellerindeki bütün arazi ve hâkimiyeti kaybetmek tehlikesine atıldılar. Batı Anadolu'da yerleşir yerleşmez, tıpkı İznik İmparatorluğu gibi –fakat daha büyük ölçüde– harekete geçerek Orta ve Doğu Anadolu'da kuvvetli bir idare kurmayı beklemeksizin Avrupa'ya geçtiler… Bu yüzden de Osmanlı devleti Ankara'da hemen hemen yok olmaya uğramak tehlikesini geçirmişti. Timur, ordularını Anadolu'da tutmuş yahut da onun peşinden başka bir düşman akın etmiş olsaydı, Osmanlı devleti tamamıyla ortadan kalkabilirdi. Fakat Osmanlı padişahları nihayet tarihten ibret aldılar ve Avrupa'da daha fazla fütuhata kalkışmadan evvel Anadolu'yu fethettiler…"[56]

**RUMELİ FETHİNİN PÜF NOKTASI:
GENİŞLEMEDE BALKAN KATKISI**

Rumeli fethinin püf noktası feodalleri bertaraf edip yerli halkla –köylüyle– birleşme, dinine dokunmama hatta tımar vermedir. Bu da aynen Selçuklu'nun Anadolu'ya yerleşmesine benzer.

Balkanlar'da Osmanlı fütuhatının şartlarını yetkinlikle inceleyen İorga, bir eserinde aynen şu görüşleri ileri sürmüştür: "Bir asır içinde yerlerini Osmanlı İmparatorluğuna terk eden Balkan Hıristiyan devletleri, umumiyetle sanıldığı gibi, Hıristiyan dinini yok etmek isteyen mutaassıp bir düşmanının sebep olduğu dini bir katastrofla ortadan kaldırmış değildirler… Osmanlılar monarşik birliği ve mutlakıyetin sulh ve sükûnunu, bir tek efendinin hükmünü getirdiler. Osmanlılar bir kavim olarak değil, bir ordu, bir hanedan, bir hâkim sınıf olarak ortaya çıktılar." "Bizans, Slav ve Osmanlı siyasi nizamları bir tek bütün içinde birbirleriyle kaynaştı." Mahalli feodal hâkimiyetler, devrin umumi tarihi temayülünü temsil eden Osmanlılar önünde birer birer silindi ve Osmanlı birliği içine karıştı. Rumen tarihçisi anarşiden bıkmış olan köylü sınıfların yeni vahdetçi Osmanlı nizamına taraftar gördüğünü işaret ediyor ve diyor ki: "idareciler nadiren Türk menşeinde idiler… Subaşı, bey, kefalya; eski knez, voyvoda veya onların yakın akrabası

veyahut imparatorluğun başka bir eyaletinden gelmiş bazen aynı sıfatla eski bir Hıristiyan'dan başka bir şey değildirler." Fakat İorga da, idare sınıfına girebilmek için İslamiyeti kabul etmenin bir şart olduğunu düşünüyor.[57]

L.Hadrovics son zamanlarda yayınladığı bir eserde Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki teşkilatının kuvvetle Rum ve Slav tesiri kalmış olduğuna işaret etmekte ve demektedir ki: "Sırpların, Türk fatihlerle birlikte Macaristan'a derin suretle nüfuzu ve kalelerde muhafaza kuvvetlerinin ekseriyetini teşkil etmesi keyfiyeti, Balkanlar'daki Türk ordusunun, atalarının dininde yaşayan İslam olmamış Sırp elemanlarıyla dolu olduğunu düşünmemize imkân vermektedir."[58]

RUMELİ'NİN FETHİNDE BİZANS FEODALİZMİNİN ROLÜ

Ostrogorsky, Bizans'ın çöküşü ve yıkılışı konusuna girerken şu saptamayı yapar: "Osmanlıların Balkanlar'da yerleşmesi arızî bir hadiseye bağlı değildir; Bizans kudretinin Balkanlar'da çözülmesinin tabii bir neticesidir."[59]Vasiliev ise Bizans'ta feodalizmin yeterince incelenmediğini belirttikten sonra şunları anlatır: "Uzun zaman feodalizm münhasıran ortaçağ Batı Avrupa'sına münhasır bir olay diye incelendi. Bütün Avrupa'da homojen ve özünde aynı sayıldı. Son zamanlarda feodalizm daha geniş anlaşılıyor. Batı Avrupa feodalizmi, feodalizmin bir türüdür. Geniş anlamda ise bazı tarihçilere göre bütün halklar tarihsel gelişme içinden geçer. Kuşkusuz her yerde feodal süreç tam gelişmesine ulaşmış değildir. Bazen süreç sosyal yönüyle sınırlıdır. Ama geniş anlam kazanınca eski Mısır, Arap Halifeliği, Japonya, eski Rusya vs. birçok bilgine feodalizmi buldurdu. Batı feodalizminin kökeninde de çok zıt görüşler öne sürüldü: Asilikten ortaçağa geçerken dönüm noktasında mevcut: kimileri Germen ve Roma koşullarından çıkarır, kimileri Karolonjien mevzuatının sonucu sayar, kimileri ise bilinmeyen eski Germenik yaşamının, sosyal koşullarından çıkarır. Batı feodalizminin ayırt edici birçok özellikleri kısmen Roma İmparatorluğu'nun son üç yüzyılındaki özellikleriyle açıklanır. Bu

unsurlar daha sonra feodalizmin kurucu kısımları oldu. Batıda merkezi otorite gerileyince uzun süre birbirinden bağımsız olan unsurlar bir kişide yoğunlaştı. Kuşkusuz bu evrim çeşitli ülkelerde çeşitli yollardan oldu.

Bizans'ta daha feodalizm incelenmedi, yoğun çalışma gerekli. Genellemede dikkatli olmalı. Ama artık hiç değilse feodalizm ve feodal süreçten söz edilebilir, eskiden Bizans feodalizmi deyimi çelişkili gözükürdü. Roma'nın devamcısı olduğuna göre peşinen unsurların varlığı kabul edilebilir. Sorun bu olayın ne ölçüde gerçekleştiği ve Doğu eyaletlerinin değişik koşullarında ne biçimler aldığıdır. İlginçtir ki Ortaçağ Batı Avrupa Latin istilacıları (Bizans'ı istila eden Haçlılar), Doğu İmparatorluğu'nun işgal edilmiş topraklarına yerleşince yöresel arazi koşullarını Batıdakine pek benzer ve kendi feodal biçimlerine rahatlıkla uyarlanabilir buldular. Kharistikarion[60] sorununun da incelenmesi Batı, Slav ve Osmanlı arasında birçok benzerlik ortaya koyacaktır."[61]Buna karşın Osmanlı Tımar sistemi, toprak mülkiyetine izin vermediği için Türklerin yönetimindeki bütün ülkelerde toplumsal ve ekonomik gelişmenin feodalizmin ilk aşamasındaki düzeyde kalmasına yol açmıştır. Werner de buna benzer bir kanıdadır. Osmanlı feodalitesini incelediği kitabında vardığı sonuçlardan biri şudur: "… feodalizmin ilk yükselme safhasında Türkler askeri ve sivil sistemin içinde hiçbir zaman tam olarak eriyip gitmediler, tam tersine üretim alanlarına katıldılar… Osmanlılar gerçi feodal yüksek kültürlerin ögelerini aldılar, ama kültür alanında meydana gelen çift-kutupluluğu eritip senteze doğru yükselmek onları ilgilendirmiyordu. Savaşçı Osmanlı feodalizmi, kısmen koruduğu kısmen de ilkelleştirdiği olgun Balkan feodalizminin üstünü örttü."[62]

BİZANS'IN EKONOMİK ZAYIFLIĞI TÜRKLERİN AVRUPA'YA YERLEŞMESİNE YARAR

Mustafa Akdağ, Türklerin Anadolu'ya gelişlerinde Bizans'ın şiddetli bir para darlığı içinde olduğunu ve bunun da Türklerle Rum halk arasında "Marmara İktisadi Ünitesi" denebilecek bir birliğin doğmasına neden olduğunu savunur. "Türk halk zümreleri yeni vatanlarının tabii ve

iktisadi icaplarına pek çabuk uymaktaydılar; halı, sof, kuru meyve, hayvan, kereste, şap gibi maddeler bol bol ihraç ediliyordu. Ayrıca şark mallarını kervanlarla Bizans pazarlarına getirmeyi de Anadolu Türkleri üzerlerine almışlardı. Bu hal şehirlerde ve kasabalarda pek çok halkın toplanmasına sebep olmakta idi. Türk korporasyonları (Ahilik) büyük bir teşkilat haline giriyorlardı. Bütün Selçuki-Bizans hudut çevresinde bulunan şehirler, hangi tarafın arazisinde olursa olsunlar, Türklerle Rumların birbirleriyle alışveriş ettikleri birer pazar halindeydiler… Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğmasına ait sosyal-ekonomik bir zemin hazırlanmakta idi… Sonuç olarak, Marmara iktisadi ünitesi üzerine siyasi hâkimiyetlerini yaymaya başlayan Osmanoğulları, daha ilk hareketlerinde, Anadolu'daki iktisadi değişikliğin kadro dışı ettiği çeşitli sosyal-iktisadi zümrelere mensup pek çok insanların gelip kendilerine katıldıklarını gördüler."[63]Werner bu tezlere karşı çıkar: "Marmara birliği diye bir şey hiçbir zaman olmadı. Anadolu ve Grek yarımadasının iktisadi toplumsal gelişmesi paralel değil, tersine farklı aşama yönünde. Filipoviç de ekonomik ve sosyal bunalım saf teşkilat vasıtaları ve yöntemle çözülemez diyor. (A-4 15) Stadtmüller'in tezi daha az doyurucudur: Bütün göçebelerde görülen doğuştan savaş isteği ve kahramanlık hevesi Osmanlı'nın iktidar içgüdüsünü yükseltti!"[6465]

RUMELİ'YE YERLEŞİRKEN "KÂFİRLERİ İNCİTMEDİLER"

İnalcık'a göre Bizanslı kendisine "Romaioi" ve ülkesine "Romania" der. Bu nedenle İslam dünyası Bizans'ı Rum ve Roma İmparatoru, ülkesini Bilad-al Rum veya memlekat-al Rum diye tanır. Anadolu Türk-İslam egemenliğine geçince Anadolu ve Rum aynı anlamda kullanılır. Fakat Batılı gezginler XIII. yüzyılda Türk idaresindeki Anadolu'ya "Turquemenie" veya "Turquie" derler. Bizans'a ait yerlere ise "Romanie" veya "Romania" diyorlar. Nihayet bu tabir, daha çok Ortodoks Yunan mezhebinin egemen olduğu Balkan yarımadasındaki yerlere denildi. Osmanlı, "Rum-ili"yi (Rumeli) "Romania"dan alır.

Fetih siyaseti ile ilgili olarak Âşık Paşazade, "Bu yerlerin kâfirlerini incitmediler, belki küfürlerine dahi ihsan ettiler. İçinden birkaç bellice

kâfirlerini tuttular. (…) Çimbi kâfirleri, bu kâfirler ile müttefik oldular" der.[66]Köylü tutulur, derebeyi bertaraf edilir, karşı koymazsa Osmanlı askeri kadrosuna alınır. Murat II ve Fatih döneminde bile eski Bizans tımar topraklarında (pronoia) Osmanlı tımar sipahisi ve Hıristiyan asker aileleri vardır. Keza Duşan idaresinde eyaletlerde "Voynuk" diye gördüğümüz küçük arazi sahibi askerler vardır. Osmanlı'da da Voynuk devletin askeri kadrolarında muhafaza olunur. XV. yüzyılda Makedonya, Teselya ve Arnavutluk'ta aynı ad altında önemli miktara varır. Keza Tuna üzeri kalelerde "martoloslar" ve "eflâk" adı altında askeri nizama tabi Hıristiyan göçebeler kendi beyleri idaresinde Osmanlı askeri kadrosuna alınır. Bu siyaset yayılışı kolaylaştırır. Fakat asıl Ortodoks kilisesine iyi davranış ve vergi siyaseti Osmanlı yönetiminin geniş halk kitleleri ve köylü sınıfı tarafından benimsenmesini sağlar.

Bizans, Bulgar Çarlığı ve Duşan İmparatorluğu'nun düştüğü bir dönem, merkezi kuvvet yoktur. Bu nedenle Garp derebeyliği âdetleri Balkanlar'da yerleşmeye başlar. Merkezi karar yoktur, derebeylik yayılır.[67] Osmanlı'nın tekfur dediği bu yöresel senyörler toprağı daha sıkı bir şekilde kişisel kontrolünde tutmaya çalışır. Mahsul vergileri ve belli nakdi arazi vergisinden başka, yılda bir araba odun, bir araba ot, yarım araba saman vermek ve senyörün topraklarında üç gün çalışmak gibi angaryaları bile vardır. Bayramlarda hediye vermeye mecburdur. Eski devlete ait tımar arazisi gittikçe bu senyörlerin veya manastırların mülkü haline gelir, işlediği toprakta köylünün durumu kötüleşir.

Osmanlı ise, tarım topraklarını "miri arazi" adıyla devlet kontrolüne sokar, yöresel derebeyliğe son verir. Angaryaları sistemli biçimde kaldırır. Angarya hizmetlerini bir vergi ile çift resmi ile karşılar.[68]Osmanlı istilası karşısında köylü kitlelerinin desteğini sağlayamayan senyörler haçlı bayrağı altında garptan gelen Latinlerin ve Macarların himayesini aramaktadırlar. Katolik olan Latinler ve Macarlar ise, Rafızî saydıkları yerli Ortodoks halktan nefret etmekte, onları zorla Katolikliğe sokmak için şiddet kullanırlar. Zengin tüccar olarak memlekete yerleşen İtalyanlara karşı yerli halkın nefret ve kinini de buna eklemek gerekir. Oysa Osmanlı her gittiği yerde

metropolitlikleri tanır, himaye eder, üstelik onlara tımar verir ve böylece doğrudan doğruya devlet memuru durumuna getirir.

OSMAN'IN BAŞARISININ NEDENLERİ

Osmanlı beyliğini kurmuş olan Osman, *Gazi* ve *Bey* (beg) veya emir, *emir-ul mu'azzam* unvanlarıyla yetinmiş görünür. Sonraki rivayetlerde Osman için Han unvanı da yakıştırılır. Türkçe asil savaşçı anlamında Avrasya'da kullanılan *alp* unvanının karşılığı olarak kullanılır. Osman'ın kardeşi Gündüz ve silah arkadaşları hep *alp* unvanını taşırlar. Aynı zamanda Moğolca aynı anlamda *bagatur* unvanını *bahadır* şekliyle alp karşılığı kullanmışlardır.[69]

Alaattin Keykubat 400 ailelik Kayı boyunun reisi Ertuğrul'a Söğüt tımarını verir. Göçebeler ona dalga dalga katılır. Wittek'e göre beylik doğal aşiret kökenine değil, gazi ittifakına dayanır. Barkan'a göre bu görüş abartılıdır, Osman'ın yandaşlarının çoğunun adı gazi adı değildir. Ama Barkan'ın dediği gibi yayılma büyük bir göçebe dalgası da sayılmaz.[70]

Selçuklu kırılınca üç bölge sınır bölgesi sayılır ve İslam Gazilerini çeker:

1) Kilikya (Çukurova) başında Alanya ve Antalya çevresinde toplandı. Küçük Ermenistan ve Kıbrıs'a da kaydı.

2) Kuzeyde Trabzon İmparatorluğu ve Karadeniz sahillerine doğru. Uç kısmı Doğu'da Samsun ve Bafra çevresinde, Batı'da Kastamonu ve Sinop çevresinde.

3) Batı sınırında başlıca kentler Kastamonu, Afyonkarahisar, Kütahya ve Denizli, Bizans sınırı çevresinde. Her uç sınır bölgesinde bir Emir vardır, merkezi otoriteyi temsil eder. En önemli uç Bizans sınırındadır. Menteşe, Germiyan, Saruhan beyleri bu bölgededir. Osman Gazi'nin alanı Sakarya çevresinde Söğüt'tür. Bizans sınırına şiddetli Gazi akınları yapar. 1301'de İznik'e baskı yapacak kadar ilerler. Germiyan baskısıyla Uç'un en ileri kısmında faaliyet göstermek zorunda kalmıştır ve bu durum ileriki başarısını sağlar. Osman'ın ilk faaliyeti Bizans'a karşı genel bir savaş değildir. İlkin en güçlü tekfurla iyi geçinmeye çalışır. Yarı göçebe bir Türkmen grubunun beyi ve yazlık ve kışlık çayırları

kontrol eden tekfurlarla çatışma haline gelir.[71]Kastamonu Emiri Yavlak Aslan'ın oğlu Ali Bey Gaza'yı bırakınca, Bizans tarihçisi Pachymeres'e göre Ali Bey'e bağlı sınır beyi Osman, gaza liderliğini ele geçirir. Bizans arazisine şiddetli akınlar düzenler. Bunu gören gaziler, Kastamonu Emirini bırakır, Osman Bey'in bayrağı altında toplanırlar.[72]

OSMAN, YALAKOVA'DAN SONRA "BEY" TANINIR

Efsanevi ilk kayıtlar Osman Bey'in Şeyh Edebali etkisiyle Gazi olduğunu söyler. Aslında buna uçlardaki ayrı faktörler etken olur. Orta Anadolu'dan göç nedeniyle nüfus baskısı ve genişleme ihtiyacı vardır. Bizans sınır savunma sisteminin çöküşü, Türkmenlerin Moğol'dan kaçışında rol oynar.

Osmanlı Eskişehir çevresinde, Söğüt merkezli, en küçük ve zayıf beyliklerden biriydi. Bizans kazalarına yayılınca, öteki beyler ve liderler adamlarıyla katıldı. Öteki Gaziler gibi bu beyler de Osman'a sadakat borçluydu. Giderek gücü arttı. İzleyicileri onun adını aldılar, Osmanlı oldular.[73]

Osman, Eskişehir'den İznik ve Bursa ovalarına uzanan alanlara egemendir. İznik'i tehdit etmeye başlayınca Bizans, onun da Alişir, Aydın ve Menteşe gibi önemli beylerden olduğunu anlar. Bizans İmparatoru 1301'de İznik'i rahatlatması için 2 bin kişilik bir kuvvet yollar. Osman tuzak kurup bu kuvveti yener. Paniğe kapılan yerli halk İzmit kalesine kaçar. Osman ayrı yönde Bursa yakınlarına akınlar yapar, ilerlerken Yalakova'da Bizans ordusuna karşı zafer kazanır. Osman'ın ilk kez o zaman Sultan, Bey tanındığı söylenir.[74]

Osman, 1313'te Saruhan Manisa'yı alır, başkent yapar ve bağımsız olur. Karasi Balıkesir'i alır, başkent yapar. 1328'den sonra Marmara sahillerine ulaşır. Sonra İznik ve Bursa çevresini alır, yaptığı kuleleriyle bu güçlü kaleleri abluka eder. Uçta yaşam tehlikelidir, büyük kişisel inisiyatif ister. Etnik bakımdan sınır toplumu çok karmaşıktır. Hareketli göçebe, merkezden mülteciler, heteredoks unsurlar ve maceracılar vardır.[75]

Babinger Osmanlı yayılmasının ilk döneminde iki aşamalı geliştiğini yazar: "Önce iyi örgütlenmiş az sayıda akıncılar yolu açar, sonra göçer

ve çiftçi kolonistler bu yoldan gelerek ve yerli halka zarar vermeden fethedilen topraklara el koyar.”[76]Löwenklau bu bilgiye şunu ekler: “Osman’ın ordusu oldukça küçüktür. Bu yüzden, önce şehirleri çevreleyen araziyi ve mahalleyi boşaltır. Kırsaldan kopan şehir teslim alınır.”[77]

OSMAN FETHETTİĞİ TOPRAKLARI YAKINLARINA DAĞITIR

Angelov daha Osman zamanında hanedan mensupları, Türkmen beyleri ve askeri önderlerden oluşan feodal toprak aristokrasisinin bulunduğunu varsayıyor: “Osman bunlara topraklar ve kentler vermişti. Basit gaziler ise orta düzeyde bir toprak aristokrasisi oluşturmuşlar ve tımarlar elde etmişlerdi.”[78]Koca Hüseyin, Osman’ın 1301-1302 fetih topraklarını kardeşlerine, oğullarına ve kendine bağlı olanlara dağıttığını bildirir. Âşık Paşazade Osman zamanında oğla geçen tımardan söz eder: “Kime bir tımar vermiş isem, sebepsiz yere geri alınmasın, eğer ölürse oğluna verilsin, hatta bu daha bir çocuk olsa da ona verilsin ve o zaman sefere çıkıldığında kendisi işe yarar hale gelinceye kadar onun hizmetkârları sefere gelsin.”[79]

Mutafçiyeva değerli saydığı Koca Hüseyin’e dayanarak, “toprak bağışlarında ikta, mülk ve mal deniyor, tımar sözü yok.” der. Buradan ilk dönem için tımarlardan söz edilemeyeceği, Osman’ın fethettiği toprağı aile üyeleri içinde dağıttığı sonucuna varır. Orhan zamanında da kadı ve devlet hizmetlilerine verilen toprak tımar değil, hizmet vakfıdır der. Tımar ilk olarak 1368’de Murat I tarafından yasalara bağlandığından ilk zamanlar söz konusu olamayacağını belirtir.[80]Köprü ve kaleleri kollamak, bakmak ve gözetlemekle görevli devlet hizmetlilerinin ödüllendirilmesi Fatih’e kadar sürer, ama buna tımar sistemi denemez.[81]

ORHAN’IN BASTIRDIĞI SİKKEDE KAYI DAMGASI VAR MI?

Orhan Bey’in ne zaman hükümdar olduğu, babası Osman Bey hayattayken mi yoksa öldükten sonra mı Beyliği yönetmeye başladığı

konusunda tarihçiler arasında görüş birliği yoktur. Aynı şekilde Osman Bey'in ölüm tarihi için de 1310'dan 1327'ye kadar geniş bir aralıkta varsayımlar belirtilir. Uzunçarşılı gerek Orhan Bey Vakfiyesi, gerekse hükümdarlığının üçüncü yılında (1327) bastırdığı sikke üzerinde yaptığı titiz inceleme sonucu Orhan Bey'in 1324'te hükümdar olduğunu kuvvetle tahmin etmektedir.[82]Bu sikkenin üzerinde Kayı boyu damgasının olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusudur.[83] Uzunçarşılı'nın sikkeyle ilgili incelemesinde böyle bir ifade yer almaz. Parada sadece babasının adı ve tarih olduğu belirtilir. Bu sikke bir uç beyinin kestirdiği ilk paradır. Devir İlhanlılardan Emir Çoban Bey'in oğlu Moğol Demirtaş'ın valisi olduğu Anadolu'yu kasıp kavurduğu, Anadolu Beylerini ortadan kaldırdığı bir devir olduğundan, bu beyler kendi adlarına para kestirmeye çekinmiş olabilirler. Ancak Orhan'ın para kestirdiği sıralarda Emir Çoban öldürülmüş, oğlu Demirtaş da Mısır'a kaçmıştır. Dolayısıyla para kestirmekte bir sakınca kalmamıştır.

Mustafa Akdağ bu dönemde Anadolu'nun iktisadi bir kriz devrine girdiğine dair deliller olduğundan söz eder: "Bunlardan birisi, Osmanlı beyliğinin kestirdiği 'akçe' adındaki paranın dirhemin yüzde 37'sine düşmüş olmasıdır. Âşık Paşazade de Osmanlı saltanatının ilk zamanlarında altın ve gümüş darlığı çekilmiş olduğunu kaydediyor. İbn Batuta'nın Anadolu'yu ziyareti esnasında buradaki ucuzluğu dünyanın hiçbir yerinde görmediğinden bahsetmesi de, altın ve gümüşün çok az bulunduğu hakkındaki Âşık Paşazade kaydının doğruluğuna delalet eder."[8485]

ORHAN'IN DİVANINDA RESMİ DİL TÜRKÇE

Orhan devlet yönetiminde Anadolu Selçuklu ile İlhanlı'yı örnek alır. Divan kurar. Unvanı henüz beydir. Bir de veziri vardır. Fetih hakkı veya kılıç hakkı dolayısıyla ordunun başına Selçuklu geleneğine göre henüz bir beylerbeyi atayamayan Orhan bu işi veliaht olan şehzadeye verir. Bu nedenle Divan'da askeri müessese doğrudan temsil edilemez. İlk veziri Hacı Kemaleddin oğlu Alaattin Paşa'nın ahi olduğu iddia edilir. İkinci veziri Ahi Mahmudoğlu Nizameddin Ahmet Paşa, sonra Hacı Paşa, sonra Ahi ricalden Sinaeddin Yusuf Paşa'dır. Vezir, paşa unvanı alır.

Maliye işlerinde memur vezire bağlıdır. Divan; Orhan, iki vezir ve Bursa Kadısı olmak üzere dört kişiden oluşur. Şehzade Süleyman, divana dahil değildir ama vezir gibi paşa unvanı kullanır. Diğer oğlu Murat ise o dönemde Murat Bey olarak anılır. Orhan Bey'in divanındaki resmi dil Türkçedir.[86]

MARMARA KIYISINDA GENİŞLEME

"Önemli kervan yolu Konya-İstanbul Osmanlı arazisinden geçiyordu. On yıl içinde 1326 Bursa, 1331 İznik, 1337 İzmit alındı."[87]Bursa'nın fetih tarihi de o dönemdeki başka bazı tarihler gibi tartışmalı ve tereddütlüdür. Neşri 1322'yi, Âşık Paşazade ve başka yazarlar da 1326'yı kabul ederler.[88]Genel kabule göre Orhan Bey babasının henüz hayatta ve hasta olduğu son yılında ordusuyla Bursa üzerine yürür. Bir yandan kuşatma ve ablukayı sürdürürken, bir yandan da Köse Mihal Bey'i tekfura göndererek şehrin teslimini ister. Sonunda bu önemli Bizans beldesini fetheder. Merkez yapılan Bursa, aynı zamanda "Darül Sultan" lakabını alır.

İZNİK'TE KOCASIZ KALAN RUM KADINLAR GAZİLERLE EVLENDİRİLİR

Orhan, Bursa'nın alınmasıyla İznik'in fethi arasında, Haziran 1329'da Bizans İmparatoruyla Pelekano muharebesini yapar ve kazanır: İmparator Andronikos III (Palaiologos) 1328'de tahta çıkar çıkmaz İznik'i Osmanlıların taarruzundan kurtarmak için Osmanlılar aleyhine harp açmaya karar verir. Bunun için Bulgarlarla ve Karasi emiriyle dostluk anlaşmaları yapar. Orhan Bey'i hazırlıksız yakalamak için harekâtına Erdek'teki kutsal Meryem Ana ikonunu ziyaret süsü verir. Ama durumu sezen Orhan Bey Kocaeli yarımadasına geçer ve burada çarpışma açısından faydalı bir mevki seçip tepelere yerleşir. İki gün süren savaşın ilk günkü çarpışmalarında İmparator Andronikos, Orhan Beyin bulunduğu tepelere saldırmakta fayda görmediğinden askerlerini geri çeker. İkinci gün çarpışmalarında Orhan Bey kendi planını uygular, yani akıncı süvari askerleriyle Bizans askerlerini dağıtır ve çoğunu öldürür. Bu arada bir ok ile ayağından hafif yaralanan imparator, ordusunun dağılmaması için harcadığı çabanın sonuç vermediğini

görünce gizlice ve deniz yolundan İstanbul’a döner. 1329 yılı Haziran ayında cereyan eden Pelekano savaşına Osmanlı tarihçileri gereken önemi vermezler, ama bu savaşla Bizanslıların Türkleri Bitinya’dan kovma gayretleri akim kalmıştır.”[89]Yazar ayrıca Pelekano’nun nerede olduğuna dair araştırmalar da yapar ve Hammer’i takip eden Osmanlı tarihçilerinin Maltepe’de olduğunu yazmalarına karşın bu mevkiin Darıca ile Eskihisar arasında olduğunu saptar.

Bu zaferin ardından Orhan Bey artık yardımdan ümidini kesen İznik kalesini teslim alır. Bursa’da olduğu gibi burada da yerli halktan isteyenlerin mallarıyla birlikte gitmelerine izin verir, kalanlar için de kendi tebaasından olmak ve haraç vermek şartıyla din ve âdetlerini koruyabileceklerini ilan ettirir. İznik’te kocasız kalan Rum kadınları gazilerle evlendirilir, evlere yerleştirilir.

“ORHAN BEG HİÇBİR ŞEHİRDE BİR AYDAN FAZLA OTURMAZ”

İbn Batuta 1333’te gezdiği Bursa ve İznik için şunları yazar: “Bursa’nın hâkimi Osmancık oğlu İhtiyarü’d-din Sultan Orhan Beğ’dir. ‘Cık’ Türkçede küçük manasında takıdır. Bu hükümdar, Türkmen padişahlarının en ulusu olduğu kadar, toprak, asker ve varlık bakımından da onların en üstünü bulunmaktadır. Denildiğine göre hiçbir şehirde hiçbir suretle bir aydan fazla oturmaz, aralıksız olarak kâfirlerle savaşı sürdürür, onların kalelerini bir bir kuşatarak ellerinden alırdı. … İznik şehri şimdi hemen hemen boşaltılmış, evlerinin çoğu terk edilmiş boş durmakta ve şehirde sadece sultanın askerlerinden bir kısmı oturmaktadır. Şehrin hâkimi ise sultanın eşlerinden biri olan Buyun Hatun[90] olup, olgunluğu ve dindarlığı ile tanınmıştır.”[91]

“EGE DENİZİ GAZİLERİNİN” YENİLGİSİ OSMANLI’NIN ŞANSI OLUR[92]

Aydın, Saruhan ve Karasi beyleri, yerli Rumların da katkısıyla donanma kurarak Ege adalarının ve Balkanlar’ın fethine yönelirler.

Aydın oğlu Gazi Umur, 1332 veya 1333’te Bodonitsa, Agriboz, Mora ve Gelibolu’ya akınlarla dikkati çeker. Bizans’la ittifakı Balkan’da

önemli rol oynama olanağı getirir. 1337’de İmparator’un müttefiki olarak Arnavutluk’a ve 1341’de Karadeniz’den Bulgar-lara saldırır. 1343 veya 1345’te Kantakuzen’in (Ioannes VI. Kanta-kuzenos) müttefiki olarak Dimetoka’ya gelir. Bulgaristan’a akınlarda bulunur. Müttefikini tahta oturtmak için 1345’te İstanbul’a yürür.[9394]1348 Mayıs’ında Umur‘un ölümü ve Aydın-oğullarının Latinlerle uğraşmaya mecbur kalması neticesinde, Rumeli harekâtında öncülük Osmanlılara geçer.[95] Ostrogorski’nin şu sözüne daha önce değinmiştik: “Osmanlıların, Balkanlar’da yerleşmesi arızî bir hadiseye bağlı değildir; Bizans kudretinin Balkanlar’da çözülmesinin tabii bir neticesidir.”[96]Bu boşluğu başlangıçta Sırp kıralı Stefan Duşan dolduracağa benzer. Duşan Makedonya‘yı istila ettikten sonra, Serez’de Sırpların ve Yunanlıların imparatoru unvanını alır (1345.) Aynı tarihte Orhan, Umur Bey’in tavsiyesi ile Kantakuzen’in (Ioannes VI. Kantakuzenos) müttefiki olur ve onun kızı Teodora ile evlenir.

RUMELİ’YE YERLEŞMENİN DÖNÜM NOKTASI

Bizans imparatorluğunda patlak veren ikinci içsavaşta Sırplar ve Bulgarlar loannes V’i (Palaiologos) desteklerken, Osmanlılar İoannes VI. Kantakuzenos’un yanında yer alırlar. “Çevik” denilen İmparator Ioannes V, İstanbul’u almaya girişir, Orhan kuvvetleri ile kendini Çevik İmparatora tanıtır. 1347’de Orhan bir donanma ve karısı Teodora ile Üsküdar’a gelir. İoannes Kantakuzenos ile görüşür, Sırplara karşı 6 bin kişi vermeyi vaat eder ve yapar. 1349’da Stephan Duşan Selanik’i almak üzere harekete geçer. Kantakuzenos Orhan’a başvurur. Orhan, oğlu Süleyman Paşa’yı 20 bin kişiyle yollar. Sefere Bizans donanması yanı sıra bir miktar Osmanlı gemisi de katılır. Kantakuzenos ile “Çevik” İmparator İoannes V anlaşmazlığı şiddetlenince Orhan, Cenevizlerle birlikte Kantakuzenos’un tarafını tutar. Edirne’de kuşatılmış olan Kantakuzenos’un oğlu Mateos’u kurtarır.[97]

Orhan’ın oğlu Süleyman Paşa kumandasında gönderdiği 10 bin kişilik bir kuvvet İoannes V’i destekleyen Sırp-Yunan-Bulgar kuvvetlerini tam bir bozguna uğratır.[98]1352 sonbaharında kazanılan bu zafer Osmanlıların Rumeli’de yerleşmesini sağlayan bir dönüm nokta-

sıdır. Bu tarihe doğru Rumeli artık Anadolu gazileri için daimî bir faaliyet sahası haline gelmiştir. Kendiliğinden toplanan gazi grupları Bizans'ın iç mücadelelerinde veya Sırplara ve Bulgarlara karşı yapılan harekâtı desteklemek ve akın yapmak üzere, sık sık Rumeli'ye geçmeye başlarlar.

Osmanlı, Çimpe Kalesi'ni vermek istemez. Gelibolu yarımadasında ilk kez Od-Köklen (Balabancık) ve Eksamilye'nin (Eksamil) fethedildiği yazılır. Çimpe'ye Umur Beglü de denir. Kantakuzenos'un boşaltmak istediği bu hisarlar olacaktır. Yani ilk yerleşme 1352'de Gelibolu'nun berzah kısmıdır. Gelibolu'nun fethi 1354'te tamamlanır.

ORHAN'IN OĞLU HALİL, CENEVİZ KORSANLARINDAN KURTARILIR

Süleyman Gelibolu Çimpe kalesinde bir miktar kuvvet bırakır. 1354'te Gelibolu'yu alır, bu Kantakuzenos'un hiç hoşuna gitmez. Bu arada Bozcaada mahpesinden Venedik'in kurtardığı İoannes tahtı alır. 1356'da Süleyman elden çıkmış olan Gelibolu'yu tekrar zapt eder, Çorlu'yu alır. Orhan'ın Teodora'dan olma oğlu Şehzade Halil, 1356'da İzmit Körfezi'nde kayıkla gezerken, Ceneviz korsanlarına yakalanıp Foça'ya götürülür. Orhan'la iyi geçinmek isteyen İoannes'in donanması Foça'ya kadar gider. İoannes ve Orhan ellişer bin altın ödeyerek çocuğu kurtarır. Çocuk, 1359'da İzmit'te babasına teslim edilir. İoannes 1359'da yapılan anlaşmayla Rumeli fütuhatını tanır. Rumeli'ye Karasi'den göçebe Türkmen yerleştirilir.

"Balkanlar'ın fethinde iki aşama vardır: İlkin 'haraç ödeyen ama sefere asker yollamayan vasaller yapmak.' Bu vasaller, yerel sülaleler, soylular, kentli aileler, Sırp Marko Kralzeviç ve birçok Arnavut yerel asiller gibidir. İkinci aşama ilhaktır. Köy komününden bireysel mülke geçilir. Osmanlı angaryaları maddi vergi yapar. Tımar liderleri Sultan çevresindeki büyük beylerdir, onunla sefere katılır, onun maiyetinde yer alırlar."[99]

RUHİ: "BAZI EYYAM OLURDU Kİ, KÜFREDEN BİN KİŞİ İMANA GELİRDİ"

Enveri'ye göre Türkleri Rumeli'ye geçişe teşvik eden Gelibolu tekfuru Asen'in oğludur. İslam olmuş, Melik adını almıştır. Onun teşvikiyle Lapseki'de bir gemi yapılır ve asker sevk edilerek baskın ile Akça-Burgos zapt edilir. Sonra Kozludere'ye 3 bin asker geçip Gelibolu'yu almaya hazırlanır. Bir sabah surlar beklenmedik bir anda yıkılır. Tekfur gemiyle kaçar, acele yetişen Süleyman, Gelibolu'yu alır. Anlaşılan odur ki Akça-Burgos, Âşık Paşazade'de geçen Akça-Liman'ıdır. Bizans kaynakları da 1354'te deprem olduğunu, sur yıkılınca Osmanlı'nın savunmasız kalan kenti aldığını yazar. Gelibolu'yu alan Süleyman Anadolu'dan Türk getirterek yerleştirmiştir. Sonra akınlar artar.

Orhan'dan beri kendiliğinden meydana gelen göçler vardır. Sonra sistemli iskân uygulanır. Tahrir defterlerinde yer adlarının incelenmesi aydınlatıcıdır, Trakya ve Meriç Vadisi'nde bulunan köy adlarını sınıflandırırsak[100]:

1) Kayı, Salurlu, Türkmen, Karakoyunlu gibi göçebe yörük gruplara,

2) Saruhanlı, Menteşeli, Simavlı, Hamitli, Efluganlı gibi Anadolu'da bir yer adıyla ilgili yerleşik veya göçebe gruplara,

3) Davudbegli, Turakanlı gibi ünlü askeri önderlerin tabilerine,

4) Doğancı, Çavuş, Damgacı, Müderris, Kadı, Sekban gibi askeri sınıf mensuplarına,

5) Karaca, Resul, Hacı Timurun gibi alelade isimlere,

6) Bir zaviye veya vakfa,

7) Nihayet, Kayacık, Hisarlı, Yarıcılar, Çömlekçi, Eskice-Pazar gibi doğal görünüşe veya ekonomik durumlara bağlı olduğu görülür. Zaviyelerin Türk köylerinin teşekkülünde önemli rolü vardır. Belgelerde eski yer adları azınlıkta kalır, daha çok kasaba adlarında yaşaması dikkat çeker.

Trakya'da fetih sırasında geniş İslamlaşmalar olduğu anlaşılabilir. Edirneli Ruhi,[101] "Bazı eyyam olurdu ki küfür eden bin kişi imana gelirdi" der. Türk göçmenler genellikle müstakil köyler kurmuşlar ve bunlar Türk adları almışlardır. Genellikle köylerde ve kentlerde Anadolu'dan gelen Müslüman Türk, yerli Hıristiyan'la karışmamıştır. Kentlerde Hıristiyan mahalleleri daima ayrıdır.

GELİBOLU'YA YERLEŞMENİN STRATEJİSİ

Gelibolu'ya yerleşme üç yönde gerçekleşir:

1) Sahilden Tekfurdağı, Çorlu, İstanbul
2) Ortadan Kurudağlar, Malkara, Hayrabolu, Viza
3) Meriç Vadisi'nde İpsala, Dimetoka, Edirne.

Rumeli fütuhatında bu üçlü sistem korunacak, fetih ilerledikçe uçlar üç koldan daha ilerilere kaydırılacaktır. Gelibolu merkez olarak Trakya'daki bütün fetihler uç bölgesi sayılır. 1358 veya 1359'da Süleyman Paşa ölür. Süleyman ölünce sarsıntı ve gerileme olur. Süleyman Paşa zamanında bu üç kol şöyledir;

Sol kol uç: Hacı İlbeyi ve Evrenos faaldir. Sonradan bu uç sırası ile İpsala, Gümülcine, Serez, Kara Feriye ve oradan iki kola ayrılıp Tırhala ve Üsküp'e,

Sağ kol uç: Yanbolu, Karin Ovası, Prardiye, ordusu ikiye ayrılarak Dimetoka, Tırnova ve Niğbolu'ya,

Orta uç: Çirmen, Zagra, Filibe, ikiye ayrılarak Sofya, Niş / Köstendil ve Üsküp'e.

Bu üç yönde fetih sağ kol, sol kol ve orta kol sancaklarını teşkil eder. Orta, sağ ve sol taksimine Orta Asya Türk devletlerinde de rastlanır. Orta kol sancakları Edirne, Sofya Beylerbeylerinin merkezleri olur. Türk göç ve yerleşme hareketi de bu uç bölgelerini izleyerek bu yörelerde kuvvetli olur. Süleyman Paşa'nın yaptığı gibi her yeni uç teşekkül edince, o bölgeye muhacir, özellikle savaşçı yörük grupları yollanır. Bu uç bölgeleri ileriye intikal edince, geride kalan eski uç merkezleri kalabalık uygar Türk kentleri olarak yükselir. Özellikle vakfa dayalı dini ve ticari müesseseler kentlerin gelişmesinde esas rol oynarlar. Edirne, Filibe, Serez, Üsküp, Sofya, Tırhala, Silistre, Yenişehir, Manastır böylece ilkin uç merkezleri olarak gelişir, uç beylerinin vakıflarıyla da donatılır ve sonra Rumeli'nin bugün de önemini koruyan kentleri olurlar.

OSMANLI'DA İLK SALTANAT MÜCADELESİ

Orhan Bey'in 6 oğlu olur, üçü ölür. Orhan 1362'de öldüğünde Nilüfer Hatun'dan (Yar-Hisar tekfurunun kızı Holofera) doğan Murat,

(Kantakuzen'in kızı) Teodora'dan doğan Halil ve (Andronikos III'ün kızı) Asporça'dan doğan İbrahim adlarında üç oğlu kalır. En büyük oğlu Süleyman Paşa babasından bir yıl önce ölünce, fütuhata ana-baba bir kardeşi Murat devam etmiştir. Orhan Bursa'da ölünce Murat Bey (saltanatı 1362-1389) acele devlet merkezine çağrılır ve Ahi reislerinin ittifakıyla hükümdar ilan edilir. Bitinya (Batı Karadeniz) beyi olan kardeşi Halil ile Eskişehir sancakbeyi olan kardeşi İbrahim buna karşı çıkarlar. Osmanlılarda ilk saltanat mücadelesi işte o yıl (1362) başlar. Murat I ilk seferini kardeşlerinin üzerine yaparak onları öldürür.[102]

Murat I tahta çıkar çıkmaz hem Rumeli'de hem de Anadolu'da önemli sorunlarla karşılaşır. Rumeli'de Murat'ın Bursa'ya dönmesini fırsat bilen Bizans kuvvetleri Burgaz, Çorlu ve Malkara'yı geri alırlar. Anadolu'da ise 1354'te Süleyman Paşa tarafından alınmış olan Ankara'da Ahiler Karamanoğullarının ve eski Sivas hükümdarı Gıyas al-Din Mehmet'in kışkırtmasıyla şehirdeki Osmanlı muhafızlarını kovmuşlar ve önceki beylerinin yönetimine dönmüşlerdir. Murat I ne yapılması gerektiğini ulema ve devlet erkânına sorar ve önce Ankara işinin çözümlenmesi gerektiğine dair karar ve fetva alır. Vakit kaybetmeden Ankara üzerine yürür. Ankara ahileri direnmeden şehri teslim ederler. Ankaralı zengin ahi yönetici Şerafettin şehri teslim ettiği söylenirse de tarihçiler arasında bu konuda tartışmalıdır.

Giese, Ahilerin "yoldaş" kavramıyla savaştığını söyler, ahi-yeniçeri bağı kurar. Wittek ise, "Ahiler barışçıdır," der. Barkan, Noviçev, Taeşner ahi birliklerinin seferlere katıldığını belirtirler ve Murat I'in ilişkileri sonradan koparttığını söylerler. Djurdjev ise "Ahiler feodalizm aleyhtarı akım idi. Osmanlı beyleri ahileri değil, tersine savaşçı Selçuki küçük soyluluğu etrafında topladı," der. Wittek şehir ahiliğinin bağımsız yönetime ilgi duyduğunu, Osmanlı'nın ise merkezi devlet çabasında olduğunu söyler. Ahiyle askeri ve siyasi ittifak olanaksız der. Werner, Hoca Hüseyin'in düşmanlık tespiti doğru diyor ve ahiler için teorici-pratikçi ayrımını hatırlatır. Osmanlı aktif olmayan ahiyi din adamı olarak kollamıyor. Sultanlar şeyhleri korur, yeni birlik kurmada yardımcı olurlar. Tapu belgeleri verirler. Dinsel ahiler, Hıristiyan zanaatkârlar ile ittifak arar idi. İslamlaştırma zorlaması yoktu. Osmanlı

sarayında ölçülü bir İslam uygarlığının ilk temsilcileri olarak ölüme susamış gazi ve radikal dervişlere karşı denge kurarlar. Karamanoğlu ve ahilerin Osmanlı'ya direndiğini ileri sürer. Murat I'in ahi olduğu söylenir. Gölpınarlı, Murat'ın Ankara'yı alınca ahi kemeri taktığına inanır. Hoca Hüseyin ise Ankara'da Karamanoğlu ve ahilerin Osmanlı'ya direndiğini ileri sürer.[103] Murat Ankara'yı aldıktan sonra Eskişehir tarafına döner, o sırada Eskişehir ve Bilecik taraflarında ayaklanma hazırlıkları içinde bulunan kardeşleri İbrahim ve Halil'i yakalattırır ve boğdurur.

MURAT HIRİSTİYANLARA PAPA'DAN DAHA İYİ DAVRANIR

Murat'ın o sırada yetişkin oğlu olmadığından lalası Şahin Paşa'yı Beylerbeyi (ordu komutanı) ve Bursa Kadısı Cendereli-Çandarlı-Kara Halil'i (Osmanlı tarihinde ilk kez) Kazasker atayarak Rumeli'ye döner ve yokluğunda Bizans'ın eline düşen yerleri geri alır.

Sivas sarayında yaşamış Fars edebiyatçısı Aziz İbni Ardaşır Astarabadi, "Bazn ve Razm" (Ziyafet ve Savaş) eserinde Murat I için "bilgi ve düşüncesi açık basit bir Moğol" der. Chalkokondyles ise "Kana susamış saldırgan. Onun için önemli olan ganimet isterisi değil, kan" der ama Hıristiyan beylerine ölçülü ve soylu davrandığını belirtir.[104]Ona karşılık Gibbons, "Bizans Kilisesi mensuplarının nazarında bir kâfir ve İsa düşmanı idiyse de, Hıristiyanlara Papalıktan daha iyi davranmakla teveccüh ve muhabbetlerini kazanmıştır," der.

Murat, fethedilen ülkeyi "Selçuklu örneğindeki ulema ruhuna göre" örgütlendirir. Türk göçebeliği ve savaşçılığının temel ilkeleri ile İslam uygarlığının devlet düşüncesi arasında bu denkleştirme özellikle unvan takmada kendini gösterir. Han olur. Kazasker atar. 1371'de devlet yönetimini veziri eski kazasker Çandarlı Kara Halil'e bırakır. 1385 Rumeli'ye Beylerbeyi atar. Osman zamanında beyin yardımcısı olan Beylerbeyi artık en yüksek askeri yönetici konumundadır.

Vezir ve askeri sınıf mensubu beylerin giyeceği elbise ve saracağı sarık saptanmıştır: ak börk. Halk ve askeri sınıf ayrılmıştır. Ümera ve asker dar yenli tatar kaftanı giyer. Ayrıca ham kumaştan geniş dikişli ve pamuklu kaftanlar kullanırlar.

Fethedilen yer, fetheden beye verilir. Bey, aşiretin ileri geleni ve askeri komutan durumundadır. İznik, Bursa vs. her biri bir kaza: subaşı (asayiş ve askeri reis) ve kadı tarafından yönetilir. Daha sonraları buralar sancak sayılır, savaşlarda asker başında olanlara tevcih edilir, en önemlilerinin başında şehzadeler bulunur. Sancak deyimi o dönemde idari bölge değil, daha çok askeri birlik anlamına gelmektedir.

Bursa sancağını “Emir-i Kebir” Orhan temsil eder. “Bey Sancağı” denilir. Karasi ve İzmit şehzadelerdedir. Sancak ve kaza merkezi şehir ve kasabalarda askeri iş dışındaki bütün idari, adli, beledi işlere kadılar bakar. Kazasker yoktur, Bursa kadısı bu işe girer.

Tımarlılar aşiretlerden hizmetleri mukabilinde tımarlar verilmek üzere çok vakit toplu halde vazife alan sipahilerdir. İleri gelenler kendi boy ve oymaklarından topladıkları adamlarla seferlerde görev alır, fetihten sonra bu gazilere ihtidadan tımar verilir, komutana daha yüksek bir tımar tahsis edilir. Tımarlılar alay yapılır, en büyük tımar sahibi alay beyidir. Her kazanın tımarları çeribaşıdır. Yaya ve müsellem atlı aşiret sipahisi her zaman vaktinde sefere gider ve uzun zaman kuşatma hizmetinde kalmaz.[105] Seferde 2 akçe ulufe verilir. Barışta toprak işler, bazı vergilerden muaftır. Sefere gidene kalan harçlık verir. XVI. yüzyılda Yörük ve Tatar’da da bu usul caridir.

OSMANLI RUMELİ’Yİ GERÇEK YURDU SAYAR: EDİRNE BAŞKENT OLUR

Rumeli’ye yönelen Murat, Keşan, İpsala, Dedeağaç ve Dimetoka’yı zapt eder. Dimetoka’nın alınmasından sonra Edirne’nin zaptı kararlaştırılır ve kumandanlar çağrılarak Lüleburgaz’da bir harp meclisi kurulur. Verilen karar üzerine Lala Şahin Paşa mühim bir kuvvetle Edirne üzerine gönderilir. Bulgarların ve Sırpların Rumlara yardım etmeleri olasılığına karşı Evrenos Bey o tarafa gönderilip Dimetoka’nın batısında savunma düzeni alınır. Sonunda Sazlı-Dere’de toplanmış olan Rum ve Bulgar kuvvetleriyle yapılan ve Lüleburgaz savaşı denilen meydan savaşında karşı kuvvetler bozulur, Edirne direniş göstermeden teslim olur.[106]1365’te Edirne Başkent olur. At yetiştirme merkezi (hara) kurulur. Ama uzun bir süre için tarımla uğraşıldığından söz edilemez.

İskân özellikle XIV. yüzyılda kitle halinde yerleşme biçimindedir. Timur istilası Anadolu'dan Rumeli'ye büyük bir göç dalgasına sebebiyet verir, bundan sonra Osmanlılar Rumeli'yi gerçek yurtları saymaya başlarlar. Edirne devletin başkenti durumuna yükselmiştir. Gibbons, Wittek gibi tarihçilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rumeli'de kurulduktan sonra Anadolu'yu içine aldığı düşüncesi şüphesiz bir hakikat olma iddiası taşımaktadır. Bu göçler sonucunda Trakya, Doğu Bulgaristan, Meriç Vadisi ve daha sonraları Dobruca kuvvetle Türkleşmiştir. Tahrir defterlerine göre yapılan incelemeler[107] bu bölgelerde XVI. yüzyılda nüfus çoğunluğunun Türklerde olduğunu ortaya çıkarmıştır.

YAYA VE MÜSELLEM YETMEYİNCE YENİÇERİ KURULUR

Osmanlı askeri bakımdan iki cepheli devlettir (Balkan ve Anadolu), ama tek bir cephe ordusu vardır. Anadolu'da karışıklık çıkınca Rumeli'de barış gerekir. Ordu Anadolu'ya geçince Rumeli boş kalır. Yaya ve müsellem örgütü artık ihtiyacı karşılamadığından, Vezir Çandarlı Kara Halil'in tavsiyesiyle savaşta esir alınan Hıristiyan gençlerinden yararlanmak üzere yeniçeri (yeni asker) adıyla askeri bir ocak oluşturulur. Alınan esirler Anadolu'da Türk çiftçilerine verilerek İslam ve Türk âdetleri üzerine eğitim gördükten sonra yeniçeri ocağına kabul edileceklerdir. Bu tarihlere kadar Osmanlı beyliğinin mali bir kuruluşu yoktur. Ulemadan Kara Rüstem'in tavsiyesiyle bir mali idare kuruldu; yeni yasa gereğince esirlerden 125 akçe alınması öngörüldü ve bunun da 1/5'i hazineye kalıyordu, bu vergiye beşte bir demek olan "pençik vergisi" adı kondu.[108]

1364'te Macar kralı Layoş başta olmak üzere Bulgar, Sırp, Ulah (Eflâk) ve Bosna ittifak kurarak Edirne üzerine yürürler. Lala Şahin Paşa'nın komutanlarından Hacı İl-Beyi Meriç nehri önünde sabaha karşı yaptığı baskınla müttefikleri bozguna uğratır. Bu başarı tarihe Sırpsındığı adıyla geçer.

SAVCI OLAYINDAN SONRA ŞEHZADELERE RUMELİ'DE SANCAK VERİLMEZ

1374'te Bizans İmparatoru İoannes V. Palaiologos ikinci oğlu Manuel'i saltanat ortağı yapmak isteyince hakkı çiğnenen büyük oğlu Andronikos, Murat'ın Edirne'de vekil bıraktığı Şehzade Savcı ile birleşir ve ikisi babalarına karşı başkaldırırlar. Murat ile Andronikos olayı haber alınca derhal Rumeli'ye geçerler. Murat asi kuvvetleri dağıtır, Dimetoka'ya kaçan Savcı'yı yakalar, gözlerine mil çektirdikten sonra öldürtür. İoannes'in de oğlunun gözüne mil çekmesini ister, İmparator oğlunun gözleri tamamen kör olmamak üzere kızgın sirke döktürerek yarı kör bırakır.[109]Bu tarihten itibaren Osmanlı şehzadelerine Rumeli'de Sancak verilmez.[110]

MURAT ANADOLU'DA BARIŞÇI YOLLAR DA KULLANIR

Murat I, Anadolu'da beyliklerindeki başkaldırıları tahta çıktığı ilk yıllarda şiddetle bastırdığı gibi daha sonraki yıllarda barışçı yollar kullandığı da olur. Örneğin 1381 yılında büyük oğlu Bayazıt'ı, Karamanlıların saldırısından korkan Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızıyla evlendirir. Süleyman Şah kızının çeyizi olarak Osmanlı'ya Kütahya, Tavşanlı, Simav, Emet taraflarını verir ve kendisi Kula'ya çekilir.[111]Murat bu düğüne Karaman, Hamit, Menteşe, Saruhan ve Kastamonu beylerini çağırarak Bayazıt'ın iktidarını ve gücünü gösterir. Ayrıca Hamidoğlu Hüseyin Bey'e, düğüne göndermiş olduğu elçiyle Akşehir ve Eğirdir çevresindeki kasabaları kendisine satmasını teklif eder. Bu teklifi reddedemeyen Hamidoğlu istenen şehir ve kasabaları 80 bin altına Osmanlılara satar. Wittek bu olaya şu yorumu getirir: "Elbette alabilirdi, çünkü batıda akınlarına devam eden gazilerin getirdikleri ganimetlerle çok zengin olmuştu."[112]

MURAT RUMELİ YAYILMASINDA HESAPLI HAREKET EDER

Bu arada yörükler göçebe Ulahlar içine sokulur, bunlarla ittifak kurarlar. Sultan, klan yaşlılarının ve savaşçılarının (Vojnuki=Voynuklar) temel haklarını tanır, hatta bu hakları genişleterek onları kendi yanına çeker.[113]Ulahlar 1375'ten sonra Türk ordusuna girerler. Djurdjev'in şüphe götürmez açıklamalarına göre, yalnız Bulgaristan'dan değil,

Sırbistan, Bosna-Hersek, Slavistan'dan (Slovenya) da Ulah savaşçıları Türk ordusuna katılırlar. Bunlar kaba mızrak ve kalkan taşıyan süvarilerdir, sınır savaşçısı olarak ya da savaşlarda rehber hizmeti görmek için kullanılırlar. Ne vergi, ne de herhangi bir rüsum vermeden, miras bırakılamayan bir baştina mülkiyetine sahiptirler. Tımarı yoktur, ama buna rağmen toprağa sahiplerse reaya gibi kira öderler. Oğullar, kardeşler ve diğer akrabalar, kendi baştinaları olmasa bile reaya sayılmazlar. Bunlar belirli ölçüde yardımcı birlikler oluşturabilen yedek güçlerdir. Voynuklar üçer kişilik takımlar halinde örgütlenirler, biri savaşa gidince ikisi evde kalır. Her üçü birden Sultan'a künder (kalkan) akçesi olarak 16 akçe, savaş hizmeti gören ise 6 akçe öderler. Voynuklarla ilgili Türk yasaları kuşkusuz Slav örneklerine dayanır.

Charles Le Beau'nun belirttiğine göre, Murat, Rumeli'de fütuhata başladığı zaman kardeşi Süleyman Paşa tarafından ilk Rumeli harekâtında gösterilen şiddeti bırakarak ılımlı hareket eder. Bu sayede işgal edilen yerlerdeki halk kendisine bağlılık göstererek Bizans imparatorunun idaresini aramaz olur.[114]Murat yayılma sırasında çok hesaplı hareket eder. Latinlerle bir olay çıkarmamaya dikkat ederek onların Balkan devletleriyle ittifak kurmalarını engeller. Hatta 1373'te Venedik-Macar savaşında Venediklilere 5000 okçu vererek yardım eder.

Murat I döneminde hem Osmanlı hem de ona bağlı olanlar durumlarından hoşnutturlar. Vasaller hem mülkiyetten hem de statü güvenliğinden yararlanırlar. Osmanlı ise tribut (haraç) ile mali kazanç sağlar, savaşta sadık yardımcılar elde eder ve yayılma sınırlarının gerisindeki hinterlantını güvene alır. Bu düzenleme Balkanlar'da yararlı olur, Sırplar, Bosnalılar ve Bulgarlar, Macarlara karşı Osmanlı desteğini iyi karşılarlar.[115]

"BABASINDAN BEYLİK DEVRALDI, OĞLUNA İMPARATORLUK BIRAKTI"

Murat I, 1388'de Balkanlar'da kendisine karşı yeni bir ittifak kurulduğunun haberini alır. Oğulları Kütahya Sancakbeyi Bayazıt ile Karesi (Balıkesir) Sancakbeyi Yakup Bey'i ve Anadolu beylerinin gönderdiği yardımcı kuvvetleri de alarak Rumeli'ye geçer. İttifakı

bölecek bir taktik izlemek istediği için önce Çandarlı Ali Paşa'yı 30 bin kişilik bir orduyla Bulgaristan'a yollar. Kral Şişman (Osmanlı tarihçilerine göre Sosmanos) Niğbolu kalesine kaçar. Ali Paşa, Niğbolu'yu kuşatınca Şişman teslim olur, Tuna boyundaki kaleler Osmanlı'ya kalır. Ali Paşa, Murat'ın ordusuyla buluşup birlikte müttefiklerin üzerine yürürler. Üsküp ile Priştine arasındaki Kosova'da müttefik kuvvetleriyle karşılaşırlar. Gibbons'a göre 20 Haziran, İorga'ya göre 15 Haziran 1389'da savaşta Osmanlı ordusu müttefikleri bozguna uğratır. Ama Murat savaş alanını gezerken yaralı bir Sırp tarafından kalbinden bıçaklanır. Hayatından ümit kesilince oğlu Bayazıt yanına çağrılır, devlet adamları tarafından hükümdar ilan edilir. Durumdan habersiz olan diğer şehzade Yakup ise saltanat iddiasına kalkabilir düşüncesiyle ordugâha çağrılıp boğdurulur.[116]

Murat I zamanında Osmanlı Adriyatik kıyılarına ve Alpler'in eteklerine kadar götürülmüştür. Ama bunlar artık bağımsız gazi ordularının değil, iyi ve çok düşünülmüş, teşkilatlı devlet seferleridir.[117]Murat Hüdavendigâr babasından bir beylik olarak teslim aldığı ülkeyi bir imparatorluk halinde oğluna bırakmıştır.[118]

BAYAZIT I (YILDIRIM) ANADOLU BEYLERİNİ KANLI TASFİYEYE YÖNELİR

Yıldırım Bayazıt (saltanatı: 1389-1402) söylentiye göre, 1386'da Karamanoğlu Ali Bey'e karşı babası Murat I ile katıldığı seferde ve Konya savaşında Rumeli askerlerini yönetirken gösterdiği sürat ve yiğitlik nedeniyle "Yıldırım" lakabını almıştır.[119]

Bayazıt I tahta çıktığı zaman Osmanlı devleti Anadolu'da ve Balkanlar'da sağlam ve kuvvetli bir imparatorluk şeklinde kurulmuş bulunmaktadır.[120]Ancak Yıldırım kabile, boy ve soy ilişkilerine, klan esasına, gazilik ve beylikçiliğe verilen önemi terk etmek ve hızlı adımlarla İmparatorluğu olgunlaştırmak ister.[121]Murat I, Bizans'ı bir uydu-devlet haline getirmişken, Bayazıt bu politikayı bırakır, gözünü İstanbul'a diker ve Bizans'a karşı sertleşir. Anadolu'da ise babası Murat I gibi eşit beyler içinde birinci olmakla yetinemez. Rumeli fetihleri için

arkasını temizlemek ve etnik ikmal temelini genişletmek ister, Anadolu beylerini kanlı tasfiyeye yönelir.

Önce Rumeli işlerine girişir: Sırp Kralı Lazar'ın oğlu Stephan'a sadakat yemini ettirir. Bosna, Vidin, Eflâk alınır, Üsküp'e Türkler yerleştirilir. Daha sonra Bizans'ın taht kavgalarına müdahale eder. 1390'da Edirne'den İstanbul kapılarına ilerler ve Ioannes V ve oğlu Manuel'i tahta çıkartır, vergiye bağlar, 12 bin asker vermelerini sağlar. Daha sonra Anadolu'ya döner ve beyliklere karşı harekâtında Manuel'i de yardımcı kuvvet olarak kullanır.[122]

1391'de Manuel tahta geçince, Yıldırım ondan İstanbul'daki Türkler için cami, mahalle ve mahkeme ister. Bu talep reddedilince İstanbul'un ilk muhasarası olan uzaktan kuşatmaya girişir, ama kısa zamanda tekrar Anadolu'ya dönmek zorunda kalır. 1392'de birçok beyliği yeniden kendine bağlayarak sınırlarını genişletir.

Mısır Sultanı Barkuk, hem bu başarıları görerek hem de Doğu'dan kendini tehdit eden Timur korkusuyla, tek sultan kuralını bozar, onun rızasıyla Halife I. Almutavakkil, Yıldırım'a Sultan unvanı getirilmesini onaylar.

Yıldırım 1393'te tekrar Rumeli'ye dönerek Tırhala'yı (Yenişehir-Larissa, Yunanistan), Ragusa'yı (Dubrovnik) alır.[123]Eflâk'a kendi adamını koyar. Niğbolu'ya kapanan Bulgar Kralı Şişman'ı öldürür.

TEBAASI ÇEŞİTLİ SINIFLARDAN OLUŞMALIYDI

Yıldırım'ın amacı devlet yapısını elverdiğince homojen bir sınıfa dayandırmak, yani asker tabakası dışında kalanlardan eşit vergi almaktır. Tebaası yalnız savaşçılardan değil, paye ve liyakat sahipleri, yönetim görevlileri ve ailelerinden oluşacaktır. Hıristiyan ve Müslüman reaya daha Murat I zamanında bir sınıf olarak kabul edilmektedir.

Koyun resmi daha o zaman Müslüman ve Hıristiyanlardan eşit olarak alınmaktadır. Bayazıt her iki kesimden de ayrıca bir koyun parası almaya başlar ki bu, sabit bir fiyata göre alınan ayni ödeme biçimindedir.[124]Yıldırım zamanında yetiştirilen köleler önemli idari ve askeri görevler alırlar, hatta çoğu Anadolu'da tımar sahibi olurlar. Orada Osmanlı'nın ilhak ettiği emirliklerde yerli İslam aristokrasisinin yerine

geçerler. Kapıkulları ona askeri güç ve idareci vererek merkezi otoriteyi güçlendirirler. Yıldırım o arada ulemaya tımar verilmesini de sürdürür. Örneğin "Kısıklı ve havalisi Lâçin namıyla (Çamlıca'dan Haydarpaşa koyuna kadar) Ivaz Fakih adlı bir şeyh-i bahirülkerame'ye temlik olunur. Ivaz Fakih'in buradaki çiftliği ve hasılatı vergiden muaf tutulmuştur.[125]Belgeyi Türkçeye çeviren yazar şu yorumu yapar: "İstanbul'un karşısının fetihten bir buçuk asır önce böyle Türkleştirilmesi, orada yerleşenlere her türlü kolaylıkların gösterilmesi ve Anadolu Hisarı'nın yapılması bizim buralarda varlığımızı sağlamıştır." Yerleşik Ulahlar da fetihçilere savaş hizmetinde bulunarak öteki köylülere göre daha iyi koşullara kavuşur. Z. Natan bunda sömürülen reayanın özel bir kısmını görür. Türk göçebelerinin de aynı koşullarda feodalleşme baskısı altına alındığı hatırlanmalıdır. Ulahların hareket serbestisini Türklerden önce Slav ve Yunan feodal devletleri kısıtlar.

AVRUPA'DA PANİK YARATAN YILDIRIM SÖYLENTİSİ

Yıldırım 1394 Anadolu direnişinde iki merkezi ayırır: Konya ve Sivas. Artık Anadolu'ya egemen olmaktadır. Aynı yıl İstanbul'u yeniden ablukaya alır.

O arada Yıldırım'ın atını Roma'da St. Peter altarında yemleyeceği söylentileri Avrupa'da panik yaratır. Papa, Macar Kralı Sigismund, Burgogne dükü, Nevers kontu yeni bir haçlı seferi düzenlerler. Venedik iki taraflı oynar. Çünkü ticari çıkarlarını korumak ve tahıl ithalatını Sultan'ı kızdırmadan sürdürmek istemektedir ve hububat deposu ülkeler Osmanlı kontrolündedir. Ayrıca Girit gibi yerlerin işgücüne ihtiyacı vardır. Venedik 1393'te Girit'te tarımda kullanılmak üzere köle satın alma kararı alır. En ucuz köle Osmanlı'dadır. Venedik Papa'ya "Tarafsız kalayım. İstanbul'a gıda ihtiyacı için bu gerekli. Korkutucu unsur olarak güçlü donanma hazırlayayım" der. Karadeniz'e geçiş yolunu açık tutmak için Çanakkale'ye egemen olma politikası izler. Ayrıca Bizans-Osmanlı ve İstanbul-Ceneviz ittifakı Venedik'i korkutmaktadır. İstanbul'a yalnız donanmasıyla ikmal yapar. Yıldırım 1395'te Macaristan'a yürüyüşe geçer ve 25 Eylül 1396'da Niğbolu'da Haçlıları

bozguna uğratır. Werner bu zaferi sipahilere bağlar: "Osmanlı ordusu genellikle sipahilerden oluşuyordu. Niğbolu muharebesine 11 bin tımar askeri katıldı. Tımar sisteminin yayılması devletin feodalleşmesi ve merkezi gücün artmasıyla aynı bağlamdadır."[126]

Yıldırım Bayazıt bu zaferden sonra İstanbul'u alma amacına geri döner, Anadolu Hisarı'nı yaptırır ve İmparatoru şehri teslime davet eder. Teklif reddedilince İstanbul'u tekrar muhasara eder. Ancak deniz tarafından abluka olanağı olmadığından bu kuşatma da bir sonuç vermez.

YILDIRIM'IN ŞEHVET DÜŞKÜNLÜĞÜ

Bazı Osmanlı vakanüvisleri bir taraftan Sırp prensesinin, bir taraftan esasen zevkine düşkün olan vezir Ali Paşa'nın Bayazıt'ı işret ve sefahate alıştırmış olduklarını söylerler. Bizans tarihçileri ise öteden beri işret ve sefahate düşkün olan bu hükümdarın özellikle Niğbolu zaferinden sonra kendisini büsbütün zevk ve şehvete kaptırdığını zikrederler.[127]Bizanslı tarihçi Dukas şöyle yazar: "Bayazıt Prusa'da (Bursa) oturuyordu… Sarayında temiz ve mütenasip vücutları ve güzel yüzleriyle seçilmiş erkek çocuklar ve kızlar vardı; orada genç ve taze erkek çocuklar ve güneşin ziyasından daha parlak kızlar mevcut idi. Bu çocuklar ve kızlar kimlerdi? Romaioilerin, Sırmiumluların, Ulahların, Albanitialıların, Hunların, Saksların (Saksonlar), Plegonialıların (Bulgarlar) ve Latinlerin çocukları idi. Her biri kendi lisanını letafetle konuşuyordu. Bayazıt bunların arasında oturarak şehvetini tatmin etmekten ve suiistimalden geri kalmıyor, erkek ve kızlarla eğleniyordu."[128]

BİZANS YILDIRIM'IN İSTEKLERİNİ KABUL EDER

Avrupa'da artık kendini çok güçlü hisseden Yıldırım, Karaman üzerine yürür ve 1397'de şehri alır. Karaman ve Konya'nın alınması Osmanlı'yı Anadolu'da iyice güçlendirir. Egemenlik kuzeyde Trabzon İmparatorluğu sınırına, doğuda Fırat'a kadar olan eski Selçuklu ülkesine dayanır. Sonra Bursa'ya döner ve muhasara altında olan İstanbul'a yeniden baskı uygulamaya başlar. Bu üçüncü muhasaradan sonra Bizans

Yıldırım’ın isteklerini kabul eder. İstanbul’da kurulan İslam mahallesine Göynük, Torbalı ve Taraklı Yeniçeşme’den bir kısım Türkmen İstanbul’a yerleştirilir. Kiliseden cami de verilir.[129]Bundan sonraki aşama İstanbul’u almak olacaktır. Çandarlı Ali Paşa Balkanlarda bağımlı devletçikler kurulmasına, İmparator ailesinin öldürülmesine ve İstanbul’un fethine karşıdır. Sarı Timurtaş Paşa ise ilhak ister. Bayazıt Timurtaş’ı tutar.

YILDIRIM RUMELİ-ANADOLU FARKLILIĞINI GÖREMEDİ Mİ?

Timur Halep ve Dimaşk’ı (Şam) şiddetli yağma eder. Dimaşk’taki sanatkâr, çelik ve cam işçilerinin hemen hepsini Semerkand’a götürür. Sonra şehir ateşe verilir. Haçlıların Suriye’den çıkarılışı buradaki parlak iktisadi devrenin kapanışı olur.

Bayazıt Anadolu’ya hâkimdir. Ama Werner’e göre Anadolu ile Rumeli arasındaki ekonomik ve sosyal farklılığı göremez. “Batıdaki harekât Türkler açısından gazi eylemleri sayılırken, doğuda kardeş kavgası ve zorbalık sayılıyordu. Rumeli’deki erken-feodal merkeziyetçiliği doğudaki beyliklerin boy ve soy geleneğine uygulamaya kalkışmak karşıt güçleri harekete geçiriyordu, üstelik bu güçler Osmanlı ordusunun içinde de yuvalanmıştı. Hatta iç ve dış politikaya bağlı bir gerilim sırasında Sultan’ın karşısına öldürücü bir tehdit olarak çıkabilirlerdi.”[130]Sultan’ın ektiği tehlike tohumları Doğu sınırlarında bir İslam imparatorluğunun, Timur egemenliğinde Moğolların ortaya çıkmasını ve gelişmesini körükler.

O sırada Orta Anadolu egemenlerinden Kadı Burhanettin ile Mısır Sultanı Barkuk’un ölümlerinden yararlanan Yıldırım, sınırlarını Timur’un nüfuz sahasına kadar genişletir. İşte Timur’la Anadolu’nun yeni egemeni Bayazıt arasındaki gerçek rekabet o zaman başlar.[131]

Timur Anadolu’ya girer, Konya’yı ve Sivas’ alır, katliam yapar. Moğol vârisi olarak Anadolu’da egemenlik iddiasındadır. Timur’un Anadolu’da zuhuru Bizans’ta ve Batı ülkelerinde büyük umutlar uyandırır. Dersca, Venedik’in Timur’la ilişkide olduğunu belirtir. Öte yandan Bizans İmparatoru Ioannes VII. Palaiologos’un Bayazıt’a

Timur'u yenerse İstanbul'u kendisine teslim edeceğini söylediğini öne sürer.

Timur Şii'yi kullanır. Bayazıt'a karşı dervişten yararlanır. Dervişler Bayazıt'la savaşın Tanrı katında gerekli olduğu propagandasını yapar. Dervişlere göre Timur zalimleri cezalandırarak, tanrısız ve sefih Müslümanları yollamak için Allah tarafından görevlendirilmiştir. Öldürülen beylerin oğul ve kardeşleri Timur'a kaçarlar. Germiyanoğlu İpsala'dan kaçar, Menteş ve Aydınoğulları da ona sığınırlar. Hepsi kendi hükümdarlıklarını geri almak için Bayazıt'a karşı birlikte savaşmaya hazır olduklarını bildirirler.[132]

TİMUR'DAN YILDIRIM'A: "GEMİCİ BİR TÜRKMEN NESLİNDEN GELİYORSUN"

Al-Umari'ye göre eskiden beri Moğollarla ilişkiler "Askeri ve coğrafi uygun durumlarına ve kendilerini Moğollardan ayıran uzaklığa rağmen, onlara değerli hediyeler gönderirler. Her biri orada kendi çıkarlarını savunan bir temsilciye sahipti."[133]Timur ile eski ilişkiler canlanır. Germiyan, Menteşe, Aydın Timur'a sığınır. Bayazıt ile savaş diye yalvarırlar. Bayazıt'a karşı savaşta dervişlerle oluşturduğu planlı ittifakın işe yaradığı kuşkusuzdur. Timur'un hedefi Bayazıt değil, Memluk ile çatışma konusu olan Suriye'yi almaktır. Nitekim Barkuk ve oğlu Farâg (1399-1411) Bayazıt ile ittifak ararlar ve gönüllü evet derler. Bizans'la uzlaşıp, Timur'a dönerler. Timur Bayazıt'a hediyelerle elçi yollar. Urba sunar, ona "oğul" adını verir. "Tanrı'nın sana bağışladıkları ve kâfirlerden aldıklarınla yetin. Öbür beylerden aldıklarını geri ver ki Tanrı seni affetsin. Yoksa Tanrı'nın yardımıyla onların öcünü alırım," der.

Bayazıt Timur'dan gelen elçilerin sakalını keser. Timur, Bayazıt'ın gerek doğuştan ve gerekse ırksal olarak kendinden aşağı olduğunu ilan eder: "Bayazıt'ın Hıristiyan hükümdarlarıyla ilişkiyle kanı ve ırkı bozulmuş" der. Bozulmuş Türk, Türkmen, hatta Yunan diye tanımlayarak aşağılayıcı anlamda kullanır.

Gerginlik arttıkça Yıldırım'la Timur arasında birbirlerine hakaret dolu mektuplar gidip gelmeye başlar. Bu mektuplardan birinde

Timur'un Bayazıt'ı aşağılamak kastıyla "Gemici bir Türkmen neslinden geldiği keyfiyetinin kendince malum olduğunu, bütün Mısır, Suriye, Anadolu halkının da bunu bildiğini" yazdığı söylenir.[134][135]

YILDIRIM TİMUR'A NEDEN YENİLDİ?[136]

Timur vasal beylikler sisteminin savunucusudur. Ama bunu gerçekleştirmek için Fatih'ten önce ilk kez Anadolu'nun birliğini sağlamayı deneyen Yıldırım'ı yenmesi gerekecektir. Bu yüzden Bayazıt'tan vasalliğine giren Anadolu beylerini tanımasını, kendisinin de vasali olmasını, şehzadelerinden birini yanına yollamasını ister. Ayrıca Karakoyunlu beyi Kara Yusuf'un kendisine teslimini ister. Yıldırım kendisine sığınan bir konuğu geri vermez. Timur-Yıldırım savaşının başlıca nedenlerinden biri olarak bu olay gösterilir.

Sonuçta her iki taraf da savaşmaya karar verirler ve Ankara Çubuk ovasında karşılaşırlar. Bayazıt 10 bin kişilik Sırp zırhlı süvarisine ve yeniçeriye güvenir. Savaş sırasında her bölge birliği Timur safındaki beyinin safına geçer. "Çok sürmedi ki ordu dağılmaya başladı. İlkin Saruhan, Menteşe ve Karaman birlikleri yan değiştirdiler, ötekiler de onları izledi."[137] Sırp Stefan önce iyi dövüşür: "Las askerinden (Lasoğluna bağlı Sırplı askerler) gayrı bir kişi bile silahına el vurmadı."[138]Bayazıt teslim olmayı reddeder. Bayazıt Şehzade Süleyman ile tepeye çekilir, yeniçeriyle birlikte sonuna kadar dövüşür, sonunda esir düşer.

Osmanlı tarihçileri yenilgiyi Kara Tatarların (Anadolu Moğolları) ihanetine bağlarlar. Wittek'e göre yenilginin ana etkeni gazi ülküsü ile İslam uygarlığı arasındaki dengenin bozuluşudur. Werner'e göre ise tersine, feodalizme geçiş döneminde bulunan birçok halk ve kabilenin "vahşi" tepkileri, bütün feodalizm aleyhtarı güçlerin sınıf hâkimiyetine karşı ayaklanmalarıdır.

"BENİM PADİŞAHIM YENİ TÜREMİŞ BİR HÜKÜMDAR DEĞİLDİR"

Sarı Timurtaş Paşa, Yıldırım'ın merkezi Ankara olarak kurduğu Anadolu Beylerbeyi'dir. Çandarlı'dan Çankırı'yı alır. Ankara'da

Karamanoğlu Alaaddin kuvvetlerine yenilir, Konya'ya götürülür; aracılık etsin diye geri yollanır. Ankara muharebesinde Timur'a esir düşer. Kütahya kalesindeki külliyetli hazine ve mücevheratı Timur'a geçer. Timur sorar:

"-Bu kadar serveti saklayacağına asker toplayarak Padişahının yoluna niye harcamadın?

Timurtaş ona,

-Benim Padişah'ım yeni türemiş bir hükümdar değildir ki, ümerasının mallarına muhtaç olsun, diye yanıt verir."[139]

9 Mart 1403'te ölen Yıldırım'ın esirken eceliyle mi öldüğü, intihar mı ettiği tartışmalıdır. Birçok tarihçi ateşli hummadan öldüğünü belirtirken, Âşık Paşazade ve Neşri tarihleri, Bayazıt'ın intihar ettiğini yazarlar.[140]Köprülü şöyle der: "Yıldırım Bayazıt'ın intihar etmeyip eceliyle öldüğüne inanmak bir tarihçi için çok müşküldür sanırız." Dukas da aynı fikirdedir: "Moğollar Lazkiye'den Frigya Salutaria'ya vardılar. Türkler bu yere kendi dillerinde Karasarın (Karahisar) adını verdiler. Istırap içinde bulunan Sultan Bayazıt burada vefat etti. Birçok kimsenin dediğine nazaran Bayazıt, zehir içerek intihar etmiştir."[141]

Mükrimin Halil Yinanç'a göre Ankara Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri can çekişmekte olan Bizans İmparatorluğu'nun bir müddet daha yaşaması ve İstanbul'un fethinin yarım asır gecikmiş olmasıdır. [142]

Alexandrescu-Dersca'ya göre ise Ankara Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri, Osmanlı İmparatorluğu merkezinin Avrupa'ya intikal etmesi, böylece Rumeli'de Türk unsurunun güçlenmesi ve batıya doğru fütuhatın yeni bir hız almış olmasıdır. Yazarın *La Campagne de Timur en Anatolie* kitabını özetleyen Halil İnalcık şöyle der: "Yazar, isabetle tımar sistemine de işaret ediyor. Biz en esaslı amili burada görüyoruz. En küçük köylere kadar memleketin bütün hücrelerine yayılmış bulunan bu topraklı sipahiler, Osmanlı devletinin dağılmayan çatısını teşkil etmekteydi. Onlar ellerindeki beratlarını tasdik etmiş bulunan, binaenaleyh tımarlarını meşru kılan devletin canlanmasına herkesten çok yardım edeceklerdir. 'Osmanlı devleti, Timur İmparatorluğu gibi kurucusunun ölümü ile beraber parçalanıveren o

seyyal imparatorlukların taliine uğramamış ise' bunu en ziyade kendisine sağlam ve sabit bir hizmet gören tımarlılara borçludur."[143]

KARDEŞLER KAVGASI (1402-1413)

Bayazıt'ın oğulları Timur'un kendilerine verdiğiyle yetinmek zorunda kalırlar. Süleyman Avrupa, İsa Antalya, Musa Kütahya'dadır. Mustafa Ankara Savaşı'nda kaybolmuştur. Timur Anadolu beylerinin hiçbirine üstünlük tanımaz. Bu da Bayazıt'ın oğullarının bulundukları bölgeleri genişletmelerine ve giderek taht kavgalarına yol açar.

Ankara savaşında Osmanlı ordusunun artçı komutanı olan Mehmet Çelebi Tosya'ya çekilmiştir.[144]Halk, Timur'un Amasya'yı verdiği Kara Devletşah'ı sevmez, eski sancakbeyi olan Mehmet'i davet eder. Mehmet, 1403'te Kara Devletşah'ı baskın ile öldürüp Amasya'ya girer. Aynı yıl bölgedeki bütün Türkmen beylerini yok edip Tokat Amasya havalisine egemen olur. Mehmet'in başarılarını haber alan Timur ona bir mektup yazarak ve teminat vererek o anda kışlamakta olduğu Aydın'a çağırır. Kara Yahya'yı bozguna uğratan Mehmet, hileden kuşkulanarak dağlık bölgede konaklar ve Timur'a elçi yollar. Timur onun mazeretini kabul eder, ona babasının ölümünü haber verir, Mehmet'e ele geçirdiği yerlerin hükümdarlık beratını verir. Mehmet de Timur ile ortak sikke kestirir.[145]

1404'te Timur'un ülkesine dönmesinden sonra Mehmet, Bursa'daki İsa Çelebi'ye Anadolu'yu paylaşmayı önerir, İsa onun büyüğü olduğunu söyleyerek teklifi reddeder.

AŞİRET SAVAŞÇILIĞININ ORTAYA ÇIKIŞI

İsa Çelebi, Aydın Saruhan, Menteşe ve Teke Beyliğini Mehmet Çelebi'ye karşı birleştirir. Mehmet Çelebi, 1403'te Türkmen beyleri İnal ve Kopek'i yener. Bunun üzerine İsa ile birleşen İzmirli Aydınoğlu Cüneyt, Karaman ve Germiyan beylerini toplar ve şunları söyler: "Bayazıt'ın sizlere ve soyunuza ettiklerini hatırlayın. Soyunuzdan bazılarını kılıçtan geçirdi, bazılarını boğdurttu, tek başına hükümdar oldu, sizi sürgün etti. Şimdi ise Allah'ın inayetiyle bu cani mahvoldu. Onun sulbünden doğmuş olan bu oğlu bizi yutmak istiyor. Henüz genç

iken gayret edip kafasını kıralım ve ömrümüzün geri kalanını gailesiz geçirelim.”[146]

Bu gelişmelerden sonra iki kardeş Bursa’nın batısındaki Ulubat’ta çarpışırlar. Ankara savaşında esir düşüp serbest bırakıldıktan sonra İsa Çelebi’nin yanında yer alan Sarı Timurtaş Paşa bu savaşta öldürülür. Yenilen İsa Çelebi İstanbul’a kaçıp Bizans İmparatoruna sığınır.[147]Mehmet Çelebi Bursa’ya girip hükümdarlığını ilan eder.

BEYLİKLER İLKEL AŞİRET ASKERİ FEODALİZMİ İLE ASKERİ DEMOKRASİ ARASINDADIR

Mehmet’in güçlenmesinden endişe eden Emir Süleyman Rumeli’den Bursa’ya gelir. Mehmet Çelebi karşı koymayıp Amasya’ya çekilir.

“Şarapçı” Süleyman,[148] yeniçerileri de dirençlendirir. Akıncılar ve yörükler cihada dönülmesini, Hıristiyanların haraca bağlanmasını, “Gaziliğin” devamını isterler. Süleyman’ın Sadrazamı Çandarlı Ali Paşa Anadolu’da İslam kardeşlerle savaşı gereksiz bulur ve 1405’te bu yüzden Mehmet’e geçer.

Mehmet, 1409’da Karamanoğlu’nun yanında bulunan küçük kardeşi Musa’yı yanına çağırır. Rumeli’ye gitmesi kararlaştırılan Musa, başarırsa Mehmet’e bağlı kalacağına teminat verir, Sinop’tan bir gemi ile Eflâk’a gönderilir. Eflâk’ta asker toplar, bütün Rumeli’yi ele geçirmeye başlar.[149]Bunu haber alan Emir Süleyman Aydınoğlu Cüneyt Bey’i yanına alarak Rumeli’ye geçer. Böylece Süleyman’ı Rumeli’ye dönmek zorunda bırakan Mehmet Çelebi tekrar Bursa’ya döner.

Rumeli’de, Emir Süleyman’la ilk karşılaşmasında yenilen Musa Eflâk’a kaçar. Önce Avrupa’da müttefik arar. Ulah prensi (Eflâk) Mircea anlaşmaya gönüllüdür, daha 1403’te Süleyman’a karşı Stepan Lazareviç ve Bosna Kralı Ostaya’yı kışkırtmıştır. Süleyman’ın can düşmanı olan Kral Sigismund yardımıyla Brankoviç arazisini alan Stepan Musa tarafına döner. Musa Türkmenlerinden tasarladığı Ulahistan (Eflâk-Valahya) harekâtı için destek almıştır.

Süleyman bu zor durumda kendini Musa’dan kurtarır ve Bizans İmparatoruna Asya’da rahat hareketine olanak verirse Avrupa’daki illeri vermeye bile yanaşır.[150]

Ama Musa, Süleyman'dan yüz çeviren bazı ümeranın yardımıyla Edirne'ye baskın yapar. Süleyman hamamda şarap içmektedir, buna aldırmaz.[151]Bunun üzerine başta yeniçeri ağası Hasan Ağa olmak üzerebirçok bey Musa'nın yanına geçerler, Edirne Musa tarafından işgal edilir. Emir Süleyman Bizans'a kaçarken yolda yakalanıp katledilir.[152]Werner'e göre ise Süleyman kaçarken yolda Hıristiyan köylüler tarafından öldürülür. Musa bu köyü basarak köylüleri evlerinde diri diri yakıp Süleyman'ın öcünü alır.

MUSA, "FLORİ KOKUYORSUN" DEYİP HARAÇ İSTER

Musa, Edirne'de hükümdarlığını ilan eder, Mehmet'e verdiği sözü tutmaz, kendi adına sikke kestirir. Böylece Osmanlı ülkesi ikiye ayrılmış olur. Mehmet Çelebi devletin feodalleşmesini, Musa Çelebi aşiret savaşçılığını, akıncılığı temsil eder. Musa aşiret askerine dayanır, bu güç Türkmenlerden ve sipahilerden oluşur. Hıristiyan düşmanıdır, dinsel eşitliği bir yana bırakmıştır. Daha baştan keyfi bir müsadereye girişir.[153]Rumeli beylerinden bazılarını öldürüp mallarını aldığı hatta zengin bey ve paşalardan birini görünce "flori kokuyorsun" diyerek haraç talebinde bulunduğu bilinmektedir.[154]

Musa; Trakya, Makedonya ve diğer yerlerin ileri gelenlerini toplayarak ecdadının kâfir tapınaklarını cami yaptığı Selanik'in Süleyman tarafından kâfire teslimini kınar. İstanbul'u alma andı içer.[155]Onlara şunları söyler: "…Kardeşim buraya gelip Trakya vesair yerleri fethetti. Halbuki babasına karşı icap eden hürmet ve şefkati göstermedi. Bundan başka yeri GÂVUR olduğunu söyleyebilirim. Bu sebepten Cenabı Hak kendisine arkasını çevirerek dinsizi parçalamak için peygamberin büyük kılıcını benim elime verdi. Bu sebepten babamın alnının teriyle fethedip kiliselerini, puthanelerini Allah'a ve peygamberine ibadete mahsus mukaddes camilere tahvil ettiği Makedonya şehirlerinin ve Selanik'in Romaiolere verilmesi doğru değildi. Hatta şehirlerin anasını (İstanbul) Allah isterse sizin yardımınızla alacağım, babamın katilini elime geçireceğim ve İstanbul'da bulunan dini binaları Allah'a ve peygambere ibadete tahsis edeceğim."[156]Musa daha sonra Rumeli'deki egemenlik alanını

genişletir. Onu çok yumuşak görüp yanaşan Hıristiyan prenslerini tasfiye eder. Vuk Lazareviç ve Georg Brankoviç Süleyman'ı bırakıp onun yanına geçtikleri halde öldürülürler. Türk ileri gelenler baskı altına alınır. Musa, Trakya, Teselya ve Sırbistan'a karşı cihat bayrağını açar. Werner'in Yugoslavya Ulusal Tarihi'nin yazarlarından aktardığına göre ordusu yalnız akıncılardan, yani talancı, yağmacı ve başıbozuk askerlerden kuruludur. Musa ünlü Şeyh Bedrettin'i kazaskerlik gibi önemli bir makama getirir. Şeyh Kızıl Deli diye anılan Şeyh 1412'de vakıf alır. Bunun için verilen salıverme tezkeresinde "rahatsız edilmesin, yük olunmasın. Bütün vergiden muaf" denir. Musa ardından Sırbistan'a saldırır. Yağma yapar, öldürür, cüsseli gençleri ise tutsak eder. Zapt ettiği üç kale halkını kılıçtan geçirir. Başka hiçbir Osmanlı önderi Musa kadar sert gazilik yapmış değildir. Aslında, Sırbistan saldırılarını, barbarlara ücretli askerlik ve müttefik olarak hizmet eden Büyük Voyvoda Sandalj Hraniç-Kosaç gibi Bosna soyluları kolaylaştırmıştır. Musa Süleyman'ı yendikten sonra Stefan Lazareviç'e verdiği sözü de tutmaz. Bu yüzden Stefan Musa'nın baş rakibi olur. Musa bütün Hıristiyan hükümdarlara haracı artırın der. Saldırılarını sürdürür. Mutafçiyeva "Hıristiyan köylüleri de sürükledi," der, ancak Werner buna inanmaz. Çünkü ona göre klan ve kabile savaşçıları Hıristiyan köylüleri için felaket sayılmaktadır.

EVRENOS'TAN MEHMET'E:
"BEYLER MUSA'DAN NEFRET EDİYOR"

Musa 1411'de İstanbul'u kuşatır.[157]Telaşa düşen İmparator Manuel II. Palaiologos Mehmet ile anlaşır: Mehmet, Musa'yı yenmeyi başarırsa Musa'nın Bizans'tan aldığı yerleri Manuel'e iade edecek, başaramazsa Manuel onu şehre alacaktır.[158]Dukas'ın versiyonuna göre Manuel, Mehmet'e başarırsa sultanlığı ele alacağını ve onun evladı gibi olacağını bildirir.[159]

Rumeli'ye geçen Mehmet, Musa'ya iki kez yenilir.[160] Bursa'ya, oradan Amasya'ya gelen Mehmet, Dulkadiroğlu'nun da katkısıyla 30 binin üstünde bir ordu toplar. Musa'nın küstürdüğü Rumeli beylerinden Evrenos Bey, Mehmet'e bir mektup göndererek bütün beylerin

Musa’dan nefret ettiğini bildirir, yeni bir plan önerir. Bu plan gereği Mehmet bu kez Rumeli’de iki koldan ilerler, Vize civarında Musa’nın komutanı Kara Halil’i yenince diğer Rumeli beyleri de Mehmet’in yanına geçer.

Zaten Musa’nın ordusundaki sipahi ve yeniçeri de güvenilir değildir, Mehmet’in adamları sayılırlar.[161]Sufi şeyhleri de Mehmet ile birleşir.

Bu ittifak 1413’te Musa’yı kuşatmaya yönelir. Kral Stefan’ın zırhlı süvarileri Mehmet’in emrinde arkadan hücuma geçerler. Doğu’dan Mehmet, Batı’dan Bosna, Macar ve Türk birliklerinin desteğinde Stefan saldırır. Musa 1413’te Viloşa’da yenilir. Çarpışmaya devam eden Musa ordusu dağılınca kaçar, yolda atı bir bataklığa saplanınca peşinden gelenler tarafından yakalanıp boğulur. Çelebi Mehmet 5 Temmuz 1413’te Edirne’de bütün devletin hükümdarı olduğunu ilan eder.

Musa’nın yenilgisi ve ölümünü aşiret savaşçılığının ve şeyhliğin yenilgisi olarak niteleyen Werner, bu noktada Filipoviç ile ilginç bir sınıf mücadelesi tartışmasına girer. Filipoviç Musa’nın feodal soyluları halkıyla birlikte alaşağı etmek istediğini ve bu yüzden sınıfından kopmuş olduğunu öne sürer.[162]Werner bu teze karşı şunu söyler: “Musa’nın tek bir hedefi vardı: genç imparatorluğun restorasyonu ve tek başına hükümdarlık… Bu programıyla Musa, ne kendi sınıfından, ne de hanedanından kopmuş oluyordu. O, öndersiz kalan muhalif halk tabakalarını harekete getiriyor, onları kendi politikası doğrultusunda sürüklüyordu.”

FEODALİZM KARŞITI SOSYAL EŞİTLİKÇİ BEDRETTİN AYAKLANMASI

Mehmet I, Musa’nın kazaskeri olan Şeyh Bedrettin’i bin akçe aylık ile İznik’e sürmüştür. Ancak Bedrettin, İznik’te de taraftarlarıyla görüşmeyi sürdürür. Mehmet’in hükümdarlığından sonra Şeyh’in tarikatta öğrencisi olan Börklüce Mustafa, İzmir tarafındaki Karaburun’da, Torlak Kemal ise Manisa yöresinde başkaldırırlar. İsyan kısa zamanda genişler. Börklüce üzerine sevk edilen Aydın Beyi Aleksandr’ın kuvvetleri bozulur, kendisi de ölür.[163]Manisa sancakbeyi Kara Timurtaş oğlu Ali Bey de bozguna uğrar. Mehmet I, ayaklanmanın

feodal devletini hedef aldığını, sosyal eşitlik kurmayı deneyeceğini, her türlü sınıflı topluma düşman olduğunu anlar. Batı Anadolu'da feodal sistemi şiddet kullanarak uygular. Amasya sancakbeyi olan oğlu Murat'ı çok genç yaşında isyanı bastırmaya gönderir. Fiili kumandası Bayazıt Paşa'nın elinde olan Amasya ve Sivas kuvvetleri, Manisa sancakbeyi ile birlikte isyanı kanlı bir surette bastırırlar. Börklüce Mustafa (ona Dede Sultan da denmektedir) yakalanarak işkence ile katledilir; Manisa taraflarındaki Torlak Kemal de aynı akıbete uğrar. Mart 1420'de Şeyh Bedrettin Serez pazarında asılır ve malları vârislerine bırakılır. Mehmet I Aydın ilini sipahilere bölüştürür.[164]

YÖRÜKLERE NEDEN İMTİYAZ TANINIR?

Feodalleşmeye karşı İslam ve Rumeli Hıristiyan göçebeleri de ittifak yapar Ulahlar (Valah ve Eflâklılar)[165] ve Yörükler daha Bayazıt döneminde onun sert feodalleştirmesine karşı birlikte direnirler. Sonra kendilerine uygun düşen Musa Çelebi çevresinde toplanırlar. Onun ölümünden sonra Cüneyt-Düzmece Mustafa ittifakına katılırlar. Yörükler Balkanlar'da Trakya, Makedonya ve Selanik'e kadar uzanırlar. Balkan yarımadasına girişleri hayli eski tarihlidir, Münir Aktepe'ye göre XIV ve XV. yüzyıllarda Serez bölgesine Saruhan Yörükleri yerleşmiş ve Yıldırım zamanında kitle göçü olmuştur. Gökbilgin'e dayanan Mutafçiyeva, Balkanlar'a göçen Türk kitlelerinin Yörük olduğunu belirtir.[166]Onları Teselya'ya başbuğ Turhan'ın yerleştirdiği de söylenir. Sultanlar yörükleri imtiyazlı kılar, zira Sipahi ve Yeniçeri yeterli güçte değildir, vurucu güç olarak onlara gerek vardır. Bu temelde, yaya ve müselleme benzer bir durumları vardır. Eski yasaya göre davar, başlık (ki Werner buna düğün vergisi der) ve otlak vergileri öderler. Werner'e göre Ulah-Yörük ittifakı bir geriye dönüş olur, ekonomi ve uygarlığı yeniden barbarlaşmaya geri götürür.

DÜZMECE MUSTAFA ANTİ-FEODAL AKIMIN DEVAMIDIR

İlk zamanlar İsa'yı desteklemiş olan Aydınoğlu İzmirli Cüneyt Bey, o yenilince Yıldırım'ın oğlu olduğunu iddia eden ve resmi tarihin "Düzmece" dediği Mustafa yanlısı olmuştur.[167]Düzmece Mustafa ile

Cüneyt Ulahistan'a (Eflâk) doğru çekilir ve buradan Rumeli'ye yürürler. Rumeli'deki Azaplardan[168] halk milisi kurarlar. Reaya statüsüne düşmek istemeyen azaplar, Cüneyt'i baş tacı ederler. Böylece Düzmece ve Cüneyt feodal karşıtlığını sürdürürler. Mehmet I'in saldırısı üzerine Cüneyt kaçar, Düzmece Mustafa ile birlikte Bizans'a sığınırlar. Mehmet'e teslim edilmezler. Bizans İmparatoru Manuel II. Palaiologos Mehmet ile anlaşarak Düzmece ile Cüneyt'i Lemnos'a (Limni) gönderir. Aralarındaki anlaşmaya göre Mehmet ölene kadar bir şey yapmaları önlenecektir.

Edirne'ye dönen Mehmet orada avlanırken felç geçirir. Hastalığı ilerleyince, ölürse Düzmece Mustafa'nın Manuel tarafından serbest bırakılmasından endişe ettiği için Amasya Sancağının başında olan oğlu Murat'ın derhal çağrılmasını ister ama Murat gelmeden ölür. Ölümü bir süre gizli tutulduktan sonra Murat'ın hükümdarlığı ilan edilir.

TIMAR REJİMİ ESKİ SİSTEMLE UYUŞMAZ

Murat II, 17 yaşında hükümdar olduğunda Cüneyt ve Düzmece Mustafa aynı güçlere dayanarak (Azaplar, Ulahlar, Yörükler) ikinci kez ortaya çıkarlar. Bu güçler 1422'de İzmir'e gelip Cüneyt'i coşkunlukla karşılar, emrine girerler. Bunlar göçebelik içinde kök salmışlardır, yani Düzmece ve Cüneyt de Musa'nın anti-feodal akımının devamıdır. Manuel II. Palaiologos Mehmet I'in ölümü üzerine Limni'de sürgünde olan Düzmece Mustafa ve Cüneyt'i serbest bırakır. Düzmece Mustafa Gelibolu'nun işgalini Cüneyt'e bırakıp Edirne'ye girer. Üzerine giden Bayazıt Paşa'yı yakalayıp idam ederler. Yeni Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa Bizans'la anlaşma yapar. Murat bu sorunu çözmek için önce Ceneviz, Sırbistan ve Macaristan ile mütareke yapar. Düzmece Mustafa 17 bin kişilik bir orduyla Anadolu'ya geçer. Murat Cüneyt'e gizlice İzmir ve Aydın'ı vaat ederek Düzmece Mustafa'nın ordusunu böler. Ordusu bozguna uğrayan Düzmece Mustafa Eflâk'a kaçmak isterse de yakalanır ve idam edilir.[169]Dukas, Mustafa'nın genel bir meydanda asılmasını, onun Bayazıt'ın oğlu olmadığını, Osmanlı sülalesinden gelmediğini halka kanıtlamak için olduğunu söyler. Oysa kendisi onun Bayazıt'ın oğlu olduğu kanısındadır.[170]İzmir ve Aydın

beyliğini almış ama Osmanlı'ya bağımlı olmayı reddetmiş olan Cüneyt ise 1425'te Venedik'le baş gösteren Selanik anlaşmazlığı sırasında Venedik'le Osmanlı için endişe verici ilişkiler kurar. Bunun üzerine Cüneyt'i Hamza Bey karadan, Murat II ise denizden kuşatır. Teslim olmak zorunda kalan Cüneyt bütün sülalesiyle birlikte imha edilir.

Osmanlı Rumeli'de yerli beyleri, kendi topraklarında tımarlı sipahi olarak bırakır. Bununla birlikte, tımar rejimi özellikle toprağın veraseti ve mülkiyeti noktasında eski sistem ile uyuşmadığından, tımarlı haline getirilmiş olan eski beyler, Osmanlı egemenliğine karşı isyana hazırlardır. İlk önemli isyan hareketi bu toprak sorunu yüzünden başlar. Tayyip Gökbilgin; "Her türlü huzursuzluğu ve karışıklığı bir köylü hareketi ve bunu da anti-feodal müteradifi (eşanlamlısı) olarak anti-Osmanlı ve anti-Türk göstermek yanlıştır," der.[171]

ARNAVUT İSKENDER BEY İSYANI

Hıristiyan adı Georg Kastriyota olan İskender Bey 1423'te Osmanlı sarayına rehin gider. İçoğlanı sıfatıyla Osmanlı eğitimi görür, İskender adını alır. 1438'de Yuvan ilinde tımar sahibidir.[172]Kastriyota Arnavutluk'un en önemli bey ailesinin namıdır. İskender'in Babası İvan -Yuvan- adına izafeten Osmanlı, Ergiri-kasrı sancağının kuzeyine Yuvan-ili adını verir. Macar Kralı'nın da kışkırtmasıyla zaten toprak düzeninden memnun olmayan İskender Bey ve başka Arnavut beyleri ayaklanırlar, Osmanlı'yı otuz yıl uğraştıran ve 1468'de Fatih döneminde sona eren Arnavutluk sorunu başlar. Köylüler İskender Bey'i izledi mi, gerçek bir halk ordusu çıktı mı, belli değildir. İskender Bey'in 12 ila 15 bin kişilik kuvveti var. Çekirdeği hafif süvaridir. Venedik iki yanlı siyaset izler: bir yandan Adriyatik üslerine yönelik Türk tehdidinden korkar, öte yandan merkezi yönetimde Arnavutluk'a ilgi duyar, İskender Bey'i tutar. İskender, Napoli Kralı V. Alfons ile ittifak kurunca 1447'de Venedik'e savaş açar. Venedik Murat II ile ittifak kurar. 1448'de Murat yenilince zafer ligi dağıtır. Birçok feodal İskender monarşisini istemediğinden ayrılır.

İskender, Svetigrad (Kosacık) ve Akça-hisar'ı zapt eder. 1444 Mart'ında öteki Arnavut reisleriyle anlaşır, Hıristiyan olur. Asi ilan

edilir. Üzerine Evrenesoğlu İsa yollanır, ancak yenilir. İsyan güneye sıçramış değildir. İskender Bey'e karşı savaşlarda birçok Arnavut Osmanlı tımarları alarak, Osmanlı ordusunda hizmet eder.

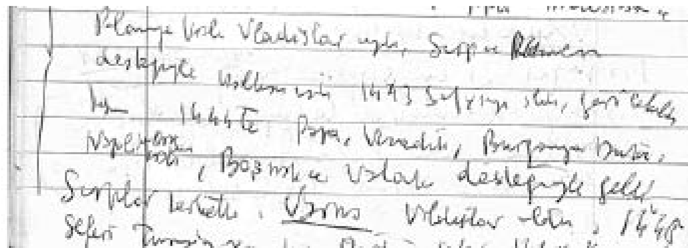
MURAT II ÇADIRDA YAŞARDI

İspanyol gezgin Pero Tafur, Murat II'nin yalnız yazın değil, kışın da çadırda yaşadığını yazar. Ona göre, yakında bulunan kentleri; elçi kabul etmek, kanun kurmak veya yıkanmak için fırsat bulursa ziyaret eder. Bourgogne'lu gezgin Broquière ise Murat'ın eğlenceye düşkün olduğunu ve çok içtiğini yazar.[173]

Murat, 14 Kasım 1444'te Varna savaşı sırasında ordunun bir kısmı kaçınca, "Savaşı kazanırsam çekileceğim," der. Kendisi de şehitlere dua için dindar dervişlere döner.[174]Savaştan sonra gerçekten de bunu yapar; Saruhan, Menteşe ve Aydın beyliklerini kendine ayırarak, saltanatı oğlu Mehmet'e ve deneyimli Veziriazam Halil Paşa'ya emanet ederek Bursa'ya çekilir.

Babinger, bu beklenmedik çekilişin nedenini eski Osmanlı soylu aileler ile sarayda ön plana geçen dönmeler arasındaki rekabete bağlar. Werner bu tezi inandırıcı bulmaz ve şöyle der: "Murat dönmelere karşı olsaydı, 1444'te Karaca Paşa şehir düştüğünde Arnavut Özgür Bey'i Anadolu Beylerbeyi yapar mıydı?"[175]

Ancak, Haçlı tehdidinin artması üzerine Çandarlı Halil Paşa'nın ısrarıyla Murat yeniden başkumandan olarak ordunun başına geçer. İskender, Venedik'le savaşa katılır. Halil Paşa Murat'ı tekrar göreve çağırır, Murat II, 5 Mayıs 1446'da Edirne'de tekrar tahta çıkar, hükümdarlıktan feragat eden Mehmet resmen veliaht sayılır. Balkanlar'da Osmanlı egemenliğini yeniden sağlayan Murat, 17-20 Ekim 1448'de İkinci Kosova zaferini kazanır.

Doğan Avcıoğlu'nun elyazmalarında Varna Savaşı.

OSMANLI TOPU İLK NE ZAMAN KULLANDI?

Top geniş ölçüde Murat II döneminde kullanılmıştır. 1431'de Anavutluk tahrir defterinde yazdığına göre: "Tımarı Ali veledi Topçu İsmail ölmüş." Demek ki Topçu İsmail en aşağı Mehmet I döneminde tımar tasarruf ediyor. 1422'de İstanbul kuşatmasında, 1424'te Antalya savunmasında top kullanır. Bu silahın Murat II'nin cülus yılları karışıklığında kullanılamayacağı açıktır. Mehmet I veya daha önce top kullanılmış olmalıdır.

Selanik Kuşatması (1430), Belgrad Kuşatması (1440) ve Kerme Savaşı'nda (1446) Osmanlı top kullanır. Murat II, 1448 Akçahisar (Croia) önünde dört büyük top döktürür, 1450 seferinde aynı kaleyi 400 libre taş atan toplarla dövdürür. Topu kale savunmalarında da kullanmıştır.

Sahra topu olarak kullanışında en eski kayıt 1444 Varna Savaşı'dır. Bu bir ölüm kalım savaşıdır.

David Ayalon ateşli silahları, Yakın Doğu'nun kaderini belirleyen başlıca etken sayar: Hıristiyanlar ateşli silahlar sayesinde önünde durulmaz askeri üstünlük kazanmış, İslam âlemini tehdit etmiştir. Portekiz, Kızıldeniz'de Memluk'u böylece tehdit eder. Osmanlı ateşli silah üstünlüğüyle Memluk'u yenmiştir.[176]

KOSOVA'DA İLK KEZ TABUR CENGİ

Murat II döneminde tabur cengi yapan Macarların aldığı peş peşe galibiyetler, Osmanlıların meydan muharebelerinde tabur cengini benimseyip ateşli silahları kullanmasına başlıca bir etken teşkil etmiş görünmektedir. Zira zincirlerle birbirine bağlanmış arabalar arasında top ve tüfekle mukabele eden Macarlara karşı Osmanlı süvarisi ve hafif silahlarla donatılmış piyade bir şey yapamaz. Tabur (T'abor) kelimesinin Macarcadan Türkçeye geçtiği kabul edilir. Zaten Moğolcada "küriyen" daire halinde dizilmiş arabalar yardımıyla teşkil edilmiş müstahkem ordugâh ve Türkçede aşağı yukarı aynı anlamda "çapar"ın (çeper) varlığı bu savaş biçimine pek yabancı olunmadığını

gösterir. Tüfek konusunda ise Dukas ilk Belgrad kuşatmasında (1440) Macarların kullandığı bu silah karşısında Osmanlı'nın zayiat verdiğini yazmakta, ondan yeni silah diye söz etmektedir.[177]Dukas, Türklerin İstanbul kuşatmasında ilk kez tüfek kullandığını yazar, İstanbul kuşatmasında tüfekli piyadeler de saldırıya katılmıştır.[178]

1443 İzladi Savaşı'nda, 1444 Varna Savaşı'nda ve Niğbolu savunmasında topla birlikte tüfek de zikredilir. Tüfek, Kaşgari'deki "tuwek"ten gelir. 1444'te Murat II, İstanbul Boğazı'nı geçerken, Topçu Saruca, Bizans kadırgasını batırır ve bu sırada tüfek de (bunduk) kullanır. Demek ki, 1444'e doğru Osmanlılar tüfeği ordularına kabul etmişlerdir. Oruç Tarihi'ne göre Murat 1448'de Kosova meydan savaşında "arabaların ve yeniçerinin ve topun ve tüfeğin ve şişli kalkanlar önüne dizdirip Kal'a misal önünü ve ardını berkidüp kazanmıştır." (Tabur cengi uygulamış), bu tabyanın ayrılmaz unsuru olan tüfeği meydan savaşında kullanmış, Kale savaşlarında da tüfek kullanmıştır. Alınan kalelerdeki Hıristiyanlar kullanılmıştır. Bosna'da fetihten sonra birçok kalede topçuluk, zemberekçilik yerli Hıristiyanlar elinde bırakılmıştır. Kalelerde tüfekçi ulufeli Hıristiyan askerler vardır.

Murat II döneminde, 1440'ta tamamen fetholunan Sırp bölgesi dış politikayla geri verilir, Eflâk Beyi tabiyede gevşekleşir, Macar nüfuzu güçlenir. Anadolu'da ise, Karamanoğlu, Beyşehri, Akşehir, Seydişehir ve Okluk Hisarı terk olunur, büyük bir ricat gerçekleşir.

İç bunalım vardır. Edirne'de paşalar arasında ihtilaf ve rekabet yaşanmaktadır. Halk Anadolu'ya kaçmaktadır. Nümayişler ve nihayetinde 22 Eylül 1444'te kanlı Hurufi ayaklanması gerçekleşir. Kenti harap eden bir yangın çıkar. Çandarlı'ya karşı, kul aslından Şehabeddin Şahin, Lala Nişancı İbrahim, Zağanos Paşa, Fatih etrafında toplanır. Orhan Çelebi tahtı almak ümidiyle İstanbul'dan İnceğiz'e gelir, taraftar bulamayınca Dobruca'ya kaçar, tekrar İstanbul'a döner.

Uç beyleri, merkeze, veziriazam ve beylerbeylerine cephe almaktan çekinmezler. Düzmece Mustafa mücadelesinde de tayin edici rol oynarlar. Şahabeddin Paşa, Çandarlı'ya karşı onlara dayanmak ister.

Haçlı Ordusu 18-22 Eylül 1444'te Tuna'yı aşar. Murat II Serdar olarak gelir ve yener.

Edirne'de yeniden isyan çıkar. Fatih'in yanına güçlükle kaçan Şahabeddin Paşa'nın sarayını yağmalarlar. Asilerden bir kısmı İstanbul'daki Orhan Çelebi'ye yandaşlığını ilan eder.

Çandarlı'nın kışkırttığı isyan, ulufe artırılması ve itaat etmeyenlerin halkın yardımı ile kılıçtan geçirilmesiyle bastırılır. Murat II yine yeniçeri yardımıyla Ağustos 1446'da tahta çıkar. Fatih, Manisa'ya gider. Resmi unvanı Sultan Mehmet Çelebi Sultan'dır. Orada bağımsız gibidir. Venedik adalarına Çandarlı'nın onaylamadığı akınlar yapar.

39 D. Y. (y.h.n.) Hasan Soygüzel'in, hocası Halil İnalcık'ın "Kuruluş" kitabına yazdığı önsözdeki şu iki cümlesi bizce bu tartışmaların özünü çok güzel açıklar: "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, modern tarih yazıcılığında büyük bir mesele olagelmiştir. Selçuklu-Bizans sınırındaki küçük bir uç beyliğinin nasıl olup da yeniçağların en güçlü imparatorluklarından biri olduğu halen tarihçileri şaşırtmaktadır." (bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, *Kuruluş*, İstanbul, 2010.

40 D. Y. (y.h.n.) Bu makale daha sonra Nisan 1999'da Kaynak Yayınları tarafından kitaplaştırılmıştır.

41 M. Fuad Köprülü, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri," *Belleten*, c.VII, s.28, 1 Teşrin 1943.

42 P.Pelliot, "A propos de Coman," *Journal Asiatique*, Nisan-Haziran 1920.

43 D. Y. (y.h.n.) Bu tartışmaların kökeninin epey eskilere dayandığını Halil İnal-cık'ın bir anekdotundan da öğrenebiliyoruz: "Fuad Köprülü'nün öğrencisi olduğumda o milletvekiliydi, Ankara'ya geliyordu sık sık. O Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'nde ben Yeniçağ Kürsüsü'ndeydim, fakat onun seminerlerine ve derslerine giriyordum. Bir seminerinde Timur üzerine tartışma başladı. Biliyorsunuz Anadolu Türk tarihçiliğinde Timur'u yerin dibine batırırız biz; imparatorluğu yıktı, elli sene gelişmeyi geciktirdi diye… Timur tarihini kötüleyenlerin başında Mükrimin Halil Yinanç gelir… Fuad Bey'in seminerinde yine Timur üzerinde münakaşa ediyoruz, ben o zaman Barthold'u ve bir Fransız'ın, Bouvat'nın Timur üzerine kitabını okumuşum. Timur tarihinin objektif tetkiki gereğini evvela Zeki Velidi Togan ortaya atmıştır… Bu yüzden Mükrimin Halil ile arası açık, birbirlerini görmek istemezlerdi. Zeki Velidi bundan çok zarar gördü, büyük bir âlimdi, verimli olamadı, daima önünü tıkadılar, hatta hapse de gönderdiler. Sonra Almanya'ya gitti…" (bkz., Halil İnalcık, *Tarihçilerin Kutbu*, Emine Çaykara söyleşisi, Aralık 2005, 72-73.)

44 *The Rise of the Ottoman Empire*, **London 1938, -***Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* **adıyla yayınlanmıştır.**

45 Türkçesi: "*Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına*," çev. Halil İnalcık, *Belleten*, c.VII, s.27, Temmuz 1943.

46 D. Y. (y.h.n.) Köprülü; Marquart'ı, Togan'ı ve Wittek'i eski kronikçilerin masallarını kullanmak, menkıbe niteliğinde rivayetlere, uydurma jenealojilere inanmakla suçlar. Ancak kendisi de eserlerinde şu tür menkıbelere yer verir: "Osman Şeyh Edebali'nin kızını ister; Şeyh iki sene buna muvafakat etmez. Osman bir gece Şeyh'in evinde uyurken, bir rüya görür: Edebali'nin koynundan bir ay çıkarak Osman'ın göğsüne girer. Bunun üzerine Osman'ın göbeğinden bir ağaç çıkar.

Dallarının gölgesiyle bütün dünyayı örter. Edebali rüyayı tabir ederek Osman sülalesinin dünyaya hâkim olacağını söyler ve kızını ona verir.” M.Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 7. Basım, Ankara, 2012, 45.

47 a.g.e., 301.

48 D. Y. (y.h.n.) “Köprülü de Osmanlı Devleti’nin siyasal yapısında işin başından beri aşiret etkisinin bulunmadığını söyleyerek Wittek’e ters düşmez. Esasen beyliklerin kurucularının pek çoğu, Türkmen beyi olmaktan çok Selçuklu saraylarında yetişmiş askeri şeflerdir.” (bkz. D.Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*-Beşinci Kitap, 2268.) Avcıoğlu aynı kitapta “Kayı kökeni” meselesiyle ilgili kesin tavır koymuştur. O da Wittek gibi Kayı konusunun Murat II zamanında ortaya çıktığı kanısındadır: “(…) Murat II’nin yakını Yazıcıoğlu, Reşideddin tarihinin Oğuz soylarıyla ilgili bölümünü Türkçeye çevirir. Bu tarihe göre, Kayı, Oğuzların en çok hakan çıkaran en soylu boyudur. Kayı boyu iddiası bu keşiften sonra ortaya çıkar. Murat II’nin bazı paralarında ilk kez olarak Kayı damgası görülür. İstanbul’u alan Fatih ise Kayı kökenine ilgi duymaz.” Ve Avcıoğlu konuyu şöyle bağlar: “Osmanlıların Kayı kökeni hayli tartışma gösterirken Kay ve Kayı benzerliğinden sonuçlar çıkarmak verimli bir yöntem olmasa gerektir.” (bkz. a.g.e., 2268.)

49 M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, 7. Basım, Ankara 2012, 42.

50 H.A.Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire*, Londra 1916.

51 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, 44.

52 D. Y. (y.h.n.) Ayrıntılar için kaynakça bölümüne bakınız.

53 Werner, iki ciltlik kitabının önsözünde Osmanlı ile ilgili kaynakları değerlendirirken, Köprülü’nün antikomünist olduğunu, sınıf savaşı ve sömürgeciliği kabul etmediğini söyler. Bizans’ı Osmanlı devlet oluşumundan büsbütün çıkarmak istemesini eleştirir. E.Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, c.I, s.18.

54 D.Y. (y.h.n.) Akademisyen Erhan Afyoncu da Osmanlı İmparatorluğu’nun varlık sebebini Rumeli görenlerdendir. Bir dergiye yazdığı makalesinde şöyle der: “Osmanlılar’ın Hep Rumeli’ye yatırım yaptıkları, buna karşılık gerçek anavatanları olan Anadolu’yu ihmal ettikleri söylenip durur. Fakat Osmanlı’nın anavatanın Anadolu değil Rumeli olduğu daima dikkatlerden kaçar. Osmanlı İmparatorluğu’nu Osman Bey kurmuş ve kurduğu devlete adını vermişti. Osman Bey’in küçük beyliğinin büyüyüp gelişmesi ve diğer Anadolu beyliklerini nüfuzu altına alması, Rumeli’de kazandığı başarılarla alakalıydı. Osmanlılar eğer Rumeli’ye geçmeselerdi, Anadolu’daki diğer beylikler gibi dağılıp yok olacaklardı. Rumeli’ye Osmanlı adımını attıran ve Rumeli topraklarında ilk fethi yapmak suretiyle imparatorluğun asıl kurucusu olan Süleyman Paşa, Orhan Gazi’nin oğluydu. Osmanlı İmparatorluğu’nun varlık sebebi olan Rumeli, o kadar devletin anavatanı idi ki, 1912’de Balkan Harbi’nin sonunda kaybedilince imparatorluk da fiili olarak bitmişti” (bkz., Erhan Afyoncu, “Rumeli, Osmanlı İçin Anavatandı”, *Balkan Pazar*.)

55 Köprülü, “Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri” *THİTM Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1931,165-298.

56 Steven Runciman, “Anadolu’nun Orta Çağlardaki Rolü”, *Belleten c.VII*, 27.

57 N.İorga, “Histoire des Etats Balcanique,” Paris 1925, s.1-2’den aktaran; Halil İnalcık “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğu’na: XV. Asırda Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri” 207-248.

58 L.Hadrovics, “Le peuple serbe et son église sous la domination turque,” Paris 1947, 45’ten aktaran; Halil İnalcık, a.g.e.

59 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, TTK 4. Baskı 1995, 431vd.

60 D. Y. (y.h.n.) Pronoia’nin ilk biçimi, bkz. dizin.

61 **Vasiliev,** *History of the Byzantin Empire*, 60-69.

62 Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, 213-215.

63 Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti,” *Belleten*, c.XIII, sayı 51, 497-564.

64 D. Y. (y.h.n.) Bu tezlerin başka bir eleştirisi de *Belleten*’in 60. sayısında Halil İnalcık tarafından yapılmıştır. Bkz., Bu kitabın üçüncü bölümü, “Hazine Altınla Doldu” arabaşlığı.

65 Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, c.I, 124.

66 Âşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi / Tevarih- i Âl-i Osman*.

67 D. Y. (y.h.n.) Zakythinos, *Processus de féodalisation*, Atina 1948- Dyonisos.

68 İnalcık, “Raiyet Rüsumu,” *Belleten* XXII 1959, 575-581.

69 İnalcık, *Osmanlılar*, İstanbul 2010, 115.

70 Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, c.I, 127.

71 Köprülü, Wittek’e karşı “Kayı’nın küçük klanının şefi” der. Ama aşiret çekirdeği, Köprülü’ye göre devletin teşkilinde çok önemsiz rol oynar. Wittek ve Giese de aynı fikirdedir.

72 D. Y. (y.h.n.) Doğan Avcıoğlu bu gelişmeyi *Türklerin Tarihi*-Beşinci Kitap, s. 2262’de yazmıştır.

73 Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition***,** 10-11.

74 D. Y. (y.h.n.) Halil İnalcık son yıllardaki yazılarında bu zaferi Osmanlı’nın kuruluş tarihi olarak göstermektedir: “Osman’ın 27 Temmuz 1302’de Yalova yakınındaki Hersek-Dili mevkiinde Yalak-Ova’da bir Bizans İmparatorluk ordusuna karşı kazandığı Bapheus (Koyunhisar) zaferi, çağdaş Bizans tarihçisi Pachymeres’in belirttiği gibi, onu bu serhad bölgesinde Kastamonu’ya kadar Anadolu’da en ünlü gazi bey durumuna yükseltmiştir… Bu sebeple biz Osmanlı Devleti’nin gerçek kuruluş tarihini 27 Temmuz 1302 olarak tespit etmenin daha uygun olduğunu düşünmekteyiz.” (*Osmanlılar*, İstanbul, Nisan 2010, 94.) Aynı yıl yayınlanan ve bu tespite kanıtlar getiren makalelerden oluşan kitabın editörü Elif Ayla sunuşunda şöyle der: “Biz Prof.Dr Halil İnalcık’ın ‘Osmanlı Devleti 27 Temmuz 1302’de kurulmuştu’ söyleminden çıkarak bu kitabı hazırlamaya başladığımızda etraftan da farklı sesler duyduk. Birileri çok kızgındı. Yüzlerce yıllık bir kabul üzerinden reddiye düzmekti yaptığımız…” (Halil İnalcık, *Kuruluş*, Temmuz 2010.)

75 İnalcık, *Osmanlı Emergence*, The Cambridge History of Islam, Volume I, Cambridge 1970, 255-270.

76 Franz Babinger, “Mahomet II Le conquérant et son temps (1432-1481),” Paris 1954.

77 Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, c.I, 127.

78 **Dimitar Angelov,** “Certains aspects de la conquête des peuples Balkaniques par les turcs, 1956”, aktaran; Werner, a.g.e. 144.

79 Âşık Paşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 62.

80 Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, 146.

81 Tayyip Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler Mukataalar*, İstanbul 1952, 162, 268, 269, 296.

82 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Gazi Orhan Beğin Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi”, *Belleten*, sayı 34, 207.

83 D. Y. (y.h.n.) Avcıoğlu’nun, *Türklerin Tarihi*-Beşinci Kitap’ta, Kayı damgasının ilk kez Murat II’nin bazı paralarında görüldüğünü yazdığını yukarıda kaydetmiştik.

84 D. Y. (y.h.n.) Dönemin ünlü gezgini İbn Batuta’nın söz konusu gözlemi şöyledir: “Ertesi günü Kastamonu’ya hareket ettik. Bu şehirde kırk gün kaldık. İki dirhem vererek besili bir koyun alıyor ve yine iki dirhemle bize yetecek kadar ekmek sağlıyor ve bu nevale bizlere tam bir gün yetiyordu. Kafilemiz on iki kişi olup, iki dirhemlik bal helvası alsak hepimiz doyuyorduk. Bir dirhemlik kestane ile ceviz aldık mı, hepimiz yesek dahi yine de artıyordu. Kışın en şiddetli günlerini geçirdiğimiz halde bir yük odunu tek bir dirhemle satın almak mümkün idi. Bugüne kadar dolaştığım bunca ülkede bu şehir kadar ucuzuna rast gelmemiştim.” (Bkz., *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, 57.)

85 Mustafa Akdağ, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, sayı 51, 498.

86 D. Y. (y.h.n.) Avcıoğlu bu saptamayı *Türklerin Tarihi*-5. Kitap’ın son sayfalarında yapar (2270-2275.) Batı Anadolu’nun Türkleşmesini anlatırken, Türkmenlerin küçümsenemeyecek bir katkısının, Türk sarayları ve divanlarında, Türkçenin edebiyat ve resmi yazışma dili durumuna gelmesini sağlamaları olarak belirtir.

87 Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition*.

88 Mehmet Neşri, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi*, 68. ; Âşık Paşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 73.

89 Mırmıroğlu, “Pelekanon Muharebesi”, *Belleten*, sayı 50, 309-321.

90 Haz. İsmet Parmaksızoğlu’nun notu: Orhan Gazi’nin eşi Nilüfer Hatundur. Adı kaynaklarda Olivera/Bjelon ve Bayalun olarak geçer.

91 *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, 45-46.

92 D. Y. (y.h.n.) Önsözde de belirttiğim gibi, Doğan Avcıoğlu, buradan başlayarak, notlarında denizle ilgili gelişmelerin ve savaşların geçtiği her yerde notlarının kenarına büyük harfle “DENİZ” ibaresini koymuştur.

93 D.Y. (y.h.n.) Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*-Beşinci Kitap’ın sonlarında, Balkanlar’a denizden taarruz eden Karasi, Saruhan, Menteşe ve Aydın beylerine ve Aydın oğlu Umur Paşa’ya, Memluk istihbarat şefi Ömeri’den ödünç aldığı “Deniz Gazileri” deyimini uygun görür: “Şair Enveri’nin Türkçe Düsturnamesi Umur Paşa’nın gazalarını destanlaştırır. Umur Paşa genellikle öteki ‘deniz gazileri’ Türk beyleri ile birlikte Ege adalarına, Mora’ya, Balkanlar’a seferler yapar. Bizans İmparatoru ile

işbirliği halinde Balkan savaşlarına birçok kez katılır. Yine Enveri'ye göre, Umur Paşa Fatih'in Boğaz'dan Haliç'e gemi indirmesine benzer biçimde Kerme'den İnebahtı'na karadan gemi aşırır… Ne var ki Türk akınları Papanın ve Latinlerin tepkilerine yol açar. Donanma hazırlayan Haçlılar 1334 yılında Ege'de pek çok Türk gemisini batırırlar. İzmir'i alırlar ve Umur Paşa'nın donanmasını yakarlar. Gazi Umur Paşa İzmir'i kurtarma savaşında ölür (1348). Yerine geçen ağabeyi Hızır Bey, aynı yıl Latinlerle bir teslimiyet anlaşması imzalar. 'Ege Denizi Gazilerinin' gazadan vazgeçip İtalyan devletlerinin vesayetinde barışçı ticaret yaşamına yönelmeleri Osmanlı'nın şansı olur. Gaza liderliği, Bizans'a karşı uçların ön sınırlarını tutan Osmanlı'ya geçer. Ege beyliklerinin hizmetindeki gaziler, Osmanlı'ya katılırlar. Ege beylerine Balkanları kapayan deniz yenilgisi, Boğazları tutan ve ve Balkanlar'a bu yoldan kolayca sıçrayan Osmanlı'nın şansı olur." (Bkz., *Türklerin Tarihi*-Beşinci Kitap, 2262-2265.)

94 Paul Lemerle, "l'Emirat d'Aydın," Paris 1957.

95 Lemerle, a.g.e.

96 Ostrogorsky, 436.

97 Gökbilgin.

98 Ostrogorski, *Bizans Devleti Tarihi*, 472.

99 Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition.*

100 Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yörük, Tatar, Evlad-ı Fatihan*, İstanbul, 1957.

101 Meşhur Osmanlı tarihçilerinden *Ruhi Tevarih-i Âl-i Osman -Ruhi Tarihi.*

102 İ.H. Uzunçarşılı, "Sancağa çıkarılan şehzadeler", *Belleten,* sayı 156, 660.

103 D. Y. (y.h.n.) Osmanlı Beyliği kurulurken o tarihlerde Anadolu'da yer yer geniş teşkilatı olan ahilerin yardımı görülmüştü. Murat (Hüdavendigâr) fiilen ahi tarikatının başında bulunmuştur. Bu hususta Mart 1366'da ahi Musa'ya Malkara'da yaptırmış olduğu zaviye vakfiyesindeki "ahilerden kuşanduğum kuşağu ahi Musa'ya kendi elimle kuşadup, Malkara'ya ahi dikdim" ibaresinden ahilerin reisi olduğu anlaşılmaktadır. Murat I'in Gelibolu, Bolayır ve Malkara'da da diğer bazı ululara –muhtemelen ahilere– mülkler verdiği görülmektedir (Bkz., Tayyip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*.)

104 Laonikos Chalkokondyles, "Historiarium demonstrationes", Budapeşte, 1922-23.

105 D. Y. (y.h.n.) Müsellem: Osmanlı devletinin kuruluş döneminde, barış zamanı tarımla uğraşan, savaş zamanı sefere katılan; kapıkulu ocaklarının kurulmasından sonra da bir süre geri görevlerde eyalet askeri olarak kullanılan; buna karşılık kimi vergilerden bağışık tutulan bir atlı ve yaya asker sınıfı.

106 Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*'ndan aktaran, *İslam Ansiklopedisi*, c.8, 588.

107 Barkan, *İFD*, sayı 4, 11 ve 15 madde.

108 Âşık Paşazade; Neşri; Itzkowitz.

109 Ducas; Chalcondyle; Le Beau; *İslam Ansiklopedisi*, c.8, 592.

110 Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri," 661.

111 Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, İstanbul, 1947, 57.

112 a.g.e., 57.

113 Djurdjev, “Srpska crkva”dan aktaran, Werner, a.g.e.

114 Charles Le Beau, *Histoire de bas Empire*.

115 Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, 36-37.

116 Uzunçarşılı, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, 661.

117 Wittek, 58.

118 *Müneccimbaşı Tarihi*, c.III, 291.

119 Mükrimin Halil Yinanç, *İslam Ansiklopedisi*, c.2, 369.

120 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, 122.

121 Werner, 225.

122 D. Y. (y.h.n.) Avcıoğlu, Ege ovalarının Türkleşmesini anlatırken Alaşehir fethine katılan Manuel’in Ege ovalarındaki yerlerin eski Rumca adlarını öğrenmeye çalıştığını, kimsenin bu eski adları bilmediğini görünce yıkıldığını belirtir. (Bkz., *Türklerin Tarihi*-Beşinci Kitap, 2270.)

123 Bu iki kent için bkz., Kavramlar Dizini.

124 Werner, 233.

125 Süheyl Ünver, “Yıldırım Bayazıt’ın İvaz Fakih’e Verdiği Tımar”, *Belleten,* sayı 42, 335.

126 Werner, 234.

127 Mükrimin Halil Yinaç, *İslam Ansiklopedisi*, c.2, 390.

128 *İstanbul’un Fethi, Dukas Kroniği (1341-1462),* çev. Vladimir Mirmiroğlu, Ocak 2013, 51.

129 Gökbilgin, “Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan”; M. Fuad Köprülü *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*.

130 Werner, 237.

131 Halil İnalcık, M.M. Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie* kitabını özetlerken, bu iddiaların kaynağının gösterilmediğini yazar; *Belleten*, sayı 42, 342.

132 Johannes Löwenklau ve A.P. Novoselçev’den aktaran, E.Werner.

133 Şehabeddin Ahmet El Umari, *Mesalik*, 376.

134 D. Y. (y.h.n.) Bazı tarihçiler, II. Murat döneminde Kayı boyu kökeni aranmasını, I. Bayazıt’ın uğradığı bu hakaretlere bağlarlar.

135 Köprülü, *Belleten*, sayı 28, 287.; Şerafeddin Ali Yezdi, *Zafarname*, bibl. İndica, Calcutta, 1888, II, 259.

136 D. Y. (y.h.n.) Bu ara başlığı Avcıoğlu’nun *Türklerin Tarihi*-5. Kitap’taki bölümden aldık (s.2206) ve bazı ayrıntıları da özetleyerek aktardık.

137 *Dukas Kroniği*, 57.

138 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü’t Tevarih*, C I, 266.

139 Fetret devrinde İsa Çelebi’yi tutar. Çelebi Mehmet tarafından katlettirilir. (Uzunçarşılı, *Belleten*, sayı 81.)

140 Âşık Paşazade, 125; Mehmet Neşri, 151.

141 Köprülü, *Belleten*, sayı 2, 603; *Dukas Kroniği*, 64.

142 Yinanç, 387.

143 İnalcık, *Belleten*, sayı 42, 342.

144 Gibbons, s.226'dan aktaran, Uzunçarşılı, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, 497.

145 Uzunçarşılı, 497; *Neşri Tarihi*, 168-173.

146 *Dukas Kroniği* s.68'den aktaran, Werner, 7.

147 1405'te bir kez daha Aydınoğlu Cüneyt Bey ile beraber olur, Mehmet'e dördüncü kez yenildikten sonra Karamanoğlu'na sığınır. Hamamda yakalanıp boğdurulur.

148 D. Y. (y.h.n.) Doğan Avcıoğlu, Süleyman Çelebi'yi ilk andığı yerde bu lakabıyla kaydeder. Gerçekten de hem Osmanlı hem yabancı tarihçiler Süleyman'ın şarapçılığını özellikle vurgularlar. (Bkz., Uzunçarşılı: *İslam Ansiklopedisi*, 7/ 498; *Neşri Tarihi*, 186-192 ; Werner,12.)

149 *Neşri Tarihi*, 192.

150 Chalkokondyles'ten aktaran, Werner, 14.

151 *Neşri Tarihi*, 193.

152 Uzunçarşılı, 499.

153 Bu kavram için Kavramlar Dizini'ne bakınız.

154 Bkz. Ek-2 dizin; "müsadere" maddesi.

155 Werner'e göre, Yıldırım ve Fatih'in İstanbul'u almak istemelerinin nedeni imparatorluk kurmaktır. Musa'nın amacı ise gaziliktir: İstanbul alınarak İslam'ın zaferi bütün dünyada Yeniçağ açacaktır.

156 *Dukas Kroniği*, 72-73.

157 Chalkokondyles 84'ten aktaran, Hammer II/103.

158 Mehmet Neşri, *Aşiretten İmparatorluğa* 196.

159 *Dukas Kroniği*, 74.

160 D. Y. (y.h.n.) Uzunçarşılı'ya göre, ikinci karşılaşmadan Osmanlı tarihleri söz etmez, sadece Phrantzes ve Makrızi yazar. Oysa bu çarpışma Neşri'de vardır. (Bkz., *Neşri Tarihi*, 200; Uzunçarşılı, 500.)

161 Filipoviç, yeniçerilerin Musa'nın ordusunda değil, Büyük Komutan'ın yani Hüdavendigar'ın I. Mehmet ordusunda yer aldığını açıklıyor. Aktaran, Werner, 16.

162 N. Filipoviç, *Odladzuk tımari u Bosni i Hercegovini*,1954.

163 İsyancılar ona Bulgar dönmesi Şişman Paşa derler.

164 *Dukas Kroniği*, 112-115; Uzunçarşılı, 503. D. Y. (y.h.n.) Bedrettin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal için bkz., Kavramlar Dizini.

165 D. Y. (y.h.n.) Her iki göçebe kavim için bkz. Kavramlar Dizini.

166 Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1957, 1-13.

167 Wittek’e göre, Hocaeli bölgesinden 1405 yılından kaynaklanan bir belge, Yıldırım’ın oğlu Mustafa’nın Ankara Savaşı’nda ölmediğini kanıtlamaktadır. Aktaran Werner, 7.

168 D. Y. (y.h.n.) Azaplar için bkz. Kavramlar Dizini.

169 İnalcık, *İslam Ansiklopedisi* c.8, 598-600.

170 *Dukas Kroniği*, 128.

171 Gökbilgin, “XV-XX. Yüzyıllarda Merkezi ve Güney-Doğu Avrupa’da Köylü Hareketleri,” *Belleten*, sayı 117.

172 İnalcık, “Arnavutluk ili 1431/31 Tahrir Defterleri”, *İslam Ansiklopedisi,* c.5, 1079.

173 Werner bu gezginin 1435-39 arasında Balkanlar’da dolaştığını belirtir. Werner, 79; *Bertrandon de la Broquière’in Denizaşırı Seyahati*, İstanbul, 2000.

174 Chalkokondyles’den aktaran, Werner, a.g.e.

175 Franz Babinger, *Mahomet II Le Conquérant et son Temps*, 58; Werner, 101.

176 David Ayalon, Kudüs Hebrew Üniversitesi Yeniçağda Yakındoğu profesörüdür. David Ayalon, *Gunpowder and fire arms in the Mamluk Kingdom a challenge to a medieval Society*, London 1956.

177 Ayrıca, Babinger, *Mahomet II*, 74.

178 *Dukas Kroniği*, 129-137.

III.

CİHANŞÜMUL İMPARATORLUK

Şehzade Mehmet'in aklında İstanbul'un zaptı vardır. Ama Çandarlı Halil Paşa ve babası Murat II buna karşıdırlar. Haraç ve geleneksel feodalizmle yetinmekten yanadırlar. Mehmet'e göre merkezi iktidar lehine feodalleşme yavaş gitmektedir. Babası güçlü mülk sahiplerini ortadan kaldırmamış, gücünün yettiği yerlerde Anadolu ve Rumeli'nin eski ve yeni feodal soylularını kaçırmaksızın sipahiliği teşvik etmiştir.

Fatih 1444'te babası lehine tahttan feragat ettirilince Manisa'ya sürgüne gider ama orada hükümdar gibi davranır. Ancak aynı yıl İskender Bey'e karşı yapılan Kosova muharebesinde savaşa sağ koldan katılır. İki yıl sonraki ikinci Arnavutluk seferine de katılır. Aynı yıl 18 yaşındayken Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun ile evlendirilir.

Babası Murat II'nin ölümü üzerine Şubat 1451'de 19 yaşında yeniden padişah olur.[179] Tahta çıkar çıkmaz henüz memede olan kardeşi Ahmet'i boğdurtur. Geçmişteki iniş çıkışında Çandarlı Halil Paşa'nın kendisi aleyhine oynadığı rolü de unutmamıştır. Mehmet I'in kardeşi Süleyman Çelebi'nin torunu olan Orhan Çelebi, Osmanlı saltanatında hak iddia etmiş, başaramayınca Bizans'a sığınmıştır. Bizans İmparatorluğu onu kullanarak Osmanlı'dan haraç almaktadır. Fatih, babası zamanından kalan bu haracı keser.

ULEMA FATİH'TEN HOŞNUTSUZ

Fatih Mehmet 1451'de ikinci kez tahta çıktığında ücret artışlarını onaylamadığından ilk yeniçeri isyanı olur. Yeniçeriler Edirne'yi yakarlar. Pazar alevler içinde kalır, bütün pazarcı başları öldürülür, depolar yanar. Yeniçeri ücreti yarım akçe artırılır. Hoca Sadeddin Efendi *Tâcü't-Tevârîh*'te bu ayaklanmada Çandarlı Halil Paşa'nın katkısı olduğunu iddia eder. Mehmet I ve Murat II zamanında da ayaklanmalar olduğu iddialarından söz edilir ama Werner, Halil İnalcık'a dayanarak, bunda tarihlendirme yanlışı olduğunu belirtir, düşük değerdeki sikkeler

yüzünden paranın değerinin düşmesi nedeniyle yeniçerinin zam talebini haklı bulur.[180181]

Fatih yeniçerileri disipline alır. 1451'de Karasu dönüşü yeniçeriler tehditkâr davranınca ve zorla isteklerini kabul ettirince, Fatih eski Beylerbeyi Şahabeddin'e ve kudretli uç beyi Turahan'a güvenerek, onları şiddetle tedip eder. Pek çok yeniçeriyi tardedip yerlerine saraydaki avcı birliklerinden sekban adlı yeni yeniçeri birlikleri kurar. Bundan sonra yeniçeri ağaları sekbanlarından seçilmeye başlar. Ayrıca maaş artırarak, silah yenileyerek ve sayılarını bir kat artırmak yoluyla merkezi kudretin ve fütuhatın başlıca dayanağı yapar. Doğrudan doğruya şahsına bağlı kapıkulu ordusunu düzenler ve takviye eder. Cülusta 5-6 bin kişi, Uzun Hasan seferinde 10 bin kişi vardır.

Ulema da Fatih'ten hoşnutsuzdur. Ahmet Taşköprülü-zade'nin yazdığına göre Fatih, Tebrizli Hurufi Fadullah yanlısı olarak bilinir. Mahmud Paşa durumu Mevlevi Şeyhi Fahrettin'e bildirir. Şeyh, Fadullah'ı müritleriyle birlikte büyücülükle suçlar ve ölüm cezası verilir, yakılırlar. Fatih bu Fars büyücülüğüne ilgi duyuyordu ama Şeyhe karşı durmaya cesaret edip Fadullah'ı koruyamadı.[182]

OSMANLI YÖRESEL DEREBEYLİĞE SON VERİR

Dönem, Bizans, Bulgar Çarlığı ve Duşan İmparatorluğu'nun gerilediği bir dönemdir, merkezi kuvvet yoktur. Bu nedenle Garp derebeyliği âdetleri Balkanlar'da yerleşmeye başlamıştır, merkezi karar organı yoktur, derebeylik yayılmaktadır.[183]Osmanlı'nın tekfur dediği bu yöresel senyörler toprağı daha sıkı kişisel denetimlerinde tutmaya çalışmaktadırlar. Ürün vergileri ve belli nakdi arazi vergisinden başka, yılda bir araba odun, bir araba ot, yarım araba saman vermek ve senyörün topraklarında üç gün çalışmak gibi angaryaları bile vardır. Köylü bayramlarda hediye vermeye mecburdur. Eski devlete ait tımar arazisi (pronoia) gittikçe bu senyörlerin veya manastırların mülkü haline gelmekte, köylünün durumu işlediği toprakta kötüleşmektedir.

Osmanlı ise, tarım topraklarını "miri arazi" adıyla devlet denetimine sokmuş, yöresel derebeyliğe son vermiştir. Angaryaları sistemli biçimde kaldırmış, bir vergiyle, çift resmi ile karşılamıştır.[184]Osmanlı istilası

karşısında köylü kitlelerinin desteğini sağlayamayan senyörler haçlı bayrağı altında batıdan gelen Latinlerin ve Macarların himayesini aramaktadırlar. Katolik olan Latinler ve Macarlar ise, yerli Ortodoks halktan nefret etmekte, onları zorla Katolikliğe sokmak için şiddet kullanmaktadırlar. Zengin tüccar olarak memlekete yerleşen İtalyanlara karşı yerli halkın nefret ve kinini de buna eklemek lazımdır. Oysa Osmanlı her gittiği yerde metropolitlikleri tanımakta, himaye etmekte, üstelik onlara tımar vermekte ve böylece doğrudan doğruya devlet memuru durumuna getirmektedir. "Murat II ve Mehmet II 1443-1448 olaylarından bir sonuç çıkarmışlardı: feodal tımar sistemi artık emlak ve vakıf sistemine ters bir yöne oturtularak yaygınlaşmalıydı. Akıncılar devlete ters düşüyor ve sultan onlara güvenmiyordu. İç politikanın merkezine artık sipahiler ve yeniçeriler yerleşiyordu."[185]

Mehmet II yalnız kendi üretemediği ve zorlukla sağladığı barut ve top gibi malzemenin dışalımına önem verir. Parasal sermaye, İslam, Hıristiyan, Yahudi tüccar elinde değil, askeri sınıf ileri gelenlerinin elinde toplanır. Bursa'da 721 kişiden varlığı 300 bini geçen yoktur. Oysa Sancakbeyi İsa İshakoviç 1445'te hasından 763 bin akçe alır. Ticaret imtiyazlarının yerli ve yabancı şehirlere dağıtımından sonra da Türkler anlaşmalara sadık değildir, yerel organlar talan ve soygun yaparlar.

RUMELİ HİSARI'NIN YAPIMINA 3-4 BİN KİŞİ KATILIR

Fatih, Sırplarla ve Bizans'la babasının yaptığı anlaşmaları yeniler. Varna ve Kosova savaşları ona yeni bir haçlı seferini önlemek için Balkanlar'da Hıristiyanların son dayanağını yıkma gereğini öğretir: İstanbul alınmalıdır.

Bu amaçla İstanbul'u kuşatmaya başlar. Mart 1452'de Rumeli Hisarı'nın (Boğazkesen) yapımına girişir. Rumeli Hisarı Padişah nezaretinde 4 ayda yapılır, inşaata 3-4 bin kişi katılır. İşçi ve ustalarla birlikte inşaat malzemesi, taş, kiremit, kereste ve ağaçlar memleketin her tarafından, Anadolu'dan ve Trakya'dan getirilir. Ücretli yabancı uzmanlar da istihdam edilir. "… Anadolu zümreleri kadıları ile birlikte gelmiş, ağır suç işleyenlere padişahın idam cezası vereceği ilan, işini en

iyi biçimde ve çabuk bitirenlere de yüksek ödemeler vaat edilmişti."[186]Babinger, Hisar'a "boğazkesen" adının verilmesinin hem İstanbul Boğazı'nı kesmesi, hem de "gırtlak kesen" (*coupeur de gorge*) anlamlarını vurgular. Yapımının bir dönme olan mimar Muslihiddin ve yine sonradan Müslüman olmuş bir keşiş tarafından gerçekleştiğinin söylendiğini belirtir.[187]

Dukas'a göre Fatih İstanbul çevresi köylerini sistemli harabeye çevirir ve bura halkını "Türkler köylü yaşam biçimine alışmasın" diye öldürtür.[188]

FETİHTEN ÖNCEKİ İSTANBUL

Venedik ve Ceneviz Levant (Doğu Akdeniz) ticaretinde 1402'den itibaren gücünü artırması, sınırlı da olsa iktisadi bir iyileşme şansının kaybolduğunu gören Yunan tüccarını huzursuzlaştırır. İstanbul'da Latin aleyhtarı hava vardır. Bu hava zanaatkâr ve tüccarı da etkiler. Ege adalarında feodaller, tüccarlar ve yoksullar, Venedik ve Ceneviz'e karşı çıkar ve Türklere eğilim gösterirler.[189]

Yunanlı Tarihçi İmrozlu Kritovulos, *İstanbul'un Fethi* kitabında Venediklilerin Osmanlı yararına geri püskürtülmesi sevincini açıkça belirtir. Türk yanlısı kesim 1460'larda birçok Ege Denizi adasını Mehmet'e söz verir, karşılığında mallarının sahipliğinde kalma güvencesini alırlar (Udalcova). Özellikle şehirli halkı iktisadi çıkarları açısından kendini Osmanlı'dan çok İtalyan tehdidi altında hisseder. Bizans yüksek memurlarından birinin "Ben şehrin ortasında Latin papazlarının ayin taçları yerine Türk sarığı görmeyi yeğlerim," dediği söylenir.[190]

İspanyol gezgini Pero Tafur daha 1437'de kentin nüfusunun azaldığını, halkın kederli ve yoksul olduğunu yazar. Merkezi devlet mekanizması giderek zayıflamış, maliye çökmüştür.[191]Babinger'e göre 1453'te nüfus 45-50 binden daha fazla değildir. 2 Nisan'da Haliç büyük bir zincirle kapatıldığında limanda Bizans donanması dışında Haçlıların 26 savaş gemisi vardır.[192]Dönemin Bizans ve Latin kaynakları şehirde askeri güç olarak 5000 dolayında bir kuvvet bulunduğunu, müdafaaya katılan bazı yardımcı birliklerle bu sayının 8000-9000 dolayına çıktığını

yazarlar. Ayrıca sivil halk da savunma sırasında surların tamirinde, teçhizat ve malzeme temininde, hatta savaş sırasında muharip olarak önemli roller oynar.[193]Nitekim Z. Dolfin, şehirde çok sayıda Rum'un bulunmasına rağmen kılıç ile dövüşebilenlerin sayılarının az olduğunu, mevcutların da silah kullanmada usta olmadıklarını, fakat bunların surlar üzerinde ellerinden geleni yaptıklarını belirtir, sivil halkın müdafaadaki etkili rolüne işaret eder. Müdafiler, askeri güçleri az olmakla beraber savunma üstünlüğü sebebiyle kalabalık Osmanlı ordusuna bir süre karşı koyabilecek durumdadırlar.

Kuşatma 7 Nisan'dan19 Mayıs'a kadar sürer. Kuşatmada yalnız Alman ve Sırbistan değil, Macar sur yapımı ustaları da (top döküm ustaları) karşılığı cömertçe ödenmiş hizmetlerde bulunurlar. Sırp Kralı, Voyvoda İakşi'nin komutasında 1500 atlı ve Novo Brdo'lu madencileri lağımcı olarak gönderir.

FATİH'TEN ASKERE: "ŞEHİR 3 GÜN SİZİNDİR!"

20 Nisan'da buğday yüklü bir Bizans gemisiyle üç Ceneviz gemisi Türk donanmasını mağlup ederek Haliç'e girmeye muvaffak olur.[194]Aceleyle bir araya getirilen Türk donanmasının Haliç önünde bu ağır yenilgiye uğratıldığı kritik günlerde Şeyh Akşemsettin derviş çıkar, üzerinde büyük etkisi olan Padişah'a sunduğu mektupta "zafer merhamet eden ve acıyanların değil, sertlerin ve gözünün yaşına bakmayanlarındır," der.[195]

Fatih durumu görüşmek için savaş divanını toplar. Murat II'nin son döneminde çatışan iki ekip yine karşı karşıya gelir. Çandarlı Halil ve adamları Bizans İmparatoruyla müzakerelere girişilmesini ve kuşatmanın kaldırılmasını savunurlar. Halil'in eski rakibi ve fethin en güçlü taraftarı olan Zağanos Paşa ile Hadım Şahabeddin Paşa ve Koca Turahan Bey, Şeyh Akşemsettin'in ve Sultan'ın hocası Ahmet Gürânî'nin de yardımıyla bu karamsar görüşü yenerler ve savaşa devam azmini yenilerler.[196]

Latin saldırısından ürken Fatih istemediği halde ordusuna ganimet vaat eder: "Bütün şehir üç gün süre ile sizin olacaktır. Altın ve gümüş

takımlar, giysiler, her yaştan erkek ve kadın ne varsa ganimet olarak toplayabilirsiniz, bundan sizi kimse engellemeyecektir."[197]

Surlara karşı top ateşi şiddetlendirilir ve 21 Nisan'da Romanus kapısı yakınında büyük bir kule yıkılır. Osmanlı donanmasının bir kısmının ertesi gün Galata sırtlarından Haliç'e indirilmesi de Türk ordugâhında maneviyatı yükseltir.[198]

26-27 Mayıs'ta son savaş divanı toplanır, Çandarlı Halil kuşatmanın kaldırılmasında ısrar eder, başta Zağanos Paşa olmak üzere karşı taraf Halil'e karşı koyarak genç Sultan Mehmet'i İstanbul'un fethine teşvik ederler.[199]29 Mayıs sabaha doğru taarruz başlar ve sabahleyin şehir fetholur. Dukas, şehre Edirnekapı'dan giren Osmanlı askerlerinin şehirde elli bin asker olduğunu sandıkları için saraya giden yolda karşılaştıkları veya kaçmaya çalışan iki bin kadar Bizans askerini öldürdüklerini kaydeder. "Şehirdeki asker sayısının sekiz bini geçmediğini bilmiş olsalardı, bunlardan hiçbirini öldürmeyeceklerdi," der.[200]Kritovulos'a göre savaşta ve yağma esnasında ölen Rum sayısı 4 bin, esir sayısı 50 bindir. Halil İnalcık'a göre ise 50 bin sayısı abartılıdır.

İmparator Konstantin XI. Palaiologos son ana kadar çarpışır ve savaş meydanında ölür. Süleyman Çelebi'nin torunu olup Bizans'a sığınmış bulunan Orhan Çelebi, 600 kadar adamı ile şehrin Osmanlı'ya karşı savunmasında yer alır. Adamlarını Yedikule'nin deniz tarafındaki surları ile Yenikapı'ya doğru olan sur silsilesine yerleştirir. Orhan İstanbul düştükten sonra keşiş kılığında şehri terk etmeye çalışırken yakalanıp idam edilir.[201]

FATİH KENDİNİ DÜNYA EGEMENLİĞİNE ADAY BİR HÜKÜMDAR GİBİ GÖRÜR

Fatih, koca veziri (Çandarlı Halil Paşa) hemen fethin ertesi günü 30 Mayıs 1453'te tevkif ettirip hapse attırır. Çocukları ve bütün yakınları da tutuklanır, malları müsadere edilir. Halil Paşa'nın çok zengin olduğu ve büyük servetler yığdığı söylenir. Edirne'ye sürülür. Oruç Beğ'e göre, "Enez'i fethettikten 40 gün sonra Halil Paşa'yı Edirne'de hakkına kodu (idam ettirdi)."[202]Fatih artık kendini dünya egemenliğine aday bir hükümdar gibi görür ve merkeziyetçi imparatorluğu kurmak üzere

seferlere girişir. Zağanos Paşa ile Hadım Şahabettin Paşa rakipsiz gibi görünseler bile ikisi de azledilip Anadolu'ya gönderilirler. Fatih, Zağanos Paşa'nın kızı Hatice Hatun'u da boşar ve Bursa'ya gönderir. Başvezirliğe Mahmud Paşa'yı getirir (1455). Mahmud Paşa bir Hıristiyan çocuğudur. Esir alınıp Edirne Sarayı'na getirilir. Ocak ağası, vezir ve beylerbeyi olur. Çandarlı'dan sonra artık bütün vezirler (sonuncusu olan Karamani Mehmet Paşa hariç) kul aslındandır. Böylece devlet idaresinde eski ailelerin nüfuzu bertaraf olur.

UÇ BEYLERİNİN NÜFUZU KIRILIYOR

Tımarlı sipahiler, genellikle başkentte, divanda paşa sıfatıyla oturan Rumeli ve Anadolu beylerbeyi komutasındadırlar. Fakat tımarlı sipahilerin sınır topraklarında bulunan en önemli ve faal kısmı, doğrudan doğruya Mihaloğulları, Evrenosoğulları, Malkoçoğulları, Turahan Bey oğulları ve İshak Bey oğulları gibi eski bey ailelerine tabidir. Bu uç beyleri, merkeze, veziriazam ve beylerbeylerine cephe almaktan çekinmezler. Murat II zamanındaki Düzmece Mustafa mücadelesinde tayin edici roller oynadıkları hatırlanmalıdır.

Fatih uç beylerinin nüfuzunu kırmaya yönelir. Uç beylerini kendi büyük gazi kişiliğiyle gölgede bırakarak Mihail-oğulları'na alelade beyler gibi davranır. Mihailoğulları Gazi Mihal nahiyesinden Harmanköy tekfuru iken İslam olmuşlardır. Köse Mihal Bey, 1436'da Edirne'de ölen Gazi Mihal torunudur. Bulgar, Arap, Türk, Nogay Beyi olduğu ileri sürülmüş, ama Rum'dur. Aile akıncılıkla görevlendirilince "Mihallı akıncılar" adını alır. Onlarda da Malkoç, Evrenos, Turhan aileleri gibi akıncılık faaliyeti ırsidir, babadan oğula geçer. Özel yasalarla elde edilmiş imtiyazları vardır. Nüfuz bölgeleri Niğbolu, Plevne bölgesinde Sofya ve Semendire'dedir. Mihaloğlu Mehmet Bey, Musa Çelebi'nin beylerbeyidir. Tokat'ta hapistir, sonra serbest kalır. Bedrettin isyanının teşvikçilerinden olduğu gerekçesiyle ikinci kez Tokat'ta hapsedilir. Düzmece Mustafa olayında İznik'te öldürülür. Ailenin çeşitli kolları bölgelerinde geniş vakıflar yapmışlardır. Mihailoğulları daha ilk padişahlar zamanından itibaren bulundukları yerlerde geniş temlik ve ihsanlara nail olmuşlar, birçok vakıf

kurmuşlardır. Örneğin Vize, Pınarhisarı, Edirne, sonra yine onların akıncı komutanı ve sancakbeyi diye zapt ettikleri Plevne, Tırnova bölgelerinde mülk sahibi oldukları, daha sonra sahip oldukları bu arazi ve emlaki vakıf yaptıkları bilinir. Kavmik köyü, Mihaloğlu Mehmet Bey'e temlik verilmiş, vârisler satmıştır. Amasya ve Bursa'da da emlakları vardır.[203]

İSTANBUL SÜRGÜNLERLE GERÇEK BAŞKENT YAPILMAK İSTENİR

Türk-Moğol İmparatorluk geleneğinde güvenlik için geniş ölçüde sürgün uygulanır. Aynı usule uyularak İstanbul devamlı sürgünlerle nüfus ve ekonomi bakımından gerçek başkent yapılmak istenir. Sürgün edilenler, ayrı hukuki esasa tabidir. Fatih, İstanbul'u alınca Anadolu ve Rumeli'den 5 bin aile sürgün ister. Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a 5 bin aile getirilecektir, gelmek istemeyenler idam edilecektir. Evler için mülkname-i hümayunlar dağıtılır. Fatih, fetihte payına düşen esirleri de Haliç kıyısına dağıtır. İstanbul'un imarında çalışan Rum esirlerine 6 akçe gündelik verilir. Kudreti olan rical cami, han, hamam, medrese, çarşı, dükkân yapar.

Bursa'dan İstanbul'a sürgün çıktığına dair vesika vardır. Ama direniş olması nedeniyle bu karar uygulanamaz. Bu nedenle Fatih 1454'te Bursa'ya geçer, şiddetli tedbir alır, valileri değiştirir. Ondan sonra hep fethettiği şehirlerin zengin, sanatkâr ve tüccar halkından bir kısmını İstanbul'a sürgün yollar, şehrin iaşesi için de çevredeki araziyi çiftçi esirleri Has-Kul olarak yerleştirir.[204]1455'te güney Sırbistan'dan, 1458 ve 1460'ta Mora'dan (özellikle Korint'ten), 1479'da Zanta, Kefalonya ve Aya Mavra adalarından Hıristiyanlar getirip İstanbul'un kırlarına yerleştirilir. İstanbul içine 1453-54'te Anadolu'dan, 1455'te Yeni Foça'dan, 1458'de Mora'dan, 1454-60'ta Taşoz ve Samotraki adalarından, 1462'de Kandilli'den, 1463'te Mora'dan, Argos'tan, 1468-1471'de Konya, Larende (Karaman), Aksaray ve Ereğli'den, 1473'te Eğriboz'dan, yine 1473'te Uzun Hasan ordusundan esir edilen ulema ve sanatkârlardan, 1475'te Kefe ve Mengüp'ten halk getirilip iskân edilir. Özellikle 1459 kışında Fatih, Rumeli ve Anadolu'dan vaktiyle

İstanbul'da bulunmuş halkın zorla gönderilmesini emreder. İstanbul'a kaçıp yerleşen köylüleri, sipahileri geri göndermezler. Mart 1478'deki bir tahrire göre, İstanbul'da 14 bin 803 hane, 3 bin 667 dükkân; Galata'da 1521 hane ve 260 dükkân sayılır.

Trabzon'dan İmparator ailesi, şehirdeki nüfuzlu aileler, askeri sınıf gemilerle İstanbul'a getirilir. Niksar, Ladik, Bafra, Osmancık, Çorumlu, Tokat, Samsun ve başka yerlerden Türk Müslüman aileler sürgün edilir. 1487 defterine göre, 226 Müslüman, 734 Rum, 33 Ceneviz ve 129 Ermeni hanesi sayılır. Ayrıca 16 papaz hanesi vardır. Kastamonu ve Sinop'tan bir kısım sipahi Rumeli'ye sürülür, Karaman Taş ilinden belli başlı aileler Rumeli'ye sürgün gider. Buna karşın birçok Arnavut sipahinin Konya'ya ve özellikle Trabzon'a sürüldüğü görülür. Fatih, Trakya'da Kafessa kasabası halkını, adamlarından birinin malları çalındığından, toptan Karaman'a sürer.

KİM NEREYE, HANGİ MAHALLEYE YERLEŞTİRİLDİ?

Mahallelere göçmenlerin geldikleri yerlerin adları verilir: Üsküp'ten gelen Üsküplü Mahallesi'ne (Unkapanı-Cibali arası), Yenişehir'den gelenler Yeni Mahalle'ye (Yenikapı sahili), Mora Rumları Fener Mahallesi'ne, Selanik Edirne'den 50 Yahudi cemaati Tekfur Sarayı civarına, Anadolu Aksaraylıları Aksaray Mahallesi'ne, Akka ve Gazze'den gelenler Tahtakale'ye, Balat şehrinden gelen Kıptiler Balat Mahallesi'ne, Arnavutlar Silivri kapısı civarına, Safed'den gelen Yahudiler Hasköy'e, Anadolu Türkleri Üsküdar'a (1473'te esir edilen Akkoyunlulardan İstanbul'a 3 bin esir sevk edilir,) Amasra, Karaman, Tokat, Sivas ve Bayburt'tan gelen Ermeniler Sulumanastır-Langa-Yenikapı, Kumkapı ve Hasköy'e, Karamanlı Hıristiyanlar Yedikule civarına (sonradan Fener ve Kasımpaşa'ya) dağılmış, Manisalılar Macuncu mahallesine, Eğridirliler ve Emetederliler Eğri-kapı'ya, Bursalılar Eyüp Sultan'a, Karamanlılar (Larendeliler 1468-71) Büyük-Karaman'a, Konyalılar Küçük Karaman'a (1468-71 arası), Tireliler Vefa'ya, Çarşamba ovası halkı Çarşamba semtine, Kastamonulular Kazancı semtine, Trabzonlular Bayazıt Camii civarına, Gelibolulular Tersane'ye, İzmirliler Büyük Galata'ya, Avrupalılar Küçük Galata'ya,

Sinop ve Samsunlular Tophane'ye sevk edilir. Tasos, Semendire ve Foça halkının iskân yeri belli değildir. Ayrıca Midilli de sevk edilir. Argoslular 1463 Samatya ve Sulumanastır'a, 1461'de 1500 Trabzonlu Hıristiyan Fener'e, (Edirneli Yahudilerin yerleştiği Bahçekapı'ya Edirneli Yahudiler Mahallesi, Ermenilerin yerleştiğine Ermeni Mahallesi denir).Vakfiyelere göre Hıristiyanlar genellikle Kırkçeşme, Altı mermer, Samatya, Langa, Kumkapı Balat, Molla Hüsrev'e yerleştirilir, Bayazıt II döneminde Akkerman halkını İstanbul'a getirir. Selim I (Yavuz) Mısır'ı alınca, Kahire'den ulema, mimar ve mühendisleri, zanaat erbabını İstanbul'a gönderir. Oradan Hıristiyan ve Yahudi de getirilir.

İSTANBUL'UN İAŞESİ

İstanbul hububatı Eflâk Boğdan eyaletleri ile Tuna iskeleleri ve Karadeniz'in Rumeli yakasındaki iskelelerinden, Trakya'dan, Ege Denizi'nin Rumeli sahilleri ve Anadolu'da Kocaeli ve Karasi illerinden gelir. İstanbul'un ambarı sayılan bu bölgelerin hububatının "bir habbe ve bir danesinin" dışarıya verilmesi yasaktır. Sıkışıklıkta başka bölgelerden de getirilir. Maraş ve Diyarbakır'dan canlı koyun, Kefe'den yağ, Karadeniz'den sadeyağ ve kuyrukyağı, İzmir ve Mısır'dan pirinç, mercimek, şeker, nohut, bakla ve bulgur hep İstanbul'a tahsis edilir, sevkıyat sıkı kurallarla düzenlenmiştir.

Hububat işleri kadılar ve muhtesipler nezaretinde uncu, ekmekçi, arpacı gibi esnaf eliyle yönetilir. Hububat ve ekmek fiyatları bunların temsilcilerinin de iştirakiyle çözülür. Ekmekçi iki aylık un bulundurmak zorundadır. Zahire beş hisseye ayrılır: üç hisse İstanbul bakkallarına, iki hisse Galata, Üsküdar ve Eyüp bakkallarına. Koyunlar sürüleri belli fiyatta, gümrük alınmamak koşuluyla İstanbul'dan gelen çavuşlara teslim edilir. Çavuşlar bu koyunları mezbahalara sevk eder ve oradan kasaplara dağıtılır.

YAHUDİLER İÇİN YERYÜZÜ CENNETİ

Fatih, 4 bin Sırp'ı aileleriyle birlikte İstanbul'a getirir, şehre bağlı çevreleri tutsaklarla şenlendirir. Bir kısım vergi dışında tuttuğu

Yahudileri İstanbul’a getirir. Rabbin’e sahip olma izni verilir. Yahudiler için Osmanlı İmparatorluğu gettosuz ve pogromsuz yeryüzü cenneti haline gelir. Mülklerini istedikleri gibi kullanabilmekte, istedikleri gibi giyinebilmektedirler. İstanbul’un fethinden sonra Yahudiler Balat semtinde ayakta kalabilen tek gruptur.[205]Barkan’a göre nüfus 40 bin, 1453’te 30 ila 50 bin, 1478’de 97 bin 956’ya ulaşır. 9517 hane Müslüman, 5162 hane Hıristiyan, 1667 hane Yahudi’dir.[206]

1477’de İstanbul’da: 9753 Türk, 31 Müslüman Çingene, İstanbul ve Galata’da 3743 Rum, 818 Ermeni (384’ü Karamanlı), 1647 Yahudi ve 382 Frenk evi vardır. Nüfus 60-70 bin hesaplanır. 1478 sayımına göre 8 bin 951 İslam hanesine karşı 3 bin 151 Hıristiyan Rum, Galata’da 535 Müslüman haneye karşı 592 Hıristiyan Rum vardır. Oysa fetih esnasında en fazla 50 bin tahmin edilen İstanbul’un Rum halkı hemen hemen tamamıyla dağılmıştır.

FATİH’İN ŞARAP ALDIĞI RUMLARA GÖREV VERMESİ

Şehri şenlendirmek için Rumlara geri dönüş izni vermesi, fetihte esir olanları satın alması ve şehre yerleştirmesi, Kir Luka gibi (Fatih’in şarap aldığı Lukas Notaras gibi Rumlar) Bizans büyüklerine görevler vermeye hazırlanması, serbest kalan bu asilzadelerin eskisi gibi davranışı, Batı ile birleşme olasılığı vezirleri ürkütür. İslami halkta hoşnutsuzluk yaratır. Ama İstanbul’da evlerden mukataayı kaldırtan da aynı vezirlerdir.[207]

“İmparator fikriyle meşhur olan Fatih, Rum zadegânına mensup gençleri sarayına alır, bunlar birer Osmanlı olarak sonradan idarede mühim mevkilere geçmişlerdir. Bundan başka bazıları Bizans zadegân sınıfına mensup bir kısım Hıristiyan Rumların da mühim mali işleri üzerlerine aldıkları biliniyor. Batıya kaçtıktan sonra orada barınamayan ve yoksullaşan bazı Rum büyükleri tekrar İstanbul’a dönerler. 1476’da İstanbul gümrüğü iltizamını üzerine alan Manuel Paleologos, herhalde batıya kaçtıktan sonra İstanbul’a dönenlerdendir. Bu devirde Sırbistan madenleri veya gümrük gelirleri üzerinde büyük iltizam işlerine girmiş başka Rumlar da görülmektedir.”

FETİH ESASLARI

Fetih usulü olarak Anadolu ve Rumeli'de tabi beylikler sistemi bırakılarak, doğrudan doğruya ilhak yoluyla merkeziyetçi iktidarı hızla gerçekleştirme yoluna geçilir. Bu Yıldırım siyasetidir; Çelebi Mehmet ve Murat II tarafından tutulan uzlaşma siyasetinin terki anlamına gelir.

Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra, önce Kayserlerin vârisi sıfatıyla, İstanbul tahtı üzerinde hak iddia edebilecek hanedanları birbiri ardına ortadan kaldırmaya dikkat eder. Kemal Paşazade, "Bizans'a mensup bütün tekfurları ortadan kaldırarak riayeti saltanatı reddeder" der. Trabzon Rum İmparatorluğu, Mora'da Paleologlardan iki despot, Midilli'de ve Enez'de bu hanedandan kız almış olan Gattilusi ailesi ortadan kaldırılır. Sırp despotluğuna yönelirken, Yıldırım'ın Kral Lazar'ın kızı ile evli olduğunu hatırlatıp, ilk oğlunun daha çok hakkı olduğunu söyler. Sırp kraliçesi Helena, 31 Ocak 1458'de Mahmud Paşa'nın kardeşi Mihael Angeloviç'i bertaraf eder. Katolikler bu Bosnalıyı iş başına getirince, Sırp boyarları Fatih'e başvurur, Sırbistan'ın teslimini önerir. Mahmud Paşa görevlendirilir. Kendi parası ile donattığı Rumeli askerine Anadolu askeri ile Fatih'in verdiği bin yeniçeri katılır. Trabzon İmparatoru'nu, David'i teslime ikna eder. Mahmud'un teyzezadesi filozof Georgios Amiratzes, David'in başmabeyincisi olarak bunda rol oynar.

RUMELİ FETİHLERİ İMHA VE YAĞMA SAVAŞI DEĞİLDİR

1451'de Rumeli'de birçok mahalli senyörler, büyüklü küçüklü hanedanlar vardır. Başlıcaları Morova vadisinde Sırp despotluğu, Tuna ötesinde Eflâk Beyi, Mora'da Paleologlardan iki despot, Arta'da Tocco oğulları, Enez, Kandili ve doğu adalarda Gattilus, Atina'da Acciaiuoli ve Arnavutluk'ta birtakım eski senyör aileler. Bu hanedanlar üzerinde Osmanlı'ya bağlılık, hemen hemen doğrudan doğruya hâkimiyet derecesinden (Arnavutluk'taki senyör aileleri), ismen tabiiyete (Mora despotları) kadar, birçok değişik derecelerdedir. Böylece devlet kendine bağımlı olanları, ülkenin koşullarını yakından tanır, hanedan mensuplarını Osmanlılaştırır. Ülke kuvvetlerini yaratıcı biçimde kullanarak kendi yönetimine alıştırır ve fetih için olgunlaştırır. Genel

olarak tabiyet koşulları yıllık belli bir vergi ödenmesi, Prens'in her yıl Padişah'ın kapısına gelerek kulluğunu sunması, Padişah'ın istediği zaman ve yere her yıl muntazam yardımcı kuvvet gönderilmesi, Padişah'ın sarayına bir oğlunu veya oğullarını rehin göndermesinden ibarettir.

1444'te Fatih ilhakçı olur. Sırp despotluğu, Mora, Bosna Krallığı, Anavutluk ilhakı gerçekleşir. Ancak bu fetihler imha ve yağma savaşları değildir. Sadece dirençle karşılaşılınca askerlerin şevkini artırmak için yağmaya izin verilir. Asıl amaç savaşsız fetihtir. Can ve mal emniyeti, kale komutanına veya hükümdara valilik veya tımar vaat ederek savaşsız almak esastır. Kural olarak güvenlik için, Müslüman beylere Rumeli'de dirlik verilir. Fatih 1453'te Konstantin'e Mora'ya çekilmeyi önerir, 1460'ta Mora'yı alınca Despot Demetrios'a Enez ve adaları verir ve 700 bin akçe gelir elde eder. Kastamonu Beyi İsmail'e önce Yenişehir'i, sonra Filibe'de bazı yerleri, Alanya Beyi Kılıç Arslan'a Gümülcine'yi, Karamanoğlu Karaman'a Çirmen sancağını, Şebinkarahisar Beyi Dârâb'a aynı sancağı tımar olarak verir ve kolay kale zaptını sağlar.

Rumeli'de fetihler İslam hukukunun savaş ve sulh hükümlerine tabi olur. Şeriata göre, fethedilen yerin halkı esir, toprağı ve emlakı devlet malı sayılır. Teslim olanlara "İslamî aman" usulleri uygulanır, cizye konur, mal ve şahıslar devlet himayesine alınır. Örneğin Fatih siyasal bakımdan Bosna Kralı'nı ortadan kaldırmayı zorunlu görür ama Mahmud Paşa döneminde krala "aman" verilmiştir. Bu dini-hukuki ahdin bozulması önemli bir içtihat sorunu olur. Müfli-al-Bistani'nin fetva vermesi ve hükmün bizzat icrası gerekir. İdamında kralın babasını öldürtmüş olduğu ayrıca belirtilir. Daha sonra Macarlar Bosna'ya girince kral atamaya razı olur, yani Mahmud Paşa'nın "aman" siyasetinin doğruluğunu kabul eder.

İtaat ve inzibat kurmak, ibret ve ders vermek için sert tedbire, tedhişe başvurur. Devamlı isyan halinde olan ve Venedik'le işbirliği yapan Arnavutlara ve Macarlarla işbirliği yapan Boşnaklara özellikle sert davranır. Mora'da devamlı kargaşa çıkararak, İtalyan müdahalesine

zemin hazırlayan Arnavutları temizlemeye çalışır. Mora'da düşmanı umutsuz direnişe sevk eden sertliğinden dolayı Zağanos Paşa'yı azleder.

RUMELİ FÜTUHATI KÖYLÜ SINIFLARI LEHİNE SOSYAL BİR DEVRİMDİR

Yeni fetih esaslarına güvence olmak için, bölgeye vali ve askeri komutan olarak sancakbeyi, şehir ve kasabalara subaşı ve kadılar atanır. Köyler tımarlı sipahilere verilir. İlhak demek, tahrire tabi tutulması ve tımar idaresinin uygulanması demektir. Anadolu ve Rumeli'de fethedilen yerlerde tarım arazisi devletin yüksek mülkiyeti altında sayılır. Çiftçi tasarruf ve faydalanma hakkına sahiptir. Toprak üzerindeki haklar, devletin askeri, mali maksatlarına göre kayıtlanmıştır, Müslümanların fetihten önce kazanılmış mülk ve vakıf hakları, bazı koşullar altında kabul veya ilga edilir.

Rumeli fütuhatı her yerde yerli askeri ve idari sınıflar mülkiyetindeki araziyi, birçok kilise ve manastır vakıflarını devlet mülkü yapar. Bu, köylü sınıfları lehine sosyal bir devrimdir. Çünkü Sırbistan'da, Mora'da, Arnavutluk'ta ve özellikle Bosna'da toprağın büyük kısmı asil sınıfların, senyörlerin, askerlerin ve kilisenin mülkiyeti veya tasarrufu altındadır. Köylü ağır vergiler ve angaryalara tabi olarak çalışmaya mecburdur.[208]

Tahrir yapılmasında Osmanlı düzeni yerleşince, mülkiyet devlete geçer. Vergileri kaldırmasa bile, angaryaları kaldırmaya dikkat eder, vergilere istikrarlı ve kolay ödenir nitelik verir. Bu elverişli yönetim biçimi dolayısıyla, Osmanlı istilasına karşı, köylülerin idareci sınıflarla birlikte direndiği görülmez. Savaşın yağma ve talanı bitince çiftçileri ehli zimmet sıfatıyla bırakır, oraları şenletmeye yani nüfuslandırıp imara önem verir. Bosna Kralı Katolik veya Bogomillere bu yönetimde hayat hakkı görmediği için Ortodoks veya Bogomil köylüler Bosna ve Sırbistan'da Katolik baskısı ve ağır angaryaya karşı kurtarıcı beklemektedirler.[209]

OSMANLI GENİŞLEMESİNİN SIRRI

Köylüler toprakta yoksa fetihten önceki asil sınıflar ve askerler de Osmanlı askeri teşkilatının örgütüne alınır. Çünkü devlet bunları reayadan ayrı tutar ve defterlere sipahi sıfatı ile ayrı olarak kaydeder. Hıristiyan olsun, Müslüman olsun reaya için silah taşımak yasaktır. Reaya, Osmanlı askeri sınıfına hiçbir surette alınmaz, yalnız Hıristiyan sipahiler veya Anadolu'daki eski beyliklere mensup sipahiler kabul olunur. Fatih'in selefleri gibi Hıristiyan veya Müslüman yerli sipahiler hakkında izlediği bu politika, hızla genişlemesinin sırlarından biridir. Zira yerli askeri sınıf bir şey yitirmediğinden kolayca efendi değiştirebilmektedir. Fatih bunların ekseriya eski toprakları üzerindeki geçim araçlarını, tımar şeklinde üstlenir ve tımar teşkilatında eski mevkilerine uygun bir durum sağlar. Venedikli tüccar ve gezgin Angiolello'ya göre Osmanlı askeri sınıfına alınmak için din değiştirmek kesinlikle şart değildir. Sipahi olmak ve padişaha sadakat yeterlidir.[210]İslam tımarlı sipahi ise tam eşit muamele görür. Fatih'in ordusunda pek çok Hıristiyan'dan söz ederken gerçeği belirtmektedir. Gerek tımarlı sipahi, gerek Voynuk veya başka adlar altında Fatih ordusunda büyük miktarda Hıristiyan asker vardır. Fatih devrine ait defterlerle, Vilk ilinde, Semendire livasında, Vidin'de, Arnavut sancağında, Debre'de, Tırhala sancağında, Bosna ve Hersek'te yüzde 3 ile yüzde 50 arasında Hıristiyan tımarlı sipahi vardır. Eski Sırp devletinde kalabalık bir savaşçı sınıf teşkil eden Voynukların sayıları, Arnavutluk, Makedonya ve Sırbistan'da çok artar. Örneğin, Sırbistan Braniçeva'da ve Semendire vilayetinde böyledir. Burada fetihten önceki vergi sistemi de daha saf biçimde korunur. Macaristan'a karşı en önemli uç bölgesinde Fatih, eski Sırp beyliği kurumlarını temelinden tahrip etmiş değildir. Denilebilir ki, burada Osmanlı fethi, sadece yerli hanedanın bertaraf edilmesi ve tımar sisteminin ancak bir çerçeve olarak uygulanması biçiminde gerçekleşir. Bu yüzden fethi eski bağnazlığa dayalı yıkıcı istila saymak yanlıştır.

FATİH: KÖYLÜNÜN YERİ KÖYLÜYE

Reaya arazisini ele geçirip boş toprak açarak "hassa çiftliğini büyütmek" mümkün değildir. Fatih Kanunnamesi'nde "süvari

çiftliğinden ziyade yer tutmaya, râiyyet yerin râiyyete vere” ifadesi yer alır. Tımar erinin mahlûl kalmış reaya topraklarını ele geçirip “hassa yerler” gibi kendi çiftini sürer veya ortağa verir olması ve kendi kendinden tasarruf etmesi, bu toprakların hukuki durumunu değiştirmez. Bu toprakların vergilerini reaya gibi ödeme durumundadırlar.

Kanunnamelerde şöyle açıklanıyor: Doğal çayırların “tapusu ve veraseti, hibesi caiz olmayıp, hasseten sipahi tasarrufunda bulunması” gereklidir. Yapay çayırların ise öşürleri alınmak üzere, sahiplerinin tasarrufunda bırakılması gerekir. “Ekilmeyen, sökülmeyen ve raiyet otlağı olmayan çayırlıklar beyliktir.” Aynı biçimde, daha geniş bir yorum ile çayıra ihtiyacı olan bir sipahi, mirasçılarının geçimlerini sağlayacak tarlalara sahip bulunan bir kişinin ölümünden sonra, çayırlarını zapt edebilir, ölenin oğlu veya kardeşleri diğer topraklarda olduğu gibi, benzeri çayırlar üzerinde bir hak iddia edemez.

XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Hıristiyan-İslam bütün çiftçiye reaya denir. Hıristiyanların Müslümanlardan farkı cizye (kafa vergisi) ve ispençe (tutsaklık vergisi) ödemeleridir. Cizye hane başına 25 ila 80 akçedir. Ruhani ve keşiş cizye ödemez, ispençe 25 akçedir. Çiftlik-hassa çiftliği büyüklüğündedir. Çiftlik vergisi 35 akçedir. Hıristiyanlarınki 40 akçeyi bulur. Bunun yarısını artı ondalığını sipahi alır. İstanbul ve Selanik fiyatları (1440’lar): ½ kg et 25-33 akçe, 2 ¼ ekmek 1 akçe. İnşaat ustasının günlük kazancı 20 akçedir.

Bulgaristan’da bir çiftçi ailesi gelirinin yüzde 31’i kadar vergi öder. Fakat bu ideal durum kâğıt üzerinde kalır, öşür kimi yerde yüzde 20’yi bulur hata aşar. Fatih istismarın âdet haline gelmesi için 1463’teki bir vakıf belgesinde şöyle buyurur: “Köylülerden öşür alınırken 10 bölümünden 1 bölümü alınsın… yeni ödenti istenmeye kalkışılmasın. Meyvelerin 10 akçesinden 1 akçe, 10 arı kovanından biri alınsın. Karpuz tarlasından da öşür alınsın. Keten resmi olarak her haneden yılda bir kez 10 akçe alınsın.”[211]

KAÇAK KÖYLÜLERE TEHDİT

Balkanlar’da Osmanlı eliyle para rantı teşvikinden 1481’e kadar söz edilemez. Babinger 1475 bütçesinin çıplak gelirini 1.800.000 saptar,

gider ise 375 bin. Nakdi para büyük ölçüde Hıristiyan maden ocakları, sabun üretimi ve şap ticaretinden gelir. Ürün rantı açıkça ağır basmaktadır. Özel topraklarda emek-rant yasaktır. Yalnız devlet, reayadan özellikle savaşta angarya isteyebilir. Sipahi ve mülk sahibi işgücünü ödemek zorundadır. Reaya esas olarak çiftliğini yasal olarak terk edemez, çünkü sözleşmeyle toprağı işleme yükümlülüğü almıştır. Fatih toprağını terk edebilme hakkı tanır: “Eğer başka yere giderse ev ve çiftlik tımar beyine geçer.” Sultan, 1454’te “Bosna ve Sırbistan maden çıkarma bölgelerindeki haslarda oturan reaya kaçınca kadı ve subaşı yakalayıp getirsin,” der. 1476 yılında ise kaçak köylüleri Anadolu’ya sürmek, çocuklarını yeniçeri yapmak, eksik vergiyi köye ödetmekle tehdit eder. Eğer reaya olup 15 yıl şehirde oturmuşsa şehirli sayılır.

İstanbul ve Marmara bölgesinde Sultanın ve komutanların haslarındaki savaş tutsakları, yarı kölelerdir. Bunlara bir çift öküz ve gerekli tohum verilir, karşılığında ½ ürün, sığır besleme vergisi, evlenme parası, fıçı resmi ve öşür alınır. Öşür hassadan başka toprak sahipliğine bağlıdır. Amil ortakçıları korumak zorundadır. Ama reayaya uygulanmayan kurallar vardır: Yalnız kendi aralarında evlenebilir. Çiftlik miras edilemez. Amil tahsis eder. Her türlü işe sürülebilir. İstanbul ve Galata’da 110 ortakçı köyü vardır. 1530’da ortakçı kulları kalkar, reaya olur.

DENİZ DEVLETLERİNE FARKLI SİYASET

Haçlı korkusuna karşı ayırıp bölmek için Venedik’e ticari imtiyazlar verilir. Fatih, bir haçlı teşebbüsünün başlıca desteği olabilecek Venedik ile 18 Nisan 1454’te antlaşma yapar. Ticaret serbestîsi bağışlanır. Yüzde 2 oranındaki giriş ve çıkış gümrük vergisi korunur. Bizans döneminde olan gümrük muafiyeti kalkar. Mahalle imtiyazı da kalkar. Eskisi gibi Venedik balyosu oturacak, hukuki davalara bakacaktır. İtalya gibi deniz devletlerine karşı Fatih siyaseti egemenlik haklarını korumak, ticaret serbestîsi bağışlamaktır. Bunun üzerine Venedik Haçlı toplantılarına katılmaz.

1456’da Belgrad başarısızlığı yaşanır. Brankoviç ve oğlu Lazar ölünce, Macaristan Angeloviç’i bertaraf edip, despotun kızını Belgrad kralına verip tabileştirmek ister. Fatih ise meşru vâris olarak kendisine sığınan Kör Gregor’u görür. Mahmud Paşa ordu ile gider. Güvercinlik ve birçok kaleyi barış yoluyla alır. Fatih Macarları püskürtür. Semendire 1459’da barışla teslim olur. Sırplar kalenin anahtarını Sofya’ya kendileri getirirler. Böylece Sırbistan doğrudan doğruya Osmanlı egemenliğine girer.

Gelişmeler üzerine Papa harekete geçer. Mantua kongresinde haçlı seferi ilan olur. Mora’da Batılıların adamı Thomas Mora egemen olur. Papa Pius II, Osmanlı’ya saldırı için Mora’yı üs olarak görür. Bu yüzden 1460’ta Mora’ya sefer düzenlenir.

OSMANLI ŞEHİRLERİ

“Novo Brdo 1 Haziran 1456’da alınınca, Sultan Mehmet II amillere madenlerin yeniden çalışmaya başlanmasını, madencilerin yerinde tutulmasını buyurdu.”[212]1460’ta ocakların bakımı için gerekli tahsisatı 600 bin akçeye yükseltir. Bunu avans olarak iki tüccara ve Hıristiyan sipahilere verir. Daha sonra bu toplam tutarı dört yıl içinde ödemeleri koşuluyla maden damarlarını kiralayan iki tüccara verir. Sırbistan Zaplanina ve Planina ocaklarına pompa ve makinelerdeki işi kontrolle görevli Türk yasakçı koyar, bu konuda yönetmelik çıkarır. Madenciler haftada iki gün serbesttir. Haraç ve ispençe ödemekle yükümlü değildirler. Hane başı 1 altın öderler (40 akçe). Olağanüstü angaryalardan muaftırlar.

Fatih zamanında Novo Brdo, Srebrinica, Karatova, Priştina, Serez, Selanik ve Sofya’daki gümüş madenleri 120 bin duka (480 bin akçe) kira bedeli getirir ki, bu da 4-5 Beylerbeyi veya Vezirin giderlerinin üstünde değildir. Sofya ve Üsküp’ün idari ve askeri merkezlerindeki hâkim sınıfların harcamaları kazanç getiren bir ticareti olanaklaştırmaktadır. Bosna’da ticaret yerleri Sarayevo, Travnik ve Mostar’dır. Sırbistan’da ise özellikle Trgovişte (Eski Cuma) ve Yeni Pazar’dır.[213]

XV. yüzyılın ilk 30 yılında Timur'un yakıp yıkmasıyla ezilen Anadolu şehirlerinde, Bursa dahil iyileşme yavaş gelişir. Ama Fatih zamanında bile eski geleneklerine kavuşamazlar. Uzun Hasan egemenliğinde Karadeniz ticaretinin kapatılması ve Doğu İmparatorluğu kurma girişimi ulaşım ticaretinin önünü keser, gölge varlıklar olmaya mahkûm eder.[214]

Rumeli'de yeni ve eski yerleşim bölgeleri ayrılır. Barkan yenilere önem verir. Askeri yollar boyunca devletin sistemli egemenlik kurduğu yerlerde yeni şehirler doğar. Eski şehirliler de Anadolu'da zorlanan göçlerle yeni biçimler alır. Yeni şehir kesimleri ekonomik yaşama canlılık verirler. Şehirler hukuken Sultan'a aittir, nüfusları özgürdür.[215]

Mülk sahipleri, rantlarını para olarak artırmak ve ticari kârlardan pay almak için şehirlerde üs kurmayı denerler, başka bir deyişle, Rumeli şehirleri de Osmanlı egemenliğiyle sıkı biçimde feodal sistem içine sokulurlar (Mutafçiyeva). Todorov'a göre şehirli ev sahipleri ticari vergilerden yüzde 10-14 almaktayken, şehir küçük üreticilerinin ödediği şarap resminden yüzde 33-50 almaktadırlar. Para dolaşımı devam etmektedir ve toptan bir tarımlaşmadan söz edilemez.[216]1490'daki bir Türk kütüğüne göre Orta ve Doğu Balkanlar'daki 30 şehirde 20.425 Hıristiyan ve Yahudi haneye karşılık 13.197 Müslüman hanesi bulunur. Todorov, üretici şehirli yaşamında Müslümanların Yunan unsuruna açık üstünlüğü var der ama Barkan çeşitli defterlerden yaptığı kaynak analizlerine dayanarak İslam nüfusun asker ve sivil yönetimle sınırlı olmadığını, büyük bir kesimin geçimini zanaatkârlık ve serbest meslekle kazandığını söyler.[217]Madencilik şehirlerinde de İslam darphane ustaları vardır.

1455-77 yılları arasında Bosna-Hersek'te Hıristiyan zanaatkâr ve tüccarlar yurtdışına kaçarlar. Yeni göçmenler gerekir. Osmanlı hükümeti, madencilikte olduğu gibi, ekonomik güçleri sürdürebilmek için şehirleri de sağlıklı tutmaya çalışır. 1520-30 yıllarına kadar Bursa, Edirne, Atina, Sarayevo, Manastır, Üsküp ve Sofya gibi yerleşme yerlerinde nüfus artış oranı yüzde 90'ı bulur.[218]

Fakat bu şehir kalkınması yalnız başına ekonomi için pek bir şey ifade etmez. O yıllara kadar vergi yükümlüsü Selanik'te 4863 hane,

Manastır'da 845, Sarayevo'da 1024, Atina'da 2297, Edirne'de 6351 hane vardır. Para-mal ilişkisinin gelişmesi şehirlerle sınırlanır. Rumeli köyleri, Türk egemenliğiyle eski feodalizme döner, toprağa ürün rantı yeniden egemen olur.

BALKANLAR OSMANLI YÜZÜNDEN GERİ Mİ KALDI?

Werner "Savaşçı Osmanlı feodalizmi, kısmen koruduğu kısmen de ilkelleştirdiği olgun Balkan feodalizminin üstünü örttü," der.[219]

Fatih 1460'ta Haçlı korkusuyla Mora'da zalim davranır. Terörle şehir ve kaleleri teslime zorlar. Direnen Leontariya'da azaplar herkesi, hatta hayvanları bile öldürür. Sultan emriyle 1300 tutsak kılıçtan geçirilir. Kitle katliamı etkisini gösterir. Şehirlerden teslim elçileri gelir. Nispi bir güven ve huzur sağlanır. Mora'nın fethinden sonra Yunanlılarda da daha önce Türklerle işbirliği ve ticaret yapmış ve Osmanlı egemenliğini kabul etme düşüncesinde olan bir kesim oluşur. Bu grup imtiyazlar elde etmeyi ve İtalyan tüccarlarını saf dışı etmeyi ummaktadır. Akımın sözcüsü Fatih'e övgülü hayat hikâyesi yazan İmrozlu saray aşçısı Kritovulos'tur. Bu kişi İmparatorlukların İncil'deki sırasına göre Türk egemenliğinin Tanrı isteği kaçınılmaz olduğu sonucuna varır. Bu egemenliğin ülkeyi birleştirdiği ve Latin soyguncularına karşı koruduğu gerekçesiyle Bizans ve Yunanlılar için mutluluk olduğunu belirtir.[220]Fatih bu tür inanışların yayılmasına özel önem verir. Yunanlı, Sırp, Arnavut ve Bosnalılar Müslümanlığa geçerler, makam ve unvan sahibi olurlar ve kendinlerini büyük fetihlerin hizmetine sunarlar. 1474'te ölen Mahmud Paşa Rum, 1460 Mora seferinde ordu komutanı olan Hamza Zenevesti ve Anadolu Beylerbeyi olan Özgür Arnavut'tur.

Murat II zamanında ayaklanmış olan İskender Bey 1455'te Berat'ta İsa Bey'e yenilip geri çekilir. Onu destekleyen birçok soylu Osmanlı'ya geçer. İskender Bey çekildiği Leş (Alesio) şehrinde 1468'de ölür. Fatih Mora'daki gibi Arnavutluk'ta da terör uygular. Top dökümcüsü Nürnbergli Jörg (1456'da Bosna'da top döküyor, Türklere tutsak olunca Sultan onu top döküm ustası atar), alınan iki kalede 12 yaş üstündekileri astırdığını, bir Venedik kaptanının kazığa çakıldığını söyler.[221]1478'de Alesio fethinde İskender'in mezarını açtırır, kemiklerini halka

seyrettirir.[222]Arnavutluk, Bosna’ya benzer biçimde İslamlaştırılır. Askeri bir faktör olarak Osmanlı devlet tarihinde önemli bir rol oynar.

1456-62 yıllarında Ulah (Eflâk) Prensi Vlad Tepeş ile (Kazıklı Voyvoda -tepeş: kazık-) ile kanlı çatışmalara girişilir. Vlad prensliğinin güvenliği için 20 bin insanı öldürmüştür.[223]Buna neden olarak Türklere karşı savunma için etkin tedbir alma zorunluluğunu ve prenslik içinde Türklerin açık ve gizli müttefikleri olduğunu gösterir. Orduya kendi adamlarını getirir, zorunlu askerlik kurar. Vlad muhaliflerini ortadan kaldırınca önünü temizleyeceğini umar. Sultan’ın elçisinin başını açmadığı gerekçesiyle sarığını başına çiviletir.[224]Osmanlı egemenliğindeki yerlere baskın yapar, her yeri ateşe verir, herkesi öldürür. Üzerine gönderilen Hamza Bey’i ormanda yener ve kazığa çakar. Kazıktaki Türkler arasında kendine ziyafet çeker, ölü kokusundan zevk alır, kazıklar arasında dinlenme gezisi yapar. Fatih 15 bin kişilik orduyla[225] üstüne yürür. Türk kaynakları zafer der, ama başka kaynaklar Vlad’ın kazandığını söyler. Eflâk tamamen bağımsız kalamaz. Moldavya’ya zalimce sefere rağmen tam başarı sağlanamaz.

Fatih Dubrovnik Cumhuriyeti’ne Ulah alıp saklamayı yasaklar. Kaçak Ulahlar, Bosna komutanına bildirilecektir. Bu bölgede zenginleşen küçük bir azınlık Türk aleyhtarıdır. Ama Orta ve Doğu Balkanlar’da büyük Ulah çoğunluğu Türk göçmenlerini sevinçle kurtarıcı olarak selamlar. Çünkü bunlar Sırbistan ve Bosna’daki bağımlı pariklerle (Pronoia’daki serf köylü) aynı düzeyde tutulmaktan, Makedonya kilise topraklarında görüldüğü gibi feodal hâkimiyete sokulmaktan korkarlar. Türklerin sökün etmesi Balkanlar’da yerli halk arasında büyük göçlerin ortaya çıkmasına sebep olur. Dağlara gizlenip saklanması kolay diye hayvancılığa dönüş bile olur. Yunanlılar, çetin ve çok mahrum ama ölüm ve köleleştirilmekten kurtulmak için, verimli ovalardan, işlek yol kavşaklarından vazgeçip, vadilerden ayrılıp, dağlık bölgelere çekilirler. Aynı sıralarda Yunanlılarla birlikte Bulgarlar da Sava nehri üzerinden Sırbistan ve Bosna’ya doğru kaçarlar.

FATİH ANADOLU BİRLİĞİNİ KURARKEN SELÇUKLU GELENEĞİNİ DEĞİŞTİRİR

Fatih'in Anadolu sorununu çözmeye geç girişebilmesi (1461-68) rastlantı değildir. Çünkü Orta Anadolu'da zorla yapılan bir değişiklik, Horasan'a ve Mısır'a kadar, Doğu âlemini harekete geçirebilir.

Orta Anadolu yaylasının Osmanlıların geleneksel düşmanı Karamanoğullarının elinde bulunmasının tehlikelerini Osmanlılar birçok kez gözlemişlerdir. Karamanoğulları aynı zamanda Osmanlı ticaret ve iktisadiyatının en önemli merkezleri olan Bursa'yı ve Ankara'yı tehdit altında bulundurur, öte yandan çok önemli Antalya-Bursa ticaret yoluna egemen olmaya çalışır. Ayrıca Osmanlı iktisadiyatının o zaman şahdamarı olan Tebriz-Tokat-Bursa yolunu tehdit eden ve iktisadi, askeri bakımlardan önemi büyük Sinop limanını elinde bulunduran İsfendiyaroğulları, Karamaoğullarının doğal müttefikidirler.

Orta Anadolu'ya egemen olan ve onun doğal sınırları olan Toroslara erişmek, Osmanlı devleti için siyasi ve ekonomik bakımdan hayati bir öneme sahiptir. Öte yandan Konya ovasında tutunabilmek için Akdeniz'e kadar uzanan geniş dağlık bölgedeki savaşçı Türkmen aşiretlerini disiplin altına almak zorunluluğu da vardır. Orta Anadolu ve Tebriz-Bursa yolunu güvene alma girişimi, Doğu Anadolu ve İran'da egemen Akkoyunlular ile uzun ve çetin mücadelelere yol açar.

Büyük Selçuklulardan beri yerleşmiş siyasi geleneğe göre, Orta ve Doğu Anadolu, İran'da kurulan imparatorluklara tabi sayılmakta, Gaziler Sultanı sayılan Osmanlı hükümdarı için yalnız Anadolu Selçukluları sınırları dışında Bizans'tan gaza ile alınmış topraklara, meşru bir egemenlik alanı olarak bırakılmaktadır. Yıldırım bu geleneği kırmak istemiş, bu girişimi Anadolu'da uyanan tepki sonucunda başarısızlığa uğramıştır.

İstanbul'un fethi gibi büyük bir gaza başarısı ve yeni devletin askeri ve iktisadi bakımdan Anadolu'yu kendi nüfuz dairesine kuvvetle çekmesi ve temsil etmesi sayesindedir ki, Fatih yeni Osmanlı İmparatorluğu'nu eski siyasal geleneğin yerine geçirir.

BAĞLILIK GÖSTERENLERE TIMAR VERİLİR

Fatih, bu yeni siyaseti uygulayabilmek için beylikleri tabi devletler olarak muhafazaya devam eder. Karaman'da harekete geçince de (1466)

bunu Karaman beylerinin Konya tahtı üzerindeki haklarını korumak bahanesiyle yapar. Başarısızlığa uğrayınca ilhak eder. Daha önce 1461'de Kastamonu tahtına tabi saydığı Kızıl Ahmet Bey'i getirir, o kaçınca, bölgeyi doğrudan Osmanlı'ya alır. Ancak bu beyliklerin başkentlerine kendi oğullarını bey olarak göndermek ve oralarda bu suretle diğer sancaklardan daha bağımsız idareler kurmakla eski geleneği sürdürür gibi görünür. 1461'de Trabzon Rum İmparatorluğu'na son vermesini daha çok İstanbul'un sahibi ve Kayserlerin vârisi sıfatına dayandırır. Beylerine çok bağlı olan çetin savaşçı göçerlere dayanan Dulkadir Beyliği üzerinde o zaman bir ilhak siyaseti değil, tabilik siyaseti uygulanır. Çünkü bir ilhak girişimi, bu sınır beyliğinin Memlukların kucağına düşmesi sonucunu verebilir.

Karaman ilinde tımarlar çoğunlukla yerli sipahilerin eline bırakılır. Tahrir defterlerine göre Turgutoğulları, Yapaoğulları, Kögezoğulları, Emeleddioğulları, Adaluoğulları gibi eski büyük kabile beylerine, eyaletin her tarafında büyük zeamet ve tımarlar verilir. Elbette bu uygulama bağlılık gösterenleri kapsar. Ordu, Trabzon bölgesinde tımarların çoğu eski Çepni beylerinin oğullarına ve adamlarına bırakılır.

Yerli vergiler ve kanunlar aynen veya az tadilat ile korunmuştur. Ama önemli değişiklik, angaryaların kaldırılmasıdır. Özetle Fatih, mahalli feodal hâkimiyetler yerine, her yerde merkezi bir imparatorluğun gayrişahsi ve birleştirici idaresini getirmektedir.

UZUN HASAN SORUNU

Karamanlı İbrahim 1465'te ölünce Fatih'in halasının oğlu Pir Ahmet ve kardeşleri Konya'ya, veliaht seçilmiş İshak Bey, Silifke ve Taşili'ne egemen olur. Pir Ahmet, Fatih'ten; İshak Bey, Uzun Hasan'dan yardım ister.

Karaman'ın eski düşmanı Dulkadir, Doğu'dan saldırır. Daha önceden Osmanlı-Dulkadir ittifakına karşı Akkoyunlu-Karaman ittifakı vardır. Karaman, Osmanlı'ya kayınca denge bozulur. Uzun Hasan, İshak Bey adına harekete geçer. Dulkadir'in metbuu Mısır'ı kuşkulandırmamak için kendini Memlukların naibi olarak gösterir. Dulkadiroğlu Aslan'ı yener. Karaman'a yürüyüp Kayseri, Develi, Aksaray, Konya ve

Beyşehir'i alır, İshak Bey'e verir.[226]İshak Bey, bu şehirlerde hutbeyi Mısır Sultanı adına okutur. Osmanlı'yla da anlaşma yolları arar ancak bu mümkün olmaz. Osmanlı'yla gizlice anlaşmış olan Dulkadir Bey Arslan, Memluk Sultanı'nın tahrikiyle öldürülür. Yerine Şah Budak getirilir. Fatih ise Şehsuvar Bey'i tabiyet anlaşmasıyla beyliğe seçer. 1467'de Dulkadir'i Şah Budak'tan alacaktır. Osmanlı destekli Pir Ahmet, İshak'ı yener. Haziran 1465'te Karaman ilini yönetimine alır. İshak, Uzun Hasan'ın yanına kaçar ve Eylül ayında ölür.

ELÇİNİN YER ÖPMEMESİ MISIR SULTANI'NI İNCİTİR

Ortak Haçlı tehlikesi ve Karamanlı İbrahim'in Tarsus gibi Memluk toprağına saldırması nedeniyle Osmanlı-Memluk ilişkileri iyidir. 1461'de Fatih, Doğu'ya yayılınca Memluk nüfuz alanını tehdit eder. Memluk, Uzun Hasan'ı, Karaman ve Dulkadir'i himayesi altında sayar. Trabzon'un 1461'deki fethini Uzun Hasan'a karşı bir hareket sayıp kutlamaz. 1463'te Batılılara karşı büyük başarı sağlayan Fatih, Mısır Sultanı'na gönderdiği mektupta, eski usule aykırı olarak ona kendisiyle eşit muamele yapar ve elçisi yer öpmez. Bu muamele Hoşkadem'i çok incitir ve düşman yapar. Nihayet son Karaman olayları ilişkileri iyice bozar. 1465'te bir Mısır elçisi Venedik'e gider. Uzun Hasan'ın Fırat vadisine saldırısı üzerine ilişkilerde bir yumuşama olur. Ancak 1467'de Şehsuvar Osmanlı himayesinde Dulkadir tahtına oturtulup ve Memluk'la mücadeleye koyulunca, ilişkiler tekrar gerginleşir. Fatih, 1468'de Anadolu seferine çıkınca bunun Memluklara karşı olduğu söylenir. Pir Ahmet ve Şehsuvar Bey'den tabilik şartlarına göre ordugâha gelmesini ister. Pir Ahmet reddeder. Osmanlı Konya'yı alır ve Mahmud Paşa, Turgutlu aşiretlerini Çukurova'daki Memluk topraklarının içerilerine kadar kovalar. Fatih, Şehzade Mustafa'yı Konya'ya vali yapar. Pir Ahmet çekilip Mahmud Paşa ordusunun gerisine saldırır, ağırlıklarını yağma eder. Karaman ilinin Toroslar bölgesi, sahile kadar Karaman elindedir. Fatih bunu tehlikeli görmektedir.

UZUN HASAN KENDİNİ ANADOLU BEYLERİNİN

Bu sorununun ikinci aşamasında, 1469'da Karamanlılar, Ereğli, Aksaray, Develi ve Niğde'yi tekrar alırlar. 1470'te Karamanoğlu Kasım, Ankara'ya kadar ilerler ve mahalli kuvvetleri bozguna uğratır. 1471'de esaslı bir Osmanlı taarruzu gerçekleşir. Gedik Ahmet sahilde Alanya'yı alır. Dağlık mıntıkaya yürür. Gedik Ahmet, Pir Ahmet'in ailesinin hazinesini sakladığı, bugün Silifke Ermenek yolu üzerinde yer alan Meynan dağı civarında olması gereken Mokan veya Meynan hisarını, sahilde Garigos'u, Çukurova sınırında Gülek'i zapt eder. Karaman ilini ve Uzun Hasan'ı Venedik'ten tecrit için bu dağlık bölgeye egemen olmak zorunludur. O sırada Uzun Hasan Karaman'a ilerler, Batı'dan da Haçlı donanması harekete geçmiştir.

Üçüncü aşamada Uzun Hasan, 1471'e kadar Karaman ile doğrudan uğraşmaz. İran'a hâkim olup, Asya'nın en kudretli hükümdarlarından biri olmuştur. Tebriz tahtına oturunca, kendini Rum'daki (Anadolu) beylerin de metbuu olarak görmeye başlar.

Fatih'in Akkoyunlu alanındaki Koyulhisar ve Trabzon'u alması, ham ipeğin üzerine Tokat'ta ikinci bir gümrük vergisi koyması yeniden gerginlik yaratır. 1471'de Karaman'a karşı kesin harekâta girişince, Karaman, Uzun Hasan'dan acil yardım ister. Uzun Hasan, Rodos şövalyelerine, Kıbrıs Kralı'na ve Alai Bey'e mektuplar göndererek işbirliği ister. 1472'de Karaman'a kuvvet yollar. Böylece Batı ve Doğu Osmanlı'ya karşı birleşir. Uzun Hasan'ın yanında, İsfendiyaroğlu, Germiyanoğlu, Dulkadiroğlu, İnaloğlu, Karamanoğlu gibi Anadolu'dan kaçmış beyler toplanır.

Hasan'ın Fatih'ten ilk isteği Trabzon, Sinop ve Karaman'ın terkidir. Fatih, Doğu tehlikesine karşı, Batı'yı yatıştırmaya çalışır. 1470 ve 1471'de Venedik'le barış müzakereleri başlar. Bu süreçte Pir Ahmet ile Kasım, Uzun Hasan'ın yanına gidip ısrarla müdahale ister. 1472 baharında harekete geçilir. Trabzon İmparatoru bir yeğenini Trabzon'a saldırtır.

İsfendiyar Kızıl Ahmet ile Karaman'ı 30 bin kişiyle Anadolu'ya yollar. Tokat'ı hile ile basarlar. Oradan bir kısım kuvvet Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirza komutasında Konya'ya gelir. Fatih, Tokat yağmasını

duyunca kışa yaklaşılmasına rağmen harekete geçer. Püskürtülür. Kışın büyük savaş hazırlığına başlar.

UZUN HASAN: "FATİH'İN ADI DÜNYADAN EBEDİYEN KALKSIN!"

Azami kuvvet hazırlanır. Rumeli'de her Hıristiyan köyden iki adam toplanır. Bu seferde hayati önemdeki iaşe ve ikmal işleri mükemmel biçimde teşkilatlandırılır. Mısır Sultanı ile ittifak başarılır. Uzun Hasan, 1472 kışında Memluk'a ait Birecik'i kuşatıp Halep'i tehdit ettiğinde ittifak daha kolay olur. O zamana kadar Memlukları hezimetten hezimete uğratan Dulkadir Şehsuvar ele geçirilir ve Ağustos 1472'de Kahire'de idam edilir. Hasan, Dulkadir ve Mısır adayına karşı rakip çıkarır.

Hacı Mehmet, Murat, Nicola ve Chefarsa adlı elçileri ile Uzun Hasan Venedik'te ittifak arar. Hacı Mehmet Venedik'te kalır. Ötekiler Papa ve Napoli kralı nezdine gidip, ittifak önerirler. Venedik Zeno Caterino'yu acele elçi yollar. İran'a şu esaslar kararlaştırılmış görünmektedir: Venedik gemileri ateşli silahlar ile bunları kullanacak ufak bir kuvveti Karaman sahillerine getirecektir. Hasan bu tarafa kuvvet göndererek müttefiki ile temasa geçecektir.

Venedik hükümeti ittifak amacını şöyle saptar: Hasan Anadolu'yu alacak, Osmanlı Padişahı'na kıyılarda hisar yapmaması ve Karadeniz'in Venedik gemilerine açık bulundurulması kabul ettirilecek. Mora, Midilli, Eğriboz ve Argos'un Venedik'e iadesi sağlanacak. Uzun Hasan Venedik Elçisi Zeno'ya siyasetini şöyle açıklar: "Fatih'e her yandan aynı zamanda saldırılsın, öyle ki bir daha kalkınamasın ve adı dünyadan ebediyen kalksın."

Venedikliler, Hasan'a Boğazları geçip İstanbul'u zapt edeceklerini de söylerler. Haçlı donanması 1472'de Antalya ve İzmir'i yağmalar. 1473'te bu donanma sayesinde Karamanoğlu Kasım'a Silifke, Gorigos, Sıgın kaleleri teslim olur.

Mahmud Paşa, 1473'te azledilir, Anadolu işlerindeki başarısızlığından dolayı idam edilir.[227]

UZUN HASAN SORUNUNUN SONU

Fatih, Rumeli akıncılarını kıştan Sivas'a yollayarak ve baharda büyük ordu ile Erzincan'a ilerleyerek Haçlı donanması-Hasan buluşmasını önler. Her şey Fırat vadisindeki savaşın sonuçlarına bağlıdır. Fatih hemen meydan savaşı ister. Hasan ise üslerinden uzak olan Osmanlı ordusunu yıpratmak ve iaşesiz bırakarak ezmek niyetindedir. Fatih'in ordusu 70 bin ila 100 bin olarak tahmin edilmektedir. Tercan ile Erzincan arasındaki düzlükte Fırat'ı geçen Rumeli kuvvetleri baskına uğrar. Rumeli Beylerbeyi Has Murat ölür. Uzun Hasan oğullarının ısrarı ile 16 Ağustos 1473'te Otlukbeli başkent merkezinde yaptığı ikinci baskın ile kesin savaşı kabul eder. Osmanlı ordusunun ancak sekiz günlük erzakı kalmıştır. Tepeleri tutmayı başaran Davut ve Mahmud Paşalarla ordu, dar vadide baskın etkisinden kurtularak savaş düzeni alır. Sol koldaki eski Anadolu Azaplarının başarılı saldırısı ve Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel'in ölmesi sonucu belirler. Fatih komutasındaki kapıkulu askerleri daha savaşa girmeden Uzun Hasan yalnız kalır. Savaştan sonra 4 bin kişi idam edilir, 2 bin 50 esir alınır. Şebinkarahisar Kalesi teslim alınır. Uzun Hasan barış ister. Karahisar'ı bırakması ve Osmanlı arazisine asla tecavüz etmemesi koşuluyla barış kabul edilir. Ama Uzun Hasan 1474'te yine Batı ile işbirliği temaslarındadır. Fatih, Hüseyin Baykara'ya mektup yazıp Uzun Hasan'ı ortadan kaldırmasını ister. 1478'de Uzun Hasan ölünce, Fatih onun nüfuz alanına dahil sayılan Gümüşhane-Trabzon yolunda Torul Rum tahakkümünü ortadan kaldırır. Trabzon fütuhatını tamamlar. Otlukbeli ile Fırat berisinde Osmanlı egemenliği sağlanır.

1474'te Karamanlılara karşı dağlık bölgede, İçel sahillerinde, Niğde ve Develi'de egemen olan Kasım Bey'e Gedik Ahmet seferi düzenlenir. Ahmet dağlık bölgedeki boy beylerini Larende'de yakalamayı başarır. Taş iline intikal edilir, oradan Ermenek, Meynan ve Silifke'ye inilir. Bölge zapt edilir. Yeni Karaman valisi Sultan Cem olur. Şehzade Mustafa, Develi kuşatması dolayısıyla yola hasta çıkmış ve ölmüştür. Cem'in lalası Varsaklara karşı harekâtta pusuya düşer, bozulur. Karaman itaate alınır.

FATİH KENDİNİ ROMA’NIN TEK VE GERÇEK VÂRİSİ SAYAR

Türk-Moğol hakanlık, İslami hilafet ve Roma İmparatorluk fikri Asur’a kadar gider.[228]Fatih dünyaya egemen bir imparatorluk fikrini benimser ve kendini Roma’nın yegâne ve gerçek vârisi sayar. Daha şehzadeliği, Manisa valiliği ve Edirne’de ilk padişahlığı zamanlarında Ancona’lı Chiriaco gibi İtalyanlara Roma tarihini okutur. İstanbul’un fethinden sonra İsparta, Atina, Roma, Kartaca ve diğer kral ve hükümdarların yaptıkları işleri öğrenir. 1456’da Amiroutzes’e fethe hazırlandığı dünyanın haritasını yaptırır. Onun bu düşünceye sahip olmasında çevresindeki Georgios Trapezountios, Kritovoulos, Amiroutzes, Benedetto Dei, Gaeta’lı Jacopo, Ancona’lı Chiriaco gibi Bizanslı ve Batılı yakınlarının etkisi vardır.[229]

Giritli Trapezountios, 1465’te Fatih’e şunu yazar: “Kimse senin hakkıyla Roma İmparatoru olduğundan kuşku duyamaz. İmparatorluk merkezini hukuken elinde tutan kimse imparatordur ve Roma İmparatorluğu’nun merkezi de İstanbul’dur. Bu yüzden sen Romalıların meşru imparatorusun. Romalıların imparatoru olan tüm yerkürenin de imparatorudur.” [230]

FATİH’İN KİŞİLİĞİNDE TÜRK, İRAN, İSLAM VE ROMA GELENEKLERİNİN BİRLEŞMESİ

Papa Pius II, Fatih’e bir mektup yazar. Mektup 1461-64 yıllarında yazılır. Fatih’e gönderilmez ama sağlığında 1475’te Treviso’da basılır. Papa, Hıristiyanlığı kabul ederse, meşru imparator sıfatı ile dünyanın en kudretli hükümdarı haline geleceğini söyler ve kendisine, Greklerin ve Şark’ın imparatoru unvanını vereceğini, kuvvetle elde tuttuğu ve haksızlıkla müdafaa ettiği şeyin hukuken de kendi malı olacağını, bütün Hıristiyanların kendisine saygı göstererek, ihtilaflarının halli için hakem tanıyacaklarını, birçoklarının kendiliğinden inkiyat (itaat) edeceklerini yazar.[231]

Öte yandan Fatih’in İslam’ın en büyük gayesi, koruyucusu unvanları da vardır. İstanbul’un fethi üzerine Mısır Sultanı’nın “haç farizasını ihya” hizmetini bırakır. Fatih doğan ilk oğluna büyük dedesi Yıldırım

Bayazıt'ın, ikinci oğluna İran geleneğinden Cem'in adını, torununa da Oğuz Han'ın adını verir. "Denilebilir ki, Fatih'in kişiliğinde Türk, İran, İslam ve Roma hükümdarlık geleneklerini mezceden 'Osmanlı Padişahı' doğmuştur."

Dolfin, Fatih'in Arapça, Farsça, Türkçe, Slavca ve Yunanca bildiğini belirtir. Saray çevresi Yunanca ve Slavcayı öğrenmesine elverişlidir. Kendi ülkesindeki ulemanın Acem ve Arap uleması seviyesinde olmamasından yakınır. Sekiz kiliseyi medrese yapar. Ayasofya medresesini de açar.[232]

FATİH GALATA'DA FLORANSALI ZENGİNİN EVİNDE YER, İÇER, EĞLENİR

Batı kültürünü ve Hıristiyan dinini anlamaya çalışır. Patrick Gennadios itikatnamesini onun için yazar. Trapezountios, Hıristiyanlık ve İslamlık arasında esaslı fark olmadığı, bu iki dini uzlaştırarak Fatih'in bütün milletleri idaresinde toplayacağı iddiasındadır. 1465'te Milano elçisinin yazdığına göre yanında Floransalı, Cenevizli, Ragusalı danışmanlar vardır. Venedikle savaşa girince, Floransalılar onunla çok sıkı ilişkiler kurar. 1463'te Drosni seferi dönüşü Galata'da Floransalılara şenlik yaptırır ve zengin Carlo Martelli'nin evinde yiyip, içip eğlenir. Hümanistlerden Angelo Vadio, G.Stefano Emiliano yanındadır. Francesco Berlinghieri *Geographia* eserini, Roberto Valturio *De Remilitari* kitabını ona ithaf ve takdim etmek istemişlerdir. 1461'den sonra resim için İtalya'dan ressam ister. Bellini gelir (1479-81). Yeni sarayın duvarlarına fresk yapar. Fatih Amiroutzes ile oğlu Batlomyus'un kitabını Arapçaya çevirtir ve bir dünya haritası yaptırır. 1458'de Atina'da iken Akropolis'i gezer. Kütüphanesinden Batı kültürü ile ilgili 50 eser günümüze kadar gelmiştir, bunun 42'si Yunancadır. Eserlerin 8'i tarihe, 6'sı riyaziye ve heyete dairdir. Üçte birinden fazlası tarih ve coğrafyayla ilgilidir. Babinger şöyle söyler: "Fatih'i bir Rönesans hükümdarı saymak abartılı. Ama onun döneminde Osmanlı kültürünün Batı kültürü ile serbest biçimde temasa geldiği ve sonraki dönemlerde bunun kösteklendiği bir olgudur."[233]

Georgios Trapezountios Roma'dan İstanbul'a o zaman döndüğü gibi, Kritovoulos da eserini bu tarihlerde yazar. Fatih'e takdim ettiği bu eserde, Padişah'ı Yunan kültürü dostu olarak nitelendirir. Meşhur Trabzonlu bilgin Amiroutzes, aynı devirde Fatih ile sıkı temas halindedir. Fatih tarafından durmadan Batı'ya gönderilen siyasi yazılar Rumca yazılır ve tabii bunların yazılması için Rum kâtipler de kullanılır. Nihayet Fatih, geniş imparatorluğu dahilindeki bütün Ortodoksları tekrar patriğin idaresi altına koyar, Rumları birleştirir, İtalyanların tahakküm ve istismarından kurtarıp iktisadi bakımdan yükselmelerini sağlar. Ortodoks Patriği'ni, Ermeni Patriği'ni, Başhaham'ı İstanbul'a yerleştirir.

Birçok bilgin Fatih'in Bizans İmparatorluk düşüncesini miras edinmiş ve sürdürmüş olduğunu iddia ederler. XVI. yüzyıl Bizans tarihçileri, daha doğrusu hümanistleri de Osmanlı İmparatorluğu'nu Bizans İmparatorluğu'nun devamı gösterirler. Britianu daha ileri gidip, gerçek yenilemeyi, restorasyonu İmparatorlarının (Mihail VIII. Palaiologos) İznik'ten dönüşünde değil, Fatih'in İstanbul'a girmesinde arar.[234]Batılı kaynaklar İskender'in ününe yetiştiğini belirtir. Dukas ona yeni bir İskender der. Sphrantzes ona İskender, Augustus, Büyük Konstantin ve Theodosios'un eylemlerini okuduğu için hayranlık duyar. Wittek "hümanist, bilimsel ilerlemenin hayranı, özgür düşünce sahibi" olarak görür.

Werner bu övgülerin yanı sıra karşı görüşlere de yer verir: "Hıristiyan reayanın gerçek inanç ve boş inançları konusunda bilgi edinmek istiyordu. Patrik de kendisine mezhepler konusunda incelemeler sunmuştu. Hıristiyan diniyle ilgili kesin ve resmi bilgileri elinin altında bulunduruyor, siyasal pratiğinde bunlara başvurabilmek istiyordu" (Papadakis). "Temuçin'in sarayındaki Çinli danışmanlar neyse, Sultanın çevresindeki İtalyan ve Rum danışman, hekim ve sanatçılar da oydu" (Bartol'd). Werner Vyronis'in şu görüşüne katılır: "Ne Mehmet, ne onun ataları ne de torunları kendilerini Sezarlar ve de Basileusların vârisleri olarak hissettiler." Ona göre, Rum görevlilerin çoğunlukta olduğu sekretaryası bile onu otuz yılda bir kez imparator veya basileus olarak

anmaya cüret etti. Tuğrasında adı “Mehmet bin Murat Han, muzaffer daima” yazıyordu.[235]

HAZİNE ALTINLA DOLAR

Bu dönemde Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgeleri arasında birbirini tamamlayan iktisadi-ticari faaliyet çok gelişir. Bölgeler arası bu ticarette, İtalyanlar yerine Türk, Müslüman, Rum ve Ermeni yerli tacir ve gemiciler geçer. Batı Anadolu’da önemli pamuklu sanayi, Ankara ve Kastamonu’da sof, Bursa ve İstanbul’da ipekli, Selanik ve İstanbul’da çuha ve Edirne’de ayakkabı sanayisi bu devirde fazlasıyla gelişir, zira bu ürünler Balkanlar’a, Karadeniz kuzeyindeki memleketlere ait doğal ürünler ile önemli bir mübadele konusu halini alır.

Fatih, Batı ile olan Levant ticaretini baltalamak değil, aksine geliştirmek ister. Fakat belli egemenlik haklarından da özveriye izin vermemiştir. Osmanlı tebaası yabancılardan daha az gümrük ödemektedir. İlkin yerliler %2, yabancılar %4, sonra bu oran yerliler için %4, yabancılar için %5 olmuştur.

Öte yandan Arabistan yolu ile Hindistan ticareti ve Dubrovnik yolu ile Floransa ticareti Fatih devrinde gelişme gösterir. İpek ve ipekli kumaş, sof ve hububat karşılığında İtalya’dan önemli miktarda ince yünlü kumaşlar ithal olunur. Bu ticaretin en önemli merkezi Bursa’dır. Bursa, İran ipeği ile garp yünlülerinin mübadele edildiği uluslararasıl bir pazar halini alır. Mısır’dan Hint baharatı, şeker-pirinç getirilir, tahta, demir ve Bursa kumaşı ihraç edilir. Antalya, bu ticaretin antreposu durumundadır. 1479’a doğru, İstanbul gümrük bölgesi üç yılda 13 milyon akçe, Bursa ipek gümrüğü yılda 700 bin akçe ve Antalya gümrük bölgesi 150 bin akçe gelir sağlayacak durumdadır.

Nişancı Karamani’nin mali tedbirleriyle, Fatih’in son yılında hazinede hazır 2,5 milyon altın ve 48 milyon gümüş akçe vardır. Osmanlı devleti büyük teşebbüsleri finanse edebilecek güçtedir. Devlet özellikle iktisadi, mali bakımdan o zamanki dünyada ileri bir seviyeye erişir.[236]

MUKATAAYA VE PARANIN DEĞERİNİN

DÜŞMESİNE TEPKİ

İstanbul'un iskânı ve kalkındırılması, seferler ve fethedilen kaleler için askeri kuvvetlerin devamlı artırılması giderleri ve vergileri artırır. Bu da açık ve gizli hoşnutsuzluklar yaratır. İstanbul'a sürgün yönteminin geniş uygulanması özellikle Anadolu'da hoşnutsuzluk yaratır. Fetihte devlet malı ilan edilen emlak, önce her gelene parasız mülk olarak verilmiş, sonra arsalar devlet malı sayılarak kira konmuş ve muazzam bir meblağ (Dursun Bey'e göre 100 milyon akçe) alınmış, hoşnutsuzluk üzerine vazgeçilmiştir. Fakat Karaman ve Uzun Hasan gailesi sırasında 1471-72'de yeniden konmuştur.

Mukataa tekrar konunca bu, Rum Mehmet Paşa tarafından Rumlar lehine yapılan haince bir tertip sayılmıştır. İslami halkın duygusunu dile getiren Âşık Paşazade'ye göre amaç şudur: "Bu imaretten halk vazgeçe. Yine evvelki gibi bu şehir bizim (Rumların) elinde ola." Ulemadan Karamani Mehmet Paşa tahrikiyle "İstanbul'un eski kâfiri ile yakın dost" denilen Rum Mehmet Paşa bu yüzden asılır. İmar faaliyeti ve kale inşaatı hazineye ağır yüktür. Asıl büyük yük ise seferlerdir. Özellikle Uzun Hasan olayı maliyede olağanüstü tedbirlere yol açar. [237]

Eski akçe beşte bir eksiğine değiştirilerek, böylece nakdi servetten vergi alınarak yeni akçe çıkarılır.[238]Bu kanunu yürütmek için yasak kolları, evleri, yükleri, hanları araştırır ve buldukları gümüş parayı ticari kıymeti üzerinden müsadereye yetkilidir. Para ayarı değiştirilir. Sıkı sıkıya Türkiye ticaretine bağlı İran bile durumdan şikâyetçidir. Bu durum da hoşnutsuzluk doğurur.

SERT TEDBİRLERİ İTALYAN MÜLTEZİMLER Mİ GETİRDİ?

Tuz, sabun, mum gibi zaruri ihtiyaç maddeleri bölge bölge mukataaya verilmiş, yani iltizam ile inhisara bağlanmıştır. Örneğin Anadolu eyaletinde yalnız Foça sabunhanesi sabunları satılır ve bu işi Antonoğlu Obertiyo adlı bir Frenk iltizamına almıştır. Fatih'in bu mukataaların tatbikini temin için çıkardığı yasaknameler sert şikâyet almıştır.[239]Örneğin Karesi vilayetinde Kızılca tuzu satılması emrolunan yerlerde, başka yerden tuz getirenden para cezası alınıyor, bunu haber vermeyen naib ve kethüda idam ediliyor. O zaman İtalya'da istibdat

idarelerinde uygulanan bu iktisadi-mali usulleri, mültezim olan birçok İtalyan'ın memlekete soktuğu tahmin olunabilir. Âşık Paşazade "vilayet-i Osman'ın işidülmedik ve görülmedük bidatlerin ihdasını" İtalyan Yahudi Hekim Yakup Paşa'ya bağlar ve iltizamı başka vesilelerle de eleştirir. Bu hoşnutsuzluk sonunda son yıllarda rical kavgası yaşanır. Yine de kıpırdanmalar, hoşnutsuzluklar olur. 200 yeniçeri idam ettirilir. Fatih, yeniçerilerin çok bağlı oldukları Veziriazam Gedik Ahmet'i azleder, hapseder, komutanları sürdürür. Ulemadan Nişancı Karamani mali siyasetten sorumlu tutulur. Ayrıca o gulamdan (kapıkulu askeri) ümeraya da karşıdır, Rum Mehmet Paşa'nın idamı, Gedik Ahmet'in zindana atılması, İshak Paşa'nın gözden düşmesi, Davud Paşa'nın azline neden sayılır. Tevkii Faruk Paşa ile ulemadan Manisazade divana alınır. Eyalet tımarlı sipahileri arasında Fatih'ten önce de kullar muteber tercihlidir. Fatih devrinde idarede ve orduda kullar üstün duruma geçer.[240]Kapıkullarının oranı Fatih devrinde artar. Mutlakıyetin ve merkeziyetçiliğin bir aracı olan gulam sistemi Fatih devrinde egemen duruma geçerler.

SOYLULUĞA KARŞI SİPAHİYLE İTTİFAK

Mülk sahiplerinin kategorilerini bu kitabın birinci bölümünde "Gelişmiş Osmanlı feodalizmi" başlığı altında görmüştük. Mülk sahipleri gelirlerini ekonomik açıdan özel bir kategorisi olmayan vakıflara aktarmaktaydılar. Vakıf, mülk sahiplerinin başında gelen hanedan üyelerini karakterize eden sosyo-ekonomik ilişkileri değiştirmeksizin biçimsel-hukuki bir biçimde mülkten oluşmaktaydı: Sultanlar mülkten vakfa dönüşümü teşvik etmekteydi. XIV. yüzyıldan beri mülk sahipleri ailelerine, imtiyaz sağlamak ve veraseti garantiye almak için vakıf kurmaları sürekli çoğalır. Gazilerle Rumeli'ye geçen dervişler vakıf elde ederler. Sultanlar da harap olmuş yerleri "şenlendirmek" için mülk dağıtır.

Fatih'ten itibaren devlet bu gelişmeye karşı çıkar, özellikle vergi dışı kalmayı önlemeye çalışır. Boş toprakları 1459'dan sonra dağıtmaz. Başta Anadolu vakıfları olmak üzere tımarları dönüştürmeye başlar. 1478 veya 1481 fermanlarında, dini bağışların tımarlar olarak verilmesi

gerektiği yazılır.[241]XV. yüzyılın ikinci yarısından kalma Nikopolis (Niğbolu) mülk ve vakıf kütükleri, Rumeli'de her iki feodal mülkiyet biçiminin tımar lehine yontulduğunu gösterir.[242]Fatih tımarı temel sistem yapar. Sipahi sayısı hızla artar. Ama mümkün olduğu kadar küçük tutar. Kanunnamede, "Tımar sahibi çiftliğinden başka toprağa sahip olamaz," denir.

"Haslar miri arazi fonundan dağıtılan feodal mülklerdir. Bu nedenle devlet topraklarının feodal mülkiyet biçimi aldıkları, devlet mülkiyeti hukuki biçimi arkasında saklanan bir azınlığın tekelinin söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Türk tarih yazımı devlet topraklarına sınıflar üstü gibi bakar, sipahiyi rantını kendi çıkarmaya çalışan ücretli asker olarak görür. Oysa sipahiler giderek feodal birer bey olma yolunu tutarlar, Avrupa'daki sınıfdaşlarıyla aynı rant mekanizmasına bağlıdırlar. Ancak, Fatih'in toprak soyluluğuna karşı sipahi ile kurduğu ittifak, bütün devletin feodalleşmesine karşı tedbir anlamına gelmez. Tersine bu küçük asilin yardımıyla toprak tekeli üzerinde bir kullanma hakkı sağlamaya gidiş ve iç siyasette hareket serbestîsi kazanmada merkezi iktidarın bir denemesidir."[243]

MÜLK SAHİPLERİNE KARŞI SAVAŞ

Yüksek mülkiyet ilkesini Fatih önemle uygulamıştır. 1476'dan sonra imparatorluktaki emlak ve evkafın büyük kısmını ilga etmesi sonucu, devlet 20 binden çok köy ve mezraya el koymuştur. Fatih yeniden büyük miktarda araziyi tımar toprakları haline getirdiği gibi, yerinde bıraktığı emlak ve evkaf için de, tasarruf edilen arazi gelirine göre, eşkinci gönderme yükümlülükleri koyar. Toprak üzerinde devlet nezareti güçlenir, devlet daha askeri bir nitelik kazanır.

Sonuç olarak Fatih birçok eski vakıf ve mülkleri silip yok etmek yoluyla reforma girişir. Mali kaynakları ve askeri gücü artırmak amacıyla vakıf ve mülk sahiplerinin imtiyazlarına son verip, topraklarını alır. Onlara yeni askeri vazifeler yükler.

Halil İnalcık, şöyle diyor: "Bütün vakıflar ve mülkler gözden geçirilerek, Dursun Bey'e göre 20 binden fazla köy ve mezra neshedilmiş ve tımarlı sipahilere dağıtılmıştır. İbka olunan vakıf ve

mülklerden de divani denilen gelir hisseleri için asker (eşkinci) istenmiştir. Asıl Nişancı Karamani Mehmet Paşa'nın veziriazamlığında (1476-1481) tatbik edilen bu toprak ıslahatı memlekette hoşnutsuzluk uyandırmıştır. Bu ıslahatın asıl gayesi tımarlı sipahi sayısını artırmak ve Padişah'ın hazinesi için yeni haslar bulmak idi. Etrafındakilerin tesiriyle bir zamandan beri babasıyla arası açık bulunan Amasya Valisi Şehzade Bayazıt, bu kanunun kendi sahasında (Amasya, Tokat ve Trabzon) tatbikine mukavemet etmek isteyince, gayri memnun bir kitle gözlerini Bayazıt'a çevirmiştir. Diğer Şehzade Sultan Cem babasının harpçi siyasetini devam ettirmeye namzet sayılıyor ve Karamani Mehmet tarafından destekleniyordu. Bu suretle Fatih'in hastalığının arttığı son yıllarda, bilhassa 1479'dan itibaren Bayazıt ile Cem arasında taht için başlayan gizli mücadele memlekette büyük bir içtimai hareket ile ihtilat etmiş oluyordu. Bayazıt padişah olur olmaz ilk işi bu emlak ve evkafı sahiplerine iade etmek olmuştur. Fatih'in emlak ve evkafı neshetmesi bilhassa ulema sınıfını, şeyhleri ve eski, Türk, Müslüman bey ailelerini müteessir etmiş, fakat yeni akçe hususundaki harekâtı bütün halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır."[244]

CEM SULTAN OLAYI: TUTUCU GÜÇLER REFORMU HÜKÜMSÜZ BIRAKIR

Girişim doğrudan doğruya ilgili zümrelerin sosyal gücü kadar, türlü çıkarlar peşinde koşan devşirme vezirler ile ocak ağaları grubunun, şeriatçı ve tutucu güçlerin işbirliği ile hükümsüz bırakılır.[245]

Fatih'in ani ölümü üzerine yeniçeri ayaklanır, reformun ilham kaynağı olan Karamanlı Mehmet Paşa katledilir, konağı yağmalanır. Fatih'in özel doktoru Yakup Paşa öldürülür. Yahudi Mahallesi, Venedik ve Floransalı mağazaları yağmalanır.

Toprak siyasetinden çıkarları bozulan güçler daha şehzadeliği sırasında Bayazıt'tan güvence isterler ve alırlar. Cem ise babasının siyasetini sürdürmekten yanadır. Toprak kavgası, Fatih'in oğulları Bayazıt ile Cem'in arasında iktidar kavgasına dönüşür.

Fatih, son yıllarına doğru Karamani Mehmet Paşa zamanında "kardeş katline" dair bir kanunname düzenletir. Bu yeni kanunnamede yaş haddi

belirtilmeden saltanata geçmiş olan Osmanlı hükümdarının "nizamı âlem için" kardeşlerini öldürmesinin meşru olduğuna dair fetva alarak zikredilir. Uzunçarşılı, Fatih'in bu kanunnameyi küçük oğlu Cem için çıkardığı kanısındadır: "Fatih büyük oğlu Bayazıt'ı sevmez, küçük oğlu Cem'i severdi. Ve bundan dolayı veziriazam kanunnamedeki şehzade elkabından (lakap, unvan) Cem'in elkabını zikrederek ona taraftarlığı ile padişahın arzusuna uygunluğunu göstermiştir. Bununla beraber kanundaki madde tarafsız görünüyor. Zahiren, Cem için açık bir kapı bırakılıyor. Bence, Fatih, Cem'in kendisinden sonra hükümdarlığını istemiş, fakat bunu açıkça zikretmekten çekinmiştir."[246]

BAYAZIT II, MÜLK SAHİPLERİNE MALLARINI İADE EDER

Fatih ölümünü bir süre gizli tutan Sadrazam Karamani Mehmet Paşa devlet merkezindeki arzuya uyarak Amasya valisi Bayazıt'a haber yollar ama tahta çıkmasını istediği Konya valisi Cem'e de gizlice ulak yollar. Amacı Cem'in Bayazıt'tan önce İstanbul'a gelip emrivaki yapmasıdır. Ancak Cem'e gönderdiği adamı ve mektubu Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından yakalanır. Fatih'in sarayında Bayazıt'ın oğlu Korkut ile Cem'in oğlu Oğuz Han rehindir. Yeniçeriler, o Amasya'dan gelene kadar, Korkut'u babasına vekil sayarlar, Oğuz'a dokunmazlar. Karamani Mehmet Paşa'nın yeniçeriler tarafından katlinde bu olayın da rolü vardır. [247]

Bayazıt II tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak daha önce güvence verdiği özel kişilerin elinden alınmış olan arazi, vakıf ve mülkleri gelirinin eski halleriyle sahiplerine geri verildiğini ilan eder. Ayrıca bir defadan fazla yeni akçe çıkarmamayı (paranın değerini düşürmemeyi) taahhüt eder.

CEM'DEN, BAYAZIT'A: "RUMELİ SENİN, ANADOLU BENİM OLSUN"

Yeniçeriler Bayazıt-Cem çatışmasında Cem Sultan'a muhalefet ederler ve iki yıl devleti tahakküm altında tutarlar. Bayazıt'a kul olmayanları devletin başına getirmemeyi taahhüt etmişlerdir.

Cem, Bursa’yı işgal eder, Bayazıt’ın gönderdiği kuvvetleri bozar, kendi adına hutbe okutur, para kestirir. Bayazıt’a “Rumeli senin, Anadolu benim olsun” der. Bayazıt teklifi reddeder, Tekrar Bursa üstüne yürür. Cem’in lalası Aştunoğlu Yakup Bey satın alınmış olduğundan Bayazıt’ın tarafına geçince Yenişehir ovasındaki savaşta Cem yenilir. Karaman’a çekilir.

Bayazıt Yenişehir ovasındayken İtalya’dan geri çağrılmış olan Gedik Ahmet Paşa gelip elini öper. Yunanlı tarihçi Chalkokondyles’e göre Bayazıt’la Gedik Ahmet Paşa’nın arası 1473’te Otlukbeli Savaşı sırasında bozulmuştur. Amasya Valisi Şehzade Bayazıt o savaşta sağ kol kumandanıdır. Fatih orduyu teftiş ederken bu kuvvetleri düzensiz görüp gedik Ahmet Paşa‘ya işlerin yoluna konmasını emreder, o da bundan şehzadeyi sorumlu gösterir.[248]Bayazıt, Gedik Ahmet Paşa’yı affedip maiyetine alır ve Cem’i takiple görevlendirir. Paşa, Cem taraftarı olduğundan işi ağırdan alır. O arada Cem annesi Çiçek Hatun ile birlikte Suriye’ye gidip Memluklara sığınır. Bu durum Fatih’ten beri Osmanlı ile arası bozuk olan Memluk Sultanı Melik Seyfettin Kayıtbay’ın işine gelir.[249]

CEM SULTAN’IN SONU

Fatih zamanında yenilip Akkoyunlulara sığınmış olan Karamanoğlu Kasım Bey’in çağrısıyla Cem Sultan tekrar Anadolu’ya gelir. Kasım’la birleşerek 1482’de Konya’yı kuşatırlar. Hadım Ali Paşa dayanır, Konya halkı da Bayazıt’a bağlı kaldığından kaleyi alamazlar. Oradan çekilip Aksaray’ı kuşatırlar ama Aksaray halkı da teslim olmaz. Yenilgiye uğrayan Cem Sultan, Kasım Bey’in tavsiyesiyle Silifke’den bir gemiye binip Rodos şövalyelerine sığınır.

Cem’in ve Karamanoğlu’nun başarısız olmalarının bir nedeni de, Konya, Aksaray gibi bazı önemli kentlerin bunlara karşı kapılarını açmamaları ve Bayazıt’a sadakat göstermeleridir. Bundan dolayı Bayazıt, bu yerlerin halkını bütün vergilerden bağışlar.[250]

Bayazıt Kasım’a İçel ve Larende taraflarını verir. Ama Şikari Tarihi’ne göre daha sonra Kasım ve üç oğlunu zehirleterek sülaleyi ortadan kaldırır. 1482’de Gedik Ahmet Paşa ile kayınpederi İshak

Paşa'nın nüfuzunu kırar. İshak Paşa sadrazamlıktan azledilip Selanik'e yollanır. Bayazıt, Cem Sultan taraftarı olduğuna kanaat getirdiği Gedik Ahmet Paşa'yı ise Edirne'de öldürtür. Cem'in oğlu Oğuz Han'ı boğdurtur. Neşri, Gedik Ahmet Paşa'nın ihanet nedeniyle katledildiğini yazar.[251]

Cem Sultan daha sonra şövalyeler tarafından Fransa'ya götürülür, oradan tekrar Rodos'a geri getirilir. Baron Sassenagge'ın kızıyla evlenir. Bu süre içerisinde Bayazıt şövalyelere bol para verir. Cem, 1489'da Roma'ya götürülüp Papa'ya teslim edilir. Şubat 1495'te Napoli'de ölür. Cem Sultan'ın ölümüyle ilgili değişik görüşler vardır. Fransız kronikçiler Papa'nın onu zehirlettikten sonra Charles VIII'e teslim ettiği kanısındadırlar. Âşık Paşazade de zehirli usturayla tıraş edilerek öldürüldüğü kanısındadır: "Bilahare helak etmek murad idindiler. Başını agulu ustura-y-ıla yülidiler. Başı ve cem'i gövdesi şişti; ilaca kabil olmadı. Allah rahmetine vasıl oldu."[252]Roma baş teşrifatçısı Burchard şehzadenin alışık olmadığı bir gıda ve içkiden öldüğünü söyler. Venedik hükümeti de Cem'in hastalıktan öldüğünde ısrarcıdır. Cenazesi Bursa'ya getirilerek Fatih'in büyük oğlu Mustafa'nın yanına defnedilir. Kitapları, atları, papağanı ve maymunu Bayazıt'a teslim edilir.[253]

KARADENİZ'İN BATISI OSMANLI EGEMENLİĞİNDE

Bayazıt II, 1484 Akkerman ve Kili seferi için asker toplarken emirname çıkarır: "Gazadan ve cihaddan sefale" ve "yarar yoldaş olup…yoldaşlığı ile tımar almak isteyenlerden alât-ı harpleri ile gelüp" çeşitli biçimde ödüllendirilecekler ve bu arada "tımara talip olanları tımardan ve dirlikten himmet ve inayet edileceği…" 20 haneden 1 kişinin "kavi ve kadir" yiğitler arasından seçilmesi istenir. Boşalan akıncı kadroları "akınlara eşegelmiş yarar ve gazadan sefale, tüfekendaz yiğitlerle" doldurmak istenir. Tımar sistemi bozulunca sekban ve levent denen atlı ve eli-tüfenkli ücretli asker halktan devşirilir. "Ata ve dededen sipahizâde olmayanı iptidaen sipahi etmekte ihtilal mukadderdir" öğütlerine rağmen, bazı güç durumlarda hazırlanan seferler için lüzumlu kuvveti bulmak, şehzadelerarası taht kavgalarında

taraftar toplamak ve iç isyanların bastırılmasında gayreti artırmak için “sipahi dirliği verileceği vaadi ile” halktan asker toplanır.

Bu seferde Hersek sancağı tamamen ilhak edildikten sonra Boğdan üzerine yürünür, Kırım ve Eflâk güçlerinin de önemli yardımlarıyla Tuna Nehri kuzeyindeki Kili Kalesi ve Akkerman mevkii kazanılır. Böylece Osmanlı toprakları ile Kırım sınırdaş olur, Karadeniz’in bütün batısı Osmanlı egemenliğine geçer.

Bayazıt, Çandarlılara iade-i itibar eder. Şehzadeliğinden beri maiyetinde olan Çandarlı İbrahim Paşa, 1489’da sadrazamlığa getirilir. Çandarlı sülalesinin son devlet adamı olan Çandarlı (ikinci) İbrahim Paşa, Murat II’ye veziriazamlık yapmış olan Çandarlı İbrahim Paşa’nın torunu, Fatih’in İstanbul’un fethinden sonra öldürttüğü Çandarlı Halil Paşa’nın oğludur. Ama kul sistemi bundan fazla etkilenmiş sayılmaz. Devşirmelikten gelen devlet ricali, yeniçerileri ve Bayazıt’a çoktan beri müttefik bulmuştur, mali siyasetten şikâyetçi olan kesimler de onları destekler.

1489’da Lehistan kralı Boğdan’ı istilaya kalkışır ama Boğdan Beyi’nin çağrısına giden Osmanlı güçleri Lehlileri geri çekilmek zorunda bırakır. Leh kralı bundan sonra da saldırılarına devam etmek ister ama Silistre sancakbeyi ünlü Malkoçoğlu Bali Bey’in akıncıları ona aman vermez.

Bayazıt II dönemi Osmanlı donanması gelişir. Donanma ile Osmanlı Avrupa diplomatik sisteminin parçası olur. Avrupa’nın tek bir evrensel monarşi egemenliğini engellemek isteyenler için Osmanlı artık çok aranan bir müttefiktir.[254]

ÇUKUROVA’DA MEMLUKLARLA ÇATIŞMA

Bayazıt, Cem Sultan’ı himaye etmiş olan Memluk Sultanı’nın Çukurova üzerinde baskı kurmaya başlaması üzerine kayınpederi (Yavuz Sultan Selim’in annesi olan Ayşe Hatun’un babası) Türkmen Beyi Dulkadiroğlu Alaüddevle Bozkurt Bey’i himaye eder, ona asker verir ve Memluklara savaş açar. Osmanlı Gülek kalesini zapt eder. Alaüddevle Memluk Sultanı ile anlaşır. Osmanlı, Dulkadir Budak Beyi atar. Memluk, Osmanlı’nın Karamanlı Kasım Bey yerine İçel’e atadığı

Turgutoğlu Mahmud Bey'i kışkırtır. Budak Bey işi yürümez. Çukurova kentleri üzerinde süren bu savaşlarda 1485-1491 arasındaki beş seferin ikisini Osmanlı, üçünü Mısır kazanır. Sonunda Tunus hükümdarının arabuluculuğuyla barış yapılır. Osmanlı Çukurova'da zapt ettiği yerlerin (Adana ve Tarsus) Mekke ve Medine evkafına ait olması nedeniyle anahtarlarını Mısır'a geri yollar.

Altı yıl süren bu çatışmalar sırasında Karamanlı Sipahiler (Sipahiyanı Karaman) Osmanlı'ya ihanet edip kaçmışlardır. 1500 yılında bir il yazıcısının Karaman elindeki tımarları bir kat artırması üzerine, daha önce Osmanlılardan yüz çevirmiş olan bu Karaman sipahileriyle Turgut ve Varsak oymakları İran'da bulunan Karamanoğulları'ndan Mustafa'yı davet edip hükümdar ilan ederler. Fakat ertesi yıl Sadrazam Mesih Paşa önemli bir güçle Karaman'a gelerek Mustafa'yı Memluklara sığınmaya mecbur eder.[255]

"BEN DE BU YAYLADAN ŞAH'A GİDERİM"[256]

O sırada Türkmen kabileleri Osmanlı mali ve idari politikasından hoşnutsuzdur. Şii fikirleri Türkmenleri öteden beri etkilemektedir. Anadolu Türkmenleri, şeyhleri İsmail'in çağrısına uyarak kitleler halinde Erzincan'a akarlar. Mora'nın fethiyle uğraşmakta olan Bayazıt II kendine ait reayanın bu göçüne bir şey yapamaz. Aynı şekilde Alaüddevle'nin Dulkadir Beyliği de reayasını yitirmeye kayıtsız kalır.

İsmail'in Anadolu'daki müritleri İran'a göçmektedirler. Kemal Paşazade "Osmanlı ülkesinde reaya olanın Şah İsmail ülkesinde beyliğe yükseldiğini" öne sürer. Bayazıt bu gelişme karşısında Anadolu'da yakaladığı Şii Türkmenleri Rumeli'ye ve yeni fethedilen Mora'ya sürer. Alevilerin İran'a gitmesini yasaklar. Bunun nedeni gidenlerin vergilerini alan hizmet erbabı ile dini kurumların bu gelirden yoksun kalıp zarar görmeleridir. Şah İsmail ise, bu yasakla "nezir" denilen varidattan yoksun kalır. Anadolu'dan Türkmen ikmali onun için yaşamsal önemdedir. "Baba" dediği Bayazıt'a mektup yazarak tarikat mensuplarının ziyaretlerine engel olunmamasını rica eder. Bayazıt ona "geri dönmeye söz verenlere yasağın uygulanmayacağı" yanıtını verir.[257]

Şah İsmail, 1508 yılında Osmanlı sınırını geçerek Dulkadir ülkesini yağmalar. Kemal Paşazade'ye göre bunun nedeni Aalüddevle'nin Şah İsmail'in elçisine alenen hakaret etmesidir. Başka bazı yazarlar ise Şah İsmail'in Alaüddevle Bey'in kızı Benlü Hatun'u istemesi ve bu isteğinin reddedilmesidir. Sümer bu açıklamaları tatmin edici bulmaz.[258]

1509'da çok şiddetli deprem İstanbul'u harap eder. İmarı 3 bin usta ve dülgerden başka 77 bin kişi çalıştırılarak sağlanır. Sultan ahşap evde oturmak zorunda kalır. Depremden dolayı surlar, camiler ve medreseler yıkılır. Galata Sarayı içoğlanları için inşa edilip okul yaptırılır.

ANADOLU'DA Şİİ TÜRKMENLER AYAKLANIR

Ancak 1511 Şii İsyanı, Bayazıt'an Alevileri Rumeli'ye tehcir siyasetinin etkisizliğini gösterir. Ülke tüm Anadolu'nun Safevi devletine katılması sonucunu bile doğurabilecek sarsıntılara uğrar. Şah İsmail, Hamid ve Teke'de (Isparta-Antalya) güçlüdür. Buralardaki Türkmenler, "Baba" dedikleri Korkuteli tarafından Hasan Halife oğlu Şahkulu Tekeli Baba yönetiminde ayaklanırlar. Şahkulu'nun taraftarları bölgenin eski tımar sahibi beyleri, dirlikleri haksız yere alınmış sipahiler ve yoksul köylülerdir. "Anadolu'nun bir avuç ayağı çarıklı Türkleri" diye küçümsenen Şahkulu'nun amacı Anadolu'da bir Şii devleti kurmaktır. Taraftarlarıyla birlikte, Bayazıt'ın Şehzade rekabetleriyle meşgul olarak yönetimi vezirlerine bırakmış olmasından da yararlanarak başarılar kazanırlar. Şahkulu Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa'yı yenerek kazığa vurur. Faruk Sümer, Osmanlı askerinin manevi kuvvetinden korkmaları açısından Şahkulu Ayaklanmasını haklı olarak 1240'taki Baba İshak İsyanına benzetir.[259]İsyan o kadar büyür ki, Bayazıt'ın Konya valisi olan şehzadesi Şehinşah bir ara Kızılbaş olur. Amasya'daki şehzade Murat da törenle taç giyip Kızılbaş olur. Sonunda Osmanlı'nın gönderdiği Sadrazam Hadım Ali Paşa, Amasya Valisi Şehzade Ahmet'le birlikte Şahkulu'nu kuşatır. Şahkulu ve yandaşları çemberi yararak İran'a doğru yola çıkarlar. Ancak Çubuk ovasında kendilerine yetişen Sadrazam Hadım Ali Paşa ile çarpışmak zorunda kalırlar. Bu savaşta hem Sadrazam hem de Şahkulu ölür. Şahkulu taraftarları İran'a göçerler.

SELİM'İN AKINCILIĞI!

O sırada Trabzon'da sancakbeyi olan Şehzade Selim Erzincan ve havalisinde faaliyette bulunan Şah İsmail'i o bölgeden çıkardığı gibi Safevilere bağlı Gürcü prensliklerini yenip onları vergiye bağlar. Ona göre isyanların nedeni merkezi idarecilerin kul taifesine teveccüh gösterip "nesep sahibi" "ocak erlerini" yüksek dereceli mevkilerden yoksun bırakması ve tımarların aslı-nesli belli olmayan hamiyetsiz kişilere verilmesidir. Bu yüzden "Gürci kâfirlerle akınım vardır" diyerek çeşitli ülkelerden birtakım yiğit kişileri çevresinde toplayan Selim yaptığı akınlarla büyük bir teveccüh kazanır. Bu akınlarda yoldaşlık ettiklerinin ileri gelenlerine, vezirlerin kul tayfasından başkasına makam vermemelerinin büyük bir haksızlık olduğunu ve tahta geçmek kendisine nasip olursa bu haksızlıkların önleneceğini söylemekten çekinmez. "Merdüm-zadeleri koruyacağını, bu nedenle ümitsizliğe düşüp Kızılbaş canibine meyl ve muhabetten vazgeçmelerini" söylediği haberi halk arasında yayılınca o zamanlar, türküler çıkarıp, "Yürü Sultan Selim devran senindir" kelamını zikreder olurlar. Şehzade Selim'e gösterilen bu ilgi, toprak sahiplerinin Fatih'in son döneminde Şehzade Bayazıt'a gösterdikleri ve Kanuni döneminde önce Şehzade Mustafa'ya sonra da Şehzade Bayazıt'a gösterdikleri ilgiye benzer. Çünkü bütün bu şehzadeler tahta geçerlerse "haksızlıkları" düzelteceklerini vaat etmişlerdir.

Artık yaşı ilerlemiş olan Bayazıt'ın oğulları arasında rekabet artar. Bayazıt kendinden sonrası için hem en büyük hem de en çok çocuk sahibi olan Amasya valisi olan Ahmet'i tercih etmektedir. Manisa valisi olan Korkut'un hiç çocuğu yoktur. Trabzon valisi Selim'in ise tek çocuğu (ileride Kanuni adını alacak olan Süleyman) vardır. Ahmet'in taraftarlarının çok olduğu İstanbul'a yakın olmak isteyen Korkut, Saruhan'a naklini isterse de isteği kabul edilmez. Selim de İstanbul'a yakın olmak istemektedir, oğlu Süleyman Bolu'ya verilmiştir ama Ahmet buna karşı çıkınca Süleyman, Kefe'ye verilir.

YENİÇERİ "KORKAK BİR ADAMIN SALTANATINI

İSTEMEYİZ," DİYEREK ŞEHZADE AHMET'E KARŞI ÇIKAR

Şahkulu İsyanı'nın bastırılmasından sonra Bayazıt II ve vezirlerinin Ahmet'i hükümdar yapmak istediklerini haber alan Selim, Edirne'ye oradan da İstanbul'a yürür, ancak babasının kuvvetlerine yenilerek Kefe'ye çekilir. Bayazıt II saltanatı lehine terk etmeye karar verdiği Şehzade Ahmet'i İstanbul'a çağırır. Ancak Ahmet Maltepe'ye vardığında yeniçeriler ayaklanır. Şahkulu'na karşı savaştaki tutumu nedeniyle "korkak bir adamın saltanatını istemeyiz" derler.[260]Bunu fırsat bilen Korkut hükümdar olmak isterse de yeniçeriler "Selim'den başkasını istemeyiz" diye ayak direrler. Selim İstanbul'a gelir, yeniçerilerle birlikte saraya gider. Tahttan feragat eden babasının elini öperek Nisan 1512'de padişah olur.[261]

Yavuz Selim'in tahttan indirdiği babası Bayazıt iki milyon akçe tahsisatla Dimetoka'ya giderken yolda ölür. Yavuz babasını belki de zehirlemiştir.[262]

SELİM I, KARDEŞLERİNE DEDESİ FATİH'İN YASASINI UYGULAR

Yavuz iktidar savaşında kendini tutan kapıkuluna 2 biner akçe cülus bahşişi verir. 35 bin kapıkulu vardır. Ayrıca süvarilere 5'er, piyadelere 3'er akçe terakki verir. İlk yıllarını kardeş ve yeğenlerini ortadan kaldırmakla geçirir. Ahmet, Konya'da Sultanlığını ilan etmiştir, Bursa'yı da alır. İki oğlunu yardım istemek üzere Şah İsmail'e yollar. Yavuz, Kefe'den çağırdığı oğlu Süleyman'ı da yanına alarak Bursa'ya yürür, geri alır. 1512'de Sadrazam Koca Mustafa Paşa'yı Ahmet taraftarı olduğu için idam ettirir, yerine Hersekzade Ahmet Paşa'yı getirir. Aynı yıl Korkut, Antalya'ya kaçarken yakalanıp boğularak öldürülür. 1513'te de Yenişehir Ovasında karşılaştığı Ahmet'i yenerek boğdurtur.[263]

Sonuç olarak, hükümdarlığı elde ettikten sonra büyük babasının yaptırdığı kanundan istifade ederek ağabeyleri Ahmet ile Korkut'u ve oğullarını ve diğer ölmüş kardeşlerinin çocuklarını Bursa'ya getirterek

hayatlarına son verir ve Manisa Sancakbeyi olan oğlu Süleyman tek şehzade olarak kalır.[264]

İSYANLARIN NEDENİ DE TOPRAK MÜLKİYETİ

Celalzade Mustafa'ya göre (Selim-name) bu devirde Anadolu, Karaman ve Rum eyaletlerinde tımar tevziindeki eski usullerin bırakılması yüzünden sipahilerin durumları son derece "müşevveş ve mükedder" olmuştur. Bu yüzden halka ve sipahilere daha müsait davranmakta olduğu propagandası yapılan Şah İsmail'in yanına gidenlerin adedi bir hayli artmıştır. Daha Trabzon'dayken olayları gören Selim I'e göre hoşnutsuzluğun en büyük nedeni budur. Divana gönderilen rapordan: Çok sipahi var. Bunlar rüşvetle tımar satışlarında tefeci ve bezirgân oğullarının, paşaların aşçı, seyis gibi hizmetkârlarının tımar sahibi olmalarından şikâyetçidir. "Görsünler imdi, tımarı na-mahalle verüp sipahi taifesine zulüm etmekten ne fitneler ve ne fesatlar zahir oldu ve daha neler zahir olsa gerektir," derler.

Ama kadrolar dolup Sipahi neslinden bir sürü insan açıkta kalınca, tımar sahiplerinin hoşnutsuzluklarını ortadan kaldırmak için devlet bu sınıfın imtiyazlarını korur. Yeni bir padişah tahta geçince yapılan berat yenilemeleri ve arazi tahrirleri esnasında itiraz ve ihbarlar üzerine sırf babadan, dededen sipahi olmadıkları için birçok sipahinin ellerindeki dirlikler alınmaktadır. Tahrir defterlerinde bazı sipahilerin isimlerinin üzerine düşülen "Sipahi ama râiyyetzâde, atası köhne defterde riayette kayıtlı" şeklindeki şerhler, asalet ilkesine verilen önemi gösteriyor. Ama reayadan sipahi yapılmaya her zaman devam edilmiştir.

ALEVİLERE KARŞI CİHAT İLANI

"Kızılbaş ayaklanmaları ve Safevi Devleti'nin Anadolu'da genişlemesi Yavuz Sultan Selim'in acımasız terör uygulamasıyla engellenebilir."[265] Yavuz Selim, İran Seferi'ne çıkmadan önce, kamuoyunu hazırlar. Osmanlı ulemasına propaganda görevi verir. Kemal Paşazade bir risale yazarak Şiilerin öldürülmesinin caiz, mallarının helal, nikâhlarının kıymetsiz olduğunu söyler. Şii ile savaş öteki "din düşmanları" ile yapılan savaş gibi cihat sayılır.[266]

Selim I, Şah İsmail üzerine yürürken Anadolu ve Rumeli tımar erbabına binde 50 terakki verir. Kapıkullarına da biner akçe bahşeder ve iş dağıtır.

Yavuz Selim, Safevi devletini tümüyle ortadan kaldırmak amacıyla Kayseri'ye doğru sefere başlar. Anne tarafından dedesi Dulkadiroğlu Aalüddevle İran seferine katılmayı reddeder. Yürümeye devam eden Selim, Urmiye gölüyle Tebriz arasında bulunan Çaldıran mevkiinde Şah İsmail'in ordusuyla karşılaşır. Burada 23 Ağustos 1514'te yapılan meydan savaşında Osmanlılar, Safevi ordusunu dağıtırlar. Şah İsmail güçlükle kaçar.[267]

ÇALDIRAN SAVAŞI'NI TÜFEK Mİ KAZANDI?

David Ayalon, "Çaldıran zaferi 12 bin tüfekli sayesinde kazanıldı" der. Aslında hepsi tüfekli değildir, o tarihte toplam yeniçeri sayısı 12 bindir. 1496'da yeniçeri sayısı 8 bindir. XV. yüzyılda Osmanlı ordusunda çoğunlukla ok, yay, kılıç, gürz, mızrak kullanılır. Sipahi ordunun beşte üçüdür. Fatih, imparatorluğunu kurmak için mahalli senyörlerin ve hanedanların sığındığı kaleleri yıkmak ve almak mecburiyetinde olduğundan ekseri harpleri bir muhasara harbi olmuş, topçu onun döneminde Osmanlı ordusunda büyük bir önem kazanmıştır. Bununla birlikte XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belkemiği sipahilerdir. Fatih, yeniçeriyi 5 binden 12 bine çıkarmış, sonra 8 bine indirmiştir.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra "şah" unvanını da alan Selim, dönerken Kemah Kalesi'ni alır, böylece savaştan önce Sivas Suşehri'nden geçen Osmanlı-Safevi sınırı değişir. Doğu Anadolu'nun fethiyle görevlendirdiği Bıyıklı Mehmet özellikle Tunceli Ovacık yöresinde Şii Türkmen beylerini katleder.

Yavuz Selim İstanbul'a Tebriz'den muazzam bir servet ve bin kadar usta ve sanatkâr almış olarak döner. Amacı Safevi devletine son vermek olduğu için Acem tüccarlarını tutuklatarak mallarına el koyar. Çünkü bu tüccarlar demir, bakır, altın ve gümüş gibi madenlerden başka İran'a ateşli silahlar ile bunların yapımını ve kullanımını bilen kişiler de

götürmektedirler. Selim'in bu önlemi hatta elçileri öldürtmesi, şehzade Süleyman ve yardımcısı İbrahim tarafından eleştirilir.[268]

YAVUZ, MURAT II'NİN TABUR CENGİ TAKTİĞİNİ UYGULAR

Selim'in Haziran 1515'te anne tarafından dedesi Dulkadir Beyi Alaüddevle üzerine gönderdiği Sadrazam Sinan Paşa Dulkadir kuvvetlerini Göksun ovasında yener, kıyım yapar, Alaüddevle savaş meydanında ölür, oğulları da yakalanıp öldürülür. Dulkadir ülkesinin fethi Osmanlı- Memluk ilişkilerindeki gerginliği iyice artırır.

Karesi sancağı kadılarına ve herhalde başka yerlere gönderilen 1515 tarihli emirle Yavuz Selim, "henüz dirlik talep eden yarar ve güzide yiğidlerden Kütahya ve Karahisar yaylaklarına çıkan Yörük taifesinden, kendisi ata ve dona yarar, harbe ve darbe kadir ve kavi 500 yiğit tedarik edilerek" Diyarbekir Beylerbeyi yanına yoldaşlığa gönderilmesini buyurur. Bunlara günde 10 veya 14 akçe ulufe verilecektir. Savaştan sonra da hizmetlerine göre terakkiler de verilip 10 akçelik ulufeler 10 bin, 14 akçelikler 14 bin akçelik tımarlar ile tebdil edileceklerdir.

Ağustos 1516'da Halep'in kuzeyindeki Mercidabık Ovası'nda yapılan savaşta Memluklar tamamen yenilir. Bu savaşta Osmanlı topçusu çok önemli rol oynar. Ayrıca Osmanlı ordusu bu savaşta daha Murat II döneminde gördüğümüz "tabur cengi" taktiğini kullanır. Askerin önü ve arkası arabalarla ve ordunun ağırlığıyla kapatılarak bir hisar gibi örülür. Top Memluk topları sabit olduğundan, Osmanlı top tüfek ateşinden korunmak için cenahtan saldırır.

Eylül 1516'da Gazze'nin zaptı ve Ocak 1517 Ridaniye savaşından sonra Osmanlılar Kahire'yi fetheder. Memluk Devleti yıkılır. Aynı yıl 6 Temmuz'da Hicaz, Osmanlı topraklarına katılır. Kutsal Emanetler Yavuz Sultan Selim'e teslim edilir. 30 Aralık'ta Yavuz Sultan Selim, Kudüs'ü fetheder. Doğu'nun egemeni olur. Ama Çaldıran'la başlayan Türk-İran savaşları yüzlerce yıl sürer, Anadolu'nun büyük bir bölümünün gerilemesine yol açar.

HALİFE UNVANININ ÖNEMİ

Yavuz Sultan Selim için halife unvanı önemli değildir. Çünkü XIII. yüzyıldan beri her İslam hükümdarı bu kavramı kullanmakta kendini serbest hissetmektedir. Yavuz'dan önce Osmanlı da bunu kullanmıştır. Önemli olan Hadım al-Haramayn al-Şerifayn unvanı ile beraber hilafet unvanlarını muhafaza etmesi ve Memluk Sultanı'nın İslam'daki yerini almasıdır. Yavuz zaten Mercidabık zaferinden hemen sonra Halep'te, Hadım al-Haramayn al-Şerifayn unvanını kullanmıştır. Kahire'ye girdikten sonra al-Mutavakkıl'ı İstanbul'a yollar. Hırka, bayrak ve emanetleri İstanbul'a yollayıp, hususi hazineye koyar. Mutavakkıl'ın Ayasofya'da hilafeti resmen devir ve terk iddiası gerçeğe uygun olmasa gerektir. Kanuni, Mekke Şerifi'ne, cülusunda, Hadim bayt Allah va'l Haram unvanını kullanır ve Hilafet al-Kubra makamında oturduğunu bildirir. Ama bu Abbasi halifesi anlamına gelen hilafet değildir.

Bütün bu başarılara rağmen XVI. yüzyılın başından itibaren Doğu'da ekonomik gerileme görülür. Nüfus da giderek azalır.

MISIR'IN FETHİNE VASCO DE GAMA MI NEDEN OLDU?

Yavuz Selim'i belki de Mısır'ın fethine Vasco de Gama yöneltmiştir. Bu Portekizli denizci ve kâşifin Afrika'nın güney ucundaki Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan'a varması, Avrupalıların Hindistan'a deniz yoluyla ulaşabilmelerini ve deniz ticaretinde üstünlüğü ele geçirmelerini sağlar, Osmanlı Devleti'nin ve İran'ın ticari alandaki üstünlüklerine son verir. Selim'in Suriye, Mısır, Hicaz'ı alıp Kızıldeniz'e kadar gitmesi Avrupa'nın Hint Okyanusu devrimine cevabı olabilir. 1515 ve 1519 Kuzey Afrika yayılışı da aynı ışık altında görülebilir.

Yavuz Selim'in fetihleriyle Doğu Akdeniz Osmanlı egemenliği altına girmiştir. 1518'de Yavuz'un emriyle Haliç'te tersane yapılır, iki yıl süren bir çabayla donanma inşasına girişilir. 1519'da donanmanın hazırlanmasını ve Sadrazam Piri Paşa'nın Edirne'ye gitmesini emreder. Tarihçilere göre Rodos veya Kıbrıs'a sefer yapacaktır. Kendisi de Temmuz 1520'de Edirne'ye hareket eder. Ancak hastalanarak Çorlu'da kalır. Öleceğini anlayınca oğlu Süleyman'ı çağırır ama o gelmeden 22 Eylül'de ölür.

SÜLEYMAN DAHA ŞEHZADEYKEN TOPRAK MESELESİYLE İLGİLİDİR

Süleyman I'in daha Amasya sancakbeyi iken talebi üzerine babası Yavuz tarafından gönderilen bir siyasetname, hem ceza kanunu niteliğindedir, hem de toprak meselelerine, idaresine ve vergilerine dair önemli hükümler getirir.[269]Süleyman Manisa'yı yönetirken geniş yetkilere sahiptir ve örneğin kapu ağası Ali Ağa'ya korucu çiftliğini mülk olarak verir, Bozköy zaviyesi şeyhi Muratoğlu Derviş İbrahim'i her türlü vergiden muaf tutar.[270]

Süleyman'ın henüz şehzadeyken babası Yavuz'un İranlı tüccarları tutuklatıp mallarına el koymasını eleştirdiğini belirtmiştik. Süleyman tahta çıkınca bu tüccarları serbest bırakır, el konan mallarını geri verir. Osmanlı-İran ülkeleri arasında ticaret kervanlarının yolunu yeniden açar.[271]Cülusundan hemen sonra devlet yönetiminde de değişiklik yapar; Amasya'da lalası olan Kasım Paşa'ya vezirlik vererek divandaki vezir sayısını dörde çıkarır.

KANUNİ, BÜYÜK DEDESİ FATİH'İN ALAMADIĞI RODOS'U ALIR

Süleyman I'in tahta çıktığı yıl Canberdi Gazali İsyanı meydana gelir. Şam Beylerbeyi'dir. Dalmaçyalı bir Slav esiridir. Tomanbay ümerasından olmuştur. Mısır'ı alıp devlet kurma sevdasına düşer. Arap ve Kürtlerden 15 bin kişi ile 800 tüfekçi toplar. Beyrut'u kölelerinden biriyle ele geçirir. Dürzîleri ayaklandırmaya kalkar. Mısır Beyi Hair'i katılmaya çağırır ancak razı edemez. Şah İsmail fırsat kollar. Rodos şövalyeleri yardım eder. Şehsuvarzade Ali Bey, Dulkadirli Türkmen kuvvetleriyle Osmanlı safındadır. 1527'de Gazali yenilir, öldürülür. Şam çevresindeki Arap birlikleri itaat eder. Daha sonra Ferhad Paşa, önce verilen talimat üzerine Şehsuvarzade Ali Bey'i tedip eder. Dulkadir hanedanından olan ve o zamana kadar birçok hizmetleri görülen Şehsuvarzade Ali Bey hakkında, idaresi altında bulunan Maraş-Elbistan havalisinde ve diğer yerlerde keyfi hareket yaptığı, istediklerinin katli ile mallarını müsadere eylediği yolunda bazı şikâyetler gelir.

Celalizade'ye göre sefere gelmesi için Padişah'ın yaptığı davete icabet etmez. İstiklal ilan edeceği yönünde şüpheler vardır.[272]

Süleyman 1521'de Belgrad'ı alır. Bali Bey'i kaleye komutan bırakıp İstanbul'a döner. Hammer'e göre oradan gönderilenler nedeniyle İstanbul'da bir köye Belgrad adı verilir. Avrupa'daki siyasi ve dini karışıklıklardan yararlanan Süleyman 1522'de dedesi Fatih'in başaramadığını başarıp, güçlü bir direnişle karşılaşmasına rağmen Rodos'u zapt eder. Rodos'a bağlı on ada da Osmanlı'ya geçer. Böylece hem Batının Akdeniz egemenliğine bir darbe vurulmuş, hem de İstanbul'la Mısır arasında ticari bir üs kurulmuş olur.[273]

PARGALI'NIN SADRAZAMLIĞINA KOÇİ BEY TEPKİSİ: "ÂLEMİN DÜZENİ BOZULDU"

Kanuni Süleyman 1523'te sadrazam Piri Mehmet Paşa'yı emekli ederek, geleneklere aykırı olarak haremi hümayunda görevli İbrahim'i (Pargalı İbrahim Paşa) sadrazamlığa getirir. Koçi Bey bu atamayı şöyle eleştirir: "Has haremleri hademelerinden silahtarı olan İbrahim Paşa'yı birdenbire vezir-i azam eder oldu. O çeşit kimseler ise dünya ahvalini bilmedikleri halde tazeliğe ve Padişah'ın iltifatına mağrur olarak bilgili kimselere sormağa da tenezzül etmediler. Gafletleri son haddinde olmakla âlemin düzeni bozuldu."[274]

Bu olaya içerleyen vezir Ahmet Paşa Mısır'a vali olarak gönderilir. Ancak orada bağımsızlığını ilan ederek Mısır sultanlığını elde etmeye girişir. Para bastırır, adına hutbe okutur, Memlukları kazanır. Kaledeki yeniçerileri 1524'te yener. Padişah'a sadık kalan Kadızâde Mehmet Bey onu öldürür, başını padişaha yollar.

Pargalı İbrahim kargaşalıkları önlemek üzere Mısır'a gönderilir. 1525'te Sadrazam İbrahim Paşa, Mısır'ın aşayişiyle meşgul iken, karşıtlarının kışkırtmasıyla yeniçeri isyanı çıkar. Yeniçeriler Pargalı'nın İstanbul'daki sarayını basıp, talan eder. İsyan bastırılır. Süleyman, isyanın elebaşıları olan Yeniçeri ağası Mustafa ile Reisülküttap Haydar Efendi'yi şiddetle cezalandırır.

Şah İsmail, 1524'te ölünce yerine Şah Tahmasp geçer. Bu ölüm ve cülus kendisine bildirilmeyen Padişah kızar, Tahmasp'a bir tehdit

mektubu gönderir.

1526'da Mohaç Zaferi topçunun etkinliğiyle kolay ve ezici bir şekilde kazanılır. Peşte yakasına geçilir. Her taraftan, aman dileyen Macarlar, Budin'e akın eder. Bunlardan "raiyyet olmaya rağbet" gösterenlerin bir kısmı İstanbul'da, Yedikule semtinde, bir kısmı da Selanik'te iskân edilir.

TOPRAK MÜLKİYETİNİN YOL AÇTIĞI İSYANLAR (1526-1528)

Süğlün Koca İsyanı ile başlar. Nedenleri, sosyo-ekonomik ve dinseldir. Temelde Anadolu beyliklerindeki tımar sahibi beylerin yeni sisteme uyumsuzluk güçlüğü iç isyanlara yol açar.

Kanuni, Macaristan seferine Karaman, Rum, Diyarbekir, Halep, Şam ve Mısır eyalet kuvvetlerini katmaz, yerlerinde bırakır. Adana Hâkimi Ramazanoğlu Piri Bey de, Karaman ve Halep cihetlerini korumakla görevlidir. Öte yandan Âl-i Osman kanunnameleri gereğince, Bozok sancağı ile bazı sancakların bu sırada yeniden tahriri emrolunur. Bozoklu Türkmen'ini tahrir için sancak mirlivası Hersekzâde Ahmet Paşa oğlu Mustafa Bey ve Kadı Muslihiddin gibi isimler görevlendirilir. Yanlış ve sert davranırlar. İsyan çıkar. Süğlün Koca ile oğlu Şah Veli adındaki Türkmenler ve Zünnun adlı başka bir Türkmen babası bu isyanın elebaşılarıdır. Olaya tarhedilen vergiye itiraz eden Süğlün Koca'nın müracaatının reddi yol açar. Olay üzerine Süğlün Koca etrafında toplanan Türkmenler bir baskın sonucu bu tahriri yapanları öldürür, civar köyleri de basarak kendilerine zorla uydurdukları kimselerle birlikte Sivas'a yürürler. Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa'yı Kayseri bölgesinde yener ve öldürürler. Tokat tarafını ele geçirirler. İsyan büyüyünce Rum Beylerbeyi Hüseyin Paşa; Dulkadir, Maraş ve Malatya sancak kuvvetleri, Diyar-ı bakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa eyalet kuvvetleri, Türkmenleri topluca katlederler. Elebaşılar ve Zünnun öldürülür. Asiler dağılır. Ertesi yıl Adana taraflarında isyanlar görülür. İsyanlarda Şiilik etkisi vardır**.** Adana sancağına bağlı Berendi nahiyesinde Tonuz oğlan, Tarsus sancağı Ulaş nahiyesinde Yenicebey 600 taraftarıyla isyan eder ve yağma yapar. Yine bu esnada Adana'ya

bağlı Karaisalı kendisini Şah Halife ilan eder ve bütün Karaisalı aşiretini çevresinde toplayan Veli Halife'nin isyanı meydana gelir.

Bu isyanları 1524 Mart'ında Adana Hâkimi Ramazanoğlu Piri Bey bastırır, elebaşılarını cezalandırır ve Padişah'a bildirir. Aynı yıl Karaman'da daha büyük isyan çıkar. Şiilik yer yer nüfuz etmiş ve göçebe Türkmen aşiretleri arasında içtimai ve iktisadi şartları da müsait bulduğu için, birçok taraftar kazanmıştır. Bir kanun ve nizam devri bütün ciddiyeti ile uygulanmakta olduğundan sıkı kayıtlar altına girmek, kendileri için ağır saydıkları mükellefiyetlere bağlanmak, başıboş yaşayan bu göçebe aşiretleri hoşnut etmez.

İBRAHİM PAŞA TIMARLARI GERİ VEREREK İSYANCILARI BÖLER

1527'deki isyanın elebaşısı da Kalenderoğlu yahut Kalender Şah denilen soyu Hacı Bektaş'a dayanan kişidir. İsyan Kalenderoğlu'nun "Hacı Bektaş sülalesindeniz" iddiasıyla giriştiği saltanat davasıyla ortaya çıkar. Kuvvetleri 30 bini bulduğu öğrenildiğinde Padişah bizzat İbrahim Paşa'yı görevlendirir. İbrahim, Dulkadir Türkmenlerinin boybeylerini kendi yanına kazanarak, Şanlu ve Karacalu Türkmenlerinin asilerden ayrılmasını sağlar. Bazısına tımarlar verir. Dulkadirlerle Türkmenlerin Kalenderoğlu İsyanı'na katılmalarının asıl nedenini iyi bilen, yani birçoklarının tımar ve yurtluklarının ellerinden alınıp hassı hümayuna ilhak olunduğunun farkında olan Sadrazam bu suretle yanlış hareketleri düzeltir. Boybeyleri, çeşitli Dulkadirli kabilelerinin Çiçeklu, Akçekoyunlu, Masadlu, Bozoklu boylarının itaatlerini sağlayınca, Kalender İsyanı'nın taraftarları azalır ve son darbe ile sorun çözülür. Son isyanı Adana bölgesinde Kızılbaşlıkla ilgili Seydi ve İnciryemez'in çıkardıkları gözlenir. Üzeyir Sancağı Beyi'nin kardeşi olan Seydi, başına kızıl serpuş giyerek yağma ve talana girişir. Berendi nahiyesini ve Ayaş kasabasını yakar, İnciryemez denen şaki ile birleşir. Ramazanoğlu Piri Bey, 1528 Mart'ında isyanı bastırır ve isyancıları asar.

1527 tahrir defterinde şu talimatlar yer alır: "Bu defa huruç ve isyan eden müfsitler ve onlara tabi olup giden boybeyleri ve sipahilerinin

tımarlarından açıkta kalan dirliklerini yararlı kişilere dağıtılması…”

“Vaktiyle Alaüddevle Bey veya Ali Bey’in beratıyla tasarruf ederken ilhaktan sonra ellerindeki dirlikleri, Padişah haslarına katılmak ve diğer ümera ve sipahilere dağıtılmak üzere zapt edilmiş olan Dulkadirli sipahilerin tımarları her kimde bulunur ise bulunsun, geri alınıp kadim sahiplerine ‘eski halleriyle’ aynen iade edilmesi ve gerek boybeyi ve gerek sipahilerin eski dirliklerin ‘kadimi tasarruf ettikleri üslup üzere’ deftere kaydı…”

1529’daki Avusturya seferinde Budin Kanuni’ye teslim olur. Viyana kuşatılırsa da, hem karşılaşılan şiddetli direnç, hem de mevsimin elverişli olmaması nedeniyle İstanbul’a dönülür.

SİPAHİNİN DEĞER YİTİRMESİ

Kanuni, 1531 fermanında herhangi bir yoldan tımara gelmiş “raiyyetoğulları” hakkındaki ihbarları kınar ve bunlar için kullanılan “ecnebi” deyimini yasaklar. Ama bu, soyun aranmadığı anlamına gelmez. Bu yalnızca fiili bir durumu kabullenme anlamına gelir. Zira bu fermandan sonra da “sipahiler arasına yabancı karıştırılmaması” hususu tekrar tekrar teyid edilir. Hatta 1544’te Kanuni, Karaman beylerbeyine gönderdiği fermanda “reaya taifesinden bazı kimselerin bir kolayını bulup sipahiler arasına karışması” suçlanır ve bunlar için yasaklanan “ecnebi” lafı kullanılır. Fermana göre “reaya taifesine, hisar erenlerine, kimesnenin azadlu kuluna, köhne müderris oğullarına tımar verileceğine padişahın asla rızası yoktur.” Bu devamlı tekrarlanır ve aksi beyanlarda beylerbeyleri ile tımar defterdar ve kethüdalarının sorumlu tutulacağı belirtilir. Sairlerinin ibret teşkil edecek biçimde “hakkından gelineceği” ayrı fermanlarda ifade edilir.

Sipahi sınıfında hoşnutsuzluk ve ayrışma XVI. yüzyılda başlar ve kuşkusuz devletin askeri kuvvetlerindeki bu bünye değişikliği ile doğrudan doğruya ilgilidir. Öte yandan reayanın sipahi sınıfına kabul edilmesi, Koçi Bey gibi geleneksel sistemin üstünlüğüne inananlar tarafından şiddetle eleştirilir.

Süvariliğin, egemen sınıflarla soyluların, başka bir deyişle askeri sınıfın başlıca ayırt edici niteliği oluşu, Asya ve Avrupa tarihinde de

önemlidir. XV. yüzyılda Osmanlı’da da sipahi seçkin askeri sınıfı teşkil eder. Ödüllendirilmek istenen yeniçeriler ve diğer Padişah kulları tımarlı sipahi sınıfına çıkarılırlar. Fethedilen yerlerdeki asil sınıf, askeri egemen sınıf mensupları sipahi adı altında zikredilirler. Raiyyetin sipahi sınıfına alınmaması ve tımar verilmemesi imparatorluğun en önemli temel yasalarından biridir. XVI. yüzyılda Osmanlı’da önemli değişiklikler olur. Sipahinin bir iş göremediği gözlenerek piyade miktarı artırılır. 1531’de Venedik elçisi A.Venier şöyle yazar: “Sultan her zamanki askerine ulufe ile 50 bin piyade askeri ilave etmiştir. Bu hareket Sultan Süleyman’ın Hıristiyan askerine karşı koymak için piyadeye ihtiyaç olduğunu fark etmesinden ileri gelmiştir.” 50 bin kuşkusuz abartılıdır. Ama tüfekle mücehhez piyadeyi, yani yeniçeriyi artırma zorunluluğunu belirtir. 1532 Almanya seferinde Habsburgların ağır piyadesiyle karşılaşan Osmanlılar sipahilerinin bir iş göremediğini anlamış, piyade yani yeniçeriyi artırmıştır. Osmanlılarda da askeri bünyedeki değişiklikler, David Ayalon’un yazdığı gibi kolay ve meselesiz cereyan etmemiştir.

1533’te uzun görüşmeler sonucu Avusturya ile barış yapılır. Hammer’e göre Avusturya Osmanlılarla ilk anlaşmasını menfaat ve şeref fedakârlığıyla almıştır.[275]

İBRAHİM PAŞA’NIN KANUNİ’YE İRAN MEKTUPLARI

Mohaç Savaşı’ndan önce İran’a yürümeyip Şah Tahmasp’a bir tehdit mektubu yollayan Kanuni, bu bazı olaylar nedeniyle İran Seferi’ne karar verir: 1) XIII. yüzyıldan beri bölgede egemen olan Bitlis’teki Şeref Hanlardan Şeref Bey’in Şah’a ilticası. 2) Azerbaycan Hâkimi Ulama Han’ın ise Şah Tahmasp’ı bırakıp Kanuni’ye tabiyet arz etmesi. Bu zat 20 yük akçelik tahsisatla Hısn Keyfa ve Bitlis hâkimliğine atanır. 3) Safevilerin Bağdat Valisi Zülfikâr’ın şehrin anahtarını Kanuni’ye yollaması.

Padişah sefere karar verir, önce 1533’te serasker unvanıyla Sadrazam İbrahim Paşa’yı gönderir.

7 Nisan 1534’te İbrahim, Padişah’a Kanuni’ye İran’dan bir mektup gönderir. Kürdistan ümerasının sadakatle devlete merbut olduğunu

belirtir. Kürdistan beylerinin işten anlar adamları en yeni haberler almak üzere İran içlerine doğru gitmiştir.

4 Temmuz 1534'te bir mektup daha gönderir. Mektuba göre, Diyarbakır'da 40-50 gün kalmıştır, Kürdistan ümerası ile sefer tedbirlerinde bulunmuştur. Şah Azerbaycan eyaletini beylerbeylik tarikiyle Ulama Paşa'ya vermiş, onu bir kısım Kürdistan ümerasıyla Tebriz yöresine göndermiştir. Kürdistan ümerasından Nur Ali Bey sahibi bulunduğu ve o zamana kadar Safevilere itaat eden Cerem, Bidkar, Rusni, Hal ve Tenuze kaleleriyle birlikte Osmanlı hizmetine girmiştir.

21 Ağustos 1534 mektubu: 7-8 (Sekizinci ayın yedisinde) Tebriz'i almış. Şu atamaları yapmış: Nahcivan sancağı 700 bin akçe ile Ulama Paşa kardeşi Veli'ye, Meraga sancağı 600 bin akçe ile Ulama Paşa ile gelen Veli Can'a, Serav ve Erbil sancağı 600 bin akçe ile Şah Ali'ye, Ohkam ülkesi Safevilere sığınan Üveys Bey'e, Mihrani Sancağı Eriki Bahaddin'e, Vasıtan Sancağı Zahid Beyoğlu'na, Çölmer livası Kürdistan beylerinden Melek Bey'e, Selmas şehri Nur Ali Bey'e, Said Çukur livası 1 milyon akçe ile bir kez itaatini arz eden Hamza Sultan'a, Gümrü Sancağı Şeyhi Bey'e, Rumiye (Urmiye) livası Gazi Kıran Bey'e, Yarabad sancağı Gazi Kıran Bey oğlu Şah Mehmet Bey'e, Deryas Sancağı Sarım oğlu Kasım Bey'e, Diyadinli Sancağı Ümmi Bey'e, Çaldıran Sancağı 300 bin akçe ile Hacı Bey'e tevcih olunmuş ve yerlerine yollanmışlar. Tebriz, hassa-i hümayun hükmünde zaptolmuş.

Irak-ı Acem'de yaptığı atamalar: Irak-ı Acem Beylerbeyliği Bayındurlu'dan (Akkoyunlu) Murat Bey'e, Hanedan livası 900 bin akçe ile Uluğ Bey Mirza'ya, Kaçan livası 600 bin akçe ile Bayındurlu'dan diğer Murat Bey'e, Kum livası 500 bin akçe ile Bayındurlu Süleyman Beyoğlu Ferruhzad Bey'e, diğer bazı livalar da Habil Beyoğlu Kabil Bey'e, Tur Ali Bey oğlu Zeynel Bey'e, Dulkadiroğulları'ndan zeamet tasarruf eden Songur Beyoğlu'na. Bunlar da Irak-ı Acem'e yollanmış.

Bu mektuplar İbrahim Paşa'nın resen ne kadar kapsamlı kararlar alabildiğini ve atamalar yapabildiğini de gösterir.[276]

Kanuni Tebriz'e gelir, Sultaniye'ye ilerler. Gilan Hâkimi Muzaffer biat eder. Sultaniye'de Dulkadirli Mehmet Bey de Safevilerden kaçarak

Padişah’a sığınır. Bağdat’a girer. Padişaha biat eden bütün Tekelu taifesi serbest kalır ve içlerinden üçüne sancak verilir. Kışı Bağdat’ta tahrir, tımar ve zeamet usulünü uygulamakla geçirir.

BALKANLAR’DA PAMUK, PİRİNÇ ÜRETİMİ VE MADENCİLİK TEŞVİK EDİLİR

Rumeli’de XVI. yüzyılda tarım alanlarının genişlediğini, tahrir defterlerinde pek çok ifrazat kayıtlarının bulunmasından anlarız. Nüfus, Kanuni dönemi büyük artış göstermiştir. 1535’e doğru 5 milyona çıktığı tahmin edilir. Türkler, Balkanlar’ı pamuk ve pirinç tarımına sokmuşlar ve yaymışlardır.[277]İstanbul’un XVI. yüzyıldaki nüfusunun 400 bin olduğu tahmin edilir. Bu merkez, Trakya ve Bulgaristan için büyük pazar sağlamış, her türlü tarım üretimini teşvik etmiştir. Keza ordunun sefer yolu boyunca geniş mübayaaları üretime destek olur. Madencilik faaliyeti artmış, yeni maden kuyuları açılmıştır. Sırbistan’da Novaberda, Kratovo, Rudnik, Trepçe, Zaplanina’da bakır, kurşun, altın, demir ve bu arada önemli miktarda gümüş üretilir. En önemli gümüş üretim merkezi, Selanik yakınında Sidre-Kapsa’dır. Bosna Hersek’te önemli madenlerde gümüş ve kurşun üretilir.

RUMELİ BEYLERBEYLİĞİNİN ÖNEMİ

Osmanlı idari teşkilatında Orhan Bey’in kardeşi Süleyman Paşa beylerbeyidir (Tayip Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi* c.9, Orhan Bey maddesi ve Hoca Sadeddin *Tacü’t Tevarih*). Murat I, Edirne’yi alınca Lalası Şahin, Zagreb ve Filibe yönünde fetih için orta uca alınır. Edirne ilk beylerbeyi merkezidir. Yani Rumeli Beylerbeyi yönetiminde ayrı bir askeri idari bölgedir. O zaman uç kuvvetleri Evrenos’a bağlı ama büyük harekâtta beylerbeyi kendisidir. XIV ve XV. yüzyıllarda Rumeli Beylerbeyi merkezdedir. Vezir gibi paşadır, divanın doğal üyesidir. Rumeli imtiyazını 1535’te Kanuni şöyle belirler: “Rumeli Beylerbeyi divana gelip paşalar ile bile otura ve Anadolu Beylerbeyisi divana gelmeyeler.” XVI. yüzyılda kaleme alınan mir-miran kanununda şöyle denir: “Rumeli Beylerbeyinin de sair beylerbeylerinden vücuh ile farkı vardır.” Rumeli Beylerbeyi devletin tımarlı sipahisinden mürekkep en

önemli ordusuna komuta ettiği için Fatih döneminde Sadrazam Mahmud Paşa ve Kanuni döneminde Sadrazam İbrahim Paşa, Rumeli Beylerbeyliği'ni ellerinde tutmuşlardır. 1541'de Budin Beylerbeyliği de kurulur. Bosna da beylerbeylik yapılır.

İdari teşkilat hakkında 1500'de Alman İmparatoruna verilmiş bir raporda 25 sancak sayılır. Adları XVI. yüzyıldaki teşkilata da uygundur. Buna göre; 1. Kili 2. Gelibolu 3. Vidin 4. Niğbolu 5. Agriboz 6. Selanik 7. Serez 8. Samma 9. Argiri kasrı (Ergiri) 10. Mora 11. Köstendil (Konstantin ili) 12. Drizren-Ohrida 13. Vulçetrin (Vuçitin) 14. Çirmen 15. Bosna 16. İşkodra 17. Azikan (Sarıkaya) 18. Kruşerak (Alacahisar) 19. Ver-Bosna 20. Semendire (Smederova) 21. İzvornik.

PARGALI İBRAHİM'İN YAPTIĞI SANCAKLAR VE BEY HASLARI LİSTESİ

Kanuni ilk zamanına ait bir Osmanlı belgesinde sancaklar ve onları tasarruf eden beylerin derecesine göre, livaların isimleri ve sancakbeyi hasları gösterilir:

1. Paşa; 2. Bosna (Sancakbeyi hası 739 bin); 3. Mora (606 bin); 4. Semendire (622 bin); 5. Vidin (580 bin); 6. Hersek (560 bin); 7. Silistre (560 bin); 8. Ohri (535 bin); 9. Avlonya (535 bin); 10. İskenderiye (512 bin); 11. Yanina (Yanya) (515 bin); 12. Gelibolu (500 bin); 13. Köstendil (500 bin); 14. Niğbolu (457 bin); 15. Sofya (430 bin); 16. İnebahtı (400 bin); 17. Tırhala (372 bin); 18. Alacahisar (360 bin); 19. Vulçetrin (350 bin); 20. Kefe (300 bin); 21. Prizren (263 bin); 22. Karlı (250 bin); 23. Agriboz (250 bin); 24. Çirmen (250 bin); 25. Vize (230 bin); 26. İzvornik (264 bin); 27. Florina (200 bin); 28. İl-basan (200 bin); 29. Çıngene (190 bin); 30. Midilli (170 bin); 31. Karadağ (100 bin); 32. Müselleman, Kırkkilise (81 bin); 33. Voynuk (52 bin)

Sadrazam İbrahim Paşa'nın yaptığı bu listede, Sofya, İnebahtı ve Florina hariç öteki bütün sancakları buluyoruz. Fazla olarak Selanik livası var. Genellikle Selanik, Padişah hasları arasına alınmakta ve tekaütlük olarak vezirlere verilmektedir. Sofya da bu tarihte Padişah hasları arasına alınmıştır. İnebahtı ise 1534'te kurulan Cezayir-i Bahri Sefid'e verilmiştir. Florina zaman zaman Padişah hassı veya müstakil

bir subaşıdır. Bunlardan Çıngene, Müsellem ve Voynuk sancakları belli bir yöreye ait sancaklar değildir. Dağınık olan bu zümrelerin her biri bir sancakbeyi idaresi altına konmuştur. Esasen öteki sancaklarda da sancakbeyinin esas vasfı ve görevi o yerdeki sipahilerin komutanı olmaktır. Gökbilgin bu listenin 1526-28'de düzenlendiğini söyler.[278]Paşa sancağı Kanuni'nin ilk zamanlarında Üsküp, Pirlepe, Manastır, Kaslatya (Kesriye) şehirlerini kapsar.[279] Geniş bir bölgeye yayılır. Sonraları bu şehirler sancak merkezi olur. 1609 Ayn-i Ali Efendi listesinde Sofya ve Manastır Paşa sancağına katılmıştır. Ayrıca Selanik, Üsküp, Dukagin, Delvire, Kırkkilise, Akkerman (Bender dahil) sancakları bilinir. Cezayir-i Bahri Sefid'e Gelibolu, Agriboz, İnebolu, Karlı-ili, Midilli sancakları verilir. Bosna eyaletinde ise Kilis, Hersek, Dejega, İzvornik, Zasana, Rahovica, Kırka bağlanır. Bosna Beylerbeyliği'nin kuruluşu 1541'dir. Cezayir-i Bahri Sefid 1534'te Barbaros'a beylerbeylik verilmesiyle meydana çıkmıştır. Eyalet XVI. yüzyıl sonunda idari tabir olarak kullanılmıştır, daha önce beylerbeylik denmektedir. Özi veya Silistre eyaletine Silistre, Niğbolu, Çirmen, Vize, Kırk-kilise, Bender ve Ak-kerman sancakları Rumeli'den katılmıştır. Böylece 1640'ta Koçi Bey'in verdiği listeye göre Rumeli eyaletinde şu sancaklar var: Köstendil, Mora, İskenderiye, Tırhala, Yanya (Yanina), Ohri, Dukagin, Silistre, Niğbolu, Vidin, Avlonya, El-Basan, Delvire, Üsküp, Selanik, Vize, Kırkkilise, Çirmen, Alacahisar, Pryen, Vulçetrin, Bender, Akkerman. Özi eyaletine dahil olan Silistre, Niğbolu, Bender ve Akkerman, Kırkkilise, Vize, Çirmen sancakları burada Rumeli eyaleti içinde gösterilmiştir. XVIII. yüzyılda Mora ayrı bir eyalet yapılır.

İBRAHİM PAŞA'NIN ÖLDÜRÜLMESİ

Bağdat seferinden önce Fransa Osmanlı'dan 1 milyon altın borç ister. Kanuni Kral'a "Fransa Beyi" der. Yazdığı mektuplara da "Sen ki Françe vilayetinün kralı Fraçekosun" diye başlar.[280]Sefer dönüşü Fransızlarla görüşmeler sonucu 1536'da ticaret ve dostluk anlaşması imzalanır. Fransa'ya verilen ilk kapitülasyon olan bu anlaşmayla her iki devlete ait denizlerde serbest ticaret, her iki devlet tebaalarının karşılıklı olarak Fransa ve Türkiye'de gerekli vergileri ödeyerek serbest ticareti sağlanır,

Fransız vatandaşlarına Türkiye'de yargılandıkları davalarda hukuki ayrıcalıklar tanınır.

Aynı yılın 5 Mart'ında Sadrazam İbrahim Paşa, Kanuni tarafından boğdurulur. Bu idamın nedeni hakkında değişik iddialar vardır. Kimi tarih yazarlarına göre İbrahim saltanat sevdasına düşmüş ve kendine Sultan lakabı vermiştir (Peçevi ve Solakzade). Başka bir iddia ise Bağdat seferi sırasında İskender Paşa'ya iftira atarak öldürülmesine neden olmasıdır. Müneccimbaşı tarihine göre en önemli neden Süleyman Han'ın rızasına muhalif işler yapmasıdır.[281]İbrahim'in yerine Ayas Paşa sadrazam olur.

ULEMA: "KAHVEHANE MEYHANEDEN DE FENA!"

Kahve, İstanbul ve Rumeli'ye ilk kez Kanuni döneminde gelir. Habeş Valisi Özdemir Paşa Yemen'den sokmuştur. İstanbul'da ilk kahvehaneyi 1554'te biri Halepli öteki Şamlı iki kişi açar. Tavla, satranç oynanır. Çok yayılır, mekteb-i irfan denir. Camiye zararı dokunduğu görülür. Ulema "Kahve meyhaneden de fena" der. Vaızlar haram sayılsın ister. Ebussud Efendi "Kavrulmuş kahve kömürden sayılır, o halde haramdır" fetvası verir. Kahvelerde siyaset ve icraat hakkında konuşulması ve entrikalar çevrilmesi müdahaleye yol açar. İleriki asırlarda Murat III ve Ahmet I kahveyi yasaklar, ancak yasaklar uzun ömürlü olmaz, riayet de edilmez. Murat IV fetva ile yasaklar. Kahveleri yıktırır. İsyan ve isyan ihtimali durumunda kahveler kapatılır. Avcı Mehmet sokakta kahve satışını serbest bırakır. Köprülü siyasi nedenle kahveleri kapatır.

Bazı ulema, kömür haline gelmediği için haram olmadığını söyler. Sadrazamlar hoşnuttur, günde 1 veya 2 altın vergi alırlar ve çoğalsın isterler. Kanuni'den beri kahveden vergi alınır. Müslüman okka başına sekiz akçe, Hıristiyan on akçe vergi öder. 1695'te beş paralık zam yapılır. Kahve zaman içinde bir alışkanlık halini alır.

LÜTFİ PAŞA REFORMLARI

1538'deki Boğdan seferinden sonra Kanuni döneminin en önemli deniz başarısı olan Preveze zaferi kazanılır. Ayas Mehmet Paşa 1539′daki salgında Veba hastalığından vefat edince yerine Lütfi Paşa

Sadrazamlığa getirilir. Lütfi Paşa Arnavut kökenlidir. Bayazıt II döneminde Enderun'da eğitim görür ve çuhadar olur. Yavuz zamanında çeşnigirbaşı, kapıcıbaşı ve mîrâlemdir. Kanun ile Rodos seferine, Viyana kuşatmasına, Irakeyn seferine katılır. Üçüncü vezir olur. Barbaros'un Korfu seferine Serdar olarak katılır. Boğdan seferinde Prut nehrine köprü yaptırttığı ünlü Mimar Sinan'ı ortaya çıkarır. Sadrazam olduktan sonra reformlar yapmak ister. Devlet işlerini pek fena bulduğunu söyler. İrtikâp (rüşvet) ve irtica (gericilik) ile savaşır. Şubat 1541'de İstanbul'a İskele Emiri Süleyman'a yolladığı hükümde levent taifesinin Venedikli esirlerden serbest bırakılanlara tükürdüklerini ve Balyosunun şikâyetini haklı bulduğunu bildirir. Müsadere yoluyla yetimlerin hakkına tecavüze karşıdır. Beytülmale gelen para, 7 sene emanete tutulur, veresesi çıkmazsa 7 yılda irat yazılır. Bahriyeye memur verir. Memurların nüfuzlarını kötüye kullanması ve ticaret yapmasıyla mücadele eder. Giderler gelire göre düzenlenir. Kemiyete değil keyfiyete üstün sayısı çok olmayan askeri kuvvet kurulması görüşleri vardır. 1541'de azledilince 200 bin akçe tekaüt haslarıyla Dimetoka'daki haslarına çekilir ve orada kitap yazar.[282] Yerine Hadım Süleyman Paşa getirilir.

Aynı yıl Şehzade Mustafa yıllık haslarına 500 bin akçe zamla Manisa'dan Amasya sancakbeyliğine aktarılır. Bu değişikliğe neden olarak Padişah Macaristan seferine çıkacağı için İran saldırılarına karşı Anadolu güvenliği gösterilir. Ancak yeni sadrazamın da sefere götürülmeyip Anadolu güvenliğiyle görevlendirilmesi farklı yorumlanır. Hammer bunu Kanuni ile şehzade Mustafa arasındaki soğukluğa ve Sadrazamın şehzadenin hareketlerini denetmekle görevlendirilmesi ve ikinci vezir damat Rüstem Paşa'nın üstünlüğüne bağlar.[283]

RÜSTEM PAŞA ve EKONOMİK BUNALIM

Kanuni 1543'te Macaristan seferinden dönüşünde, Manisa sancakbeyi olan oğlu şehzade Mehmet'in ölüm haberini alır. 1544'te Hadım Süleyman Paşa'yı azlederek Damat Rüstem Paşa'yı sadrazamlığa getirir. Mehmet'in yerine Şehzade Selim Manisa sancakbeyi olur.

Rüstem, Hırvat, Boşnak veya Arnavut acemi oğlanları ocağından yetişmiş, saraya intisap etmiştir. Mohaç seferinde Padişah'ın silahdarı mirahur-i evvellikle Enderun'a çıkar. Diyarbakır Beylerbeyliği, Anadolu Beylerbeyliği, üçüncü vezirlik yapar, 1539'da Mihrimah Sultan'la evlenerek saraya damat olur. 1541'de ikinci vezir, 1544'te sadrazam olur, 1553'te azledilir. İkinci sadrazamlığı 1555'te başlar. Avusturya'yı 30 bin duka vergiye bağlar. Onun döneminde Havassa Hümayun iltizamı verilmeye başlanır, diğer hasları yayılmış ama mültezim ekin ve ürünü hesaplanmadığından yer yer çiftbozan çıkar, leventler eşkıyalığa başlar.

Rüstem Paşa döneminde başında İstanbul'da, yer yer gıda darlığı görülür. Nedeni Anadolu ve Rumeli'deki toprak ürünlerinin memleketin ihtiyacı düşünülmeden harice çıkması veya kaçırılmasıdır. Karadeniz ve Akdeniz limanlarına gelen yabancı gemiler çok defa rayiçten yüksek fiyatla hububat alır, yerli ve yabancı tacirler marifetiyle ambarlarda biriktirdikten sonra kendi memleketlerine naklederler. Bazen ülke ihtiyacına kâfi gelmeyen gıda maddelerinin veya bazı mamul eşyanın gelişigüzel ihracı, bilhassa, sefer zamanlarında bu türlü ihtiyaç maddelerinin yokluğuna neden olur. İstanbul'da ve diğer yerlerde iktisadi buhran, hayat pahalılığı ve yolsuzluk yaratılır.

İstanbul'daki kırk çeşme denen suyolları için 50 milyon akçe harcanır. İslam'a göre arazi öşriye, haraciye ve emiriye olarak üçe ayrılır. Kanuni, Ebussuud'un fetva ve içtihatlarıyla bunu değiştirir, arazinin tamamını arazi-i emiriye yapar. Bu tür topraklardan alınan hazine hissesine de öşür koyar. Rakabesi, yani zâtı ve mülkiyeti esas itibarıyla hazineye ait olur. Reaya mutasarrıftır ama menkul malları, kasaba ve köylerdeki evleri, bağ ve bahçeleri kendi mülkleridir.

Hükümetlerden alınan haraçlar şöyledir: Avusturya 30 bin, Venedik (Zanto ve Kıbrıs tasarrufu dolayısıyla) 4 bin 500, Erdel Krallığı 5 bin, Eflâk ve Karadağ 15 bin, Buğdan Voyvodalığı 15 bin, Magusa 12 bin duka.

Ayrıca "salyane" (bazı eyaletlerden yılda bir kez toplanan ve başkent İstanbul'a gönderilen vergi) sistemiyle yönetilen eyaletler vardır: Bağdat, Basra, Mısır, Yemen, Habeş, Lahsa, Cezayir-i Bahri Sefid

eyaleti. Mısır dirliklere taksim edilir. Devlet geliri 7-8 milyon duka altını bulur. İstanbul'un iaşesi işini devlet üstüne alır. Gerekli buğday, et ve erzak Rumeli kentleri, Marmara sahilleri ve Karadeniz kıyılarından, pirinç ve mercimek Mısır'dan, yağ Kefe'den gelir. Fiyatları hükümet saptar. Venedik'in istediği kadar hububat almasına izin verilir. 1533 ve 1536'da havas-ı hümayun mahsulünden veresiye olarak istedikleri kadar hububatı çeşitli iskelelerden Venedik'e teslim ettirilir, ayrıca vezir hasları ürünlerinin saklanmasına izin verilir.

RÜSTEM PAŞA RÜŞVETİ KURAL HALİNE GETİRİR

Rüstem Paşa hazineyi doldurur. Saray bahçesinde yetişen çiçeklere kadar satar. Barbaros'un servetini oğluna intikal ettirebilmesi için bile, ona 200 köle ve 30 bin altın verilmiştir. Memuriyetlerde rüşvet ve peşkeş satma usulünü kural haline getirir. Büyük servet yapar, sayısız akarı, Bursa'da ipek tezgâhları, Elissa'da tuzlaları vardır. 5 bin cilt kitaplık bir kütüphanesi vardır. Tarihçiler, devlet işlerinde doğru ve yetenekli rical kullandığını yazarlar. Ancak Koçi Bey, Sultan Süleyman Han zamanındaki "âlemin ihtilalinin" sebeplerinden biri olarak Rüstem'i görür: "Rüstem Paşa fevkalade gözde olduğundan istediğine müsaade eyleyip, ataları zamanında fetholunmuş olan memleketlerden o kadar çok köyleri mülk olarak verdi ki, küçük bir hükümdara hazine olmaya yeterdi. O çeşit sultanların vefatında hasları miriye alınırken sonra gelenler de vakfetmeye başladılar. Şeriata aykırı olarak hazineye ait olan bu haslar kayıp ve telef oldu. Padişah hasları ve mukataalarıdır ki veziriazam Rüstem Paşa şeriata aykırı olarak iltizama verdi, iltizamı namuslu eminler kabul etmediklerinden, namussuz, fasik Yahudi eminler eline girerek padişah hası olan köylerin mahv ve harab olmasına sebep oldu."[284]

Bu dönemde Kanuni Süleyman tıp ve riyaziye tahsiline önem verir. Ordunun artan mühendis ihtiyacı vardır.

TEBRİZ SEFERİ

Şah İsmail'in üçüncü çocuğu Şirvan Yahşi iken kardeşi Tahmasp'a isyan eden Elkass (Elkas) Mirza, Padişah'a sığınır (1543). Şirvan Şah

Halil oğlu Burhan Ali Sultan da Padişah'a sığınmıştır. Ali, name-i hümayunla Şirvan'a yollanır. Kanuni Ulama Paşa'yı Erzurum Valisi ve Elkas Mirza'nın lalası yapar, Mirza serhate yollanır. Sefere koyulur. Fransız Elçisi d'Aramon da sefere katılır. Ulama Paşa ile Karaman Beylerbeyi Ramazanoğlu Piri Paşa'yı Van Kalesi zaptına yollar. Şirvan Ali Sultan'a itaat eder. Kanuni Tebriz'e girer. Van Kalesi teslim olur. Tahmasp Erciş, Ahlat ve Adilcevaz'a akınlar yapar. Kars Kalesi'ne baskın yapar, halkı kılıçtan geçirir. Tercan ve Erzincan taraflarına sarkar. Elkas Mirza; İsfahan, Kum, Keşan yöresine akınlara yollanır. Saray yağmaları yapar. Osmanlı'ya bağlı iken Tahmasp'a geçen aşiret reisi Dünbüllü Hacı Han öldürülür. Gürcistan'da 7 kale fethedilir. Elkas Mirza yüz çevirir, Tahmasp onu hapseder.

1551'de Erdel'de çıkan kargaşalıklar üzerine Kanuni, Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmet Paşa ile bölgedeki diğer kuvvetlere durumu tespit etme talimatını verir. Sokullu Erdel'e girerek bazı kaleleri zapt eder. Erdel'deki harekâtın başına ikinci vezir Ahmet Paşa getirilir.

ŞEHZADE MUSTAFA'NIN KATLİ

Tahmasp saldırarak Ahlat'ı alır. Erzurum'a yürür. Kanuni, Rüstem Paşa'yı serdar tayin ederek sefere gönderir. Amasya Sancakbeyi Şehzade Mustafa, asker tarafından sevilmektedir. İsyana kalkışır. İran seferi serdarı Sadrazam Rüstem Paşa, durumu sipahiler ağası Şemsi Ağa'yı yollayarak Sultan'a bildirir. Kanuni Rumeli'yi güvenceye almak için Şehzade Bayazıt'ı Edirne'ye gönderdikten sonra 1553'te sefere çıkar. Şehzade Selim Bolvadin'de ona katılır. Kanuni Ereğli Aktepe mevkiinde kendine katılan şehzade Mustafa'yı boğdurtur. Mustafa'nın ölümünden kısa bir süre sonra en küçük şehzade Cihangir ölür. Kanuni onun anısına Cihangir camiini yaptırır.

Yeniçerilerin Mustafa'nın ölümünden sorumlu tuttukları Rüstem Paşa azledilir, yerine Ahmet Paşa sadrazamlığa getirilir.

TÜRK-İRAN SAVAŞLARININ YIKICILIĞI

Aynı yıl Kars saldırısı meydana gelir. Tahmasp, Osmanlı ulemasının verdiği fetvaları ileri sürerek Peygamber'in şeriatına uymaya çağırır.

Aksi takdirde savaşılacağını söyler. Revan'a varılır. Nahcivan alınır. Tahran yağmalanır. Saray ve mallara el konur ve geri dönülür. Bayazıt kalesine varılınca Tahmasp'ın mektubu gelir. Tahmasp "Osmanlı arazisine ve reayaya aynı şekilde mukabele edeceğim" demektedir. Amasya'ya gelinir. Züemaya binde iki yüzer, tımarlara da binde yüzer akçe terakki ihsan eylenir.

Tebriz, Osmanlı tarafından 1514'te, 13 Temmuz 1534'te, 1548'de, Eylül 1585'te, 1635'te (ertesi yıl İran alır), 1724'te (kısa süre elde kalır), 1731'de, 1734'te pek çok kez işgal edilir.

Osmanlıların önündeki İran taktiği, erzakın hepsini imha etmektir. 1548'de Süleyman askerlerine üç gün yağma hakkı tanımıştır, ama şehir halkı Türkleri gizlice öldürmeye devam etmiştir. Tahmasp'ın Osmanlı'ya sığınmış kardeşi Mirza, Kanuni'ye kırım yapmasını ve ahaliyi toptan sürmesini söyler. Kanuni reddeder.

29 Mayıs 1555'te Amasya'da İran ile anlaşma yapılır. Aynı yıl Sadrazam Ahmet Paşa idam edilir ve Rüstem Paşa yeniden sadrazam olur. Hürrem Sultan 1558'de ölür.[285]

KANUNİ EVLATLARINI NEDEN ÖLDÜRDÜ?

Tımarlı sipahiler huzursuzdur, köylüler ve kapıkullarıyla anlaşmazlıkları vardır. İşte bu huzursuzluklar ortasında birtakım çevreler, Padişah'ın artık kocadığını, tahttan indirilmesi ve yerine şehzade Mustafa'nın getirilmesi gerektiğini düşünürler. Mustafa'yı ikna bile ederler. Bu harekette özellikle Anadolu tımar erbabı, kapıkullarının imtiyazlı durumlarına ve saraylı zümreye karşı onu kuvvetle desteklerler.

Mustafa öldürülünce bu hoşnutsuz sınıf Şehzade Bayazıt etrafında toplanır. Kanuni, Selim'i Konya'ya, Bayazıt'ı Kütahya'dan Amasya'ya alır. Her birine 300 biner akçe terakki verir. Selim'in şehzadesi Murat'a Akşehir, Bayazıt'ın büyük oğlu Orhan'a da Çorum sancakları verilir. Bayazıt, Padişah'ın uzağa tayinini hakaret sayarak gitmek istemez. Zorlanınca çok yavaş bir şekilde yol alarak gider. Yol boyunca çok kişi iltihak eder, kuvveti büyür. Kanuni kaygılıdır. Teskin göreviyle Pertev Paşa, Bayazıt'ın yanına; Sokullu Mehmet, Selim'in yanına yollanır.

İddiaya göre Bayazıt yevmlü namıyla birçok eşkıyayı başına toplar, kapıkulu, sekban ve tüfekçi yazdırır. Kanuni, Selim'e yalnızca çiftbozanı değil, yetenekli raiyeti yevmlü yaz der. 600 bin akçelik terakki verir. Beylerbeylerini Selim'in hizmetine sokar. Ebussud'dan Bayazıt için kıtal fetvası alır: "İtaatten ayrılması, cebr ile halktan para alması, asker toplaması ve bu hareketten başka türlü çevirme olanağı olmadığı takdirde katline cevaz…" Konya'da Bayazıt yenilir. Af ister. Kanuni, İran'a kaçmasın diye tedbir alır, ama Bayazıt kaçmayı başarır. Tahmasp, Bayazıt'ı pazarlık konusu yapar: Kanuni 900 bin, Şehzade Selim 300 bin altın ödemeyi kabul eder! Kars Kalesi Şah'a verilecektir ancak bu yerine getirilmez. 1562'de Kazvin'e bir heyet gider. Sivas'a gönderilen Bayazıt ve oğullarını teslim alıp hemen öldürürler. İran ile dost kalınacağına dair ahidname verilir.

Şehzade Bayazıt hadisesi bazı iç karışıklıklara sebep olur, bir süre sonra yandaşlarına karşı mücadele zorunda kalınır. Yevmlü teftişi yapılır. Birtakım idari değişikliklere lüzum görülür ve bu arada yeniçeriler muhafız olarak Anadolu'ya yayılırlar. Şehzadelerin sancağa çıkarılması usulünde değişiklik yapılır. İsyanda onun ordusuna katılmış kalabalık bir sipahi grubunun teşekkülünde benzeri muameleleri hazmedemeyen ve durumun Şehzade Bayazıt saltanata gelirse düzeleceğine inanan yerli tımar sahiplerinin hoşnutsuzlukları büyük rol oynar. 1559 Konya Savaşı'ndan sonra Bayazıt yanlılarına karşı girişilen şiddetli mücadele ve bu arada birçok sipahinin dirliklerinin elinden alınması huzursuzluğu artırır. XVI. asırdaki büyük Celali İsyanları'nda halinden memnun olmayan ve eşkıyalık hareketlerinde büyük bir hissesi olan bir kısım tımar sahiplerinin oynadığı rol, merkezi devlet iktidarı ile yerli sipahi beyleri arasındaki karşılıklı güvensizliği daha da artırır. Neticede, birçok Anadolu şehir ve kalelerine yasakçı ve korucu adıyla daha fazla yeniçeri yerleştirilmesi gereği duyulur. Bu münasebetle kapıkulları efradının taşra şehirlerinde yerleşerek inzibat ve asayiş işlerinin gelir getirici bazı hizmetlerini, tımar sahipleri aleyhine inhisarları altına almaları ve oralarda yerleşip ziraat ve ticaret işleriyle meşgul olmaları, hem bu ocakların inzibat durumları ve savaş gücü,

hem de ülkenin genel ekonomik gelişmesi bakımından önemli sonuçlar doğurur.[286]

1561'de Rüstem Paşa ölür ve Semiz Ali Paşa Sadrazam olur. 1565'te ölen Semiz Ali Paşa'nın yerine de Sokullu Mehmet Paşa sadrazam olur. Sigetvar'da çıkan huzursuzluklar üzerine Kanuni yaşlı ve hasta olmasına rağmen sefere çıkar. Güçlü bir direnişe karşı uzun süren bir kuşatmadan sonra Sigetvar kalesi 7 Eylül 1566'da alınır. Aynı gece Kanuni Sultan Süleyman ölür. Sokullu ölüm haberini yeni Padişah Selim ordugâha gelinceye kadar gizler.

179 Sakoğlu'na göre 3, Dukas'a göre 5, Werner'e göre 18 Şubat. İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, TTK, 1954.

180 D. Y. (y.h.n.) Bu kitabın çevirmeni Yılmaz Öner de bu sayfaya bir dipnot ekleyerek "Osmanlı devletinin yaşadığı ve hiç tükenmeyecek olan enflasyonlar ilk kez bu dönemde patlak verdi" der.

181 Werner,101-102.

182 Hurufî sembollerini kabul eden Bektaşiler, Hıristiyan ve Müslümanların eşit biçimde giyinmelerini umuyorlardı. Böylece Hıristiyan ve Müslüman için ortak olacak biçimde yerin ve göğün birliği açıklanabilirdi. (J.K.Birge, *The Bektashi*)

183 Zakythinos, *Processus de féodalisation*, Atina, 1948.

184 İnalcık, "Raiyet Rüsumu", *Belleten* XXII 1959, 575-581.

185 Werner, 95.

186 Gökbilgin, "XV-XX. Yüzyıllarda Merkezi ve Güney-Doğu Avrupa'da Köylü Hareketleri."

187 Babinger, 100.

188 *Dukas Kroniği*, 168-169.

189 Z. V. Udalcova'dan aktaran, Werner, 109, 13. dipnot.

190 Dukas'tan aktaran, G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 524.

191 Vasiliev, *History of the Byzantin Empire*, 678 vd.

192 Babinger, 108.

193 *Dukas Kroniği*, 174.

194 İnalcık, *Fatih Devri*, TTK, 1955,127; Dukas, 184.

195 Mektubun Topkapı Sarayı arşivindeki orijinal metnini kitabına almış olan H.İnalcık, belgenin Latin harfleriyle neşrinin Hasan Âli Yücel tarafından 17 Temmuz 1953'te *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlandığını belirtir. a.g.e., 217.

196 Molla Gürani padişah ve vezirleri adlarıyla çağırırdı.

197 Werner, 113.

198 Babinger bunun toplam 72 gemi olduğunu belirtir. a.g.e.,115.

199 Z.Dolfin'den aktaran, İnalcık, *Fatih Devri*, 130.

200 *Dukas Kroniği*, 195-196.

201 Tursun Bey, Enveri, Krivotulos, Chalkokondyles ve Dukas'tan aktaran, İnalcık, *Fatih Devri*, 131-132.

202 *Oruç Beğ Tarihi*, 110. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi* kitabında, olayla ilgili bütün yazarların görüşlerine yer verir. Halil İnalcık bu tarihte hain olarak gösterilen Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Bayazıt II döneminde devlet işlerinin başına getirildiğini ve vakfiyesinde babasının şehit olarak anıldığını belirtir. İnalcık, *Fatih Devri*,133.

203 Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, c.8, 285-292.

204 Barkan, "Kulluklar ve Ortakçı Kullar", *İkt. Fak. Mec*. I sayı, 104.

205 Babinger, *Fatih Mehmet II ve Zamanı*, 143-144.

206 Barkan'dan aktaran, Werner, 118, 64. dipnot 64.

207 D. Y. (y.h.n.) Mukataa, devlete bir arazi veya gelirin bir bedel karşılığında kiraya verilerek geçici olarak devredilmesidir.

208 Ostrogorski, *La féodalité Byzantine*, Brüksel, 1954, 187-222.

209 D. Y. (y.h.n.) Bogomiller, üçlemeye inanmayan, İsa'nın Tanrı'nın oğlu değil peygamber olduğunu savunan, haç gibi simgeleri kabul etmeyen bir mezheptir. Bu yüzden ortaçağda engizisyon baskılarına uğrarlar. Osmanlı'nın Bosna Hersek'i fethinden sonra İslam'a geçerler.

210 Gian Maria Angiolello, *Histoire Turque*.

211 Elezoviç'ten aktaran, Werner, 150.

212 Beldicenau, "Recherche sur la ville Otomane au XVe Siècle."

213 K. Jireçek'ten aktaran, Werner.

214 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Sivas*.

215 N.Todorov, "Sur certains aspects des villes balkaniques"ten aktaran, Werner.

216 Todorov, a.g.e.

217 Barkan, "Quqelques observations sur l'organisations economique et sociale des villes Ottomanes des XVIe et XVIIe siècle."

218 Barkan, "Essai sur les données statistiques".

219 Werner, 214.

220 Bu bilgiyi Z.V. Udolcova'dan aktaran, Werner, Udolcova'nın "Helenler" deyimiyle Bizanslıları ve Eski Yunanlıları kastettiğini belirtir. a.g.e., 120.

221 Jörg de Nuremberg, *Histoire de la Turquie*.

222 Babinger, *Fatih Mehmet II ve Zamanı*.

223 Chalkokondyles 200 bin olduğunu söyler.

224 *Dukas Kroniği*, 231; Babinger, 244.

225 Werner, Babinger ve Dukas 150 bin der, Chalkokondyles'in 250 bin rakamı abartılı bulunur.

226 Adnan Sadık Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Belleten*, sayı 70.

227 Şahabeddin Tekindağ, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, 188.

228 Ayalon.

229 Babinger, “Fatih Sultan Mehmet ve İtalya”, çev. Bekir Sıtkı Baykal, *Belleten* sayı 65, 41-82.

230 Babinger, *Fatih Mehmet II ve Zamanı*, 299.

231 Babinger’den aktaran, Werner, 135; Halil İnalcık, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, 513.

232 Zozi Dolfin’den aktaran, Babinger, “Fatih Sultan Mehmet ve İtalya.”

233 Babinger, *Belleten* 65; “Fatih Mehmet II ve Zamanı.”

234 G.I. Bratianu, “Etudes byzantines d’histoire economique et social”den aktaran, Werner, 132.

235 Werner, 138.

236 İnalcık, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti”, *Belleten*, sayı 60, 1951, 629-684.

237 *Tevarih-i Âl-i Osman*, 416-417.

238 İnalcık, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkışafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti.”

239 İnalcık, “Fatih Sultan Mehmet’in Fermanları”, *Belleten* sayı 44.

240 İnalcık, *Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, TTK 1954.

241 Cvetkova ve Beldicenau’dan aktaran, Werner, 142.

242 Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler Mukataalar.*

243 Werner, 144-145.

244 İnalcık, *İslam Ansiklopedisi*, 7. Cilt, 533

245 Barkan, *İkinci Tarih Kongresi Zabıtları*, İst, 1937.

246 D. Y. (y.h.n.) Kırım Hanlığı’nda kardeş ve evlat katline engel olmak için “Kalgaylık” adlı bir kurum kabul edilmiştir. Kavramın açıklaması için Kavramlar Dizini’ne bakınız.

247 Uzunçarşılı, *İslam Ansiklopedisi*, c.II, 392.

248 Laonikos Chalkokondyles’ten aktaran, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, 164-165.

249 *Kayıtbay* kavramı için Kavramlar Dizini’ne bakınız.

250 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 169.

251 Mehmet Neşri, 337.

252 *Tevarihi Âl-i Osman*, 498; Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparator-luğu ve İslami Gelenek*, 56.

253 Cavid Baysun, *İslam Ansiklopedisi*, c.III, 69-81.

254 Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, 56.

255 Şehabeddin Tekindağ, “Çukurova’da Nüfuz Mücadelesi,” *Belleten*, sayı 123, 344-375.

256 D. Y. (y.h.n.) Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi* 5. Kitap’ta çok geniş yer verdiği Şah İsmail konusuna bu kitabın hazırlık çalışması mahiyetindeki elyazmalarında çok az değinir. Bu nedenle o kitabı okumamış olanlar için kısa bir özet yapma gereğini duyuyorum: Erdebil Şeyhi Cüneyt 1460’ta savaş alanında ölünce müritleri onun vasiyeti üzerine yeni doğmuş oğlu Haydar’ın çevresinde toplanırlar. Uzun Hasan, Haydar’ı biraz büyüyünce Erdebil’de şeyhlik postuna oturtur. Tarikata bağlı

büyük Türkmen kitlesi Anadolu'dadır. Şeyh Haydar iyi yetişmiş müritlerini halife unvanıyla Anadolu'ya yollayarak örgütü genişletir. Tarikat yanlıları başlarına tâç denilen Haydarî sarık sararlar. Tâç, beyaz bir tülbent üzerine sarılan ve yukarıya doğru gittikçe sivrilen on iki dilimli kırmızı bir kavuk biçimindedir. Bu başlığı kullananlara Osmanlılar "Kızılbaş" adını verirler. Venedikliler XVI. yüzyıl başlarında İran'a Halep yoluyla kervanlarla çok miktarda kırmızı bez satma fırsatını bulurlar. Şah Tahmasp zamanında (1540 tarihlerinde) Kızılbaşlar bu kavuğu kullanmamaya başlarlar (Bkz., Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 66). Aslen silah yapımcısı olan Haydar, müritlerini silahlandırarak savaşa hazırlar. 1488'de Akkoyunlularla savaşırken bir okla vurularak ölür. Müritler dağılmaz, Haydar'ın henüz altı yaşındaki oğlu İsmail'i şeyh tanırlar. İsmail 1499'da müritlerinin Erzincan'da toplanmalarını ister. Osmanlı ülkesinden bölük bölük Türkmen Erzincan'a akar. Burada topladığı askerlerle 1501'de Şirvan üstüne yürüyen İsmail, kendisinden güçlü Şirvanşah ordusunu bozguna uğratır, Şirvanşah öldürülür. İsmail İran Azerbaycan'ını zapt eder ve Tebriz'de şahlık tahtına oturur. Şah İsmail'in kurduğu Safevi devleti bölgede kurulan üçüncü Türkmen devleti olur. (Bkz., *Türklerin Tarihi* -5. Kitap, 2235-2241)

257 Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 25-26.

258 a.g.e., 27-28.

259 a.g.e., 34.

260 Şahabeddin Tekindağ, *İslam Ansiklopedisi*, c.10, 424.

261 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 244-245; "Sancağa çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", 663.

262 D. Y. (y.h.n.) Avcıoğlu'nun ihtiyat kaydı koyduğu ve kaynak göstermediği zehirleme olayını Peçevi İbrahim Efendi çok kesin bir ifadeyle yazar: "Sultan Selim Han ayaklanıp babası üzerine yürümüş ve ister istemez tahta geçmişti. Babası Sultan Bayazıt'ı da zehirleyerek öldürmüştü." (Peçevi Tarihi, hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal, c.I, s.302) Tereddütlü yazanlardan iki örnek verecek olursak: "Bir rivayete göre Bayazıt Han zehirlenerek öldürülmüştür. En doğrusunu Allah bilir." (Bkz., *Müneccimbaşı Tarihi*, C.II, 440) "Bayazıt'ın vefatı yaşından ve uzun müddet ızdırabından mı, yoksa hizmetkâr sıfatıyla yanında bulunan Cenevizli Menavino'nun isnad ettiği veçhile aslında Yahudi olan tabibinin Selim'in emri üzerine verdiği zehirden mi neşet etmiştir burası bilinemez." (Bkz., Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.I, 288)

263 Şahabeddin Tekindağ, *İslam Ansiklopedisi*, 424.

264 Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri", 663.

265 D. Y. (y.h.n.) Doğan Avcıoğlu, bu cümleyi, *Türklerin Tarihi*-5. Kitap'ın sonlarında isyanlar bölümünü bitirirken kurar ve paragrafın sonuna dipnot olarak şunu ekler: "Bu bölümde yalnızca Osmanlı tarihinin dışında kalan Anadolu Türklerinin tarihi incelenmektedir. Bu nedenle Anadolu'da Kızılbaşlığın yayılması, Kızılbaş ayaklanmaları ve İran'a göçler gibi olayların sosyo-ekonomik nedenleri üzerinde durmadık. Bunları Osmanlı Türkleri bölümünde açıklayacağız." Böylece Avcıoğlu, bu konuyu yazacağı altıncı kitaba, yani şu anda elinizde tuttuğunuz bu kitaba bırakmaktadır. Ancak, bu kitabın hazırlık çalışması olan 13 defterlik elyazmalarında buraya aldığımız bazı arabaşlıklar ve kısa değinmeler ile genişçe bir "Kızılbaş" açıklaması dışında bir analize rastlayamadık (Kızılbaş açıklaması için bakınız, Kavramlar Dizini.) Şunu söyleyebiliriz ki, Avcıoğlu

isyanların en önemli sosyo-ekonomik kökenlerinden biri olarak, “eski Türkmen beylerinin ufak bir tımara sahip sipahi durumuna düşürülmeleri, hatta bu tımarların bile ellerinden alınması, serfleşmeye karşı Kızılbaşlığa yönelmelerini” görmektedir. Ona göre “Kızılbaşlık gibi güçlü ve Şamanist geleneklerle az çok bağdaşan bir dinsel ideoloji, yapay oymaklarda yeni bir dayanışma ve bağlılık öğesi olarak elverişli bir zemin bulur.” (Bkz., Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*-Beşinci Kitap, 2246.)

266 İsmet Parmaksızoğlu, *Kemal Paşazade*.

267 Şinasi Altundağ, *İslam Ansiklopedisi*, c.10, 427; Sümer, 37-38 .

268 Sümer, 41.

269 Enver Ziya Karal, “Yavuz Sultan Selim’in oğlu şehzade Süleyman’a Manisa sancağını idare etmesi için gönderdiği Siyasetname”, *Belleten*, sayı 21.

270 Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, c.11, 101.

271 Sümer, 41.

272 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt 3, 6’dan aktaran, Tayyip Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, c.11, 101.

273 Hammer,14-24.

274 *Koçi Bey Risalesi*, MEB Yayını, 1972, 68.

275 Hammer, 119.

276 Gökbilgin, *Belleten*, sayı 83.

277 Çeltik mukataaları ve pirinç genişliği için bkz., Gökbilgin, *XV ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, 125-141.

278 Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları”, *Belleten*, XX/78, 247-294 ; “15. ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum”, *Vakıflar Dergisi*, VI, İstanbul, 1965, 51-61; Nejat Göyünç, “Diyarbekir Beylerbeyiliğinin İlk İdârî Taksimatı,” Tarih Dergisi, Sayı: 23 (1969), 23-34.

279 D. Y. (y.h.n.) Paşa Sancağı: Valinin oturduğu eyalet merkezi.

280 Hammer, 89.

281 a.g.e., 544-545.

282 D. Y. (y.h.n.) En çok bilinen eserleri: *Tevarih-i Âl-i Osman* ve *Asafname*’dir. *Halisil Ümme Marifeti-l eimme* adlı eseri Arapça yazılmıştır.

283 Hammer,193.

284 *Koçi Bey Risalesi*, 68-69.

285 Ölmeden saltanat tahtının oğullarından biri için garanti olduğunu görmüştür. Hammer, 422.

286 Şerafettin Turan, *Kanuni’nin Oğlu Şehzade Bayazıt Vak’ası*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1961. Genişletilmiş ikinci basım: *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınevi, 1997.

IV.

POST SÜLEYMAN ÇAĞI[287]: ÇÖKÜŞ

287 D. Y. (y.h.n.) Bu deyimi Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition* adlı kitabının 63. sayfasında kullanmıştır. (*Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, çev. İsmet Özel) (Çeviride; “Süleyman-Sonrası Çağ”). Doğan Avcıoğlu bu kitabın hazırlığı olan elyazması defterlerden 8’incisinde bu kavramı ara başlık olarak benimsemiştir.

Doğan Avcıoğlu’nun elyazmalarında Post Süleyman Çağı ara başlığı.

DEVLET İCRAATINA ŞER'İ HUKUK HÂKİM OLUR

İzledikleri dinsel siyasete karşın, Büyük Selçuk İmparatoru ve halefleri zamanında eski Türk devlet teşkilatından ve örfi kaza normlarından birçok şey İslam hukukuna göre yasaktır. Moğol istilası birçok Türk-İslam devletlerinde milli geleneklerin daha fazla nüfuz ve önem kazanmasına neden olur. Moğollar ve Timurlular döneminde Türk ulusal devlet teşkilatının ve "yasanın" şeriattan ve İslami denilen devlet nizamlarından ayrı olarak egemen olduğu görülür. Bu devletlerde şer'i öşür ve zekât ile uzlaşan gayri İslami, Türk ve Moğol vergileri ile birlikte şeraite tamamıyla aykırı olan vergiler de cari olur. İlhanlılar ile birlikte Selçuklu devletinin de bir devamı olacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu yerlerdeki mali ve idari sistemlerde ise eski Türk devlet geleneklerinin kuvvetle hükümran olduğu gün geçtikçe daha fazla anlaşılmakta olan bir gerçektir.[288]

Örf ve âdet hukuk yapısı olarak Sultan'ın hüküm ve icra otoritesidir. Bugünkü anlamıyla örf ve âdet, yani içtimai ilişkileri düzenleyen kanunlaşmamış kurallar, daha çok, adet ve örf-i tarif ile ifade edilir. Ehl-i örf, Sultan'ın icra otoritesini temsil eder, ulema sınıfı dışındaki unsurdur. Örfi Kanun, şer'i kaynak ve prensiplerin dışında, sırf sultan iradesine dayalı kanundur. Bu örfü âdet önce yapılır, sonra kanunlaştırılır. Şer'i otorite yanında ondan bağımsız siyasi ve icrai otoritenin çıkışı, Selçuklunun İslam dünyasına egemenliğiyle vuku bulur. Osmanlılarda ilk iki asırda örfi-sultani hukuk kuvvetle devam eder, daha sonra şer'i hukuk devletin her türlü icraatına hâkim olur ki, bunu en iyi şeyhülislamların her çeşit devlet kararı için fetva vermesi ile ortaya koyar.[289]

Kanunname, Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'i hukukun yanında idari, mali, cezai, çeşitli hukuk alanlarına ait olmak üzere padişahların emir ve fermanlarıyla konmuş olan kanun ve nizamları bir araya toplayan mecmualar veya bu kanunlardan belirli bir zümre veya alana ait

olanlardan birine denir. Bazen kanun yerine “yasa” veya “yasak” ve kanunname yerine de “yasak-name” deyiminin kullanıldığı olur. Osmanlı İmparatorluğu’nda genellikle “kamu hukuku” kuralları ve özellikle idare ve teşkilata ait olan nizamlarla bazı ceza işleri, doğrudan doğruya padişahların emir ve fermanlarının bir araya getirilmiş kanunnameler ile idare edilir. “Özel hukuk” alanı ve bu arada özellikle miras gibi bazı kişisel hukuk ve mali ilişkileri ilgilendiren medeni hukuk konuları şeklen ve resmen esaslarını mutlak biçiminde fıkıh kitaplarında bulan şeriat hükümlerine bağlı kalmaktadır.[290]

ŞERİATIN ÖRF VE ÂDETİ SINIRLAR

Bayazıt II’den itibaren Osmanlı padişahının hükümdarlık ve devlet telakkisi şeriata gittikçe daha uygun bir hale getirilmeye çalışılır, örfi tasarrufları daha ziyade sınırlandırılır. XVIII. yüzyılda Osmanlı, bilinen Abbasi hilafet anlayışını canlandırır ve padişah bütün Müslümanların tek meşru halifesi olarak görülmeye başlanır. Bu görüş 1876 Anayasası’nın maddelerine yansır: “Bütün Osmanlıların hükümdarı, bütün Müslümanların halifesi” “Zat-ı Hazreti Padişahî hasb’l-hilafe din-i mübin ve İslamın hamisi ve bilcümle tebaa-i Osmaniyenin hükümdarı ve Padişahıdır.”

Padişah, ilk yüzyıllarda örfi sahada geniş yetkiye sahiptir. Gerileme döneminde şeriat, örfi hâkimiyet sahasını gitikçe daraltır. Yavuz Selim, Şeyhülislam Ali Cemali Efendi’nin divana gelip, devlet işlerine karışmasını protesto ettiği halde XVIII. yüzyılda her türlü önemli devlet işi için şeyhülislamdan fetva alınmasına lüzum görülüyordu. Şeyhülislam mühim devlet işlerinin görüşüldüğü meclislere başkanlık etmekte idi. Hatta XVII. yüzyıldan itibaren, padişahların şeriata aykırı hareket ettiklerine dair şeyhülislam tarafından verilen fetvalarla tahttan indirildikleri bilinir.

Selim III’ün halli için Şeyhülislam Ataullah Efendinin verdiği fetvada, onun, “saltanat tahtında istiklalini kaybettiği, başkalarına alet olduğu, Müslümanlara karşı hareket ettiği için, hilafete layık olmadığı belirtilmiştir.”[291]

SELİM II SEFERE KATILMAYAN İLK PADİŞAH

Selim II (saltanatı: 1566-1574) 1542'de Konya Sancakbeyi, 1544'te Manisa, Konya ve Kütahya'dadır.

Selim Sokullu'nun mektubunu alınca İstanbul'a gelip tahta oturur, üç gün sonra da babası Kanuni'nin cenazesini almak için ordugâhın bulunduğu Belgrad'a gider, orada padişahlığı ilan edilir.

Tahta çıkınca atlı bölüğe bin, yeniçeriye 2 bin akçe verir. Yeniçeri bunu az bulur. Selim'in yolunu keser. Yeniden biner akçe tevzi edilir.

Öte yandan Selim'in Şehzade Bayazıt ile yaptığı Konya Savaşı'ndan önce kapıkulluğu vaadi ile ulufeye yazmış olduğu "eski yevmlulerden" 8 bin kadarı Anadolu'dan, İstanbul'a akın ederek, hizmetlerinin ödülünü isterler. Sadrazam'a saldırırlar. Elebaşılarını öldürmek, geri kalanına da tımarlar vermek gerekir.

Devlet yönetiminde Sokullu Mehmet Paşa, Ebussuud Efendi, Nişancı Celalzade Mustafa gibi eski rical vardır. Selim II'nin devlet idaresini bıraktığı kayınpederi Sokullu "Padişah-ı manevi" durumundadır. Sokullu'nun adı doğduğu Bosna'nın Sokoloviç köyünün kelimesindeki "sokol", şahin anlamına gelir. Şahinoğlu adlı ailesinden 15-16 yaşında devşirilir.[292]

Sokullu 1569'da kapitülasyonları yenileyerek Fransa'yı ihya eder.

Selim II hiç sefere katılmayan ilk Osmanlı padişahıdır. Şerafettin Turan "Selim II'nin haremini dolduran kadınların çokluğu yüzünden, sarayda birçok yabancı diller konuşulur olmuştur," der.[293]

Beylerbeylerinin ağır teklifleri gerekçesiyle Basra yöresinde 1567'de isyan eden Alayyan oğlu merkezden yeniçeri gönderilip cezalandırılır.

Yemen'de isyan çıkar. 1550'de Zeydiyye ailesinden İmam Mutahhar'a imtiyazlar verilir. San'a Beylerbeyi Rıdvan Paşa imtiyazı geri almaya kalkınca, 1566'da isyan çıkarır. Rıdvan yenilir. İmtiyazın büyük kısmını ona verip anlaşır. Babıâli anlaşmayı reddeder, Rıdvan Paşa'yı azleder. Mutahhar Zabid, Beylerbeyi Murat Paşa'yı esir alır. San'a'yı alır ve hutbe okutur.

1567'de Serdar Lala Mustafa Paşa azledilir. 1568'de yerine gelen Sırrı Paşa İskenderiye kazasından Kurdoğlu Hızır'ı Aden'e yollar, Aden alınır. Mutahhar'a boyun eğdirilir. Kendisine bir arpalık verilir. San'a ve

Zabid beylerbeylikleri birleştirilir. Bütün bedevi Arap reislerinin daimi beylerbeyinin yanında bulunmaları şart koşularak Yemen ikinci kez fethedilir.

KARADENİZ-HAZAR KANALI PROJESİ

Don ve Volga nehirleri arasında açılacak bir kanalla Karadeniz'i Hazar Denizi ile birleştirme düşüncesi Sokullu Mehmet Paşa tarafından Kanuni'nin son yıllarında (1563'te) önerilir. Bununla hem Safevileri kıskaç altına almak, hem de Rusların Karadeniz'e ve Kafkaslar'a inmesine engel olmak amaçlanır, ama girişilemez.

Hive Hanı'nın Selim II'ye Astrakhan'ın Ruslardan geri alınıp hac yolunun açılması ricası üzerine Sokullu'nun Don kanalı projesi bu kez uygulamaya konulur. Kırım Hanı Devlet Giray'ın da katkısıyla 1569 Ağustos başında 6 bin işçi ve asker kanal kazmaya başlar. Altı deniz mili olarak hesaplanan kanalın üçte biri kazılmışken, dar yeri olan Perevolokh'da bırakılmak zorunda kalınır. Proje stratejik bakımdan sağlam olduğu halde, lojistik ve taktik bakımdan başarısızlığa uğrar. Köstence ve Astrakhan'a saldırılmak istenir, o da başarısız olur. Harekât üslerinden bu kadar uzakta, kuzeyde, Osmanlıların Ruslarla başarılı savaşamayacağı anlaşılır.[294]

KIBRIS'IN FETHİ ve İNEBAHTI HEZİMETİ

Doğu Akdeniz'de Osmanlı egemenliğinin kesinleşmesi için Venediklilerin elinde bulunan Kıbrıs'ın fethi zorunlu görülür. Zaten Kıbrıs halkından da bu yönde talepler vardır. Bu fethe zorlayanlardan biri de Selim II'nin yakınlarından olan ve Nakşe (Naksos) adası dükalığı verilmiş olan Joseph Nassi'dir. Avrupa devletlerinin ittifakından çekinen Sokullu'nun muhalefetine rağmen ve Ebussuud Efendi'den de fetva alınarak Venedik'e savaş ilan edilir.[295]Kıbrıs 13 ayda fethedilir, Anadolu'dan İçel, Tarsus ve Kozan sancaklarının eklenmesiyle beylerbeylik haline getirilir.

İspanya Kralı Karl V'in (Şarlken veya Carlos) gayrimeşru oğlu Don Juan komutasındaki müttefikler İnebahtı'da Osmanlı donanmasını çok ağır bir yenilgiye uğratırlar.[296] Ama Osmanlı, Uluç Ali'nin İnebahtı'dan

kurtarıp getirdikleriyle beraber 250 gemilik bir donanmayı çok kısa bir sürede yeniden inşa eder. Sonradan Selim II tarafından Uluç yerine “Kılıç” adı verilen Ali Paşa Kaptanı Derya olur.

Kıbrıs’ın fethi, Sokullu’nun çekindiği gibi haçlı ittifakına neden olur. Ancak Selim II Batı Akdeniz’de de ilerleme yanlısıdır. İspanya ile savaşır. 1573’te Don Juan Tunus’u alır. 1574’te Osmanlı geri alır. İlerler. Fas’ta Osmanlı’nın desteklediği aile Fez’i alır. 1576’da Osmanlı’ya hutbe okunur, para basılır.

Selim II döneminde, İstanbul’da mali işlerde Yahudilerin etkisi görülmeye başlar. Portekizli Yahudi Ronna Mendes İstanbul’da Avrupa mali merkezleriyle bono ve poliçe teati eden bir cins banka kurar, aynı zamanda yeğeni olan damadı Joseph Nassi ise saraya sokulur. Büyük mali yolsuzluklara girişilir. Nakşe dukalığını almıştır ama İstanbul’da oturmaktadır. Nassi ve Mendes’in zararlı faaliyetleri Türk altınının Avrupa piyasalarına geniş olarak intikaline yol açar. Böylece altın/gümüş oranı gümüş aleyhine bozulur.

1574’te ölen Selim II’nin sağlığında şehzadelerin sancağa çıkışında değişiklik yapılır: Yalnız en büyük şehzadeye sancak verilecektir. Manisa, veliaht-şehzade sancağıdır. Babalarının türbesine defnedilirler. Selim’in dört kızı dört paşayla, Sokullu, Piyale, Zal Mahmud ve Siyavuş Paşalarla evlenir.

İRAN-DOĞU MESELELERİ

Murat III (saltanatı: 1574-1595): Selim’in ölümü üzerine Sokullu’nun davetiyle Manisa’dan gelen büyük oğlu Murat tahta çıkar. Selim II’nin Mehmet, Süleyman, Mustafa, Cihangir ve Abdullah adlarındaki henüz sancağa çıkmamış beş oğlu, ağabeyleri Murat’ın cülus ettiği gün katledilir.[297]

1576’da Gilan’dan dönen Türk kervanı Zengan’da basılıp tacirler öldürülür veya esir edilir. Tahkike gönderilen çavuşlar tutuklanır. Ardından hapisten kaçan Şahkuluoğlu Gazi’ye Şah Osmanlı arazisi ve Selemas sancağını verir. İmadiye egemeni Kubad Bey’in kardeşi Behram Bey iltica edince Tebriz’de törenle karşılanır. Oysa ahidnameye göre firariler tutuklanarak geri yollanmalıdır. Buna rağmen firariler

artar. Anadolu Alevileri üzerine tahrikler çoğalır. Şah İsmail II, Osmanlı hudut beylerini celp ve teşvik eder. İsmail II ölünce karışıklık çıkar. Osmanlı bundan yararlanmak ister.

1578'de sınır beylerine İran'a akın emri verilir. Fakat Tokmak Han misilleme yapar diye tehir edilir. Özellikle valide Nurbanu Sultan ile Murat III'ün eşi Safiye Sultan arasındaki harem entrikaları yüzünden Sokullu'nun nüfuzu hayli azalır. Murat III'ün İran seferine karşı çıkar; askerin şımaracağı, masraflar artarak reayanın vergiden ve askerin tecavüzünden ezileceği, İran fethedilse bile halkının Osmanlı'ya tabi olmak istemeyeceği, Kanuni devrinde o tarafa düzenlenen seferlerde çekilen zahmetler gibi nedenleri sayar, ancak uyarıları dikkate alınmaz. 1579'da kendi sarayındaki bir ikindi divan toplantısını yönetmekte olan Sokullu'yu tımarının azalmasından zarar görmüş olan bir Boşnak hançerleyerek öldürür. Vukiceviç Sokullu'nun servetini 18 milyon altın olarak kaydeder, günde 20 altın aldığını söyler.[298]

Hakkâri egemeni Zeynel Bey'e ecdadının kadim ülkesi Selemas'ı zaptları tekid olunur. Baradas Beyi Hasan, Urmiye'yi, Sınır beyleri Hoy, Urmiye ve Selemas'ı alır. Sünni Şirvanlılar, Şii saldırılarına yardım isterler. Lala Mustafa Paşa, Gürcistan üzerinden Şirvan fethine çıkar.

Ağustos 1578'de Çıldır Savaşı kazanılarak Gürcistan kapıları açılır. Tebriz Valisi Türkmen Emir Han ve Şirvan Valisi Rumlu Aras Han yenilir. Çeşitli savaşlar ve yağma yapılır. Zahire sıkıntısı ortaya çıkar. Aras Han, Ereş'i alıp Sünni halkı kılıçtan geçirir, öteki Şirvan şehirlerini yağmalar. Şemahi kuşatılmışken Kırımlı Adil Giray kuvvetleri Aras Han'ı yener. Ancak Adil Giray, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yardımına giderken Aras tarafından esir alınır. Dulkadirli Muhammed Halife Hacılar Şahın Şirvan Valisi atanır. Hüsrev Paşa, Van-Tebriz arasındaki bölgeyi yağmalar. Kırımlı Mehmet Giray, Halife Hacıları yenip esir alır. Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte Şemah'a girer. Şiiler her yönden imha olunur. Kür Nehri aşılarak Karabağ, Mugan Kızılağaç'a kalır. Kuzey Azerbaycan yağma ve tahrip olunur. Mehmet Giray ısrara rağmen kalmaz, Kırım'a döner. Safeviler Şirvan'a girer, tutunamaz, çekilirler.

İran Valisi Kuman Hâkimi Türkmen İbrahim Han 1581'de İstanbul'a gelir ve "Şirvan'ı veremeyiz, haraç verelim" der. Şahlık davasında bulunup Osmanlı devletine itaat eden Kalender ve Özbek Hanı ile İran tehdit edilir. Ama Safeviler ilerler. Özdemiroğlu Osman askere ulufe ve yiyecek veremez. Dağıstanlılar da Osmanlı'dan yüz çevirir. Erzurum'dan Tiflis'e gönderilen ikmal ve takviye kafilesi basılır, hazine ve zahire alınır.

Osmanlı, Şirvan zaptından vazgeçmez. Özdemiroğlu Osman Paşa'ya Kefe'den kuvvet gönderilir. 20 bin kişilik ordu meydana gelir. Bunu tehlikeli gören yerli melikler birleşerek Osmanlı ordusuna karşı savaşır. Ama Özdemiroğlu, 1583'teki "Meşale Savaşı"nda İmam Kulu Han'ı yener. Üç gün süren savaş geceleri iki tarafın meşale yakarak çarpışmayı sürdürmeleri nedeniyle bu adla anılır. Şirvan egemenliği kesinleşir.

MEHMET GİRAY'IN KATLİ

Murat III, İran seferinde gevşek davranan Kırım Hanı Mehmet Giray'ın katlini emreder. Bunu duyan Mehmet Giray, Kefe üstüne yürür. Kırım'da savaşılarak Mehmet Giray indirilir ve öldürülür. İslam Giray başa geçirilir. Bu başarıdan sonra Özdemiroğlu Osman ikinci vezir olarak divana girer.

1585'te Sufiyan ve Alivar'da İran'la iki savaş yapılır. Tebriz'e girilir. Ama sonra Safevi başarıları görülür. Tebriz'i 11 ay kuşatırlar, sonuç alamazlar. 1590'da barış olur.[299]

Avusturya ile barış sürdürülür. Yalnızca sınır akınları düzenlenir. Bosna Beylerbeyi sınır eşkıyası Uskoklardan şikâyetçidir; tedip için Hırvatistan'a akın düzenlenir. Nadasdi'yi yener, ama Avusturya kuvvetleri toplanır. Bosna Beylerbeyi yenilir.

İkinci vezir Ferhad Paşa, Şeyhülislam ve has efendiler savaşa muhaliftir**.** Koca Sinan Paşa'nın ısrarı ile Avusturya'ya savaş açılır. Oysa 1590'da barış 8 yıl uzatılmıştır. 30 bin duka alınır, ayrıca sınır beyleri alıyor. Zahmetli ve verimsiz savaşlar yapılır. Yengi ve yenilgiler görülür. Birçok kale karşılıklı olarak kuşatılır.

Avusturya Savaşı kuzeydeki tabi beyliklerin 1594'te Türkler aleyhine teşekkül eden mukaddes ittifaka geçerek, Avusturya safında yer almalarına zemin hazırlar.

TIMAR SİSTEMİNİN YOZLAŞMASI

Tımar sistemi XVI. yüzyıl sonlarına doğru büsbütün yozlaşır. Murat III'ten itibaren bozulma başlar, sadrazam ve serdar kişiler "eskiden büyük bir hikmet ile vazolmuş" bulunan kanunları ihmal ederek "rüşvet sebebiyle" tımar sahiplerini gelişigüzel azleder.

Paranın değeri düşmüştür. Sipahinin mali durumu bozulur. Tımar geliri sabittir. Gelir azalınca sefere gidemez, gidemeyince tımarı elinden alınır, kimiyse kendiliğinden tımarını bırakır. Terk edilen tımarlar yeniçerilere, nüfuzlu kapıkullarına ve saray erkânına geçer. Rüşvetle illegal tımar alan reaya vardır.[300]Kanuni ve Selim II yeniçerilerin evlenme yasağını gevşetirler. Evlenenler, oğulları yeniçeri olsun baskısı altındadırlar. Öteki köleler ise oğullarına mevki isterler. Çoluk çocuğa karışan yeniçeriler artık uzak yerlere sürekli seferlere istekli değillerdir. Onun yerine ticaret ve zenaatla bağlantılar ararlar.

Dönemin birçok yazarı Osmanlı'nın inhitatını (gerileme) Murat III'ten başlatırlar.[301]Hammer ise gerilemenin aslında Selim II döneminde başladığını, Sokullu Mehmet Paşa'nın başarılı yönetimi sayesinde o dönemde görülemediğini, Sokullu'nun nüfuzunun kalkmasından sonra anlaşıldığını yazar.[302]

Saray mensuplarının rüşvet alarak mansupları (atanmış mirasçılar) ehli olmayanlara geçirmeleri ve sık sık tebdiller görülür. Seferlere para bulmakta güçlük çekilir. Magşuş (bakır karıştırılarak gümüş değeri düşürülmüş) sikke bastırılır. Sipahi ve çiftbozan kapıkulu zümresine katılır. Sipahiler, kendilerine değeri düşük akçe verilince 1589'da tarihe "Beylerbeyi Vakası" adıyla geçen olayda Rumeli Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın başını isterler ve alırlar. Eksik akçe sipahi karışıklıklarına yol açmaya devam eder.

Büyük yangın çıkar. Yangınlarda halka yardımcı olan ve eşya kurtaran yeniçeri bu kez yağmaya dalar. 1591'de iki yeniçeri isyanı çıkar. 1593'te ulufe alamayan sipahi isyan eder.

Murat III müsadereye meraklıdır. Çevresinin telkinleriyle Müneccim Taküyiddin (yabancı dillerde Taqi al-din) rasathanesini yıktırır. Sakarya-İzmit kanalının açılmasını engeller.

Murat III, İstanbul'dan hiç ayrılmayan ilk padişahtır. Cariyelerinin ve çocuklarının sayısı hakkında çeşitli söylentiler çıkmıştır, öldüğü zaman 49 çocuğunun hayatta olduğu, cariyelerinden 7'sinin hamile olduğu anlaşılmaktadır.[303]Hammer "Harem eğlencelerinde o kadar az itidal gösterdi ki hasekilerin sayısı kırka, çocuklarının sayısı yüze, cariyelerinin sayısı beş yüze çıkmış, cariye fiyatı İstanbul'da yüz misline çıkmıştı," der.[304]Ölünce, 19 şehzadesi boğdurulmuştur. 800 yük akçe borcu çıkar, Enderun hazinesinden ödenir.

MEHMET III ON DOKUZ KARDEŞİNİ ÖLDÜRTÜR

Mehmet III (saltanatı: 1595-1603) Murat III'ün Venedikli Sofia Baffo'dan (Safiye Sultan) doğan oğludur. Babası ona 1582'de muazzam bir sünnet bir düğünü yapar, 50 yük akçe harcar. Sünnete Alman İmparatoru, Gürcistan ve hatta Hint hükümdarları bile davet edilir. Hammer'e göre sünnetin hazırlığı bir yıl alır, hazineden yarım milyon harcanır, eğlenceler 1 Haziran'da başlar, Mehmet 7 Temmuz'da sünnet edilir.[305]Şehzade Mehmet sünnetten bir yıl sonra 3,2 milyon akçelik haslar ile Manisa sancağına gider. Babasının ölümü kendisine validesi Safiye Sultan ile Bostancıbaşı Ferhat Ağa tarafından bildirilince Amasya'dan gelip tahta çıkar. Babasının cenaze merasiminin hemen ardından 19 kardeşini idam ettirir. Yeniçeriye 660 bin altın cülus ve terakki dağıtır.[306]

Tuna beyliklerine ve Avusturya'ya sefere çıkacak olan Sadrazam Ferhat Paşa sipahi isyanı kışkırttığı gerekçesiyle azledilir ve idam edilir.

Onun yerine gelen Koca Sinan Paşa'nın seferi başarısız olur ve Estergon ile Vişegrad kaleleri yitirilir.

1595'te Budin, Temeşvar, Bosna gibi beylerbeyleri ve Estergon'a yardım ferman edilir. İstanbul, Galata ve Üsküdar kadıları hanlarda bulunan dirliğe mutasarrıf herkesin defter edilerek sevk olmasına, firariler varsa idamlarına hüküm verir.

Padişah ısrarla sefere çıkar. Hoca Saadettin cihadın fazileti olduğunu söyler. Eğri seferi ve Haçova Meydan Muharebesi 1596’da yapılır. Eğri fatihi olur. Haçova Meydan Savaşı kazanılır. Yararlılığı görülen Cığalazade Sinan Paşa sadrazam yapılır. Savaşın ertesi günü askeri yoklar. İdam, dirlik zaptı, firarilerin mal ve mülküne müsadere gibi uygulamalarda bulunur. Sefere gelmezse Gazi Giray’ın azli tedbirleri nedeniyle, İstanbul’a dönünce azleder.

Tebriz eyaletinde bazı ümeraya sancak verildiği halde çoğunun gitmemesi, giden bir kısmının da adam bulundurmaması savunmayı bozar.

Eski Tebriz Beylerbeyi Hızır Paşa ve adamları her köyden 1000-1500 akçeyi zulümle toplar. Padişah has reayası bundan şikâyetçidir.

Asker ulufesi verilememektedir, Diyarbakır’dan para tahsis edilir ancak yolda eşkıya bunu gasp eder.

Dizimar sancağı kalelerinden biri İranlı ve Kürt eşkıyalar tarafından yağmalanır. Sancakbeyi katledilir.

1598’de Sadrazam Hadım Hasan Paşa (Her mansıbı imakamı akçeyle satıp âlemi birbirine katarmış, Kâtip Çelebi) Rumeli kadılarına ferman gönderir: “İlkbaharda yapılacak seferde bütün mazul zeamet ve tımar erbabı ve ‘yevmlu’ adlı garip yiğitlerin tam teçhizatlarıyla serdara katılmaları…” Yanık Kale yitirilir. Budin kuşatılır. Niğbolu Mihal’e verilmez.

İŞADAMI VASFINDAKİ TIMAR SAHİPLERİ

Ayn-ı Ali Efendi’nin *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*’ın önsözünde zeamet ve tımarda “külli ihtilal” olduğunu söyler. İş o kadar çığırından çıkar ve her türlü yolsuzluk o kadar doğal hale gelir ki “reforma girişecek bir defter emininin, yeni nizamdan çıkarı olanlar tarafından her an ‘kanun bilmez’ birtakım sert icraat ile Müslümanlara zulmeden bir yönetici olarak suçlanması ve iftiraya uğraması mümkündür” der.

Bu kaygıyla Şeyhülislam Sunullah Efendi’nin iki fetvasını risaleye koyar. Fetvalara göre, şer’an düşmanla savaşarak askerlere tahsisi gereken tımar gelirlerini bu hizmeti bilfiil yapanların elinden alıp hakkı

olana veren kimse “müminlerin rızkını kestirdi, günahkâr oldu, dünya ve ahirette cezasını çekecektir” diye suçlanamaz. Aksine bu hususu ihmal ve müsamaha ile karşılayan devlet memurları şeriata göre “günahkâr ve hain” olarak görülür.

Risaleye göre Rumeli eyaleti 22 sancaktır. Cebelularıyla birlikte 33 bin kişilik sipahi ordusu olmalıdır. Sefere eşenlerin sayısı 2 bini aşmaz! Anadolu Beylerbeyi’nin seferine 18 bin 700 kişi gerekirken 1000 sipahi gelir. Rakamlara inanmak güçtür ama ısrarla bunlar yazılır.

Risaleye göre bozulma nedenleri şunlardır:

-Tımar kayıtlarının son derece karışık hale düşmesi. Tımar sahiplerinin seferde yapılması gereken yoklamaları yapmaması. Oysa yeni defterlerin hazırlanması gerekir.

-Boş kalan tımarların hakları olanlara verilmek yerine, hileli yoldan nüfuzlu kişilerin adamlarına verilmesi.

-İşadamı vasfındaki yeni tımar sahiplerinin “sefer zahmetinden baş ve can korkusundan halas olup, safa ve huzur içinde kâr ve kazançlarıyla” meşgul olabilmek için, savaş zamanlarında tımarlarını birtakım aracılara, seferden dönüşte bu tımarlarından eski sahiplerinin lehine feragat etmek şartıyla, devir ve tahvil ettirmenin yolunu bulması.

-Herkesin tımar bezirgânlığını sanat ve hal-i mukatelelerle ticaret etmeyi âdet edinmesi…

Ayn-ı Ali Efendi Risalesi’nden bir süre sonra yazılmış ve yazarı meçhul başka bir risale olan *Kitab-ı Müstetâb* daha çok kapıkulu ocaklarındaki yolsuzluklara önem verir ve son zamanlardaki “âleme ihtilal” ve reayaya “infial” şeklindeki bozuklukların rolünü inceler.

CELALİLİK BAŞLIYOR

1595’te Karataş kazasında tımarlı Evren’in, ertesi yıl Karaman köyünde Mehmet’in soygunculuğu ve kalp para kestirmesi görülür.

Aynı yıl, Kars Kalesi ahalisi Zalim Ali Paşa’ya karşı ayaklanır. Toplar getirtilerek tenkil edilir. Vali cezalandırılır.

Reayaya tecavüz edenler hapsedilir.

Karayazıcı Abdülhalim sekban bölükbaşısı olur. Rum eyaletine (Sivas, Tokat, Amasya) bağlı sancaklardan birinde mütesellim iken,

buraya atanan başka birinin mütesellimine yerini vermez. Sancağını bizzat yönetmeye gelen sancakbeyini de çevresine topladığı çiftbozan reaya ve leventler ile Macar seferlerine katılmayarak eşkiyalık yoluna sapan sipahi kuvvetleriyle yener ve öldürür. Beylerbeyini de yener. Eski Habeş Beylerbeyi Hüseyin Paşa da mukabelen Urfa Kalesi'ni alır. Gittikçe genişler. Dirlikleri ellerinden alınanlar ile hoşnutsuzluklar başlar. Kendine Halim Şah unvanı veren Karayazıcı'ya Amasya sancağı verilerek ihata sağlanır, Hüseyin Paşa ise idam edilir.

1600'de Kanije alınır. Kanije bir beylerbeylik ve Zigetvar ile Peçuy, Siklos ve Ösek sancakları da arpalık olarak Tiryaki Hasan Paşa'ya verilir. Mehmet III, 1600'de Safiye Sultan'a yakınlığıyla sarayda nüfuz kazanan, rüşvet karşılığı memuriyet dağıtımında alet olan Kira adlı Yahudi kadını, iki oğlu ile sipahiler öldürür. Gümrük iltizamı karşılığında hazineye düşük ayarlı para verir, ulufe bu para ile ödenir.

1603'te sipahi isteğiyle ayak divanı toplanır. Devletin kötü yönetildiğini, Anadolu'nun eşkıya elinde olduğunu söylerler. Sipahi zorbaları Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın kellesini isterler. Yeniçeri ise onu destekler. Sipahi zorbaları yakalanarak öldürülür, böylece iki ocak arasında ilk kez düşmanlık ortaya çıkar.

Karayazıcı Kayseri civarında Hacı İbrahim Paşa'yı yener, taraftarlarına kendilerini bütün vergilerden muaf tuttuğuna dair hükümler gönderir. Ama Niğde kadısı, 1600'de Niğde sancağı havalisinde köyleri tahrip ettiklerini bildirir. 1602'de Sokullu Hasan Paşa, Elbistan'da yener.

1601'de kadı şikâyetleri artar, Aksaray'a Celali saldırıları başlar. İçel ve Darende'de Piri, Sarı Yakup, Kara Sinan adlı eşkıya reisleri köy ve kasabaları yağmalar.

Celali serdarı Sokullu Hasan Paşa, 20 bin eşkıyayı idam ettirir. Ama Canik dağlarında ölen Karayazıcı'nın halefi Deli Hasan; Şahverdi, Yularkıstı ve Tavil gibi eşkıya reisleri ile birleşir, Sokullu'nun Diyarbakır'a gelen ağırlığını yağmalar. Onu Tokat'ta kuşatır ve öldürür.

1603'te Deli Hasan, Bosna Beylerbeyliği'ne atanır.

1603 sonu sipahiler Padişah'tan bir ayak divanı ister. Sipahilerin reisleri Hüseyin Halife, Poyraz Osman'dır. Kâtip Cezmi "Anadolu'nun

tamamen Celali elinde olduğunu, 5-6 kez üzerlerine gönderilen serdarların bir iş göremediklerini” söyler. Ricalin ihmali yüzünden bir iki kişi idam edilir. Zorbalar acele sınırdan döner. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa’nın idamı için müftüden fetva alır. Kazaskerler fetvayı imzalar. Padişah olmaz der. Yeniçeri desteğini arar. Ancak idam gerçekleşir.

1603’te Rumeli’de başarısızlıklar görülür, İranlılarla savaş başlar.

Selmas’taki Kürt beylerinden Gazi Bey’in bir kısım arazisinin, Karnıyarık Kalesi ve bölgesinin miriye tahsis edilmesi, Tebriz kulunun ocaklığı olması ve bu yüzden vuku bulan tecavüzler nedeniyle isyan ederek Şah Abbas’a sığınması, Osmanlı-İran savaşına neden olur.

Tebriz Beylerbeyi Zincirkıran Ali Paşa, Gazi Bey İsyanı’nı bastırmaya çalışır. Şah Abbas ona katılan Erdebil Hâkimi Zülfikar Han ile birlikte gelir, Zincirkıran’ı yener. 1603’te Tebriz’i, ardından Nahcivan’ı alır. Revan’ı kuşatır.[307]

Mehmet III’ün Mahmud, Ahmet ve Mustafa adlarındaki oğulları küçük yaştadırlar. En büyükleri Mahmud on altı yaşındayken Anadolu’da Celali hareketi nedeniyle sancakbeyliğine gönderilemez. Babası aleyhine bir isyan hazırladığı haber alınması üzerine katledilir. Onun ölümünden yedi ay sonra da Mehmet III, 37 yaşında ölür. Yerine on dört yaşındaki oğlu Ahmet hükümdar olur.[308]

KARDEŞ KATLİ USULÜ DEĞİŞİR

Ahmet I (saltanatı: 1603-1617) tahta çıkınca kardeşi Mustafa’yı öldürtmeyerek kardeş katli yasasını ve geleneğini değiştirir. Zaten hanedanda Mustafa’dan başka şehzade yoktur. Ölünce yerine kardeşi Mustafa geçecektir ve gelenek değişecektir. İlk uygulaması büyük annesi Safiye Sultan’ı maiyetiyle birlikte eski saraya göndermek olur.

Onun döneminde Şah Abbas, Revan’ı ve Kars’ı alır. İranlılar 1605’te Serdar Çağalazade’yi yenerler. Çağalazade ölünce Gence ve Şirvan’ı, dolayısıyla uzun savaşlar sonucu elde edilen toprakları geri alırlar. Aynı yıl uzun ve güç bir kuşatmayla Estergon geri alınır.

Hammer’e göre Osmanlı tarihçileri aynı yılı tütünün ilk ortaya çıktığı yıl olarak gösterirler. Elli yıl içinde kahve ve tütün kullanımı Türkiye’de

öyle bir yayılır ki, Avrupa'da bu iki şeyle Türk kavramı birleştirilir.[309]

Avusturya ile 1606'da yapılan Jitvatorok (Zitvatorok) Anlaşması'na göre "Kral" yerine "Roma Çasarı" (imparator) denecek, Padişah ile İmparator eşit olacaktır.

1611'da İran'la barış anlaşması yapılır. Ancak 1615'te yine sefere çıkılır. Ahmet I'in Mahpeyker'den, ünlü ismiyle Kösem Sultan'dan Murat, Süleyman, Kasım ve İbrahim adında dört oğlu olur.

SULTANLIK İKİ KEZ EL DEĞİŞTİRİR

Ahmet I 1617'de ölünce çocukları küçük olduklarından gelenekte değişiklik yapılıp kardeşi Mustafa I (saltanatı, ilki: 1617-1618, ikincisi: 1622-1623) sultan olur. Kızlarağası Mustafa Ağa akli dengesi bozuk diye cülusa karşı çıkar. Şeyhülislam Esad Efendi ile Kaymakam Sofu Mehmet Paşa ise yaşça büyük şehzade var iken küçük çocuğun çıkmasını doğru bulmaz. "Akıl bozukluğu, ölüm tehdidi altında uzun hapis yıllarının sonucudur, düzelir" derler ancak düzelmez. Vakitli vakitsiz sokağa çıkıp para dağıtır, divan esnasında vezirlerin başını açar. Hatta Kâtip Çelebi onun balıklara altın attığını yazar.

Şubat 1618'de ulufe krizi için kapıkulu ve divan erkânı sarayda toplanmış iken Ahmet I'in oğlu 19 yaşındaki Osman II (Genç Osman, saltanatı: 1618-1622) tahta çıkarılır. Sadece 3 ay saltanat sürebilmiş olan Mustafa I, Osman II'nin saltanatı süresince dört yıl Topkapı sarayında mahpus tutulur. Osman II zamanında İran'da ve Lehistan'da savaşlar devam eder. Leh ordusunun Dinyester nehrini geçerken imha edilmesi Osman'ın şöhret kazanma arzusunu artırır.

Genç Osman, 1621'de Lehistan seferine çıkmadan önce kardeşi Mehmet'i öldürtür. Lehistan'da kesin bir başarı sağlanamaz, aleyhte şartlarla ön anlaşma imzalanır. İstanbul'a dönünce zafer kazanılmış gibi şenlik yapılsa da Osman başarısızlığın nedeninin yeniçerilerin iyice disiplinden çıkması olduğunun farkındadır. Suriye'de yeni bir ordu kurup yeniçeri ocağını ortadan kaldırmayı düşünür. Hacca gitmek bahanesiyle Üsküdar'a geçmek üzere hazırlıklar yapılırken yeniçeriler ayaklanır.[310]Halktan ve ulemadan da katılımlarla isyan büyür. Osman II, Sadrazamı ve Süleyman Ağa'yı teslim etse de isyancılar Mustafa I'in

hapis olduğu dairenin kubbesini delip onu çıkartırlar, 3 gündür susuz olduğu görülür. Şeyhülislam Esad ellerinden almaya gelince de olaylar çıkar. Osman, Mustafa'yı almak için ilmiye reislerini yollar ancak yeniçeri direnir.

Osman II, Yedikule'de katledilir. Mustafa I tekrar tahta çıkarılır. Sadrazamı Davud Paşa, Şehzade Murat'ı öldürmek istemesi üzerine yeniden karışıklık çıkar. Genç Osman'ın katline tepki olarak Antep'te yeniçeri katli gerçekleşir, Bağdat'ta Bekir Subaşı'nın zorbalığı, Erzurum'da Abaza Mehmet Paşa'nın yeniçeri düşmanlığı görülür. İstanbul'da yeniçeriler temize çıkmak için harekete geçer. Davud Paşa öldürülür. Mere Hüseyin Paşa yeniçerileri kışkırtıp sadrazam olur. Hüseyin Paşa ilmiyeden birine hakaret edince ilmiye, Fatih Camii'nde toplanır. Padişah tahttan indirilir, Valide Sultan öldürülmemek koşuluyla halle razı olur. Sadrazam Kemankeş Ali Paşa (okçuluktaki yeteneği nedeniyle bu adı almıştır) ile Şeyhülislam Yahya Efendi ve olasılıkla Kösem Sultan'ın gayretiyle Mustafa indirilir, yerine Şehzade Murat tahta çıkarılır. Mustafa, 16 yıl hapiste kalır. 1639'da ölür, eceliyle mi ölür yoksa öldürülür mü bilinmez.

Bu dönemde hoşnutsuzluk yaratan bir diğer etken de vakıf mallarına bakma görevinin ilmiye ricalinden alınıp sipahilere verilmesidir.

"ZİKRİ BİLE MÜSTEHCEN" İŞRET, SEFAHAT, REZALET

Murat IV (saltanatı 1623-1640) Ahmet I'in, Kösem Sultan'dan 1612'de doğan oğludur. 11 yaşında tahta çıkar, 5 gün sonra sünnet edilir. Asker önce cülus bahşişi alamaz. Devlet yönetimine Kösem Sultan vesayeti egemen olur. Murat IV, 1632'de fiilen yönetimi alır, asker sözünden döner, bahşiş alır. Sadrazam Kemankeş Ali Paşa iç hazinedeki altınlardan para kestirerek bunu karşılar.

Bağdat Valisi Bekir Subaşı, İran tabiyetini kabul eder, ama Bağdat'ta bırakılır. Abaza Mehmet Paşa İsyanı çıkar. 1626'da Bağdat kuşatması başarısız olur. Abaza'yı Bosna Beylerbeyi olarak atar. Kemankeş Ali Paşa azledilip öldürüldükten sonra Sadrazam olan Hüsrev Paşa Anadolu'da dehşet saçarak ilerler. Koca Durmuş Bey, Karaman Beyi

Magrav Paşa öldürülür. 1630'da Bağdat'ı kuşatır ancak alamaz. İranlılar Şehrizar'a yürür ve yıkar. Halkı kılıçtan geçirir. Hüsrev Paşa azledilir.

Avrupa'daki mezhep çatışmaları İstanbul'a da sıçrar, Osmanlı hükümeti Cizvit matbaasını kapatır, Protestanları destekleyerek Cizvitleri Sakız'a sürer.

1627'de Almanya ile 25 yıl sürecek bir barış dönemi başlar. 1625'te ayaklanmalar görülür. Vezirler asker tahrikiyle kelle alırlar. Karesi'de hükümet kuvvetlerini dağıtan Cennetoğlu Manisa'da asılır.

Asker azledilmiş olan Hüsrev Paşa'yı tutar. Diyarbakır'da ulufe ödemesinde gecikme bahanesiyle isyan çıkar. Çarşı ve mahalle yağma edilir. Eyalet sipahileri, özellikle Beyşehir, Seydişehir, Darende, Konya, Eskişehir, İskilip gibi yerlerdeki zorbalar, eski sadrazamın makamına iadesi hususunda anlaşma yapar. Divan-ı hümayun kararı ile bunlar İstanbul'a çağrılırlar. Kurşunlu Hanı ve öteki yerlere yerleşirler ve İstanbul'daki olaylara karışmaya hazırlanırlar.

7 Şubat 1632'te üç gün arayla saraya giderek en yakınlarından 17 kişinin kellesini isterler. Teslim edilen Sadrazam Hafız Paşa asiler tarafından öldürülür. Askeri kışkırtan Recep Paşa 1632'de sadrazam olur. Murat IV, olaylara adı karışan Anadolu'daki Hüsrev Paşa'yı öldürtür. Başının geldiği haberi yayılınca yeni bir isyan çıkar. Yeniden kelleler istenir. Saraya giden zorbalar Padişah'a güvenlerinin kalmadığını, Şehzadeleri (Bayazıt, Süleyman, Kasım ve İbrahim) ona emniyet edemeyeceklerini bildirirler. Onları görüştüren Recep Paşa'nın şehzadelere kefaretiyle olay önlenir. Hareket sürer, çok sayıda devlet adamı katledilip At Meydanı'ndaki ağaca asılırlar.

Yeniçeriler katıldıkları bu sipahi zorbalığı ile Padişah'ı tahttan indirmeyi düşünürler. Ama zorbalar arasında bölünme meydana gelir. Liderlerinden Rum Mehmet sadakat yanlısıdır. İstanbul'da ayaktakımı güruhları dolaşır, soygunculuk ve zengin evlerini yangın tehdidi altında haraca bağlarlar. İşret, safahat, rezalet görülür. Naima bu olaylar için "zikri müstehcendir" der.

Asilere devamlı olarak ulufeler dağıtılır. Mülazım tahririnde yeni yeni zorbabaşılar çıkar, mansıp ve hizmet isterler. Eski zorbalar bunlarla

çalışır. Büyük yolsuzluk, rüşvet ve irtikâp vardır, maişetlerini ulufe ile sağlayabilenler devamlı İstanbul'a kaçmaya mecbur edilir.

MURAT IV İSYANCILARA KARŞI ŞİDDET KULLANIR

İlyas Paşa İsyanı, Saruca ve Sekban'dan başlayıp Balıkesir, Bergama, Karesi ve Manisa'da zorbalık uygular. İlyas Paşa asılır. Ama Murat, onu Recep Paşa'nın kışkırttığı kanısındadır. 1632'de "Gel bakalım Topal zorbabaşı" der ve Recep'i boğdurtur. Paşa'nın cesedi, her zamanki gibi birlikte getirdiği zorbaların önüne atılır. 20 gün şaşkınlıktan sonra sipahiler toplanarak hizmetlerinin derhal tevziini isterler. Yeni Sadrazam Tabanı Yassı Mehmet'in sipahilerin eskiden sahip olmadıkları vazifelerin verilmemesi için hattı hümayun aldığını öğrenirler. Padişah, yeniçeri zabitleri de dahil ayak divanı toplar, sipahi temsilcilerini de çağırır. "Serbestliğe son" der. İtaat yemini alır. Tenkile girişir. Sipahi Ağası Cafer ile Silahtar Ağası Ahmet'e "Elebaşıları yakala" emri verir. Acz belirten Ahmet'in boynunu vurdurur. Payitahtta ve eyalette zorbalığı ihtiyat edinenlerin avı başlar. Sadrazam tebdile bürünüp İstanbul sokaklarında dolaşır. Nerede bir "eğri sarıklı sipahi" kılıklı adam görse öldürtür. Şehir halkı ve yeniçeriye de aynı usulü uygular.

Sipahilere çeşitli adlar altında verilegelen aidatı da kestirip herkese "ulufe ile yetinin" der.

Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliklerinde tımarların hak edenlere verilmesi için yoklama yaptırır, bunun üzerine sipahi ve yeniçerilerin birçoğu ulufelerini bırakıp tımar alırlar.

Deli İlahi adlı sipahi zorbası, Hüsrev Paşa'nın Bağdat seferinde sipahileri yürüyüşten men etmiş, Dağlar-delisi Süleyman adlı Celali'nin kardeşinin çocuğudur, onun yerine geçmiştir. Konya Bölgesi'nde zorbalık yayar. Ulufesini istemeye İstanbul'a geldiğinde öldürülür. Yerini alan Dereli Halil ve öteki sipahi asiler de öldürülür.

Yemen Zeydilerinden Kasım Muhammed, Yemen Valisi'ni kuşatır. Halep Beylerbeyini bozguna uğratır. Mısır ümerasından Kansuh Paşa'nın "Yemen kulu" sadık hükümetinin gönderdiği sipahiler ve diğer kuvvetlerin başında olduğu çarpışmalar yıllar sürer. Savaş ve iklimin erittiği inzibatsız "Yemen kulu" yanlış anlama sonucu Yemen'de iken

Mekke emiri ile savaşa tutuşur, Mekke'ye hükümdar olur. Mısır Valisi Halil Paşa yollanıp, bir eşkıya güruhu halini alan bu kuvvetin zorbalığını bastırmaya çalışır, nihayet bunların bir kısmı Basra'ya diye yola çıkar. Araplarca imha edilir. Bir kısmı da 1633'te ulufe istemek için başvurdukları divanı hümayundan kovulur. Kansuh Paşa dönünce de Zeydi İmam ülkeye hâkim olur.

KAHVELER KAPATILIR, TÜTÜN İÇENLER ÖLDÜRÜLÜR

1633 yangını Naima'ya göre İstanbul'un beşte birini yakar. Bu yangın kahvehanelerde ileri geri konuşmalara yol açar. Kadızade Mehmet'in teşvikiyle kahvehane ve tütün yasağı getirilir. Kahvehaneler bu nedenle yıktırılır, ama gerekçe yeni bir yangın çıkabileceği tehlikesidir! Murat IV, tebdil gezip tütün içenleri öldürtür.

1633'te İznik kadısını astırır. Durum ulemada infial yaratır. Kösem Sultan bir ziyafette ilmiyenin bir araya gelmesini hal toplantısı sanarak Padişah'a haber verir. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi azledilir ve Kıbrıs'a sürülür, Ahizade yoldan çevirip boğdurtulur. Murat IV şeyhülislam öldüren ilk padişah olur. Daha birçok kişinin kanı dökülür, Murat IV yakını olan Abaza Mehmet Paşa'yı ve çok sevdiği şair Nef'i'yi de öldürtür. Hammer'e göre Murat ayaklarının dibine düşen bir yıldırımı semavi bir ihtar sayarak Nef'i'yi saraydan uzaklaştırır. Rodos'ta sürgünden dönen Bayram Paşa hakkında yazdığı bir hicviye de öldürülmesine neden olur.[311]

İran, Gürcistan'ı istila eder, Van'a da saldırır. 1633'te Murat, Revan'a yürür. 1635'te Revan Kalesi alınır. Kalenin savunucusu Emirgûneoğlu Tahmasp Kulu Han Halep Beylerbeyi yapılır. İstanbul'a çağırılır. Kendisine Emirgân'da bahçe, Ahırkapı'da saray, Kâğıthane'de çiftlik verilir. Vezaret hasları verilir. Eğlence ve sefahat arkadaşı olur.

Murat, Revan seferinden dönünce 1635'te Şehzade Bayazıt ve Şehzade Süleyman öldürülür, 25 yaşındadırlar. Aynı yıl İran'da vurgunlar olur. Maku, Hay, Merende vurulur. Tebriz tahrip edilir. Şah Safi Revan'ı kuşatır. 1636'da İran, Osmanlı ordusunu yenerek Revan'ı alır.

1638’de Padişah, kardeşlerinden Şehzade Kasım’ı idam ettirir. Büyük bir ordu ile Bağdat’a hareket eder. Yolda Eskişehir’i haraca bağlayan ve hükümet kuvvetlerini 7-8 bin askerle yenen Ahmet’i (veya İsa) yakalatıp Konya’da astırır. Trablusşam bölgesinde Seyfoğlu Emir Ali ile Emir Assaf tenkil edilir. Bağdat alınır. Misilleme olarak binlerce kişi öldürülür. Urmiye Şeyhi Mahmud’u astırır.

17 Mayıs 1639’da İran savaşlarına son veren Kasr-ı Şirin mütarekesi sınırları esas alınır.

Bağdat eyaletinde Cesan, Bedre, Mendeli, Derne, Derteng ve Sermil’e kadar uzanan toprakları, bölgedeki Caf aşiretinin Ziyaettin ve Haruni kabileleri, Zincir Kalesi’nin batısındaki köyler, Şehrizar civarı kaleler, Ahıska, Kars, Van ve Şehrizar ile Bağdat ve Basra Havzası’ndaki kaleler, nahiyeler ve sahalar Osmanlı’ya ait olur. Mendeli’deki Der-teng’e uzanan kaleler İran’a kalır.

Evliya Çelebi, 1640’ta ölen Murat’ın çocuklarının sayısını 32 tespit etmekteyse de, 5 oğlu ve 11 kızı saptanıyor. Kızlar, paşalarla evlenir. Babasının sağlığında Süleyman, Mehmet, Aleaddin, Ahmet ve Muhammet ölür.[312]

HANEDANIN KIRIM’A GEÇMESİNİ KÖSEM SULTAN ÖNLER

Murat IV öldüğünde halef olarak İbrahim’den başka kimse yoktur. Murat İbrahim’i birkaç kez öldürmek ister, ölüm döşeğindeyken hanedanın Kırım Hanı’na geçmesini bile göze alarak idam emri verir, Kösem Sultan bunu engeller. Ahmet I’in Kösem Sultan’dan olan en küçük oğlu, dört kardeşi öldürülmüş ve kendisi de uzun yıllarını hapiste geçirmiş olan İbrahim I’in (Deli İbrahim, saltanatı: 1640-1648) sultanlığı ilan edilir. Odasında korku içinde cellatları bekleyen İbrahim bu habere inanmazsa da Valide Sultan ve Sadrazam’ın ısrarıyla tahta çıkar.

Aydın ve Teke’de Kınalıoğlu İsyanı ve İstanbul üzerine yürüyen Erzurum Beylerbeyi Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa İsyanı (1643) bastırılır.

İstanbul'da narh sıkı uygulanmamaktadır, kıtlık var denmektedir. Sadrazam Kara Mustafa Paşa 1640-44 yıllarında bütçeyi denkleştirir, 6 bin kese tasarruf yapılmasını sağlar. Yeniçeri ve sipahi sayısını azaltarak, maaşlardan tasarruf sağlayarak, vilayetlerde tahrir yaptırarak vergileri muntazam hale getirmek ister. Bu hoşnutsuzluk yaratır. Deli İbrahim Kara Mustafa Paşa'yı 1644 yılında öldürtür. Rumeli'de birçok hasları vardır. Rüşvet almadığı söylenir, ölünce bir eyer heybesinde 30 bin florisi çıkar. Arnavut devşirmesidir. Sadrazamlık Sultanzade Mehmet Paşa'ya verilir. Cinci Hoca Anadolu kazaskeri olur, Galata arpalık olarak ona verilir. Silahtar Yusuf Paşa'ya Halep vilayeti verilir. Yeni Sadrazam bu yolsuzluklara ses çıkarmaz. Bu arada İbrahim I'in dengesiz davranışları görülse de bunlar son yıllarına kadar pek dikkat çekmez.

1645'te Girit'e sefer yapılır, Hanya Silahtar Yusuf Paşa tarafından fethedilir ve 24 yıl sürecek Girit savaşları böyle başlar.

Sultanzade Mehmet Paşa ve Hanya fatihi Yusuf Paşa 1646'da idam edilir. Naima'ya göre padişah Yusuf Paşa'nın mallarına ve satılanlardan kendine gönderilen paraya önem verir. İbrahim I, Sultanzade'nin yerine gelen Salih Paşa Erdel, Boğdan, Kırım ve Lehistan ile ilişkileri düzene koyar. Ancak o da 1647'de sudan bir bahaneyle idam ettirilir. Yerine gelen Ahmet Paşa zulüm uygular. İbrahim'in kürk ve mücevher düşkünlüğü iyice artar. İsraf yüzünden yüksek memurluklar rüşvet verene satılmaya başlar. Kendisinden haraç istenen Sivas Beylerbeyi Varvar Ali Paşa "perişan reayadan vergi alamam" der. Hareketi isyan sayılır ve İbşir Paşa ile Karaman Beylerbeyi Köprülü Ali Paşa'yı idam ederler.

1648'de yeniçeri ocak ağaları ile ulema birleşerek önce Sadrazam Ahmet Paşa öldürülür. Sonra İbrahim tahttan indirilip boğdurulur. Öldürüldüğünde 4 oğlu kalmıştır. 7 yaşındaki Mehmet tahta çıkar.[313]

OCAK AĞALARININ DEVLETİ ELE GEÇİRMESİ

Yedi yaşında sultan olan Mehmet IV (Avcı, saltanatı: 1648-1687) İbrahim I'in oğludur, annesi Hatice Turhan Sultan'dır. Cülus bahşişi için hazinede para yoktur. İbrahim I'in gözdesi Cinci Hoca'nın serveti

müsadere edilir, kendisi de öldürülür. Sadrazam Sofu Mehmet Paşa'nın Kösem Sultan'ın emirlerini yerine getirmemesi, ocak ağalarının rüşvetine engel olunamaması ve sipahi ulufelerinin geciktirilmesi "Yeni Cami olayı" denilen ve günlerce süren bir isyanın meydana gelmesine yol açar. Yeniçerilerin sipahiler ile içoğlanlarına karşı hücumu güçlükle yatıştırılır.

Bu arada Anadolu'da Haydaroğlu hükümet kuvvetlerini yener, Karahisar'ı basar. Isparta'yı yağma ettirme karşılığı para alır. Yakalanarak İstanbul'a getirilip idam edilir (Naima ve Kâtip Çelebi).

1649'da donanma Foça'da yenilgiye uğrar. "Saray" olayda ihmali olduğu gerekçesiyle Sofu Mehmet Paşa'yı öldürtüp yerine Kara Murat Paşa'yı sadrazam yapar.

İstanbul'daki sipahi tenkili Anadolu'da heyecan yaratır. Sipahilikten yetişip Niğde'ye yerleşen ve tanıdığı nüfuzlu kişiler sayesinde mansıp alıp satmaktan büyük servet sağlayan Gürcü Abdünnehi can korkusuna düşer ve avanesiyle birlikte Konya üzerine yürür. Konya sipahilerinin ve Katırcıoğlu Mehmet'in iltihakı ile güçlenir, yoldaşlarının kanını alma davasına kalkışır. İstanbul tehlikeye düşer. Üsküdar'a kuvvet yığılır, siperler kazılır. Abdünnehi, Şeyhülislam'ın azli, kendine ve adamı Kazzaz Ahmet'e birer sancak verilmesi koşuluyla çekilecektir, ama Bulgurlu'da savaşılır. Murat Paşa kazanır, Abdünnehi çekilir.

Antepli Çomar Bölükbaşı leventleri ile haydutluk yapmaya başlar. Girit'teki sipahiler, adam yollayıp zahiresizlik ve parasızlıktan çektikleri güçlükleri bildirir. Sadrazam yeniçerilerle geçinemez, ağaların devamlı müdahaleleri olur, Murat Paşa yeniçeri ağalarını kastederek "4 sadrazam olamaz" deyip, 1650'de sadaretten çekilir. Melek Ahmet Paşa gelir, ocak ağalarının tahakkümü artar.

Ocak ağalarının parasızlığa çare olmak üzere buldukları usul, yeni sağlam akçeyi, kendileri tarafından çeşitli yerlerde kestirilen veya piyasadan toplanan zayıf akçeyle değiştirmektir. Askerin ulufesininin bununla verilmesi yüzünden, İstanbul esnafı ayaklanıp Şeyhülislam Abdülaziz Efendi'yi önlerine katarak, ağaların idamını istemek için saraya gelirler. Melek Ahmet, 1651'de azledilir, yerine Siyavuş Paşa getirilir.

Mehmet IV'ün ilk yıllarında "Valide-i muazzama" diye saygı gören Kösem Sultan, "yeniçeri ocağına dayanıp, bir hükümdar gibi saltanat sürer" ve azil ve mevki dağıtımında etkili olur. Sonra çok şımarıp sefahat âlemlerine dalan ve istedikleri zaman saraya giderek Valide Sultan ile görüşebilecek serbesti elde eden ocak ağalarının nüfuzu hesaba katılmaz. Bu yoldan Kara Murat Paşa sadarete yükselir. Bektaş Ağa, İstanbul'un ticaretini avucunun içine aldığı gibi taşraya da el uzatarak azim bir servet sahibi olmuştur. Koca Muslihiddin Ağa her istediğini yaptırabilmiş, Kara Çavuş, Kethüda Bey, Sarı Kâtip gibi kimseler ile avanelerinin zorbalığı ağır bir hal almıştır. Kara Murat sadaretten istifa edip Muslihiddin de ölünce, en nüfuzlu kişi Bektaş Ağa olur. Kösem Sultan her sorunu ona danışır. Para yoktur. Ocak ağalarının askere ulufe vermek için bulduğu tedbir esnafı ayaklandırır. Ağalar topladıkları çürük parayı bedestende zorla sağlam paraya tebdil ettirir, hasıl olacak farktan ulufe verecektir. Ama esnaf İstanbul'daki bütün dükkânları kapar, Şeyhülislam Abdülaziz'i önüne düşürüp saraya gider. Ocak ağalarının idamını ister. Kösem ağaları korur ama sadaretten edilen tavsiyeye rağmen Sadrazamlık Kara Çavuş'a değil, Siyavuş Paşa'ya verilince ocakta infial yaratır. Ertesi gün yeniden gereken tedbirleri aldığından, çarşılılar bir daha toplanamaz.

TURHAN SULTAN KÖSEM SULTAN'A KARŞI

Kösem Sultan yeniçeri ocağını tutar ve can düşmanı Turhan Sultan'ı yenmek için Mehmet'i indirip yerine kardeşi Süleyman'ı geçirmeyi düşünür. Ama Kösem Sultan, Turhan Sultan'ın adamları olan Haremağaları tarafından 2 Eylül 1651'de öldürülür. Onunla birlikte yeniçeri ağaları da öldürülür. Yeniçeri ocağı ağaları katledilir. Kösem'in cariyelerinin her biri malından, azamisi 10 bin akçe nakit ve ikişer sandık eşya ile çırağ edilerek evlendirilir. Kösem'in büyük serveti vardır. Menemen, Zile, Gazze ve Ezdin'de 5 adet hassı mevcuttur. Bunlardan iltizam yoluyla yılda 250 bin riyal hasılat alır. Cinayet işlerinde Valide kethüdaları pek çok şiddet gösterir. Haslarının 300 bin kuruşu bulduğu, bu kadar haslı valide sultan görülmediği söylenir. Terekesinde hepsinin kıymeti 50 bin kuruş olan 2700 şal çıkmıştır.

Valide Hanı'nı yaptırdıktan sonra büyük servet sahipleri para ve değerli eşyalarını burada saklarlar. Valide Hanı yabancıların inmesine de çok elverişlidir. Topkapı dışında da bahçesi, çok yerde evkafı vardır. Valide Hanı'nda 20 sandık florini, 50 yılda toplanmış pek çok mücevheri vardır, bunlar hazineye aktarılır.

Yeniçeri ağası nüfuzu son bulur ama bu kez Turhan Sultan saltanatı ve harem ağaları tahakkümü gelir. Sadrazam Siyavuş Paşa azledilir, yerine Gürcü Mehmet Paşa getirilir. O da 1652'de azledilir yerine Tarhuncu Ahmet Paşa getirilir. Tarhuncu Ahmet Paşa gümrük, saray mutfağı ve tersane giderlerini denetleyip, yolsuzluğu önlemeye çalışır.

Ulema ayaklanması, ayaklanmaya esnaf ve sipahilerin de karışmak istemesi ve ulema tarafından reddedilen isyan benzeri bir hadise Şeyhülislam Ebu Said Efendi'nin düşmesi, yerine Bahaî Efendi'nin gelmesiyle sonuçlanır.

Tarhuncu "irsaliye" adıyla bütün memurlara şamil vergi koyar. Zeamet, has ve başmaklıkların (padişahın annesine, kız kardeşlerine, kızlarına, sultanlarına ve hasekilerine verilen ödenek, has, arpalık) yetecek kadardan fazlasını miriye bağlar. Devlet gelirini 700 bin kuruş artırır. Değirmen resmi koyar. Fakat Üsküdar halkının, özellikle sipahi taifesinin ayaklanması üzerine, değirmen vergisini geri bırakır. Şeyhülislam da bu vergiye karşıdır. Aldığı başka kararlar da halkın istihzasını çeker. Gelir ve gider defteri yapar. Hazinedeki büyük açığı gösteren defter hoşa gitmez. Gözden düşer, 1653'te azl ve katlolunur. Yerine Kaptanı Derya Derviş Mehmet Paşa getirilir.

"KAPİTALİST" PAŞA

Gür ve uzun bıyıkları nedeniyle Bıyıklı Koca Derviş Paşa da denen Mehmet Paşa Çerkes'tir. Daha ağalığı zamanında paşalara ve mültezimlere faizle para vererek zenginleşir. Bağdat'ta Beylerbeyi iken geniş ölçüde tarım yaptırmak, koyun yetiştirmek, Hindistan ve İran ile ticaret yapmak gibi kişisel işlere girişmiş. 10 bin kişilik maiyeti olduğu, "7 bin ata yem astığı" söylenir. Paşa bir eyalet valisinin, reaya malına el sürmeden servet sağlamasının en uygun yolunun kendi tuttuğu yol olduğunu söylermiş. Tarihçiler serveti sayesinde sadrazam olduğunu

belirtirler.[314]Rüşvet ve yolsuzluğun alıp yürüdüğü bu dönemde sadarete getirilen Derviş Mehmet Paşa verilen rüşvetleri hükümete gelir kaydederek ve yüksek mevkilerin müzayedeyle satışından elde edilen paralarla hazine açığını kapatmaya çalışır. Valide Turhan Sultan sarayın bütün isteklerini yerine getiren, her türlü yoldan para bulan bu zengin sadrazamdan memnundur. Ancak bir yıl sonra yolsuzluk ve zulüm şikâyetleri yüzünden sadaretten alınmak istenir ama kurban bayramında saraya vereceği hediyeler nedeniyle bu değişim biraz ertelenir. 1654 sonunda felce uğrayan Derviş Mehmet Paşa emekli edilir.[315]Yerine Halep Beylerbeyi İbşir Mustafa Paşa getirilir. Bir Celali elebaşı Sadrazam olur, kısa bir zaman sonra da isyan sonucu öldürülür! Cavid Baysun, bu olay için "Osmanlı devletinin o devirde nasıl bir buhran geçirmekte olduğunu göstermeye yeter," der.[316]

"VAK'A-İ VAKVAKİYE" VE KÖPRÜLÜLER

Yeni Sadrazam Süleyman Paşa mali sıkıntıya karşı sikke basar. Bunun üzerine isyan çıkar. Sadaret kaymakamı Zurnazen Mustafa Paşa tahrikiyle isyan alevlenir. At Meydanı'nda toplanan yeniçeri, saray ağalarının tahakkümünden yakınır. İdam ister. Kızlarağası Behram Ağa, Hoca Bilal Ağa, Valide Sultan'ın hizmetlisi Meleki kadın ve kocası Şaban Ağa gibi isimler idam edilir. Öldürülenlerin cesetleri Sultan Ahmet Meydanı'ndaki çınar ağacına asılır. 1656'da meydana gelen bu olaya "Vak'a-i Vakvakiye" denir.

Venedik'in Çanakkale'yi kapatması, İstanbul'da eşya fiyatlarını yükseltir. Art arda meşveret meclisleri toplanır. "İmdadiye" adlı yeni vergi birkaç yüz bin kuruş ancak getirir. Padişah sefere çıkmak ister, Sadrazam Boynu-yaralı Mehmet Paşa "20 bin kese verirsen olur" der. Sultan, gazaba gelip meşveret meclisini terk eder. 1656'da Köprülü Mehmet Paşa, sadrazam olur.

Mehmet Paşa'nın babası Vezirköprülü'dür. Arnavutluk Berat sancağının Rudnik köyünde doğmuş, gençliğinde İstanbul'a getirilerek saraya alınmıştır. Mimar Kasım Ağa'nın, Reisülküttap Mehmet Efendi'nin, Valide Sultan'a tavsiyeleriyle Sadrazam olur. Valide Sultan'a ve Padişah'a koşullar koyar: Huzur-u hümayun yazılacak,

padişaha bilgi verdiği, ondan emir almak için yazdığı yazılar mutlaka uygulanacak, aykırı emir verilmeyecek; memuriyete alınmalar ve tercihlere müdahale edilmeyecek; vezirlerin birinin fikri makbul tutularak, kendi işlerine zarar verilmeyecek ve hakkındaki dedikodulara aldırılmayacak.

Köprülü, ordudaki zorbaları temizleyerek İstanbul'daki asayişsizliği giderir. Orduyu disiplin altına alır. Devlet hazinesindeki paraların gereksiz yere harcanmasına engel olur. İstanbul'daki ulema sınıfı arasındaki kargaşalığı önler ve bu sınıfın huzurla hizmet görür hale gelmesini sağlar. Rum Patriğini astırır. Fransız elçisini hapsettirir.

Donanmayı güçlendirerek Venedik donanmasını yenip Çanakkale'deki ablukayı kaldırır, Bozcaada ile Limni'yi geri alır.

CELALİ DESTEKÇİLERİNE TEMİZLİK HAREKÂTI

Anadolu'da asayişsizlik sürer. Köprülü'nün şiddetli icraatı karşısında birtakım şüpheli sipahi ve ümera ceza korkusuyla Anadolu'daki Köprülü muhalifleri çevresinde toplanır. Başta Halep Beylerbeyi Abaza Hasan Paşa vardır. Konya'da toplanan asilerin başına geçer. İçlerinde Şam Valisi Tayyar Paşazade vezir Ahmet Paşa, Anadolu Beylerbeyi Can Mirza Paşa ve 15 kadar azledilmiş beylerbeyi var. Erdel seferine çağrılırlar, "Pek çok yeniçeri ve sipahi öldürten Köprülü ile çıkmayız," derler. Hattı hümayunu dinlemez, Bursa'ya kadar gelirler. Köprülü, 13 Kasım 1658'de Padişah ile Üsküdar'a geçer. Abaza Hasan, Can Mirza'yı Kütahya'ya sevk eder. Kendisi Eskişehir'e gelir. Yanında bulunan 5000 kadar sipahiyi, ulufelerini almak bahanesiyle Üsküdar'a göndererek Köprülü'ye karşı suikast düzenler. İhbar alan Köprülü, asi sipahilerden 7 bin neferin adlarını defterden çıkararak, ele geçenlerden bin kadarını idam ettirmek suretiyle tertibi boşa çıkarır. Abaza Hasan Halep'e gelip, hükümete itaat eder, tertip ile öldürülür.

1659'da İsmail Paşa'ya Üsküdar'dan Arabistan'a varıncaya kadar, Anadolu, Karaman, Maraş ve öteki illeri denetleme görevi verilir. Celali isyanlarını destekleyen gerek yeniçeri, zaim, çavuş ve müteferrika gibi askeri kişilerden, gerek müderris ve ilmiye mensuplarından bulduklarını

yakalayıp, fetva mucibince tediplerini emreder ve böylece Osmanlı ülkesinin büyük bir kısmında geniş bir temizleme harekâtı yapar.

Köprülü, 1661'de ölümünden önce Mehmet IV'e oğlu Fazıl Ahmet Paşa'yı tavsiye eder, ölümünden sonra Padişah ona verdiği sözü tutarak 26 yaşındaki Fazıl Ahmet Paşa'yı sadarete getirir.[317]

**İKİNCİ VİYANA KUŞATMASI:
KRAL LEOPOLD ŞEYHÜLİSLAM'DAN FETVA ALIR!**

Köprülü Fazıl Ahmet Paşa, Avusturya ile savaşa girişir, 1664'te Uyvar fethedilir ve Vasvar Antlaşması yapılır. 1665'te Girit'e gidip Kandiye Kalesi'ni alır ve Venedik Savaşı'na son verir. Lehistan seferine çıkar, bu seferin son dönemine Mehmet IV de katılır. 1672'te Buçaş Antlaşması yapılır. Ama Lehistan bunu ağır bulur. 1673'te yeni sefer düzenlenir. Uzun çarpışmaların ardından 1676'da sona erer. 15 yıl sadrazamlık yapmış olan Fazıl Ahmet Paşa ölür.

Mehmet IV, Köprülülerin yönetiminden pek memnun olduğu ve kendi rahatını da düşündüğünden Sadrazamlığa Köprülü Mehmet Paşa'nın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı getirir. Başarısı bilinmeyen meçhul bir kişi olduğundan atanışı hayretle karşılanır. Merzifonlu Ruslarla kanlı ve sonuçsuz bir savaşa girişir. Bu savaşa Tuna nehrini geçmemek üzere Mehmet IV de katılır, Cavid Baysun'a göre bunu seyahat ve avcılık için bir vesile sayar.[318]

1673 yılında ayaklanan Orta Macar Beyi'nin oğlu Tököli İmre, daha Fazıl Ahmet Paşa zamanından beri Osmanlı'dan yardım istemektedir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Tököli'yi himaye etmek üzere Avusturya seferine hazırlanır.

Avusturya İmparatoru Leopold I, dövüşmek istemez. Leopold'ün elçisi, Şeyhülislam Ali Efendi'den savaş aleyhine fetva bile alır: "Aman dileyene kılıç olur mu? Üzerine sefer caiz midir? Caiz değildir."

Bu fetva dikkate alınmaz. Mehmet IV istemediği bu sefere engel olamaz ve Kara Mustafa Paşa Viyana üzerine yürüyüp 14 Temmuz 1683'te kuşatır. Aynı yıl Haçlı doğar. Osmanlı yenilir. Estergon ve Budin elden çıkar. Mehmet IV, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı

azleder ve Belgrad’da idam ettirir. Yerine Kara İbrahim Paşa gelir. Aynı yılın Haziran ayında Valide Turhan Sultan ölür.

1684’te Venedik savaşa katılır. 1685’te Mora, 1687’de Atina Venediklilere geçer.

Anadolu’da mali buhran çıkar. Akkaş, bölükbaşı Yeğen Osman ve Yadigâroğlu gibi asiler türer. Ordu, Mohaç yenilgisinden sonra, ulufeler verilmediği bahanesiyle ayaklanır. Köprülü’nün damadı Siyavuş Paşa sadarete getirilir. Sabah ava çıkıp gece dönen Mehmet IV’ün tahttan indirilmesi kararı alınır. Ordu, Belgrad yakınındaki düşmanı bırakıp, İstanbul’a yürür.

Taassuba kapılır. Avcılıktan vazgeçer. Kahvehane kapatır, içkiyi yasak edip hamr emanetini (içkiden alınan vergileri tahsil eden maliye dairesi) lağveder. İstanbul’un çalgıcı ve oyuncu kullarını küreğe sürer. Kendisi için en büyük endişe, yerine geçebilecek olan kardeşleri Süleyman II, Ahmet II ile oğulları Mustafa ile Ahmet’tir.

Mehmet IV, 1683’te saltanattan indirilir, kardeşi Süleyman tahta çıkarılır. Avcı Mehmet, kardeşlerini hapis tuttuğu Şimşirlik dairesine şehzadeleri ile naklolur. Sonra Edirne’de hapsedilirler. Mehmet IV 1693’te ölür.

YENİÇERİ VE SİPAHİ İSTEKLERİ BİTMEZ

Süleyman II (saltanatı: 1687-1691) İbrahim I’in oğludur. Kardeşlere Mehmet III’ten beri vali vekilleri vasıtasıyla sancak tasarrufuna son verilmiştir. Böylece Padişah oğul ve kardeşleri, unvan ve memuriyetten yoksun kalırlar.

Köprülü Mehmet Paşa’nın damadı Abaza Siyavuş Paşa, ulufe vererek askeri Çırpıcı’da dağıtmayı düşünür. Kolağaları ve zorbabaşıları askeri kışkırtıp otağını basarak onu zorla İstanbul’a götürür. İstanbul’da zorbalar çarşı ve pazarı soymaya, yağma ve tecavüze koyulurlar. Sipahiler birikmiş ulufelerini isterler.

Yeniçeri ve sipahi cülus bahşişi ve diğer taleplerinde direnir. Siyavuş Paşa “Veremem,” diyerek görevi bırakacağını söyler. Vaatlerle asilerin dağılmaları sağlanır. Kıymetli eşyalar toplanıp para yapmak için darphaneye gönderilir ama bu yetmez. Zenginlerden imdadiye alınır.

Tahsil edilen para zorbalara verilir. Bu pek tehlikeli karar büyük musibetlere ve pek çok kimsenin korkudan şehri terkine sebep olur.

Mısır'dan gelen hazine ve imdadiye, ulufe ve bahşişe yetmez. Ayaklanmalar sürer. Açık seçik "Sipahinin yevmiyesi hesaplanıp eline pençeli bir divan defteri verilerek, belli kişiden alması" söylenir. O da, bu kişinin başına bela kesilir. Israrlar nihayet önlenir ama zorba tahakkümü bitmez.

ZORBALARA KARŞI ESNAF VE HALK HAREKETİ

İkinci vezir Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın (Köprülü Mehmet Paşa'nın küçük oğlu) telkiniyle zorba elebaşıları Başçavuş Fetvacı Hüseyin Ağa ile Hacı Ali Ağa cezalandırılır, Yeniçeri Ağası Harputlu Süleyman Ağa görevlendirilir. Zorbalar bunu öğrenince, "Fazıl Mustafa ve Harputlu sürgün edilsin, yoksa öldürürüz" derler. Fazıl Mustafa sürülür, Harputlu uzlaşır. Fazıl Mustafa'nın katline fetva vermeyen Şeyhülislam Debbağzade azledilir.

Harputlu zorba temizliğine kalkışır. Fetvacıyı öldürür. Hacı Ali Ağa tahrikiyle ayaklanan zorbalar Harputlu'yu öldürür. Siyavuş'tan mührü ister, vermez. Padişah mührü alır. Siyavuş'u katledip sarayını yağma ederler. 1 Mart 1688'de Sancak vak'ası patlar.

O gün dükkânlar açılır, görünüşte sükûnet vardır. Ancak bir eşkıya güruhu yağlıkçılar çarşısını yağmaya başlar, esnaftan Yağlıkçı Emir zorbalardan zulüm gören halkı öç almaya çağırır. Esnaf hızla dükkânlarını kapar, her sınıftan halkın dahil olduğu büyük bir kalabalık saraya yürür. Orta kapıya gelirler, Padişah'tan eşkıyayı kınamak üzere Sancak-ı Şerif'in çıkarılmasını isterler. Vüzera ve ümera saraya çağrılır. Yapılan toplantıda sancağın çıkarılıp, kapı üzerinde iki kale arasına dikilmesi kabul edilir. Müslüman olanın sancağın altında toplanması, gelmeyenlerin kâfir sayılacağı hakkındaki fermanın her tarafta ilanı, şehirliyi kırmak üzere Süleymaniye Meydanı'nda toplanan 500 kadar zorbayı şaşkına döndürür. Sekbanbaşı, Kul Kethüdası ve ocak ihtiyarları, eski odalar halkı Padişah'ın emrine itaat eder. Zorbabaşıları kararsız kalır. Önce önemli memuriyetleri paylaşmaya kalkışırlar. Şehzade Ahmet ve Mustafa'yı tahta çıkartmayı düşünürler. Bazıları

bütün şehzadeleri öldürüp, Kırım Hanı'nı getirmeyi önerir. Padişah'ın birkaç kez istemesine rağmen mührü vermezler. Padişah, halkın isteğine uyarak sadaret kaymakamı İsmail Paşa'yı sadrazam, Debbağzade'yi Şeyhülislam atar. Zorbabaşılarından Hacı Ali Ağa'ya Bosna eyaleti, Deli Piri'ye Bursa, Tekeli Ahmet Ağa'ya Karesi sancakları verilip derhal göreve gitmeleri emrolunur. Bu kararlar açıklanınca yanlarındaki eşkıya dağılır, yalnız kalırlar. Tekeli ve Deli Piri kaçar. Hacı Ali "Ocakta nefer kalırım" der. Mazul Müftü Feyzullah mührü getirir, Erzurum'a sürülür. Halkın temsilcisi Atpazarlı Seyyid Osman Efendi'nin sevkiyle has odadan müezzin Bosnalı Hasan Ağa yeniçeri ağası atanır, halk ve yeniçeri tarafından kabul edilince sükûnet sağlanır. Fakat sancak kapıda kaldıkça halk dağılmaz. Saray, kapıkulu tarafından muhafazaya alınır. 2 Mart'ta yüz bini aşkın kişi, saray meydanını ve civarını doldurup bölükbaşılarını istemediklerini bildirir. Zorba bölükbaşı ve yardımcılarının öldürülmelerine fetva alındığı, bu yolda ferman çıktığı, mal ve canlarının güvenliğine bütün ulemanın kefil olduğunu müftü bildirince, halk yatışır, dağılır. Eşkıya her tarafta takip edilir ve cezalandırılır. 5 Mart'ta Hacı Ali Ağa yakalanır, zorbalarıyla birlikte boğdurulur. 4 ay süren zorba tahakkümü 1688'de son bulur.

Serhad muhafızlarına 3 yıldır ulufe ve zahire verilmemesi, kıymetli eşyadan para basılması, ulufesizlik ve açlık feryatları ile kalelerin düşüş haberleri gelir. 1687'de zahiresiz Eğri Kalesi düşer. Lipva kuşatılır. Daha birçok kaleyi Avusturya ve Venedik alır.

Cülus bahanesiyle İstanbul'a gelen Serçeşme Yeğen Osman Paşa, Davutpaşa'da konaklar. Engürüs serdarlığı verilip uzaklaştırılır. Ama sefer bahanesiyle reayaya eziyet eder. Rumeli eyaletini haraca keser. Sefer için Sancak-ı Şerif'le mühür ister. 21 Nisan'da yeni görevi için Bosna eyaletine gelmezse tenkili kararlaştırılır.

ANKARA HALKI EŞKIYAYA KARŞI

Anadolu'da, Ankara halkı eşkıyaya haddini bildirir. Yeğen Paşa'nın tabilerinden Ankaralı Gedik Mehmet Bölükbaşı, Ankara'yı kuşatır, Eskişehir'e çekilir. Zulüm yapar. Sarıca ve sekbanlarının nerede bulunursa katledilmesi için fetva ve emir yollanır. Eşkıya her taraftan

sürülüp imha edilmek üzere iken Debbağzade'nin telkiniyle İsmail uzaklaştırılır. Tekirdağlı Bekri Mustafa Paşa gelir. Levent taraftarı ümera ve Padişah'a yakın olanların etkisiyle halktan toplanan askerlerin dağılması emri verilir. Gedik Bölükbaşı'ya Sivas eyaleti verilir. Yeğen Paşa'nın da suçu affedilip, cezalandırmakla görevli askerin dağılması emrolunur.

Yeğen Paşa itaat etmiş gibi görünüp Bosna'ya giderken halktan toplanan askerin dağıldığını görünce, 12 bin eşkıyası ile onu cezalandırmaya memur Belgrad muhafızının üzerine yürür. Kendisini Engürüs serdarı ilan eder. Devlet, 9 Haziran'da bu zorba Celali'yi serdar olarak tanır.

Hollanda elçisi barış aracılığı yapar.

Toprak kaybı ve Anadolu'da reayanın dağıtılması vergi kaybına yol açar.

Serhatlarda ayaklanmalar olur. Kandiye'de Zülfikar Paşa katledilir. Temeşvar'daki kul taifesi meczup bahanesiyle Muhafız İbrahim Paşa'yı öldürür.

Tahsili kolay olur diye "avarız" (olağanüstü durum vergisi) toplanır, hanelerinden sefer "imdadiyesi" alınır.

BAKIRDAN MANGIR BASMA YÜZÜNDEN KALPAZANLIK ARTAR

13 Eylül 1688'de bakırdan mangır basma yoluyla para değerini düşürmeye karar verilir. Mangıra akçe değeri tanınması düşünülür ancak yeteri kadar bakır sağlanamaz. Dışarıdan İstanbul'a gelen tüccar mangır kabul etmez, tedavülü için emirler verilir ama devlet bile cizyeyi bakırla almaz! Kalpazanlık artar, yabancılar dahi maden değeri ile itibari değer farkı büyük olduğundan kalpazanlık yapar!

Mangır kabul etmeyen üretici büyük şehirlere yiyecek satamaz, kıtlık ve fiyat artışı ortaya çıkar. (Daha sonra Ahmet II, bakır mangıra son vermek zorunda kalacaktır.)

Para sıkıntısı nedeniyle meyhaneler yeniden ruhsat alır ve açılır. Hamr emaneti yeniden kurulur, tüccarın getirdiği tütüne gümrük

konulur. Ama Rumeli’de reayaya zulmedilmesi, isyan etmeleri üzerine emanet yine kaldırılır, alenen içki içmek yasaklanır.

Anadolu’da halktan asker toplama emirlerinin geri alınması XVII. yüzyılın başında Celali fesadına benzer devir açmış, kentler ve kasabalar halkı can güvenliği için büyük kentlere sığınmıştır. Bu kez sefer için askere alma emirleri yollanınca, sekban (askere ihtiyaç hasıl olduğu zaman, gönüllü olarak toplanan köy halkı) belası kalkmadan sefere çıkamayız denir. Sarıca ve sekban (taşra yöneticilerinin topladığı başıbozuk askerler) kurumlarının ilgası, kendi halinde leventlerin affı, Sarıca ve Sekban bayrağı altında fesada devam edenlerin cezalandırılması fetva ve hükümleri çıkar. Serdar Yeğen Paşa’nın Konya’ya hâkim küçük dayısı Kara Hasan Bey’le hemşirezadesi Ahmet Bey bertaraf edilir. Fakat asıl eşkıya reisi Serdar Karayazıcı adlı kethüdasını Sofya’ya koyup, kendisi kent bağları civarında “Yeğen âbâd” denilen binalarda eşkıyasıyla oturmaktadır. Salmalarıyla reaya perişandır. Emirleri dinlemez. Kırım Hanı Selim Giray “temizlenmezse çekilirim” deyince, bütün Rumeli’ye “nefir-i âmm” (askere alma) yazılır. Yeni atanan Engürüs Serdarı Arap Recep Paşa “nefir-i âmm” askerini sürerek Sofya’ya ilerleyince, Yeğen kuvveti çözülür, Niş’e doğru çekilir. Yandaşı Prizineli Mahmud Paşa’ya sığınır, Arnavut beylerden 20 bin levent yazacağı umudundadır. Yeğen’in Anadolu’daki hempalarından Sivas Beylerbeyliği verilmiş olan Gedik Mehmet Paşa ve onun yardımcısı Çorum sancağını tasarruf eden Ceridoğlu’nun cezalandırılması zaman alır. Bursa’ya yürürler, hükümet kuvvetlerini yenerler. Gedik Paşa Nallıhan’da öldürülür.

KÖPRÜLÜ FAZIL AHMET PAŞA

Kırım Hanı Selim Giray, üstün Rus kuvvetlerini püskürtür, Avusturya ilerlemeleri durdurulur. Ama Niş düşer. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa sadrazam olur. İlk iş olarak vergi reformu yapar. Cizyeyi düzenler, vergi karşılığı reayaya mühürlü renkli kâğıt verilir. Böylece yıllık 4 bin kese fazla hasılat sağlanır.

Yeniçeri ocağı yoklanır. 20 binden fazla ulufeye hakkı olmayanın adı silinir, 100 bin kuruş tasarruf edilir. Sefer hazırlığı başlar.

Yerlerinden oynayan halk kitlelerinin Anadolu'ya doğru göçü başlar.

Hıristiyan reaya ise Avusturya'ya katılır. Müslüman kırımı gerçekleşir. Avusturya, Sırp eşkıyası Karpos'a Komanova Kralı unvanı verir. Karpos, Üsküp'ü alır. Kırım, yağma ve yakmalar yaşanır. Asi Arnavut müfrezesi İpek'i alır. Başka bir grup İstip'i yağma eder.

Kuzey Arnavutluk, Dragovan Boğazı'ndan Bosna sınırına kadar hemen bütün Sırbistan düşman zapt ve tahribine maruz kalır. Halkın üçte biri İstanbul ve Anadolu'ya kaçar. Orduda ise kar ve soğuk yüzünden ancak 3 bin yeniçeri, 2 bin sipahi, müteferrika ve çavuş kalır. İmdada Rusları da püskürten Selim Giray Han yetişir. Üsküp'ü kurtarır, Sarkos'u öldürür. Avusturya kuvvetleri yenilir.

1690'da Niş alınır. Ardından Belgrad fethedilir. Tuna yeniden kontrole alınır.

1691'de Padişah hastalanır. Ulema ve vezirler toplanıp, ölümü halinde kardeşi Ahmet II'yi tahta çıkartmayı kararlaştırırlar. Süleyman II ölünce İbrahim I'in diğer oğlu Ahmet II (saltanatı: 1691- 1695) tahta çıkar.[319]

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 1691'de Avusturya ile savaşta ölür, ordu Belgrad'a ricat eder. Sadrazam Hacı Ali Paşa sefere çıkar, savaşmadan geri döner. Defterdarın azli üzerine Padişah'la tartışan Hacı Ali Paşa sadrazamlıktan istifa eder.

Irak ve Hicaz'da karışıklıklar yaşanır. Suriye'de Sürhan-oğulları ve Dürzî (Man) oğulları asi tutum takınır. Trablus ve Cezayir donanmaları Tunus'a saldırır.

Divanı Hümayun haftada iki yerine dört kez toplanmaya başlar. Kiradaki miri araziyi tefecilerin elinden kurtarmak için, bazı eyaletlerde bu toprakların kaydı hayat şartıyla satılması kararı alınır.

MUSTAFA II'NİN KANUNİ OLMA HAYALİ

Sadrazam Sürmeli Ali Paşa, Ahmet II'nin oğlu İbrahim'i getirmek ister, ama taraftarları olan Mustafa, 6 Şubat 1695'te hızla harekete geçip tahta çıkar. Başka kaynaklar ise istişare meclisinin ittifakla onu seçtiğini belirtir. Mustafa II (saltanatı: 1695-1703) Avcı Mehmet'in oğludur.

Bazı devlet adamları barış yanlısıdır. İngiltere elçisi arabuluculuğa hazırdır. Padişah ise savaşmak ister. Kanuni Süleyman gibi bizzat sefere çıkmak niyetindedir. Devlet adamları üç gün müzakereden sonra büyük gidere yol açacağı gerekçesiyle savaşmamak gerektiği yönünde görüş bildirir. Ancak Padişah dinlemez. Mora'da 1 Mayıs 1695'te Venedik'e yenilir. Avusturya ordusu ağır yenilgiye uğratılır. Rusya mukaddes ittifaka girer. 1695'te Azak'ı kuşatır ancak başarısız olur. Petro, 1696'da yine dener ve 7 Ağustos'ta teslim olur.

27 Ağustos 1696'da meydan savaşında Avusturya tekrar yenilir. Temeşvar'da savaşa son verilir. Romen asıllı tarihçi Dimitri Kantemir'e göre, Avusturya barış önerse de Padişah reddeder.[320]

1697'de Üçüncü Avusturya Seferi düzenlenir. Önemli komutanlar dinlenmeyerek Temeşvar tarafına hareket edilir. Bu yorucu ve çeşitli nehirler geçmeyi gerektiren bir seferdir. 13 Eylül 1697'de daha kuvvetin tamamı geçmeden bastırılıp yenilgi yaşanır. Sadrazam Elmas Mehmet Paşa ve 20'den fazla kumandan ölür. Zenta, Bosna'ya kadar olan alanı 1698'de Prens Eugen ordusu bastırıp alır ve çekilir. Amcazade Hüseyin Paşa (Köprülü Mehmet Paşa'nın kardeşinin oğlu) sadrazam olur. Barış eğilimi güçlenir. İngiliz ve Hollanda elçileri arabulucu olur.

Rami Mehmet Efendi ve Divanı Hümayun tercümanı Mavrokordato 1699'da Karlofça Anlaşması'nı yaparlar. 16 yıllık savaş biter.

Temeşvar hariç Macaristan gider. Mora ve Azak kaybedilir. Ukrayna ve Padolya (Lehistan) da elden çıkar.

Muntazam asker sevk edilir, "nefir-i âmm" ile askere alma gerekir. Bu usulün sık sık tekrarlanması halkı rahatsız eder. Savaş nedeniyle vali ve sancakbeyi yerinde değildir, bu eşkıyalığa elverişli bir ortam sağlar.

Topraklarını terk eden bir kısım çiftçi ve bazı mükellef yarı resmi "sarıca" ve "sekban"a katılır. Anadolu bunlar ile dolar.

Balkanlar'da Bulgar asi çeteleri ortaya çıkar. Teftişçi adlı valiler atanır. 1696'da sarıca ve sekban kaldırılır. Vali ve yöneticiler bu askerleri kapılarında bulundurmaya başlar.

Şehrizur taraflarında yıllardır Bebe Süleyman egemendir, İran'a ait bazı yerleri de alır. 1699'da ise yenilir ve Hakkâri yöresine kaçar. Halep-Şam arasında Arap kabile reisi Hüseyin al-Abbas karışıklık

yaratır. Basra ve havalisini Muntafık Arap kabilesi reisi Mani, 1694'te zapt eder. Huvayza Hâkimi Faracallah ile Mani Basra için mücadelede eder. 1696'da Faracallah Basra'yı zapt eder, dolayısıyla havali İranlılara geçer. 1701'de bölge Daltaban Mustafa Paşa tarafından tekrar alınır. Asi Arap kabileleri kısmen tenkil kısmen affedilir. Fırat taşkını yol değiştirmelere neden olur. Daltaban bentler yapar, toprağı eskisi gibi tarıma elverişli kılar.

BÜTÇE DENGESİ İÇİN ÜSTÜ TUĞRALI ALTIN BASILIR

Savaş giderleri için yollar aranır. Zengin malını müsadere, gelecek yılların vergilerinin peşin tahsili, tütün ve kahve vergisini artırma, yeni kahve vergisi koymak bunlardan bazılarıdır. Tüccarlar tam ayarlı altını Mısır'a kaçırınca, 1696'da ilk kez üstü tuğralı altın basılır. Eski kuruş ve zolota piyasadan kaldırılır, tuğralı yeni kuruş ve zolota çıkarılır. Karlofça barışıyla savaş giderleri kalkınca tasarruf tedbirleri de alınarak bütçe dengeye ulaşmaya başlar.

Halktan alınan fevkalade vergiler kaldırılır. Harap Belgrad ve Temeşvar halkı yıllardır süren cizyeden muaf kılınır.

Ahmet II'den beri sürdürülen siyaset gereği 1696'da Mamalu Türkmenleri Bozok, İçel, Kıbrıs'a yerleştirilir. Rami Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Selanik-Bursa imalathanelerinin üretimi artırma çalışmalarına başlanır. Avrupa'dan kumaş ithali yasaklanır. Gayrimüslimlerin kırmızı elbise ve sarı pabuç giymesi yasaklanır. Kadınlara geniş elbise giyme ve yaşmak kullanma zorunluluğu getirilir.

Gürcistan seferine gönderilecek 200 Cebeci'nin tedavülde kalmış ulufesini isteme bahanesiyle ayaklanmaları büyür. Bu olay Edirne veya Şeyhülislam Feyzullah Efendi vakası olarak bilinir. Asiler İstanbul'a egemen olurlar, Edirne'ye yürürler. 1703'te meydana gelen ve 36 gün süren Edirne vakası denilen bu olayda Mustafa II tahttan indirilip yerine Mehmet IV'ün oğlu Ahmet tahta geçirilir. Mustafa II, oğlu ve yeğenleriyle birlikte, kardeşi Ahmet'in çıktığı yeni sarayda şehzadeler kafesine hapsolunur. Dört ay sonra orada ölür. Mustafa II'nin oğulları Mahmud ve Osman ileriki yıllarda padişah olacaklardır.

BALTACI-KATERİNA OLAYIYLA İLGİLİ EFSANELER

Edirne'de tahta çıkan Ahmet III (saltanatı: 1703-1730) Avcı Mehmet'in oğludur. Asi yeniçerilere istedikleri 60 kişiyi teslim eder. Teslim edilenlerden biri olan Mustafa II'nin entrikacı Şeyhülislamı Feyzullah Efendi işkencelere ve hakaretlere uğrayarak katledilir. Şeyhülislam katli Osmanlı tarihinde sadece üç kez meydana gelmiştir.

Padişah İstanbul'a dönünce bostancılardan 700 kişiyi saraydan çıkarıp yerine devşirmelerden yenilerini getirince zorbaları cezalandıracağı anlaşılır. 5 Ekim 1703'te yeniçeri ağası Çalık Ahmet kapısında ziyafet yapıp Padişah'ı çağırır. Bu bir küstahlıktır. Ahmet III, mecburen daveti kabul eder. Çalık Ahmet orada Padişah'tan sadrazamlık ister, oyalanır. Ertesi gün saraya çağırtır, hilat giydirip Kıbrıs Valiliği'ne derhal gemiyle yola çıkarılır, gemide idam edilir. Ardından Edirne isyancılarının çoğu öldürülür veya sürgüne gönderilir. Naima, Çalık Ahmet'in devlet biçimini değiştirip, bir cins "Cumhuriyet" kurma düşüncesinde olduğunu yazar.

1707'de Edirne vakası zorbalarından bazıları eski cebecibaşı Kiremitçizade Mehmet Ağa yalısında toplanıp isyan düzenlerken, yakalanıp idam edilirler.

Sadrazam Çorlulu Ali Paşa zamanında Arap Müntefik aşireti isyan eder, Basra'yı tahrip eder ve valiyi öldürür. Yeni Vali Halil Paşa isyanı bastırır. 1710'da Çorlulu Ali Paşa azledilip yerine Kara Mustafa Paşa'nın oğlu olan son Köprülü Numan Paşa getirilir.

1711'de Kırım Hanı Devlet Giray Han, padişaha Rusya'yla ilişkilerin kesilmesinin zorunlu olduğunu bildirir. Osmanlı'ya sığınmış olan İsveç Kralı Demirbaş Şarl da (Karl XII) Rusya ile savaşı teşvik eder. Numan Paşa'nın yerine getirilen Baltacı Mehmet Paşa'nın kumandası altında büyük bir ordu (30 bin yeniçeri, 10 bin sipahi, 7 bin topçu ve cebeci) Rusya üzerine gönderilir. Çar Deli Petro'nun Rus ordusu kuşatılıp teslim olacak duruma gelmişken Prut Barış Anlaşması imzalanır.[321]

Tarihçiler, bu olayda Çariçe Katerina'nın gönderdiği çok değerli mücevher ve hazinenin Baltacı ve kâhyası Osman Ağa arasında paylaşılmış olmasının etkisinin bulunduğunu kaydederler, daha başka efsaneler de vardır. Macar Prens Rakoczi ile birlikte Türkiye'de bulunan

hizmetkârı Kelemen Mikes şöyle yazar: “Baltacı akıllı olsaydı Çar’ın bütün ordusuyla birlikte teslim olması gerekirdi. Çar esir düşeceğini anlayınca karısının aklına sadrazama hediye gönderip onunla anlaşma fikri gelmiş. Ertesi gün ona değerli hediyeler gönderilip barış yapılmış ve böylece Moskof Çarı bütün ordusuyla birlikte esirlikten kurtulmuş.”[322]Prut Anlaşması’yla kaybedilen bazı yerler geri alınmışsa da Baltacı Mehmet Paşa ile Katerina ilişkisi konusunda üretilen efsaneler yüzünden Baltacı azledilir. Demirbaş Şarl askerleriyle birlikte hapsedilir. İltica etmiş bir krala yapılan bu muameleye halkın tepki göstermesi üzerine fetvayı veren Şeyhülislam Abdullah Efendi ile uygulayan Sadrazam Süleyman Paşa azledilir. Kral, 1714’te değerli hediyeler verilerek İsveç’e gönderilir. Süleyman Paşa’nın yerine getirilen Damat Ali Paşa zamanında Avusturya ile savaş başlar (1716.) Bu savaşta Ali Paşa alnından vurularak ölür. Avusturyalılar Belgrad’ı alır.

LALE DEVRİ

1717’de sadrazamlığa getirilen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Avusturya ve Venedik ile Pasarofça Anlaşması’nı yapar. İbrahim Paşa’nın bu anlaşmadan sonra mümkün olduğu kadar savaştan kaçınan yönetimi ile Ahmet III saltanatı yeni bir devreye girer. Devlet adamları ahret yerine dünya nimetlerini tercih etmeye başlarlar. Lale Devri (1718-1730) cennetin dünyada arandığı devirdir. Şair Nedim’in “gülelim oynayalım, kâm alalım dünyadan” dizesi devrin şiarı olur. Başta Sadrazam İbrahim Paşa olmak üzere devlet büyükleri köşkler yaptırır, bahçelerinde eğlenceler düzenlerler.[323]

Lale yetiştirmenin moda olması nedeniyle bu adı alan Lale Devri, Osmanlı’nın müzikte, sanatta, felsefede ve teknolojide hamle yaptığı yıllar olur. Beş kütüphane inşa edilir ve Şair Nedim, Ahmet III’ün kütüphanesinin hafızkütüplüğüne atanır. İstanbul’un su ihtiyacını karşılamak için su kemerleri tamir edilir, beş yeni bent eklenir. Tekfur sarayında çini imalathanesi açılır. Nevşehirli İbrahim Paşa İstanbul’da gemi imalathaneleri kurdurur, halıcılık ve diğer dokuma sanayini geliştirir. Gemi inşasında ilk kez üç ambarlı gemiler yapılmaya başlanır.

1724’te Paris’e elçi gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi dönüşünde orada gördüğü kurumları getirmeye çalışır, oğlu Sait Mehmet Efendi, İbrahim Müteferrika’nın İstanbul’da ilk Türk matbaasını kurmasına yardım eder.

İstanbul’da üç yıl içinde on iki yangın çıkar. 1717’de İstanbul’un gördüğü en büyük yangın olur. İmar için devlet ricalinin yardımına defter açılır, herkes kudretine göre payına düşen parayı verir. 1718-1719 İstanbul yangın ve deprem felaketlerine uğrar. 6 Temmuz 1721 yangını ilk kez tulumba kullanılarak söndürülür. Bu felaketlere karşın Lale Devri sefahati sürer. Lale tarhları ışıklandırılır. Sadrazam ve vekiller saray ve köşklerinde ziyafetler verirler. Bu şenliklerden ayrı olarak şehzadelerin sünnetleri, sultanların düğünleri büyük eğlencelerle kutlanır. 1720’de 5 bin kişilik sünnet düğünü yapılır. İbrahim Paşa Kâğıthane’de yeni bir saray yaptırırken yıkılan sarayın malzemesinden yararlanır.

1727’de Üsküdar’da hendesehane (aslında yeniçeri dışında askeri sınıf kurma girişimidir) açılır. Yeniçeriler hoş karşılamaz, bazı okul öğrencilerine saldırıp öldürürler.

Bebek civarı kıyı ve dağ tarafları arzu edenlere satıldığından kısa zamanda Bebek şenlenir.

Afyon kullanılması yasaklanır, kullanan tiryakiler sürülür. 1729’da İstanbul’un sekizde biri yanar. Bir Fransız, Davut Ağa ile birlikte itfaiye örgütü kurar, inşaatlar yapar.

Ahmet III ile Sadrazam İbrahim Paşa birdenbire Doğu’dan gelen bir dış buhranla karşı karşıya kalırlar. İran Şahı Eşref, Osmanlı’ya vermiş olduğu yerleri geri almaya girişir. Türk kumandanı yenilir. Ahmet III ile sadrazamı bu olaylara karşı gevşek davranırlar. İbrahim Paşa dış karışıklıkları barışçı yollardan yatıştırmakla övünürken içerde isyan başlar.

PATRONA HALİL İSYANI

Devlet yönetimindeki devlet büyüklerinin yaşayışını beğenmeyenler ile yeni bir askeri örgüt kurulacağından korkan yeniçeriler, bazı ulema desteğiyle isyan ederler. Bayazıt hamamında tellak olan Patrona Halil’in

elebaşılığında patlayan isyana katılırlar. Dükkânlar, çarşılar kapanır, Hıristiyanlar adalara kaçar.

Ahmet III kendine ve çocuklarının (Süleyman ve Mehmet) hayatlarına kıyılmamak şartıyla Sadrazam İbrahim Paşa'yı, Kaptan Paşa'yı ve Kâhya Beyi boğdurup cesetlerini at meydanına yollar. Asiler son cesedin Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya değil, Manol adında bir kürekçiye ait olduğunu öne sürüp, kendilerini kandırdığı suçlamasıyla Padişah'ın da feragatini isterler.[324] İbrahim Paşa'nın katlinden sonra sarayının güvercinliğinde toprağa gömülmüş dört sandıkta altmış bin duka altını, mücevherler ve değerli eşya bulunup hazineye devredilir. Otuz bir çocuk sahibi olan Ahmet III, tahtı yeğeni Mahmud'a bırakır, oğullarıyla birlikte Kafes Kasrı'nda göz hapsine alınır (1730.) Kendisinden sonra padişah olan Mahmud I zamanında, 1736'da ölür.[325]

Doğan Avcıoğlu'nun elyazmalarında Patrona Halil İsyanı.

VALİDE SULTAN İSYANCI PATRONA HALİL'E

“İKİNCİ OĞLUM” DER

Mahmud I (Saltanatı: 1730-1754) Mustafa II’nin büyük oğludur. Tahta çıktığı ilk günlerde asilerin vesayeti altındadır. İstanbul kadısının içtihadına göre, İstanbul’da mevcut 120’den fazla köşkün yakılmasını elebaşılar ısrarla ister ise de, Padişah yakılmasına değil, ancak yıkılmasına izin verir. Köşkler yıkılır ve yağmalanır. Valide Saliha Sultan, Patrona’ya “ikinci oğlum” der. Şeyhülislamlığa, Rumeli ve Anadolu kazaskerliğine, İstanbul Kadılığına, Yeniçeri Ağalığına ve ocak ağalıklarına onların adamları getirilir. Silahtar Mehmet Paşa sadrazam yapılır. Patrona, Mahmud I’e bütün isteğinin İbrahim Paşa’nın kabul ettiği malikâne usulü ile bazı vergilerin kaldırılması olduğunu söyler. Mahmud I bu vergilerin kalkmasını buyurur. Patrona Halil, beşyüz kese altın aldığı Kasap Yanaki’yi de Boğdan’a prens tayin ettirir. Kırım Hanı Mengli Giray’ı azlettirip, Bursa’da bulunan Kaplan Giray’ı gerekirse ona sığınabileceği düşüncesiyle Kırım Hanı yaptırır.[326]Ancak yanılmıştır, Kaplan Giray onun katlinde sarayla birlikte hareket edecektir.

Mevki ve para teklifiyle İstanbul’dan uzaklaştırılamayan Patrona Halil, yeniçeriler ondan ayrılarak zayıflatılır. Hükümet üstünde kuvvet olmak isterler. Et Meydanı’nı 19 cemaatin kışlasının merkezi yapmak isterler.

PATRONA HALİL’İN SONU

Mahmud I ve birtakım rical Patrona’yı tuzağa düşürüp katle karar verir. Bunun için Pehlivan Halil de Bursa’dan getirtilir. Şehrin hükümet lehine olduğu da anlaşılır. 15 Kasım 1730’da Patrona Halil ve adamları saraya divan toplantısına çağrılır. Kaplan Giray, Pehlivan Halil ve Canım-Hoca Mehmet Paşa da sakladıkları adamlarının başında bizzat dövüşmek suretiyle, Patrona Halil, Musli, Yeniçeri Ağası Mehmet, Sersekban Murtaza, Zülâli Hasan, İstanbul’dan İbrahim katledilir. Ama şehirde olayların çıkacağından korkulmaktadır. Patrona yanlısı binlerce Arnavut’un olay çıkarması olası sayılmaktadır. Buna rağmen şehirde bir hareket görülmez, çarşı esnafını ayaklandırmak için yapılan girişim çabuk bastırılır.

28 Ocak 1731'de yandaşları kanlarını dava edip ayaklanır. Ağa kapısına saldırıp, dükkânları yağmalarlar. Sancak-ı Şerif çıkarılır, yağmalardan canı yanan halk asilerin üzerine yürür. Elebaşılar idam edilir.

24-25 Mart 1731'de yeniçeri ve cebeci iştirakiyle yeni bir hareket ortaya çıkar. Bir gece içinde Et Meydanı'ndan 13-14 kazan kaldırılırsa da, İstanbul halkı sarayın kapıları önünde asiler aleyhine tezahürat yapar ve hükümet ile bir olduğunu belirtir. Şehir halkı, Sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa'nın kaptanıderya ve yeniçeri ağası kumandasında Et Meydanı ve Bayazıt civarında, şiddetli çarpışmalardan sonra asileri tenkil eder. Tekrar buna benzer olaylar çıkmaması için İstanbul'daki yeniçeriler taşraya, Boşnaklar ile Arnavutlar da çeşitli yerlere sürülür. 2 Eylül 1731'de üçüncü bir isyan girişimi sonuçsuz kalır.

İran ile savaş çıkar. 1732'de anlaşma yapılır, Mahmud I zapt edilmiş olan Tebriz İran'a bırakıldı diye şiddetle karşı çıkar. Oysa Gence, Tiflis, Kevan, Şirvan, Şamahi, Dağıstan Osmanlı'da kalır. Sadrazam ve Şeyhülislam barış yanlısıdır.

Fransız sefiri Villeneuve Rusya'ya savaş için kışkırtır. 1736'da divan savaş ilanı kararı verir. Ruslar 1736'da Kırım'ı istila eder, kütüphaneleri ve okulları yakar, anıtları tahrip ederler. Kaplan Giray azledilip hanlığa Fetih Giray getirilir. Haziran 1737'de Rusya ile müttefik olan Avusturya üç koldan saldırır. Avusturya'ya karşı başarılı savaşlar yapılır. 1738 baharı ordu yine sefere çıkar, amaç Belgrad'ı almaktır. Tuna geçilip Temeşvar'a akınlar düzenlenir. Adakale alınır. Rus donanması yenilir. Özi Kalesi alınır. Ama Avusturya ve Rusya barışa yanaşmaz. 1739'da Belgrad'a yürünür. Avusturya yenilir, barış ister.

1739'da Belgrad Antlaşması yapılır. Barışta önemli rol oynayan Villeneuve kapitülasyonları genişleterek yeniletir. 30 Mayıs 1740'ta eski kapitülasyonunun 58 maddesine 42 maddelik ek yapılır. İsveç ile ittifak yapılır. Kısa bir süre sonra İsveç ile arası bozulan Rusya'ya karşı, Fransız elçisi Osmanlı'nın savaş açmasını ister.

İran tahtını ele geçirerek Safevi hanedanını ortadan kaldıran Nadir Şah Caferiliğin 5'inci mezhep olarak kabulünü ister. Ulemaya danışılıp, reddedilir. İran'la savaşlar sürer. 1746'da Kasr-ı Şirin esasında anlaşılır.

Yüksek devlet görevlileri artık yabancı devletlerden büyük rüşvetler alarak onlar hesabına çalışabilmektedirler. Örneğin 1745'te Sarayın birinci imamı Pirizade Avusturya hesabına çalışırken, büyük kadı Esad Efendi de Prusya kralının çıkarları için çalışmaktadır.[327]

BONNEVAL PAŞA

1747'de asıl adı Claude Alexandre Comte de Bonneval olan Humbaracı Ahmet Paşa ölür.[328]Anadolu'da türeyen levent eşkıyasının cezalandırılması, Niş kalesinde yeniçeri isyanı gibi olaylar meydana gelir. 2 Temmuz 1748'de İstanbul'da ayaklanma çıkar, Arap yarımadasındaki Necd'de Vehhabi sorunu yaşanır. Kızlarağası Beşir Ağa hem harem hem de Padişah üzerinde büyük nüfuza sahiptir. Sadrazam Emin Mehmet Paşa'yı azlettirmesi ve Üsküdar kadısını öldürtmesiyle ulemanın şiddetli tepkisine yol açar, Beşir Ağa, Padişah tarafından boğdurtulur. Ölümüyle isyan çıkarsa da bastırılır.

Belgrad Barış Anlaşması başarısını kazanan, Ayasofya, Fatih, Valide Camii ve Galata Sarayı'nda kütüphaneler kurduran Mahmud I, 1754'te ölür.

KADINLARA GİYİM KISITLAMASI

Osman III (saltanatı 1754-1757) Mustafa II'nin oğludur. Yarım yüzyıl şehzadelere mahsus dairede mahpus kaldıktan sonra, ağabeyi Mahmud I'in yerine 55 yaşında tahta çıkar. Padişahlığı sırasında önemli bir dış olay olmaz, Belgrad Anlaşması'yla başlayan barış süreci devam eder. Kiev ve Bug arasında kurulan yeni Sırbiye eyaletini Romanya mültezimlerine iskân edip, vergiden muaf tutar. İki kalede yapılanlar Rusya'ya karşıdır ancak Rusya ses çıkarmaz.

Doğan Avcıoğlu’nun elyazmalarında kanal projesi.

Mısır’da Memluklar egemenliği ele geçirir. Cezayir’de Osmanlı hükümetinin durumu çok zayıflar.

Erzurum ve havalisi eşkıyadan geçilmez hale gelir.

Rüsum-ı cülusiye (Padişahların tahta çıktığında tımar sahiplerinden aldığı para) kaldırılır Askere ve gerekmediği halde emeklilere büyük cülus bahşişi dağıtılır.

İstanbul’da şiddetli yangınlar görülür.

Padişah hapisteki Şehzade Mehmet’i zehirletip öldürtür. Şehzade Mustafa zehire karşı ilaç kullanmaya başlar. Osman III, ağabeyi Mahmud I’in başlattığı ıslahat çalışmalarını durdurur. Meyhaneleri kontrol eder. Kadın düşmanıdır. Kadınların süslü sokağa çıkışı yasaklanır. Hıristiyanlara sıkı giyim disiplini getirilir. Kılık değiştirerek halk arasına karışır ve dedikoduları öğrenmeye çalışır. Sivil halktan ayrılmaları için kamu görevlilerine samur ve kakum kürk giyme ayrıcalığı tanır. Döneminde ekilen toprak azalır, tarım üretimi ve devlet geliri düşer. Osman III Ekim 1757’de ölünce yerine Mustafa III geçer.

YENİÇERİ ISLAHINI MUSTAFA III DE BAŞARAMAZ

Mustafa III (saltanatı: 1757-1774) Ahmet III'ün oğludur. Tahta çıkana kadar kırk yıl korku içinde beklerken edebiyat ve tıpla uğraşmış, hatta söylendiğine göre tıp bilgisi sayesinde birkaç kez zehirlenmekten kurtulmuştur.[329]

Koca Ragıp Paşa'yı sadrazamlıkta tutar. Bu tecrübeli devlet adamıyla birlikte, 1683 Viyana bozgunundan beri süren gerilemeyi önlemek için uzun bir barış ve reform gerekliliğine inanırlar.

Tahta çıkışta mukataalar ve zeametlerden alınan vergiyi ve yenileme harcını yarı yarıya indirir. Evkaf malları yönetimindeki yolsuzluklara son vermek amacıyla bu işi sıkı bir denetim usulüne bağlar. Kutsal yerlerdeki mukataalar defterdar eliyle taliplerine satılır ve iltizam bedelleri hazineye alınır. "Esham" adlı yeni bir gümrük kaynağı icat olunur. Harem ve saray giderleri azaltılır. Para ıslah edilir.

Ama bütün bu tasarruf önlemleri başarı sağlayamaz. İllerde büyük memur ve mültezimlerin halka yüklediği ağır vergi yükü azaltılamamıştır. Has ve zeametin bir yılda birkaç kez el değiştirmesinden büsbütün ağırlaşan vergi, şehir-kasabaya göç nedeniyle ekilen toprak azalır, tarım üretimi ve devlet geliri düşer.

Hoşnutsuzluk baş gösterir. Padişah'ın adı hasise çıkar.

1755'te gelen Fransız Elçisi Vergennes, seleflerinin boş yere çalıştığı bir işi gerçekleştirmek, yani Rusya'nın güneye ve batıya doğru genişlemesini önlemek amacıyla İsveç, Lehistan, Prusya ve Osmanlı Devleti arasında, bilahare Fransa'nın katılacağı bir "Dörtlü İttifak"a Babıâli'yi ikna etmek ister, başarısız olur. Avusturya'ya karşı Osmanlı-Fransız ittifakı denemesi de ilgi görmez. Yedi sene savaşları başlamak üzeredir. Sonunda Fransa, Avusturya ile ittifak yapar. Rusya ile işbirliğine girişir.

1759'da İzmit Körfezi'ni bir kanalla Sapanca gölüne birleştirme teşebbüsüne girişilir. Bu kanalla hem İstanbul'un artan odun gereksinimine çare bulmak, hem de Sapanca gölü kıyısına bir tersane yapmak hedeflenir. Bu düşünce daha önce Antik Çağ'daki Bitinya kralları tarafından, Osmanlı'da Kanuni Sultan Süleyman, III. Murat tarafından da ele alınmış ama uygulanamamıştır. Proje İngiltere ve

Fransa tarafından da desteklenir, Fransız elçisi Vergennes damadı Baron de Tott'u Türk mühendislerine yardımcı olmak için getirir. Kazı başladığında çok suyla karşılaşıldığından tasarı ertelenir. Baron de Tott[330] anılarında projenin başında bulunan Reisülküttab ve Cebecibaşı Giritli Ahmet Efendi'nin coğrafya bilgisiyle alay eder.[331]

Mustafa III'ün oğlu Selim ile yaptığı konuşmalardan anlaşıldığına göre, Padişah yeniçeri ocağının ıslaha muhtaç olduğunu, fakat bunun yapılamayacağını bilmektedir. Topçuyu ıslah eder. Tophaneyi düzenler, mühendis mektebi yapar. Baron de Tott öküzle çekilen ağır toplar yerine, beygirle çekilen hafif toplar yapar.

Mahmud I zamanında yeniçeri itirazıyla kapatılan Üsküdar'daki Humbarahane ve Mühendishane mekteplerinin öğrencileri toplanıp Kâğıthane'de mühendislik eğitimi görürler.

Venedik dibası yerine bir cins kumaş olan "dibay-ı Rumi"nin ihyası için atölyeler açılır.

DIŞ POLİTİKADA İŞBİRLİKÇİ ULEMA VE RİCAL

Prusya kralı Friedrich II, Avusturya ve Rusya'ya karşı Osmanlı ile ittifak arar. Sadrazam Ragıp Paşa'yı kendi tarafına kazanır. Ancak, iddiaya göre Avusturya ve Rusya'nın kazandığı ulema ve devlet adamları bu ittifakı engeller.[332] Birkaç yıl sonra Türkiye bu olanağı yeniden araştırırsa da, Prusya, Avusturya'ya karşı ittifak yapmaz. Hammer'in son büyük Osmanlı devlet adamı dediği Ragıp Paşa 1765'te ölür. Ondan sonra Mustafa III çok sık sadrazam değiştirir.

1768'de Rusya'ya savaş ilan edilir. Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa barış yanlısıdır, görevden alınıp savaş ilan edilir. Hotin'de Ruslar püskürtülür. Mustafa III, Gazi unvanını alır, ülkenin her yerinde zafer şenlikleri yapılmasını buyurur. Ama durum hemen aleyhe döner, askerden firarlar artar. Hotin zahmetsizce Ruslara bırakılır. 1770'te yenilgiler yaşanır. Temmuz 1770'te Rus donanması Çeşme'de Osmanlı donanmasını imha eder.

Osmanlı ordusunun noksanı ehliyetli kumandan, tecrübe, inzibat ve tabiye gibi askerliğin esaslı unsurlarıdır. Bu yüzdendir ki, sayıca kat kat üstün olduğu halde, düşman karşısında sebat gösteremez. Memleketin

dört bucağından cephelere sevk edilen çeşitli birlikler ilk fırsatta gruplar halinde firar ederek, yurtlarına dönmenin yollarını ararlar. 1771'de Rusçuk seraskerini askeri katleder. Vidin seraskerini yeniçeri dinlemez. 1771'de yenilgiler yaşanır. 1773'te eski Kırım Hanı Devlet-Giray, 20 bin kişiyle Kırım'ı kurtarmaya yollanır, sefer sonuçsuz kalır. 1772'de Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa barış yapmak ister, Mustafa III reddeder. Mustafa III barış yapamadan 1774'te ölür.

DEVLET BİTKİNDİR

Abdülhamit I (saltanatı: 1774-1789) Ahmet III'ün oğlu, Mustafa III'ün kardeşidir. Kardeşi zamanından kalan Rus harbine şiddetle devam kararı verir. İç karışıklıkları nedeniyle barış yapmak isteyen Rusya'nın teklifi dikkate alınmayıp savaş kararı alınır. Yeni yenilgilerle ordu iyice dağılınca bitkin durumda olan devlet 1774'te Küçük Kaynarca anlaşmasını imzalamak zorunda kalır.

Suriye'de Tahir Ömer isyanı çıkar. Mısır'da Memluklar ayaklanır. İçeride levent ayaklanmaları çıkar. 1776'da levent teşkilatı ilga edilir.

Ispartalı Halil Hamit Paşa orduyu ıslah etmek ister. Mühendislik ve mimarlık öğreten Mühendishane-i Berr-i Hümayun'u kurar. Tımarlı sipahinin teçhizatını tanzim için nizamname çıkarır. Yeniçeriye dokunamaz çünkü ölenlerin ulufesini almaya alışık olanlar reforma karşı çıkarlar.

İbrahim Müteferrika'nın terk edilmiş matbaası onarılır.

Ispartalı Halil Hamit Paşa reformlar yapılması için Şehzade Selim'i tahta getirmek ister. Halil Hamit'in darbesini Cezayirli Gazi Hasan Paşa ihbar eder, darbe planlamakla suçlanarak asılır.

Kırım gidince Kafkasya'nın bazı kesimlerini etki altına alma çabaları başlar. Çerkes kabileleriyle ve Dağıstanlılarla ilişki kurulur. 1784'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakı bir "senet" ile resmen tanınır. Savaş yapılmaz, daha sonra Koca Yusuf Paşa sadrazam olunca, savaşı zorunlu görür. 1787'de Kırım'ın iadesi istenir ve savaş ilan edilir. İlk taarruzu Osmanlı yapar, püskürtülür. Avusturya da Osmanlı'ya saldırır ama yenilir. Ruslar ise Ukrayna'da Özi nehri kıyılarını alır.[333]Abdülhamit I, Sadrazam'ın Özi raporunu okurken felç geçirerek ölür (28 Mart 1789.)

“ALLAH AŞKINA DEVLET ELDEN GİDİYOR”

Selim III (saltanatı 1789-1807), Mustafa III’ün oğludur. Babası iyi bir eğitim görmesine özen gösterir. Şehzadeliğinde kafes hayatı yaşarken İlhami takma adıyla şiirler yazar, bugün bile dinlenen besteler yapar. Reformlara kafa yorar, “topçuluk tekniği” ile ilgili bir yazı kaleme alır. Fransa ile gizli yazışmalar yapar.

1789’da tahta çıkması Fransız Devrimi’ne denk düşer. Kılıç kuşanma töreninden önce büyük bir selamlık alayıyla Ayasofya’ya gidip cuma namazını kılarak gelenekleri değiştirir. Enver Ziya Karal, Selim III dönemini anlatmaya başlarken şu saptamayı yapar: “Osmanlı âlimleri, Avrupa devletlerinin ilerleyişinde, Rönesans ve Reform hareketleriyle gelişmiş olan örgütlerinin oynadığı rolü görmedikleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesinde Osmanlı örgütlerinin bozulma derecesini de düşünmediler… Bu sebepledir ki, Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme olayı anlaşılamamış ve düzensizliği ortadan kaldırmak yolunda sözlü veya yazılı hiçbir fikir akımı yaratılamamıştır… Islahat, ya açık düşünceli padişahlar tarafından veyahut böyle padişahların himayesini kazanmış hamiyetli vezirler tarafından yapılmıştır.[334]

Cevdet Paşa ordunun durumunu şöyle anlatır: “Artık ordu yağma, ulufe (Padişah bahşişi) bekler hale gelmişti. Asker olanlar yalnız bu iki çıkarı bekliyorlardı: ya yağmanın bol olduğunu sandıkları cephelere girmek, ya da İstanbul’da kalıp bol bahşişe konmak istiyorlardı… Bu işleri düzeltmek birçok kimsenin çıkarını önleyeceği için bu menfaatleri kollayan kimseler sarayı şaşırtan ve tedbirleri daha düşünülürken kötüleyen curnaller yağdırıp duruyorlardı.” Üçüncü Selim, Sadrazamın kaymakamına şu hattı hümayunu yazar: “Başkasının düzensizliğine, tedbirsizliğine filan el atacak olsam (babası da böyleydi, ne faydası oldu sanki?) deyip çıkıyorlar. Siz söyleyin bana Allah aşkına; devlet elden gidiyor, sonra ne yapsak kâr etmeyecek; bu devlette sizin de hakkınız var, siz de bu batacak geminin içindesiniz. Ben bildiğimi söyledim. Siz de söyleyin: ne yapalım, ne çatalım?” [335]

PADİŞAH İSYAN EDER: “TOPÇU SINIFINDAN

MAAŞLI BERBERLER BENİ TIRAŞA GELİYOR!”

Selim III işe topçu sınıfından başlamayı düşünür. Her yeniçeri ortasına onar nefer topçu verilerek ordunun gençleşmesini ister. Kaymakam Paşa’nın bu isteğe cevabı: “İşe yaramayan ihtiyar askerlerin tasfiyesi ve bu suretle elde edilecek paranın genç askerlere tahsisi otuz beş-kırk sene sonra ancak gerçekleşebilir…”

Padişah bu cevaba isyan eder: “Allah Allah bu ne hal böyle. Her şeyin doğrusu bizden gizlenmiş demek. Tıraş için huzuruma gelen berberlerden ikisi topçu sınıfından maaşlı olduklarını söylediler… Demiyoruz ki herkesin elinden hakkı ve kısmeti alınsın, ama askere verilecek para ehline verilsin… Eh işte memleket böyle elden çıkıyor.”[336]

Bu güçlüklere rağmen Selim III reform yapma fikrinden caymaz. 22 devlet ileri geleninden ıslahat raporu alır. Heyet kurar. 72 maddelik reform programı hazırlanır.

10 Temmuz 1792’de “Tecdid: Kanun-ı tımar ve zeamet” çıkarılır: Savaşa katılmayanların tımar hakkı ellerinden alınır, görevini layıkıyla yapanlara verilmesi mecburiyeti gelir.

Birçoğu esnaflık, ticaret yapan yeniçerilerin askeri inzibat ve terbiyeden uzak kalmaması için haftanın belli günlerinde talim ve terbiye yapması kuralı getirilir.

İrsad-ı cedid adlı yeni hazine oluşturulur. Tütün, kahve, şarap (ferman ve beratlardan alınan gelirler) ile 10 keseden fazla faizi bulunan gelirlerden vergi elde edilir.

Yeni mülki taksimat yapılır. 28 eyalet vardır. Valinin 3 yıldan önce değiştirilememesi kararı alınır. Ayanı eskisi gibi halk seçecektir.

Rüşvete karşı yasa çıkarılır. İstanbul’da Zahire Nezareti kurulur: Zahire toplanması, dağıtımı işi yolsuzluk yapan tüccarların elinden alınıp, nezarete bağlanır. Selim III donanmaya çok hizmet verir, adeta denizcilik reformu yapar. Cevdet Paşa Avrupa dönüşü gördüklerini (vapur, tren, telgraf) Padişah’a aktarır. Dışişlerine hâlâ Reisülküttab’ın baktığı Osmanlı Avrupa’ya gönderilecek sefirlerin büyükelçi olmasına karar verir.[337]

SAVAŞLARDA YENİLGİLER SÜRER

Ruslara yenilgiye rağmen Selim savaşın devamından yanadır. Ruslara karşı üst üste iki yenilgi alınır. Avusturya da saldırır, Belgrad teslim edilir.

1790'da Prusya ile ittifak yapılır. 1791'de Prusya yardımı ile Avusturya'yla barış yapılır, Belgrad geri verilir. Ruslara karşı üst üste yenilgiler alınır. Kafkasya'da da yenilgi yaşanır. Selim yine de savaştan yanadır. Ama 1792'de Balkanlar'daki son yenilgiden sonra İngiltere-Prusya-İspanya aracılığıyla Rusya ile barış yapılır.

Avrupa, Napolyon savaşlarıyla meşguldür.

Balkanlar'da Sırp, Karabağ ve Rum silahlı istiklal peşindedir. Mısır'da Mehmet Ali, Arabistan'da Vehhabiler, Anadolu'da çeşitli ayaklanmalar vardır.

1797'de Dalmaçya'ya Napolyon yerleşir. Sırp, Hırvat ve Rum'da ihtilal fikri genişler.

1798 Fransa'ya savaş ilan edilir. Rus ve İngiliz donanması ile Osmanlı donanması işbirliği yapar. Rus donanması Büyükdere'ye gelir. Birlikte Dalmaçya'ya harekât yapılır. 1798-1799 Rusya ile bir yıllık ittifak imzalanır. Osmanlı 1799'da Abukir'de Napolyon'a yenilir. 1802'de Fransa ile barış yapılır. İngiltere barışa karşı çıkar. Fransa, Mısır'dan çekilir ama İskenderiye'deki İngiliz askeri kalır ve kölemenlerle Osmanlı'nın içişlerine müdahale başlar. 1803'te Vehhabiler Mekke ve Medine'yi yağmalar ve tahrip eder, Mehmet Ali vali yapılır.

Eflâk, Boğdan, Semendire sancağında, Karadağ ve Mora'da yabancı devletler himayesinde örgütlü ayaklanmalar çıkar. Müslümanlar savunmasız kalır. Halk kendi aldığı tedbirlerle, mal, mülk ve canlarını müdafaa çaresine başvurur ve asi derebeyleri etrafında toplanır. Bu durum mahalli siyasi yöneticilerin ve beylerin nüfuz ve kudretlerinin artmasına yol açar.

Anadolu'da baş gösteren iç isyanların bastırılmasında yeni kurulanNizamı Cedit teşkilatının (Orduda ıslahat ve yenileştirmeyi içeren ve Yeni Düzen anlamına gelen reform hareketi) büyük yararı görülür.

“MOSKOF OLURUM, NİZAMI CEDİT OLMAM”

Nizam-ı Cedit deyimi çok eskiden beri vardır. İlk defa Fazıl Mustafa Paşa tarafından kullanılmıştır; Paşa, Hıristiyan, Yahudi ve Kıpti cizyelerinin (gayrimüslimlere uygulanan kafa vergisi) bir elden tahsili için ceziye kalemine kayıt ve tescil edilmesine, yeniliğe “Nizam-ı Cedit” tertibi demiştir. Ama artık ordunun yenilenmesiyle ilgili kullanılmaktadır. Ordunun yenilenmesiyle ilgili üç görüş vardır:

Tutucular: “Kanuni’ye kadar Osmanlı askeri kuvvetli, komutanları harp sanatında bilgili idi. Frenk ordular esaslı kanun ve nizamdan yoksundu, savaşmasını bilmezlerdi. Bizden öğrendiler. Eski kanunlarımızı yeniden yürürlüğe koyalım.”

Telifçiler: Tatarcık Abdullah Molla şöyle söyler: “Yeniçeri Ocağı Kanuni’den itibaren karıştırılmadı. Eski yasalara hürmet edilmedi. Bu durumda Süleyman kanunnamesidir diyerek Frenk harp sanatı usullerini almalıdır.”

İnkılapçılar: “Ocakların ıslahı olanaksız. Bir cins maaş cüzdanı olan esami sağlayan yeniçeri oluyor. Çiftçi, esnaf, başka iş güç sahipleri çok kez para ile esami satın alarak yeniçeri sıfatı kazanıyor, meslek ve aile sahibi bunlar. Askeri talimle uğraşacak vakitleri yok, hevesleri de yok. Esnaftan olanlar dükkânlarını mensup oldukları ortanın hizmetine açıyorlar, bedenlerine bu nişanları nakşettiriyorlar, kişisel çıkar peşindeler. 15 bin kişilik yeni ordu kurulmalı.”

Geniş anlamda Nizam-ı Cedit Selim III’ün yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı devletini Avrupa’nın ilim, sanat, ziraat ve ticaret ve medeniyete yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür.[338]

“TALİM GÂVUR İŞİDİR”

Yeniliğe karşı tepki büyüktür. O kadar ki, bir gün yeniçerilerden birine “Nizam-ı Cedit olur musun?” diye sorarlar. “Hâşâ! Moskof olurum, Nizam-ı Cedit olmam” diye cevap verdiği ağızdan ağza dolaşır.[339]

Selim III inkılapçıların görüşleriyle işe başlar. Uygulama, hassı bostancılar ocağına bağlı olmak üzere Levent çiftliğinde başlanır.

Levent Çiftliği Kararnamesi Anadolu’da da yetiştirme öngörür: Kadı Abdurrahman Paşa Nizam-ı Cedit ordusunu Karaman’da örgütler.

Ocak birimleri kaldırılır. Yeniçeriye birkaç gün talim mecburiyeti getirilir. Kumbaracı, lağımcı, arabacı, topçu olanlar için yeni talimname oluşturulur. Ocaklarda evlenme yasağı, geleneğe göre terfi getirilir. Teknik bilgi verilecektir. Kumbaracı İstanbul’da toplanıp yoklamaya tabi olacaktır. Evli olup olmadıkları araştırılacaktır. Başka iş yapamayacak, kışlada oturacaklardır. Lağımcı, topçu, arabacı ocakları için de benzer usul ve nizam konulur.

İsim hakkı satılması yasaklanır, esnaf olanlar ordudan temizlenir, orduda talim terbiye başlar. Buna karşı çıkanlar “talim gâvur işidir” derler.

İdari sahada Anadolu ve Rumeli 28 vilayete ayrılır. Ehliyetsiz ve derebeyi zümresine vezirlik verilmemesi kararlaştırılır. Vezir en az 3-5 yıl yerinde kalacaktır.

İKİNCİ EDİRNE VAKASI

1806 yılı Selim III için bir dönüm noktasıdır. Napolyon’un imparatorluğunun tanınması, bununla ilgili sorunların çözümü, Rusların Osmanlı’ya savaş ilanı gibi dış konuların yanı sıra Padişah’ın Rumeli’de Nizam-ı Cedit uygulama kararı alması olayları başlatır.

Anadolu’da kısmen ve başarıyla uygulanan Nizam-ı Cedit, devlet ileri gelenlerine danışılarak ve sadaret kethüdası İbrahim Nesim Efendi’nin planı doğrultusunda Rumeli’de ilk olarak Edirne’de başlatılır. Haziran 1806’da yeni kuvvetler İstanbul’dan hareket eder. Ancak, ulema, esnaf, tüccar, sarraf ve fenercilerin büyük bir kısmı yeniçeri ocağını tutarak Padişah’a cephe alır. Sadrazam Hafız İsmail Paşa da o zaman Rumeli’deki ileri gelenleri “Sizi kılıçtan geçirecekler” diye kışkırtır. Ayan, Nizam-ı Cedit’e karşıdır. Şehzade Mustafa’nın Nizam-ı Cedit’i kaldıracağı söylentisi yayılır. Tekirdağı’nda Nizam-ı Cedit kurulacak fermanı okununca, yeniçeri bunu okuyan hâkimi öldürür. Çorlu ve Silivri ahalisi Abdurrahman Paşa ordusuna direnir. Rumeli’ye Nizam-ı Cedidi yerleştirmek için gönderilen Kadı Abdurrahman Paşa, şiddet yanlısıdır ama bu baskılar üzerine Selim III

Edirne'ye gitmekten vazgeçip Paşa'ya "Silivri'den geri dön" emri verir! Kan dökülmesinden endişe eden Padişah Nizam-ı Cedidi yürürlükten kaldırır. Reformistler iktidardan uzaklaştırılır. Yeniçeri Ağası İbrahim Hilmi Sadaret'e, Ataullah Efendi şeyhülislamlığa getirilir. "İkinci Edirne Vakası" diye adlandırılan bu olay Selim III'ün sonunu başlatacaktır.

"İSTANBUL ZENGİN YERİDİR, BURAYA FUKARA YAKIŞMAZ…"

Aynı yıl Rusya ilanı harpsiz şekilde Eflâk ve Boğdan'ı işgal eder. Osmanlı harp ilan eder. 1807'de İngilizler, Boğaz'ı geçer. İskenderiye'ye girer. Osmanlı, İngiltere'ye savaş ilan eder. Bu arada Nizam-ı Cedit yöneticileri muhteşem saraylar yaptırarak zevk ve sefaya düşmüştür. Sır Kâtibi Ahmet Efendi, Valilik Kethüdası Yusuf Ağa, İbrahim Kethüda ve diğerleri büyük servetler yapmışlardır. Avrupai yaşam tarzı düşmanlık yaratır. Halkın şikâyetleriyle etrafı sarılan bu devlet adamları şöyle derler: "Nizam-ı Cedit Kanunları hakkında şikâyet kabul olunmaz. İstanbul zengin yeridir, buraya fukara yakışmaz…"

Cevdet Paşa'ya göre yabancılar ve Fransız Elçisi Sebastiani bile yangına körükle varır ve "Yeniçeriliği kaldırmak da neymiş, o zaman Rusya'ya büsbütün çiğnenirsiniz. İmparatorum buna engel olmak için sınırda ayaklanacak. Yeniçerilerin imdadına gelmeyi bekliyor," diye rivayetler yağdırıp rüşvetler dağıtır olmuştu." der.[340]Oysa Napolyon Bonapart, Osmanlı'ya Batı medeniyetini getirmek isteyen Selim için iyi duygular besler, Mısır seferini yaparken bile onu saygıyla anar. Selim'e yolladığı özel mektuplarda onun ıslahatçı duygularını okşayacak bir dil kullanır. Selim III de dış politikada İngiltere ve Rusya'ya karşı Fransa'ya dayanmayı bir zorunluluk gibi görür.[341]

SELİM TAHTTAN İNDİRİLİR

Selim III, Nizam-ı Cedit'e karşı cephe oluşmasından habersizdir. Kendisine karşı ayaklanmayı gayrimeşru servet sahibi Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa, Şeyhülislam Ataullah Efendi ve Şehzade

Mustafa tertiplerler. 25 Mayıs 1807'de Rumeli Kavağı'ndan Kabakçı Mustafa sevk ve idaresindeki yamaklara Nizam-ı Cedit elbiseleri giydirilmek istenir. Yamaklar "biz Frenk kılığına girip dinden çıkmayız" deyip reddederler ve gelen memurları öldürürler. Daha önceden tertiplenmiş olan isyan başlar. İsyanı el altından destekleyen Musa Paşa tedbir aldırmaz. Ayaklanma 26 Mayıs'ta şehre sıçrar. Savaşa gitmeyen yeniçeriler ile bir kısım halk da isyana katılır. Slogan, "Nizam-ı Cedit kalksın"dır. Asiler on kişinin kellesini isterler, Selim verir. Selim, on dört yıl önce Nizam-ı Cedit ordusunun giderlerini karşılamak üzere iradı cedit adıyla oluşturulan bütçeyi ortadan kaldırır, Nizam-ı Cedit'i kaldırdığını ilan ederse de kendini kurtaramaz. Asiler Şehzade Mustafa ve Mahmud'un kendilerine teslim edilmesini isterler. Alırlar. Selim'in çocuğu yoktur. İsyancılar hal (Padişahın indirilmesi) fetvası alırlar, Selim'e bunu 29 Mayıs 1807'de Şeyhülislam Ataullah Efendi bildirir. Yerine Şehzade Mustafa'nın getirildiği At Meydanı'nda ilan edilir. Öldürülen devlet adamlarının mal ve mülkleri hazineye geçmez, Mustafa'yı tahta çıkaranlar tarafından paylaşılır! Yağmadan en büyük payı da Musa Paşa alır. Selim sarayda mahpus tutulur. Selim III zamanında harp sanayi, deniz ticareti ve Osmanlı bahriyesi gelişir. Dokuma sanayi gelişir, basımevleri kurulur, o zamanın teknik üniversitesi denebilecek bir yüksek okul meydana getirilir.

CEVDET PAŞA: "AZAN YENİÇERİLERE DUR DİYECEK GÜÇ YOK"

Mustafa IV (Saltanatı: 1807-1808) Abdülhamit I'in oğludur. Selim'i devirince, Nizam-ı Cedit'i "kefere taklidi bidat", İradı Cedid'i ise bazı kimselerin kendilerine evkaf sağlamak için çıkardıkları bir zulüm ilan eder. Sultan yeniçerilere 180 bin kuruş, yamaklarına 100 bin kuruş verir. Yamaklar İstanbul'a egemendir. Cinayetler işlerler, müsadere yaparlar, yangınlar çıkarırlar. Tayinlere karışırlar. Yamaklar ile bostancılar vuruşur. Zorbaların cezalandırılmasına ferman çıkar. 23 yamak boğulup denize atılır. Daha sonra Mayıs ayında yamaklar ağa kapısını basar, Sekbanbaşıyı azlederler. Yeniçeri galeyana gelir. Kabakçı Mustafa, Boğazlar Nazırı olmuştur, sorumluları cezalandırır.

Ruslara karşı durum kötüdür, ama Napolyon 8 Temmuz 1807'de Tilsit Anlaşması yapar. Ruslar mütarekeye mecbur edilir. Yeniçeriler cephede Sadrazam'ı öldürür, ordugâhı yağmalar! Napolyon o sırada Rusya ile anlaşmış, Osmanlı topraklarını paylaşmayı müzakere etmektedir!

Rus cephesinde yeniçeri ayaklanır. Ancak Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa isyanı boşa çıkartır.

Mustafa IV ülkeyi yönetemeyecek duruma gelir, Cevdet Paşa "artık azan yeniçerilere dur diyecek hiçbir güç yoktu[342]" der. Selim III'ü tekrar tahta çıkarmayı düşünen bazı kişiler Alemdar Mustafa Paşa etrafında toplanırlar. Alemdar'ın İstanbul'a bir miktar adamıyla gönderdiği Hacı Ali Ağa, Kabakçı Mustafa'nın evini basar ve öldürür.

TESADÜFEN ÖLÜMDEN KURTULUR, PADİŞAH OLUR

19 Temmuz 1808'de Alemdar, altı bin kişiyle İstanbul'a gelir. Mustafa IV'e saygı sunar. 21 Temmuz'da Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa ile anlaşıp Şeyhülislam Ataullah Efendi'yi azleder, halkı taciz eden onun taraftarlarını ve Kabakçı'nın geri kalan adamlarını ortadan kaldırır. Ancak o zaman Sadrazam Çelebi Mustafa, Alemdar'ın Selim III'ü tahta çıkarmak istediğini anlar, Sultan'a durumu anlatıp Alemdar'ı bertaraf etmesini söyler. Alemdar Mustafa Paşa 28 Temmuz'da 15 bin kişiyle Babıâli'ye gelir, Sadrazam'dan mührü alır, Selim III'ün tahta çıkarılması için Şeyhülislam Arapzade Arif Efendi'yi Padişah'a yollar. Ancak Mustafa IV, kardeşi Şehzade Mahmud ile amcazadesi Selim III'ün öldürülmeleri emrini verir. Birkaç Bostancıyla cellatlar haremde ney üflemekte olan Selim'i öldürürler. Şehzade Mahmud'un dairesine giren cellatların gözüne bir cariye kül atar, onların duraklamasından yararlanan adamlarının kaçırdıkları Mahmud tesadüfen ölümden kurtuluır. Alemdar Mustafa Paşa akağalar kapısını kırıp içeri girse de Selim'i kurtarmak için geç kalmıştır. Mustafa IV tahttan indirilip Mahmud tahta çıkarılır.[343]

VAKA-YI HAYRİYE VE YENİÇERİ OCAĞININ SONU

Mahmud II (saltanatı 1808-1839) Abdülhamit I'in oğludur. Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirir. Alemdar ilk iş olarak Selim III trajedisini hazırlayanları ve Kabakçı Mustafa İsyanı'nın geri kalan elebaşılarını cezalandırır, birkaç günde üç yüz kişinin başı vurulur.

Mahmud Selim III'ün orduda yapmak istediği ıslahatı sürdürmeye kalkışınca, 14 Kasım 1808'de yeniçeriler yeniden ayaklanırlar. Babıâli'yi kahramanca savunan Alemdar Mustafa Paşa asilerin cephaneliğin kubbesini delmeye başladıklarını görünce cephaneliği havaya uçurur, kendisiyle birlikte üç yüzden fazla yeniçeriyi ölüme götürür.

Asiler, Mahmud II'yi indirip yeniden Mustafa IV'ü çıkarmak isterler. Mahmud, ulema ve ricalin öğüdüyle kardeşi Mustafa IV'ü öldürtür. Başka tahta çıkacak kimse kalmaz. Ama yeniçeri yine de Mahmud'un kellesini ister! Ulemanın müdahalesi üzerine ve ocaklarına dokunulmayacağına dair teminat verilmek suretiyle, isyana son verirler.

Kasım'da da Mahmud II tarafından onaylanarak yürürlüğe girer.

Mahmud II, lağvedilen Nizam-ı Cedit yerine, hemen Sekban-ı Cedit'i kurar. Alemdar öldürülünce, Mahmud'u indirmek için yeniçeri saraya saldırır. Sekban-ı Cedit asilerin üzerine yürür, 3-5 bin yeniçeri ölür. Yeniçeri çevreyi ateşe verir. Donanma ağa kapısını bombalayınca asiler aman diler. Ama 16 Kasım 1808'de Kandıralı Mehmet adlı zorba, asi kalanları toplar, isyanı büyütür. Evler basar, mala ve ırza el uzatır. Selimiye ve Levent Çiftliği kışlalarını yakar. Sekban-ı Cedit ilga olur.

Yeniçeriler ve yeniçeri kılığına girmiş kişiler İstanbul'a dağılır. Halkı ve esnafı haraca keser. Çarşı ve pazarlar bu yüzden kapanır. Hıristiyanlar evden çıkamaz hale gelir. Sokaklarda alenen soygun ve haraç almalar başlar. Yeniçeriye dokunmak imkânsız hale geldiğinden Padişah bir şey yapamaz. Bütün yaptığı Davutpaşa'da Serdar-ı Ekrem'e gidip, "Ordu bir an önce sefere hareket etsin" demektir. 1809 Temmuz'unda sefere çıkılır.

İstanbul'da kalan yeniçeriler arasında kavgalar yaşanır, bastırılır.Sırbistan'da ayaklanma baş gösterir. Hicaz'da Vehhabi isyanları sürer. Rusya ile savaş hali sürer. Fransa saldırmaz. 1812'de Rusya ile Bükreş Barışı yapılır. 1813'te Vehhabiler yenilir.

1821’de Mora İsyanı çıkar, Padişah isyanla ilgisi olan Rum Patriği ile birkaç metropoliti astırır. Elde savaşacak ordu ve donanma olmadığından Mora isyanı bastırılamaz. Mora isyancılarının bağımsızlık ilan etmeleri üzerine Mahmud II, Avrupa usulünde kurulmuş bir ordusu ve donanması olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan yardım ister. Mehmet Ali’nin oğlu İbrahim Paşa büyük bir orduyla gelir, Mora’ya asker çıkarıp asileri ezmeye başlar. Konu uluslararası bir soruna dönüşür, İngiltere ile Rusya Mora’da bağımsız bir Yunan devletinin kurulması konusunda anlaşırlar.

Mahmud II bu anlaşmayı tanımaz, ama artık iyice yozlaşmış olan yeniçeriler ile de savaşa giremeyeceğinin farkındadır. Ulema, rical ve ocak ağalarının onayını alarak yeniçeri ocağına düzen vermeye girişir. Haziran 1826’da yeniçeriler kazan kaldırır. İstanbul halkı, rical, ulema, topçu ve arabacı gibi sadık asker ocakları bu kez Padişah’ın yanını tutarlar. Sancak-ı Şerif çıkarılır. Şiddetli sokak çarpışmalarından ve kışlalarının topçu ateşine tutulmasından sonra yeniçeri ocağı tarihe karışır. Bu olay Osmanlı tarihine Vaka-yı Hayriye adıyla geçer. Mahmud II bir hattı hümayun yayınlayarak ocağın kaldırıldığını ilan eder. Sipahi ocağı da lağvedilir. Yerlerine “Asakir-i Mansure-i Mahmudiye” adlı yeni bir ordunun kurulmasına girişilir.

MEHMET ALİ PAŞA İSYANI

1827’de İngiltere, Rusya ve Fransa arasında Londra Anlaşması imzalanır. Anlaşma ile Osmanlı’dan Yunanistan devletinin kurulmasını kabul etmesi istenir. Osmanlı hükümeti bunu içişlerine müdahale sayarak reddeder. Bunun üzerine müttefik donanması Navarin’de bulunan Osmanlı ve Mehmet Ali Paşa savaş gemilerini batırırlar. Bu baskından sonra bunu yapanlara karşı cihad ilan edilir, ama aslında Rusya ile savaşılır. Ruslar Kars, Erzurum, Aşkale’yi alırlar. Edirne’ye kadar gelirler. 1829’da Rusya ile ağır koşullarda Edirne anlaşması yapılır. Rusya toprak almaz ama Türkiye’yi Doğu’dan ve Batı’dan kontrol altına alır. 1830’da Cezayir Fransızlar tarafından işgal edilir.

Mora isyanı ve sonuçları Mahmud II ile Mehmet Ali Paşa’nın aralarının açılmasına neden olur. Padişah Mehmet Ali’nin haber

vermeden kuvvetlerini Mora’dan çekmesine ve Rus savaşına yardım etmemesine içerlemiştir. Mehmet Ali ise kendisine vaat edilen Suriye’nin verilmemesine kızgındır. Mısır’dan yeni ordunun kurulması için subay istenir ancak Mehmet Ali yollamaz! İsyan eden Mehmet Ali Suriye üzerine ordu gönderir. Oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bu kuvvet 1831-32 arasında birçok yeri ele geçirip Torosları aşar. Osmanlı, Konya’da İbrahim Paşa’ya yenilir. Taht gitmektedir. Rusya’dan yardım istenir ve alınır. Fransızların da araya girmesiyle Kütahya anlaşması yapılır. Mehmet Ali Paşa’ya Suriye’deki eyaletlerin valiliği, oğlu İbrahim Paşa’ya da Adana eyaleti muhassıllık (vergi toplama yetkisi) olarak verilir. Rusya ile 1833’te Hünkâr İskelesi Anlaşması yapılır.[344]

“GÂVUR PADİŞAH”

Devletin yeni kurulacak askeri sistem için insan ve vergi kaynaklarına gereksinimi olduğundan, 1831’de Osmanlı’da ilk kez nüfus sayımı yapılır. Arabistan yarımadasından asker alınmadığı için, burası hariç, erkek nüfus sayılır. Sonuçta ülkede yaklaşık 4 milyon Hıristiyan’a karşı 8 milyon Müslüman bulunduğu anlaşılır. Mahmud II, Selim III devrinde başlayan usule dönerek Avrupa ülkelerine elçiler yollar. Türkiye’de yapılan ıslahat hakkında Avrupa devlet adamlarının fikirlerini ister. Özellikle Mustafa Reşit Paşa’nın gönderdiği yazılardan Avrupa’da kamuoyunun ve basının gücünü öğrenir. Avrupa kamuoyu Osmanlı’yı uygarlık kurallarını dikkate almamakla suçlamaktadır.

Önce Paris, sonra Londra elçisi olan Mustafa Reşit Paşa 1836’da Londra’dan layiha yollar; bunda askeri ıslahattan başka, ticaret ve ziraatın geliştirilmesi ile de ilgili bilgiler vardır. İngilizler tekel ve vergi toplama usullerinin kaldırılmasını tavsiye etmektedirler.[345]

Mahmud II, Osmanlı pazarlarını istila eden yabancı mamullere karşı, yerlilerini himaye etmek için tedbirler alır. Kapitülasyonlardan faydalanmak maksadı ile konsolosların himayesine sığınan yerli tacirlerin durumunu inceleterek, önleyici tedbirler alır. Dış ticareti geliştirmek için, tekel usulünü kaldırır. İltizam usulünün kaldırılması yolunda da incelemeler yaptırır. Karantina usulünü kabul eder. Posta kurumunu kurar.

İlköğrenimi parasız ve zorunlu hale getirir. Paralı asker usulü yavaş yavaş tarihe karışır. Harbiye ve Tıbbiye kurulur. 1827'de ilk kez Avrupa'ya talebe gönderilir. İlk resmi gazete 1831'de çıkar.

Mahmud II, bir fermanda, "Anadolu'da valilerin tahakkümüne son verilmedikçe, zulüm ortadan kaldırılmadıkça, halkın refah ve saadeti sağlanmadıkça her işin sarpa saracağı aşikârdır," der. [346]

Eyalet giderlerinin devlet tarafından karşılanacağını bildirir. Lütfi, "Millet askeri" nitelemesini yapar. 15 ila 45 Müslüman askerinin görev yapacağı mehter yerine, Avrupai askeri bando kabul edilir. Mızıka-i Hümayun Okulu açılır.

Yeni nezaretler (bakanlıklar) kurar. Sadrazama başvekil, defterdara maliye nazırı, sadaret kethüdasına dahiliye nazırı ve reisülküttaba hariciye nazırı adı verilir.

Yenilikler Bosna-Hersek ve Arabistan'da isyanlara yol açar. Mahmud II'ye İstanbul'da bile "Gâvur padişah" denir.[347]

Suriye'de Mehmet Ali Paşa'ya karşı tepki varken zaten Osmanlı ordusu da yeniden düzenlenmiş iken İngiltere ile bir Ticaret Anlaşması yapılır: 16 Ağustos 1838.

"TÜRKİYE'NİN İDAM FERMANI"[348]

Türkiye, 1838'de imzalanan Ticaret Anlaşması'yla, ileri Avrupa ekonomisinin açık pazarı haline geldi. Böylece ekonomi kendi yolunda devam edebilse mümkün görünen gelişme engellenmiş oldu. Bundan sonra Osmanlı devleti, ancak Avrupa devletleri arasındaki çıkar çekişmelerinden yararlanarak, birtakım denge hesapları içinde varlığını sürdürebilecektir. Kapitalist ülkeler, bir yandan ekonomik çıkarlar yüzünden boğuşurlarken, öte yandan Avrupa dışı ülkeleri kapitalist hegemonyaya açmakta birleşmektedirler. Nitekim kapitülasyonlardan ve emperyalizm aşamasında kapitülasyonları iyice genişleten ticaret anlaşmalarından, en küçüğünden en büyüğüne kadar tüm Avrupa ülkeleri ve Amerika yararlanmıştır.

Kapitalizmin bu taarruzu karşısında Türkiye'nin Japonya gibi direnebilmesi olanağı yoktu. Coğrafi mevkii ve uyandırdığı iştahların şiddeti buna engeldi. Yalnız bu şartlar altında dahi Mahmud reformları

Rusya ve Avrupa'yı korkutuyordu. Ne var ki, bu telaş boşunaydı. Batı'nın ekonomik baskısı, imparatorluğun güçlenmesine ve kalkınmasına zaten olanak tanımayacaktı. Bununla birlikte Türkiye'yi açık pazar yapan Ticaret Anlaşması'na en ufak direnme gösterilmeyecektir. Büyük Reşit Paşa, Türkiye'nin idam fermanını, kalkınma yolunu açacak bir belge diye imzalayacaktır![349] [350]

TANZİMAT İNGİLİZ DAYATMASIDIR

Mahmud II, 1 Temmuz 1839'da ölür, yerine 16 yaşındaki oğlu Abdülmecit geçer (saltanatı 1839-1861).

Tanzimatı Hayriye de denilen Tanzimat Fermanı bir hattı hümayun şeklinde (Gülhane Hattı Hümayunu) 3 Kasım 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından yüksek bir kürsüden okunur. Dinleyiciler arasında Padişah, bütün bakanlar, ulema, devletin asker ve sivil büyük memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, esnaf teşkilatı temsilcileri, elçiler vardı.[351]

1838 Antlaşması, serbest ticaret şartlarını hazırlamıştı. Tanzimat ise Batı kapitalizmi yararına kurulan bu açık pazar düzeninin gerekli kıldığı idari, mali vb. reformları getirecektir. Batı kapitalizminin Türkiye'de yaslanmak istediği Rum ve Ermenilere imtiyazlı bir durum sağlayacaktır. 1838 Antlaşması gibi Tanzimat reformları da İngiltere tarafından dayatılmıştır. Tanzimat, vitrindeki Batılı görünüşe bakılarak, Batılılaşma hareketi diye hâlâ övülür. Hareketin baş mimarı Mustafa Reşit Paşa "büyük" sıfatıyla anılır. Yalnız bu Batılılaşma, sömürge ve yarı-sömürge haline getirilen bütün Avrupa dışı ülkelerde görülen cinsten bir Batılılaşma, bir uydulaşmadır.

Reşit Paşa, Tanzimat'tan sonra bol sayıda örnekleri görülecek olan yeni tip bir devlet adamıdır. Eskiden nüfuzlu paşaların himayesine girerek idarede kariyer yapılırken, Reşit Paşa yabancı bir devlete dayanarak kariyer yapma çığırını açmıştır. Reşit Paşa'nın koruyucusu Türkiye'de uzun yıllar kalan ve kendinse "Sultanların Sultanı" denilen İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning'dir. Tanzimat reformlarının gerçek mimarı Lord Startford'dur. Lord Stratford'un *Türkiye Hatıraları*

adlı kitapta “Canning’in yardımıyla kabul edilmiş yasaları uygulamayan paşalar tepetaklak olurlardı,” denilmektedir.[352]

HIRİSTİYANLARA AYRICALIKLAR

Fermana göre: Vezirden çobana kadar herkes kanun gözünde eşittir, Padişah fermansızı olan yoktur, fukara ve reayanın karmasıdır. İltizam 1840’ta kaldırılır. Sancaklara bütün mali işlerden sorumlu doğrudan merkeze bağlı, valilerden bağımsız “muhassıl-ı emval” adlı vergi tahsildarı memurlar yollanır. Bütün memurlar maaşa bağlanır.[353]

Angarya usulü kaldırılır. Köy ve kasabalarda meclisler kurulur: Kazai yetkisi dahi vardır.

Hıristiyanlardan alınan vergi olan cizye kalır, ancak cizyedar (bu vergiyi toplayanlar) kaldırılır. Vergiler toplanamayınca, iltizam yeniden konur. Mültezimler ve bunların eyaletlerdeki yandaşları, vergiden muaf ulema, daha az vergiye tabi ayanlar, özellikle başkentin sarrafları iltizam katkısına ve adil vergiye muhalefet eder.

Her yerde çan çalma serbestîsi getirilmesi, Müslümanları kışkırtır. Kiliselerin vakıflarını yöneten yüksek ruhban zümresi, vergilerin yeni sisteme bağlanmasından zarar görür ve muhalefet eder.

Muhassıllık adlı vergi toplama teşkilatı kalkar, yeniden iltizam usulü gelir. Valilere tekrar mali yetki tanınır. Şer’i vergilerin ilmiyece tahsili kabul edilir. Haraç tahsilinde eski usule dönülür.

1843’te Van, Bitlis ve Musul bölgesinde Tanzimat-ı Hayriye uygulaması sırasında Nasturiler ile Bedir Han aşireti arasında kanlı bir çatışma yaşanır. Avrupa devletleri Babıâli’yi suçlar.

Kuzey Arnavutluk’ta 1846’da Müslüman bazı köy halkı “Zahiri İslam’dık, Katolik’iz. Askere gitmeyiz” der. Bu Katolikler, Bursa civarındaki Mihaliç’e iskân edilir, sonra geri dönerler.

İSTANBUL’DA MÜSLÜMAN VE GAYRİMÜSLİM SAYISI NEREDEYSE EŞİT

1844’te nüfus, 21 milyonu Müslüman, 14 milyonu gayrimüslim olmak üzere toplam 35 milyondur. İstanbul’un nüfusu ise 475 bini Müslüman, 416 bini gayrimüslim olmak üzere 891 bindir.

Reşit Paşa zamanında İstanbul ve Beyrut hariç, öteki gümrükler bir Ermeni tacirin uhdesindedir.

1839'da Ticaret-Ziraat Nezareti kurulur. Faizsiz kredi verir.

1847'de Ziraat Okulu açılır. 1850'de öğretime başlar.

İstanbul'da feshane, basmahane, Zeytinburnu ve Beykoz'da teçhizat-ı askeriye, Tophane'de porselen, Bursa'da ipek, İzmir'de kâğıt, Adana ve Tarsus'ta pamuk ipliği fabrikaları kurulur. 1847-48'de İzmit kâğıt fabrikası kurulur. Yabancı rekabetine rağmen, resmi dairelerde yerli kâğıtların kullanımına başlanır.

1856'da yabancıların Osmanlı Devleti'nde emlak satın almaları için çıkarılan kanun, birçok emlak ve araziyi yabancıya geçirir. Dikkate şayan nokta, devletin yabancı milletlerin Osmanlı topraklarında yerleşmesi hususunda göstermiş olduğu kolaylık, hatta Osmanlı arazisinde tavattun (yerleşmek) isteyen yabancıları teşvik için vergi, askerlik gibi bazı hususlarda muafiyet tanımış olmasıdır.[354] Yabancılara emlak, arazi ve yerleşme hakkı verilmesi, daha sonraları siyasi sorun olur ve yabancı devletlerin taşınmaz mallar üzerinde kontrol hakkı istemelerine yol açar.

1853'te Rusya Ortodoksların resmi hamisi olarak tanınması ve Osmanlı'nın Rusya ile daimi ittifak yapması söz konusu olur. İngiltere ve Fransa bu durum karşısında Babıâli'yi Rusya karşısında yalnız bırakmayacaklarına dair karar alırlar. Bu arada 16 Mayıs 1853'te yapılan hükümet değişikliği ile Mustafa Naili sadarete, Mustafa Reşit Paşa Hariciye Nazırlığına getirilir.

17 Mayıs 1853'te Meclis-i Âli, Rus ultimatomunu reddeder. Mençikof ayrılır, siyasi ilişki kesilir. Avrupa'daki siyasi kararsızlıktan cesaret alan Rusya, 30 Mayıs 1853'te yeni ültimatom verir. 8 günde kabul edilmezse ordu yürüyecektir. Babıâli reddeder, ama Petersburg'da görüşmelere devam etmeyi kabul ettiğini belirtir. 4 Temmuz 1853'te Ruslar, Eflâk ve Boğdan'ı işgal etmeye başlar. Babıâli, İngiliz ve Fransız tavsiyesine uyarak yalnızca protesto ile yetinilir. Avusturya ise Rusya aleyhine askeri yığınak yapmaya başlar. İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya savaşı önlemek için aldıkları kararları Rusya'ya ve Osmanlı'ya notayla bildirir. 27 Temmuz 1853'te Babıâli tadilat isteğiyle

notayı kabul etmez. (Fuat Türkgeldi: Vesikalar, Viyana notası) Rusya ise aynen kabul edeceğini bildirir. Viyana görüşmeleri kesilir. İngiltere ve Fransa arabuluculuktan vazgeçer. Avusturya ve Prusya'nın Babıâli'deki girişimleri de akim kalınca, 25 Eylül 1853'te Meclis-i Âli, Rusya'ya harp ilanına karar verir. Tuna'da Rus taarruzları püskürtülür, ama 30 Kasım 1853'te Rusya Sinop'ta donanmayı imha eder. Dört devlet Rusya'ya sert nota verir. Çar reddeder. 3 Ocak 1854'te İngiliz ve Fransız donanmaları Karadeniz'e çıkar. 1854 Mart'ında İngiltere ve Fransa ittifak anlaşması yapar. Babıâli ile de aynı ay Rusya'ya karşı ittifak yapar. Nisan'da İngiltere ve Fransa, Rusya'ya harp ilan eder.

TANZİMAT'LA GELEN REFORMLAR BATI'NIN SÖMÜRGESİ OLMA HAREKETİDİR

14 Haziran 1854'te Avusturya ve Osmanlı orduları Eflâk ve Boğdan'ı işgale başlar. Böylece Balkanlar'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki muharebeler son bulmuş olur. Bundan sonra, İngiltere ve Fransa'nın harp planları gereğince, savaşa Kırım yarımadasında devama karar verilir. 1854 Eylül'ünde Kırım'a çıkış başlar. Kışın büyük zayiat verilir. 9 Eylül 1855'te Malakof tabyaları alınır, Sivastopol savunması çöker. İngiltere, Fransa ve Avusturya 1855 Nisan'ında aldıkları kararlara uygun olarak, 16 Aralık 1855'te Osmanlı'nın Avrupa devletler camiasına resmen kabulü, Karadeniz'in tarafsızlığı, Boğazlar'da 1841 durumuna dönüş, Islahat Fermanı'nı aynen kabul şartlarıyla Rusya'ya bildirir. 5 Ocak 1856'da Rusya bu şartlara evet der. Viyana'da Ali Paşa, gayrimüslime verilecek haklara içişlere müdahale diyerek itiraz ederse de bu itiraz reddedilir. Paris barışından önce, 18 Şubat 1856'da Islahat ilan edilerek, iç işlere müdahale yolu kapatılmak istenir. Hıristiyanlar askere alınabilecek, isteyen bedel verecektir. Fermana göre yabancılar da yerli gibi mülk ve arazi sahibi olabilecek, iltizam kalkacaktır. Cevdet Paşa, Hıristiyanların askere alınmasına şiddetle karşı çıkar ve askerlikten muaf olmalarını isteyerek, Bosna, Kazan gibi yerlerden asker alınmasının yeterli olacağını söyler. Bu sayede askerliğin yalnız Türk-İslam'a yıkılması da önlenecektir.

Fransa, Kudüs’te Yusuf Salahaddin Camii’nin kiliseye tahvilini ister, ferman da alır!

Karadağ Prensi Danilo, Rusya ve Fransa’nın himayesine güvenerek 1857’de istiklal ilan eder ve Hersek’e saldırır.

1867’de ecnebiler Osmanlı kanunlarına tabi olmak üzere, Hicaz vilayeti hariç, mülk sahibi olabileceklerdir.

Görüldüğü gibi, Tanzimat hareketi ve sonra gelen reformlar, hukuk planında dahi, Batılılaşma değil, Batı’nın sömürgesi olma hareketidir. Atatürk bunu çok iyi değerlendirmektedir: “…Sultan Abdülmecid zamanında, belki Reşit Paşa’nın tasvibiyle, daha doğrusu dâhil-i memlekette isyan ocağını körüklemekte olan gayrimüslim unsurları memnun etmek zaruretinden, bunların memnuniyetini iltizam eden Avrupa’nın ve garbın karşısında bir şey yapmak lazım geldi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu meydana çıktı.”[355]

288 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.

289 İnalcık, *İslam Ansiklopedisi*, 480.

290 Barkan, *İslam Ansiklopedisi*, c.6, 185-195.

291 İnalcık, *İslam Ansiklopedisi*, c.9, 491-495.

292 Peçevi tarihinden aktaran, Tayyip Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, 595.

293 Turan, *İslam Ansiklopedisi*, c.10, 434-441.

294 İnalcık, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü”, *Belleten* 46, 349-402.

295 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.4, 5-7.

296 D. Y. (y.h.n.) Hammer, müttefik gemilerinden birinde olan *Don Kişot*’un yazarı Cervantes’in de sol kolunu kaybettiğini belirtir. (Bkz., Hammer, c. 4, 33.)

297 Uzunçarşılı, “Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri”, 666.

298 Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, 595-605.

299 Bekir Kütükoğlu, *İslam Ansiklopedisi*, c.8, 613-625.

300 Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, 91.

301 Kütükoğlu.

302 Hammer, c.4, 51

303 Kütükoğlu.

304 Hammer, c.4, 59.

305 a.g.e., 143-150.

306 Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, 535-547.

307 a.g.e.

308 Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzadeleri,".667.

309 Hammer, c.4, 394.

310 Münir Aktepe, *İslam Ansiklopedisi*, c.8, 692; Altundağ, *İslam Ansiklopedisi*, c.9, 443-448.

311 Hammer, c.5,188.

312 Baysun, *İslam Ansiklopedisi*, c.8, 625-647.

313 Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, c.5, 880-885.

314 Naima ve Kâtip Çelebi'den aktaran, Cavid Baysun, *İslam Ansiklopedisi* c.3, 547.

315 Osmanlı tarihindeki Derviş Mehmet Paşalar için bkz., Kavramlar Dizini.

316 Baysun, 550.

317 Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, c.6, 897; Baysun, 551.

318 Baysun, 552.

319 Kütükoğlu, 155-171.

320 Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Ankara, 1980.

321 Karal, *İslam Ansiklopedisi*, c.I, 166; Hammer c.7, 151.

322 Kelemen Mikes, *Prens Rakoczi ve Türkiye Mektupları*, 23.

323 Karal, *İslam Ansiklopedisi*, 167.

324 Hammer, 373-377.

325 Karal, *İslam Ansiklopedisi*, 168; *Kelemen Mikes*, *Prens Rakoczi ve Türkiye Mektupları*, 171. Kelemen Mikes, 1717-1758 arasında geçen 41 yılda, III. Ahmet, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa'nın ilk iki yılı süresince 207 mektup yazmıştır.

326 Aktepe, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, 158.

327 Hammer, c.8, 60.

328 Bonneval Fransa ordusunda generalken XIV. Louis ile arası açılınca Osmanlı'ya iltica eder, Müslüman olup Ahmet adını alır. Sadrazam Topal Osman Paşa tarafından humbaracı ocağının düzeltilmesiyle görevlendirilir,

Üsküdar'da başlattığı dersler modern mühendishanelerin çekirdeği olur. Beylerbeyliğine kadar yükseldikten sonra gözden düşer ve Fransa'ya dönme yollarını ararken 1747'de ölür. Ölümünden sonra, kurduğu askeri mühendislik okulu yeniçerilerin muhalefeti nedeniyle kapatılır. *Kelemen Mikes'ın Türkiye Mektupları*, 182; Baysun, *İslam Ansiklopedisi*, c.I, 199.

329 Bekir Sıtkı Baykal, *İslam Ansiklopedisi*, c.8, 700.

330 D. Y. (y.h.n.) Macar kökenli aristokrat bir Fransız subayı. Humbaracı Ahmet Paşa gibi Osmanlı ordusunun modernleşmesinde katkıları vardır. Rus donanmasının Çanakkale'yi zorlamasına karşı Boğaz'ı tahkim etmiş, Mustafa III tarafından topçu ve mühendis okullarının kurulmasıyla görevlendirilmiştir.

331 Baron de Tott, *18. Yüzyılda Türkler*, Tercüman 1001 Temel Eser ve Hayat Tarih Mecmuası, sayı 1, Şubat 1965.

332 D. Y. (y.h.n.) Yabancı bir devlete yaslanarak yönetimde kalma mücadelesini, Tanzimat döneminde Mustafa Reşit Paşa ile göreceğiz. Paşa'nın yabancı bir devlete dayanarak kariyer yapma çığırını açtığını da…

333 Baysun, *İslam Ansiklopedisi*, c.I, 73-76.

334 Karal, *Osmanlı Tarihi*, cilt V, 10.

335 Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, *Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler*, c.I, 314; Cevat Eren, *İslam Ansiklopedisi*, c.10, 443.

336 Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, 315.

337 a.g.e., 440.

338 Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.V, 61.

339 Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, 82.

340 a.g.e., 88.

341 Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.V, 47.

342 Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, 98.

343 Gökbilgin, *İslam Ansiklopedisi*, c.9, 309; Eren, 456; Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar, C. II, 95-122.

344 Karal, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, 167; *Osmanlı Tarihi*, c.V.

345 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1955.

346 *Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, c.III, 149.

347 Karal, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, 169; Osmanlı Tarihi, c.V.

348 D. Y. (y.h.n.) Bu ara başlığı *Türkiye'nin Düzeni* kitabından aynen aldık, (c.I, s.102). Doğan Avcıoğlu ayrıntılarıyla incelediği bu anlaşmayı Türkiye'nin sömürgeleşme sürecinin başlangıcı

saymaktadır. *Türkiye'nin Düzeni* kitabının sanayileşme ihtilalinin neden başlatılamadığıyla ilgili ilk bölümünün son kısmı (s.102-225) bütünüyle bu konuya ayrılmıştır. Bizim yayına hazırladığımız Osmanlı notlarının ana defteri de zaten Mahmud II, İngiliz Ticaret Anlaşması ve Tanzimat Fermanı ile bitmektedir. Burada *Türkiye'nin Düzeni* kitabının ilgili bölümünü özetleyeceğiz.

349 D.Y. (y.h.n.) Doğan Avcıoğlu, İngilizlerle Ticaret Anlaşması'nın (Balta Limanı Anlaşması) müzakereleri ve buna boyun eğme sürecini incelerken Mübahat S. Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri* kitabını altını çizerek okumuş ve notlar almıştır. Ayrıca, Avcıoğlu, İngiliz Ticaret Anlaşmasıyla yed-i vahit (tekel) usulünün kaldırılmasının önemini vurgularken, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da bu usule dayanarak dış ticareti devletleştirdiğini, bu sayede güçlü bir ordu ve sanayi kurduğunu belirtir. Mehmet Ali Paşa reformları için bkz., Kavramlar Dizini.

350 Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, c.I, 102-118.

351 Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.5, 170.

352 Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c.I, 118-119.

353 İnalcık, *Belleten*, XXVII.

354 İlhan Unat, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, 1966, 3-8.

355 Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, c.I, 122; Atatürk, *Söylev ve Demeçleri*, c.I, 199.

(AÇIKLAMALI) KİŞİLER, YERLER, KAVRAMLAR DİZİNİ

ARPALIK: Bir yerin hasılatının belli bir miktarının görevli veya mazul şahsa tahsisidir. “Eyaletler artık vezirlere veriliyordu. Çünkü merkezde o kadar çok vezir türemişti ki, divanda bunlara yer bulmak imkânsızdı. Vezirlerin sayısı hatta eyalet sayısından da çok öte geçtiği için, açıkta kalan birçok vezirleri sancaklara vermek zorunluluğunda kalınmış, bu gibi sırf geçim aracı olarak vezirlere, ya da beylerbeyi rütbesinde olan paşalara verilen sancaklara o kimsenin arpalığı denmişti.”[356]

AŞAR (ÖŞÜR): Şer’i öşür mülkten zekât yahut sadaka gibi alınan 1/10 veya 1/20. Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen vs. gibi bazı Arap memleketlerine inhisar eden bir imtiyaz şeklinde mevcut kalabilmiş olan öşri toprakların (sadaka veya zekât mahiyetindeki dini borçlarından başka mükellefiyeti olmayan) Müslüman sahipleri tarafından ödenmesidir.

Oysa Osmanlı’da sahiplerinin mülkü olan öşri toprak pek az kalır. Yüksek mülkiyet ve murakabe hakkı fetih esnasında İslam cemaati menfaatine vakfedilerek devletin idaresine verilir veya zamanla sahipsiz kalarak, beytülmale intikal etmiş topraklar ile teşekkül ettiği kabul edilen miri arazi idare tarzı hemen hemen bütün memleket topraklarını kapsar.

Çiftçi devlete ait toprağın daimi ve ırsi bir kiracısıdır. Alınan verginin hukuki mahiyeti: toprak kirası veya bir paylaşım haracıdır (harac-ı mukasama: mahsulün toprak sahibi devlet ile belli oranda paylaşılması). Vergisi 1/10’un üstünde, genellikle 1/8 ve daha fazladır. Değişik alanlarda verimliliğe göre çok değişik uygulanır. Hıristiyanlardan yine verimliliğe göre beşte birden üçte bire kadar alındığı olur.

Tanzimat, sorunun gerçek anlamını kavramadan ve sahte bir eşitlik düşüncesiyle bütün aşar vergileri 1/10 yapılır. Arazi verim hesabı yapılmadığı gibi, aşar; yolsuzları teşvik eden, feodal, adaletsiz ve ağır bir vergi olmaktan kurtarılamaz. Cumhuriyet, 1925'te önemli bir gelirinin kaybetme pahasına, yolsuzluk kaynağı olan aşarı ilga ederek "mahsulâtı araziye vergisi" kanununu çıkarır.[357]

AZAPLAR: Azap Enveri'nin *Düsturname* adlı eserinde geçer. Azap, ok ve kancalarıyla düşman gemilerinin arkasına takılan Timur Paşa tayfalarıdır. Zanaatkâr ve köylü Türklerdir. Fatih bunları daha sonra sınır şehirlerinde ve kale birliklerinde kullanır. Dönmelerden oluşan akıncıların tam karşıtıdır. Yardımcı iken Düzmece ve Cüneyt bunları halk milisi yapar. Umur Paşa bile Batı Anadolu balıkçı ve çiftçilerini okçu ve tayfa olarak kullanmıştır. Bunlar da yaya ve müsellem gibi gelişen feodalleşmeye direnir. Askeri yerini yitirip reaya durumuna düşmek istemez.

DERVİŞ MEHMET PAŞA: Osmanlı tarihinde, dört farklı yüzyılda sadrazamlık makamına gelmiş, dört farklı Derviş Mehmet Paşa bulunmaktadır.

Boşnak Derviş Mehmet Paşa: Ahmet I'in saltanatı döneminde 21 Haziran 1606-9 Aralık 1606 tarihleri arasında beş ay on sekiz gün sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır.

Bıyıklı Koca Derviş Mehmet Paşa: Avcı Mehmet saltanatı döneminde 21 Mart 1653-28 Kasım 1654 tarihleri arasında bir yıl yedi ay sekiz gün sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır.

Moralı Derviş Mehmet Paşa: Abdülhamit I'in saltanatı döneminde 6 Temmuz 1775- 5 Aralık 1777 tarihleri arasında bir yıl altı ay sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır.

Burdurlu Derviş Mehmet Paşa: II. Mahmud'un saltanatı döneminde 5 Ocak 1818-5 Ocak 1820 tarihleri arasında iki yıl bir gün sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır.

DEVŞİRME (Kapıkulu): Savaşlarda ele geçirilen güçlü kuvvetli esirler Orhan Gazi döneminde pençikoğlanı adıyla nefer olur, pençikoğlanı teşkilatı kurulur, Murat I zamanında Gelibolu ocağı adıyla ocak kurulur ve kapıkulu ocaklarının temeli atılır. Murat II zamanında

çıkarılan devşirme kanunu ile Rumeli Osmanlı tebaası Hıristiyan çocuklarından 8-18 yaş arası gürbüz olanları devşirilir. Bu iş ile yeniçeri ağası ile acemi ocağı ağası (İstanbul ağası) meşgul olur (İsmail Hakı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.I).

İSTANBUL

Galata: 1391'de Yıldırım İstanbul kuşatmasında 6 bin Türk askerini Galata'da barındır. Fetihten sonra Osmanlı Galata'yı Voyvodalık olarak yönetir.

1476'da 535 İslam, 592 Rum, 62 Ermeni, 332 Frenk eri vardır. Karay Yahudileri de burada yaşamaktadır. Sonra Avrupa Yahudileri yerleştirilmiştir.

Beyoğlu Taksim istikametinde XIX. yüzyılda sarraflıktan servet yapan Rumların konakları vardır.

Tatlı su frengi, Galata'ya yerleşenlerin yerli Hıristiyanlarla karışımına verilen addır. Bu "Beyoğlu aristokrasisini" sefaretler şımartır.

Çarşı-Pazar: İstanbul'un çarşıları; Bezzazistan, Kapalıçarşı olmuştur. Sandal bedesteni, bir kısım dükkân ve hanları Türkler yapmış, bir kısmı Bizans'tan kalmıştır.

İstanbul'daki çarşı, dükkân ve pazarlar şöyledir:

Çarşılar: Eski Ayasofya çarşısı, Balıkpazarı çarşısı, Dikilitaş çarşısı, Debbağhane çarşısı, Bakırcılar, Acemioğlanlar çarşısı, Darbhane çarşısı, Elvanoğlu çarşısı, Kunguş Kapısı çarşısı, Harratlar çarşısı, Kirişhane çarşısı, Sekbanbaşı çarşısı, Kazasker Dolabı çarşısı, Mahmud Paşa dükkânları çarşısı, Saraçlar çarşısı, Sarı Timurcu çarşısı, Unkapanı çarşısı, Odunkapısı çarşısı, Üstad Ayaz çarşısı, Yedikule çarşısı.

Dükkânlar: Beylik dükkânlar (Saraçhane yakınında), Acemi oğlanları kışlası beylik dükkânları (Nevşehirli İbrahim Paşa yeniden imar etmiş), Okçular ile birleşen Bayazıt II Camii yanındaki dükkânlar.

Pazarlar: Ağaç pazarı, Aksaray pazarı, At pazarı, Bitpazarı, Halayık pazarı, Silahhane pazarı, Sultan pazarı veya Sultan çarşısı (şimdiki Malta çarşısı), Küçük Karaman pazarı, Büyük Karaman pazarı, Tahıl pazarı, Yeni dükkânlar pazarı.

1391'de Yıldırım İstanbul kuşatmasında 6 bin Türk askerini Galata'da barındırmıştır.

1476’da 535 İslam, 592 Rum, 62 Ermeni, 332 Frenk eri vardır. Karay Yahudileri de burada yaşamaktadır. Sonra Avrupa Yahudileri yerleştirilmiştir.

Kanuni döneminde şehrin büyümesi ve nüfusun artması büyük sorun olmuştur. İstanbul’a Rumeli ve Anadolu’dan gelip yerleşmeler yasaklanır. Belli bir süreden önce gelmiş olanların geri gönderilmesine karar verilir. İstanbul’a belli yerlerden yiyecek sevki mecburiyeti, dilenci ve hırsız ile mücadele, meyhanelerin zaman zaman kapatılması, iş için şehre gelenlerin kefalete bağlanması gibi önlemler alınır.

Kanuni şehre su getirmek isteyince Rüstem Paşa “Nüfusu artırır” diye karşı çıkar ama su getirilir.

Kahve ilk kez 1555’te Halep ve Şam yoluyla gelir ve Tahtakale’de kahvehaneler açılır.

İstanbul şehrinin etrafa taşması Kanuni döneminin başlarındadır: Kasım Paşa, Piri Paşa, Ayaz Paşa, Piyale Paşa mahallede, Venedik Balyosu Taksim civarında konak yapar, soylu olduğundan burası Beyoğlu adını alır. Galata ve Beyoğlu kalabalıklaşır, tacirler yeni mahalleler kurar.

Kahve, tütün, kahvehaneler: Peçevi tütünün ilk kez 1609’da İngilizlerce getirildiğini haber verir. O sırada İngiliz donanması İstanbul’a gelmiştir. Naima ise tütünün 1606’da geldiğini yazar.

1613’te içki yasağı konur, meyhaneler kapatılır. Hazineye 100 yük akçe getiren “Hamr emaneti” ilga olur. 1614’te ilk Hollanda elçisi gelir.

Genç Osman 1618’de tam ayarlı yeni akçe ve onarlık basılsın buyruğu ile 10 kese sermaye ile Bekir Efendi Darphane Nazırı yapılır. Eski akçe geçmeyecek diye buyrulur. Yeni para yetişmez, eski paranın düzgününe izin verilir. 1621’de deniz donar, deniz yolu kapanır. Kıtlık ve açlık baş gösterir. Ekmek ve et fiyatları çok yükselir.

1623’te ulema isyanı çıkar. Sadrazam Mere Hüseyin bir kadıyı falakaya yatırır, ulema ayaklanır. Fatih Camii’nde toplanır. Sadrazam kâfir ve kanı helal fetvası yazar. Şeyhülislam ve İstanbul kadısı kaçarlar. Öğütle dağılmayınca acemi oğlanları zorla dağıtır. Ulemadan ölen ve yaralananlar olur. Elebaşılar sürgüne gönderilir.

1626’da İngiltere elçisi gelir. Tunus ve Cezayir ile ticaret anlaşması müsaadesi ister. Bazı iskelelerde “kapitülasyon” dışı alınan masdariye adlı verginin kaldırılmasını ve Cezayir ile Tunus’ta hapsedilen İngilizlerin serbest bırakılmasını ister. Kabul edilir. Karşılığında Hindistan ve Yemen arası işleyen tacir gemilerinden İngilizlerce yakalanan 4 tanesinin serbest bırakılmasını, mallarının sahiplerine verilmesini talep eder.

1632’de sipahi isyanı çıkar. Saraya hücum edilir. Ayak divanı toplanır, 17 kelle alınır. Kelleler verilir. Ama onların tuttuğu Hüsrev Paşa idam edilir. Tekrar ayaklanırlar. Padişahın kardeşlerini öldürmeyeceğine garanti alırlar, Murat IV’ü değiştirmek isterler. Bazı sipahi ileri gelenleri ve yeniçeri ocağı razı olmaz. Naima’ya göre şehirde takım takım silahlılar geziyor, Ramazanda içki içiyor, davul zurna çalıyorlar. Allah Allah diye sokakları gezip halktan, devlet ricalinden zorla temaşa akçesi alıyor, vermek istemeyenin evini yakıyorlar. Bayramda sokaklara salıncak kurup, Sadrazam’ı ve devlet ricalini balmumları ile davet ederler. Her salıncağa istenen para ve kumaşı yollamak zorunda kalınır. Sokaklarda çalgı çalıp, çengi oynatmaktan, alenen içki içmekten başka, çocuk ve kadınlara da saldırırlar. Bayram sonu ulufelerini alıp yerlerine dağılırlar. Bir kısmı İstanbul’da kalır. Naima, bunların iş sahiplerinin para karşılığı işlerini takip ettiklerini yazar. 6 Haziran 1632’de sipahi yeniden ayaklanır ve Atmeydanı’nda toplanır. Murat IV, yeniçeri ocağını ulemaya ve ricale dayanarak tepeler.

1633’te “dedikodu ve fitne ocağı” sayılan kahveler kapanır, tütün içene idam cezası verilir. Yatsıdan sonra fenersiz sokağa çıkmak yasaktır.

1634’te ulemaya karşı tedbir alır. Yolu düzeltmediği gerekçesiyle İznik kadısını astırır. Ulema toplantılar yapar. Şeyhülislam, Valide Sultan nezdinde durumu protesto eder. Murat, acele Bursa’dan İstanbul’a döner. Şeyhülislam Ahizade Hüseyin’i astırır.

1635’te kırk yıldan beri yerini yurdunu bırakıp İstanbul’a yerleşmiş kişilerin yerlerine gönderilmeleri İstanbul kaymakamı Bayram Paşa’ya buyrulur. Aylarca mahalleler aranır, böyle kişiler bulunamaz.

1648’de Mehmet IV gelince İbrahim Paşa Sarayı ile Galata ve Topkapı’daki saraylarındaki acemi oğlanlardan sırası gelenler süvari ocaklarına çıkarılmaz. Acemi sipahiler yeniçeriye öldürtülür. Sipahi nüfuzu kırılır. Yeniçeri nüfuzu artar. Sipahi zorbası Niğde’deki Gürcü Abdünnebi, 15 bin kadar sipahi ile ocakdaşlarının öcünü almak için İstanbul’a yürür. Ordu Üsküdar’a geçirilir. Gürcü yenilir.

1649’da ulufe alamayan sipahi isyan eder. Olağanüstü vergi toplanıp verilir.

21 Ağustos 1651’de ilk esnaf ayaklanması çıkar. Sadrazam Melek Ahmet Paşa yüzde 30 ayarı düşük para bastırmıştır. 118’ini birer altın ile değiştirmek üzere esnafa dağıtması için bedesten kethüdasına gönderir. Esnaf ayaklanır. Sadrazam kendilerini kovar. Saraya gidip ayak divanında Padişah’a durumu ve ezildikleri ağır vergileri anlatırlar. Padişah kalkması için hattı hümayun verir. Esnaf dağılmaz, Sadrazam’ın azlini ve onun dayandığı yeniçeri ağalarının katlini ister! Azil ile o gün yatışır. Ertesi gün tekrar saraya gitmek ve ağaların katlini istemek için yapılan toplantıyı da yeniçeri dağıtır.

26 Eylül 1651’de Süleyman II gelir ve entrikadaki Kösem Valide Sultan öldürülür. Ocak ağaları Atmeydanı’nda yeniçerileri toplar. Sancak-ı Şerif çıkarılır. Yeniçerilere karşı halkın yardımı istenir. Bu İstanbul’da yeniçeri ocağına karşı ilk kez Sancak-ı Şerif çıkarılmasıdır. Yeniçeriler ağaları terk ederek Padişah’ın yanını tutar. Ağalar ve yandaşları tevkif edilir.

25 Şubat 1655’te Halep valisi iken Sadrazam olan İbşir Mustafa Paşa, İstanbul’a gelir. Yeniçerilerden korktuğu için çoğu Anadolu sipahisi olan pek çok silahlı toplayıp gelmiştir. Yanında getirdiği sipahiler vaat olunan ulufeyi alamayınca yeniçeri ile birleşir. İbşir idam edilir.

Mart 1656’da Vak’a-i Vakvakiye denilen Çınar Vak’ası meydana gelir. Kapıkuluna düşük ayarlı para ile ulufe ödenir. Bu sırada Girit’ten gelen birkaç yüz yeniçeri ulufe alamayınca öteki askerleri de teşvik edip ayaklanır. Ayak divanı toplanır. Kelleleri verir. Cesetler sürüklenip ağaçlara asıldığından Çınar Vak’ası denir. Bu bahane ile 8 Mayıs 1656’da asker arasında söz sahibi olup, öldürülenlerin mallarını da yağmalayarak büyük servetlere konan ve devlet işlerine karışmaktan bir

türlü vazgeçmeyen; İstanbulluların "meydan ağaları" diye adlandırdıkları zorbalar da temizlenir. Meydan ağalarının tedibinde yeniçeri kethüdası Keçecioğlu Mehmet Ağa'nın büyük hizmeti geçer. Bu yüzden daha sonraki padişah devirme komplosuna karıştığı halde idam edilmez ve Mihaliç'teki çiftliğine sürülür.

Şeriatçı-Tarikatçı Çekişmesi: 18 Eylül 1657'de Köprülü Mehmet Paşa Sadrazam olur. Bağnaz şeriat yanlısı-tarikatçı çekişmesi vardır. Bağnazlar saraya nüfuz etmiş, birçok işlere karışıp servet elde etmiştir. Peygamber zamanının basit yaşamına dönmek iddiasındadırlar. Ne kadar tekke varsa yıkmak, dervişlere imanlarını yenebilmek, yenilemeyeni öldürmek kararında idiler. Bu amaçla Fatih Camii'nde toplanmaya başlarlar. Köprülü "Vazgeçin" der, red üzerine idamlarına ferman alır. Çetebaşı Üstüvani, Türk Ahmet ve Divane Mustafa'yı Kıbrıs'a sürmekle yetinir.

22 Temmuz 1661'de Tahtakale'den Hocapaşa'ya kadar uzanan büyük yangından sonra imar için Yahudi mahalleleri kamulaştırılır. Yahudiler "Kaza-Bela Sandığı"ndan bin kese, yani 5 milyon akçe çıkarıp kamulaştırmayı durdurmak üzere Köprülü'ye rüşvet önerir. Reddedilir ve arsalar kamulaşır. Arsaları Valide Sultan ve halk alır. Yeni Cami ve çevreye çifte çarşı yapılır.

15 Haziran 1665'te tersane zindanındaki Kazak esirleri kaçıp 20 kadar kişiyi öldürür, cezalandırılırlar. İlmi, zekâsı ve servetiyle ünlü Mehmet Efendi şarap içmenin helal olduğunu söylemesi üzerine asılır.

1670'te "hamr emaneti"nin yeniden kaldırılması, meyhanelerin yıkılması buyrulur.

29 Haziran 1680'de recm uygulanır. Emekli yeniçerilerden ve ayakkabıcı esnafından birinin karısının, ipekçi Yahudi ile zina halinde suçüstü yakalandığı iddia edilir. Tanıklar olumlu şahitlik eder. Kadın iftira olduğunu söyler. Rumeli Kazaskeri kadına recm, Yahudi'ye katl hücceti verir. Padişah'a bildirilir. Gerekli emri verir ve seyredeceğini söyler. İslam kabul ettirilen Yahudi'nin boynu vurulur. Kadın kazılan çukura yarı beline kadar gömülür. İftira olduğunu söylemesine rağmen halk tarafından taşlanarak öldürülür.

1685’te Türk ve Fransız dericileri arasında İstanbul’da büyük arbede çıkar.

1687’de Viyana yenilgisi üzerine Padişah’ın “avcılığı” şikâyet konusu olur. Ulema camilerde Padişah’ı eleştiren konuşmalar yapar. Avdan vazgeçip cuma namazına gelmesi istenir. Camilerde vaazları yasaklar. Ama yeniçeri nüfuzluları ulema ile birlik denince vazgeçilir. Sınırda yenilen ordu isyandadır. Edirne’ye gelir. Mehmet IV, hal edilir.

15 Kasım 1687’de ulufeler, cülus bahşişi verilemez; günlerce süren ayaklanmalar yaşanır. Bir süre oyalamadan sonra sağdan soldan para buluşturulur. Kaydı ocaktan silinmiş 2 bin yeniçeri toplanıp düzeltilmesini ister, yerine getirilir. Ama ulufe yüzünden isyan büyür. Sadrazam kendi adamlarından “imdadiye” toplar. Yine de yetişmeyince ellerine “pençeli divan defteri” verilip “gidin falan adamdan alın” denir. Böylece şehrin nice zenginlerinden para alırlar.

Şubat 1688’de yeniçeri zorbalarını temizlemek için Sekbanbaşı Harputlu Ali Ağa yeniçeri ağası yapılır. Bu hoşnutsuzluk yaratır. 11 Şubat 1688’de Harputlu önce davranarak zorbaların başı ocak başçavuşu Fetvacı Hüseyin Ağa’yı öldürmeye kalkışır. Bu öğrenilince yeniçeriler ayaklanır. Ayaklanmaya sipahi de katılır. İlk fırtına atlatılır. Harputlu, Fetvacı’yı öldürür, asiler de onu öldürür. Defterdarı yağmalarlar, azledilen Sadrazam’ı öldürürler. Bundan sonra zorbalar iyice yüz bulur. İçlerinden bir kısmı alenen dükkânları yağmalar. Böylece dükkânı yağmalanan seyyidler bir sırığın ucuna beyaz bez bağlayıp “Müslüman olan sancak dibine gelsin” deyince esnaf ve halk toplanır. Galata, Üsküdar ve Eyüp halkından duyanlar koşup gelir, hep birlikte saraya varırlar. Sancak-ı Şerif çıktı söylentisi yayılır. Atmeydanı’ndan sarayın orta kapısına kadar olan yer halk ile dolar. Bu sırada gerçekten Sancak-ı Şerif çıkartılıp, orta kapıya asılır. Halk, Padişah’tan zorbaların tepelenmesini ister. Zorbaların adamı kapıcılar kethüdası dışarı çıkar çıkmaz parçalanır. Zorba başları Deli Piri ve Tekeli Ahmet öldürülür.

9 Mart 1688’de 1500 ev ve 5 bin dükkân yanar. Süleyman II sefere çıkacaktır. Yeniçeri ve sipahi “Paramızı almadan gitmeyiz” der. Ocakta 17 nüfuzlu öldürülür. Bakır para basılır. Hamr emaneti kurar ama iki yıl

sonra meyhaneler yine yıkılır, alenen içki içme yasaklanır. İlk kez tütün vergisi konur. Haziran 1689'da büyük fırtına çıkar. Kayıklar batar, 500 kişi boğulur. 12 Temmuz 1689'da büyük deprem yaşanır. Şehirde pahalılık artar, et, pirinç ve diğer eşya fiyatları yükselir. Sadrazam Köprülü Fazıl'a narh koy denirse de, İslam'da alışverişin iki tarafın rızası ile olduğunu söyleyerek reddeder.

1690'da Valide Çarşısı (Mısır Çarşısı) tümüyle yanar.

Köprülü Fazıl Ahmet yeni sefere çıkacaktır, ama Süleyman II hastadır. Rical der ki, ölürse, Fazıl yokken hakarete uğramış ulema, dirliği kesilmiş eski ocaklı ve narh işi yüzünden Fazıl'a kırgın şehir halkı Avcı Mehmet'i veya oğullarını tahta çıkarttırır, Süleyman'ı da yanında götür. Padişah hasta olarak yola çıkar. Avcı ve oğulları da götürülür.

1693 ve 1695'te büyük yangınlar çıkar. Ahşap bina yasağı gelir, evler kârgir olacaktır.

1698'de Haliç donar. Şehremini'de 1687'de yapılan baruthane patlar, 435 ev harap olur. Yeni baruthanenin şehir dışında yapılması emrolur.

1701'de eski ve yeni Bedesten, Sipahi Çarşısı, Kebapçılar Hanı, Bitpazarı ve Mercan Çarşısı tamamen yanar.

1701'de İstanbul Ermenileri arasında Katoliklik yayılır. Bu yönde faaliyetler vardır. Katolik propagandası yapan Ermeni matbaaları kapanır. Hatta akımı tutan Ermeni Patriği tutuklanır. Katoliklik, 1830'da ayrı cemaat sayılana kadar baskı sürer.

15 Temmuz 1703'te Edirne vakası meydana gelir. İstanbul'a gelmeyen Padişah'ı hal için ordu Edirne'ye yürür. Şeyhülislam Feyzullah öldürülür.

1703'te bahşiş ve ulufe nedeniyle yeniçeri yine ayaklanmak isterse de, Edirne'ye yürüyen asi kuvvetlerin komutanı iken vezarete yeniçeri ağası yapılan Çalık Ahmet Paşa önler.

1703'te büyük yangın çıkar.

Ekim 1703'te birikmiş ulufe ve cülus bahşişi için saray bostancıları ayaklanır. Yeniçeriyle korkutulur. 773 tanesi hizmetten çıkarılıp yeniçeri ocağına verilir.

18 Temmuz 1717’de en büyük yangın çıkar. İmar için devlet ricalinin yardımı için defter açılır, herkes kudretine göre payına düşen parayı verir. Büyük bir deprem meydana gelir. 1720’de 5 bin kişilik sünnet düğünü yapılır.

6 Temmuz 1721’de yangın ilk kez tulumba kullanılarak söndürülür.

Afyon kullanılması yasaklanır, kullanan tiryakiler sürülür.

Su kemerleri tamir edilir, yeni bentler eklenir. Tekfur sarayında çini imalathanesi açılır.

Bebek civarı kıyı ve dağ tarafları arzu edenlere satıldığından kısa zamanda Bebek şenlenir.

1727’de Üsküdar’da hendesehane açılır. Bu yeniçeri dışında askeri sınıf kurma girişimidir. Yeniçeriler hoş karşılamaz, bazı okul öğrencilerine saldırıp öldürürler.

1729’da İstanbul’un sekizde biri yanar.

Patrona Halil isyanı çıkar. Dükkânlar, çarşılar kapanır, Hıristiyanlar adalara kaçar. İstanbul Kadısı’nın içtihadına göre, Sadabad’de mevcut 120’den fazla köşkün yakılmasını elebaşılar ısrarla ister ise de, Padişah ancak yıkılmasına izin verir. Yıkılır ve yağmalanır. 15 Kasım’da Patrona ve arkadaşları tenkil edilir. 28 Ocak 1731’de yandaşları kanlarını dava edip ayaklanır. Ağa kapısına saldırır, dükkânları yağmalar. Sancak-ı Şerif çıkar, yağmalardan canı yanan halk asilerin üzerine yürür. Elebaşıları idam edilir.

1731’de kadınların erkekleri tahrik edici elbise giymesi yasaklanır.

1734’te humbarahane ve hendesehane okulları açılır. Yeniçeri korkusuyla 2-3 yıl sonra kapatılır.

Bayazıt Camii yakınında 40 kadar ressamın dükkânları alınır, ressamlık yasaklanır.

Selim III döneminde gıda fiyatları yükselir, narh fayda etmez. Dolandırıcılık artmıştır. 1791’de Ayasofya’da Magripli halk zulümden yakınmış, Padişah’a demir misket fırlatmıştır.

İstanbul nüfusu hızla artar. Bu yüzden gıda darlığı, hırsızlık artar. Yangınlar çıkar. Evler, dükkânlar ve bekâr odaları kapanır. Hamallık, kayıkçılık, dükkân ortaklığı yapan yakın zamanda gelmiş kişiler

gönderilir. Medrese ve tekkeler yoklanır. Kimlikleri bulunmayanlar gönderilir.

1805'te İngiliz sefiri kaçar. 20 Şubat 1807'de İngiliz donanması İstanbul'a gelir. Kabakçı Mustafa İsyanı ve 31 Mayıs 1807'de yeniçeri ocağı ile Padişah arasında olup biten olaylar yüzünden kimsenin suçlu tutulamayacağı yolunda o tarihe kadar görülmemiş anlaşma yapılır.

29 Eylül 1808'de Sened-i İttifak ayanla karşılıklı imzalanır. Padişah ile tebaası ilk kez böyle bir ittifak imzalamaktadır.

Ama 17 Nisan 1809'da yeniçeri ocağına mensup birkaç hamal, Balık Pazarı'nda namuslu bir kadını zorla odalarına götürmeye kalkınca çarşı esnafı ayaklanır. Kadını kurtarır. Hamalları ve yardıma gelen arkadaşlarını kaçmaya zorlar. Ertesi gün Balıkpazarı, Mısır Çarşısı ve Tahmisçiler esnafı silahlanır. Yeniçeriler zorbalarını zapt etmezler ise bu zorbaları sorgusuz sualsiz öldüreceklerini ilan ederler. Padişah'a dilekçe ile durumu bildirirler. Mahmud, yeniçeri ağası vekiline duyurur. Ocaklılar halkın kendilerine karşı ayaklanmasından korktuklarından zorbadan birkaçını o gün yakalayıp öldürdüler. Zorbaların bir kısmı memleketine kaçar, bazısı da siner.

Debbağhane civarı ve deniz kısmına yakın yerlerdeki bekâr odaları serseri yatağı haline geldiğinden 25 Temmuz'da yıktırılır. Serserilerin bir kısmı yakalanıp idam edilir, bir kısmı dağılır gider.

1812'de bir tüccar gemisi veba getirir. Salgın yuvaları olan İstanbul ve Galata'daki bekâr odaları yıktırılır.

1814'te yeniçeri ağası ocak zorbalarından birkaçını tutuklayınca, ocaklı hücum edip kurtarır. Ağayı hapseder, öldürür. Olayı çıkartanlara bir şey yapılamaz.

Hıristiyanların ata binmesi yasaklanır. Daha önceki elbise disiplini korunur.

1819-1820'de yeniçeri olduğunu iddia eden rençper ve ırgatların ileri gelenleri, kim bina yaptırmaya kalkarsa, zorla ırgatbaşılığı alıp, iki misli ve bazen daha fazla gündelikle adamlarını işe yerleştirmekte, gündeliğin yarısını bile işçiye vermemektedir. Ayrıca kendilerince satın alınan yapı malzemesinden büyük çıkar sağlar. Küreklerinin ortasına "ortalarının" nişanını işlettiklerinden kimse kendilerine engel olamaz. Kumkapı

Ermeni Kilisesi’ni de kendilerine yemlik yapmışlardır. Kulluk neferleri de aynı biçimde yemlenmek istemiştir. 3 Ocak 1820’de savaş çıkar ve ölümler olur. Kulluk neferleri yenilir ve dağılır.

Mora İsyanı çıkar. Rum tebaaya güven yoktur. İstanbul halkına silahlı gezme ve silahlanma emrolunur. Patrik, kethüdası, Kayseri, İzmir ile Tarabya metropoliti ve 5 Rum ileri geleni asılır. 18-20 yaşındaki delikanlılar çeteler kurup 26 Nisan‘da Hıristiyan mahalleleri yağmalar. Eğrikapı Kilisesi yağmalanır. Beyoğlu Ermeni mahallesine hücum etmek isterler. Bu ferman ile önlenir. Bakkallık ve yağcılıktan büyük para kazanan Mora ve Agrafalı Rumlar geldikleri yere yollanır.

Mahkemece onaylanmış mürur tezkeresi olmayanların İstanbul’a giriş çıkışı yasaklanır.

1822 Temmuz’unda alınan kararla vezir ve ulemadan başkası bol yenli kakum kürk giyemez, Hint şalı kuşanamaz, mineli çubuk takımı kullanamaz. Bunun israfa karşı olduğu söyleniyor ancak asıl neden sınıfsaldır. Süs eşyası olarak altın ve gümüş kullanılması yasaklanır.

Bektaşi tekkeleri Nakşî yapılır.

2 Ağustos 1826’da büyük yangın çıkar.

Ocağın ilgasından sonra erkek nüfus sayılıp defterlere kaydedilir.

İstanbul’da 45 bin Müslüman, 30 bin Ermeni, 20 bin Rum vardır. 15-45 yaş arası erkek Müslüman sayısı 17 bindir.

İsmail Ferruh Efendi ilk mason locasını gizlice kurar.

Eyüp’te iplikhane inşası başlar. Daha önce İstanbul’da iplik yapım fabrikası yoktur. Fabrikanın çarklarını katırlar çekmekte ve günde 15 okka kadar pamuk ipliği üretilmektedir.

Mansure taburlarının yazı işlerinde kullanılmak üzere Asakir-i Mansure’ye yazılmak için taşradan gelen 15 yaştan küçük bazıları ayrılır. Okuma yazma, din dersleri, harp sanatı ve kâtiplik öğrenmek üzere Şehzade buraya yollanır. Onlara bezden yelek, mintan ve potur, başa giymek üzere şubara ve günde 5 kuruş verilir. İlk harbiye budur. Rusya seferi dağılmasına yol açar.

Katolikliği kabul etmiş çoğu Ankaralı Ermeni, bir daha ayak basmamak üzere sürülür. Katolikliği, Ermeni kadınlar arasına sokan “marabetler” sınır dışı edilir. Eski mezhebine dönenlerin Beyoğlu,

Galata ve Boğaziçi’nde oturmaları yasaklanır. Kumkapı, Samatya ve Hasköy’e dönerler. Taşrada da aynı şekilde davranılması için 1828’de ferman çıkarılır.

1828’de “buğ” gemisi denilen buharlı gemi ilk kez satın alınır ve İstanbul’a getirilir.

Halidi tarikatı çok yayılmıştır, halifeleri toplanıp Sivas’a sürülür.

1829’da abluka vardır, zahire gelmez. Ekmek tayına bağlanır. Sayım yapılır. Nüfus 359 bin 89 kişidir. İkameti 10 yılı aşmamış 4 bin bekâr sürülür.

Ruslar 8 harp gemisi, 11 piyade taburu, sonra da harp filosu gönderir. Asker çadırlanır. Padişah gidip Rus askerlerinin talimini seyreder.

İstanbul-İzmit posta yolu yapılır. 1834’te Harbiye kurulur.

23 Temmuz 1836’da Boğaziçi’nde vapur işletmek isteyen iki yabancıya red cevabı verilir. 1836’da Unkapanı Köprüsü yapılır. Kaptanı Derya Fevzi Paşa’nın davetiyle İzmit’te denize gemi indiriliş töreninde bulunur.

Fayton eşitliği!

Önceden Padişah’tan başkası faytona binemezken, Avrupa usulü fayton çıkınca ricale binme izni verilir. Her rütbede bulunan kişinin kaç atlı faytona binebileceği, kimlerin bu imtiyazdan yararlanabileceği hakkında teşrifat usulleri konur.

Müslüman mahallesinde Müslüman olmayanın oturması yasaklanır. 2 Temmuz 1839’da Mahmud ölür.

1844’te tersaneye ait Mesir-i bahri vapuru Marmara iskelelerine vapur seferleri başlar. Eser-i hayır, Boğaziçi’ne tahsis olunur.

1845’te paralı Galata Köprüsü yapılır.

İş sahiplerinin memurları evlerinde ziyareti yasaklanır, ancak işi bitenler teşekkür için pazartesi ve perşembe sabahları evlere uğrayabilecektir! 1849’da başta Abdülmecid olmak üzere, rical rüşvet almayacağız diye Kuran’a el basıp yemin eder.

İngiliz Churchill, Kadıköy civarında yasak yerde avlanırken bir çocuğu vurur, hapsedilir. Elçi, kapitülasyona dayanarak siyasi iş yapar, Hariciye Nazırı 1836’da azledilir ve ağzını kapatmak için Churchill’e ilk Türkçe özel gazeteyi çıkarma imtiyazı verilir.

1846’da esir pazarı dağıtılır.

Babıâli’nin daveti üzerine Çanakkale dışında bulunan İngiliz ve Fransız donanmaları İstanbul’a gelir. 3 Aralık’ta Karadeniz’e çıkar.

4 Şubat 1856’da Padişah ilk kez Fransız balosuna gider.

1870’te Beyoğlu’nun üçte ikisi yanar.

10 Mayıs 1876’da Abdülaziz hal edilir.

Beyoğlu Taksim istikametinde XIX. yüzyılda sarraflıktan servet yapan Rumların konakları vardır.

Tatlı su frengi, Galata’ya yerleşenlerin yerli Hıristiyanlarla karışımına verilen addır. Bu “Beyoğlu aristokrasisini” sefaretler şımartır.

İZMİR: MÖ XI’de İonya göçleri başlar. Denizci bir kavmin kurduğu Efes’ten çıkan savaşçılar yerlileri kovarak Smyrna’yı kurmuştur. Kara devletlerinin baskısına uğramıştır. Eolia baskısı ile yurtlarını terk etmiş, sonra tekrar almışlardır. MÖ VII’de Lidya saldırısı karşısında boyun eğmiştir. Foça rekabeti etkilememiştir. MÖ VI’da İran istilası yaşanmıştır. Hıristiyan yayılmasında “Asya’nın 7 kilisesinden biri” olur. 1076’da Süleyman Kutulmuş ele geçirir. 1086 Çaka Bey Midilli ve Sakız’ı alır. 1092 Edremit’i zapt eder, Çanakkale Boğazı içinde Abidos’u kuşatır. Kılıç Aslan Çaka Bey’i hileyle öldürür.

1204’te İstanbul Haçlı olunca, Ege’de anarşi devri yaşanır. Venedik ve Ceneviz ağır basar. Paleolog geniş imtiyazlar verir. 1261 ve 1304’te Ceneviz fiilen şehre egemen olur. 1320’de Aydınoğlu Ömer Bey, Mehmet Bey hâkimdir. Ömer, Ege adalarını ve sahilleri dolaşan Frenk gemilerine baskınlar yapar. Buna son vermek üzere, Papa Clemente VI’nın girişimiyle Ceneviz, Rodos (San Giovanni) şövalyeleri, Fransız ve başka Hıristiyan Haçlı kuvveti gönderilir. 28 Ekim 1344’te İzmir’i basar, hisarı ele geçirir. Ömer Bey tersanesini yakar. Ömer ölür. 50 yıl İzmir, Rodos şövalyelerinde kalır.

Babası İzmir’de Subaşı olan Cüneyt, Timur İzmir’i alınca İzmir’i ele geçirir. Süleyman Çelebi himayesindedir. 1415’te Çelebi Mehmet Cüneyt’i tenkil eder.

13 Eylül 1472’de bir Venedik donanması İzmir’i yağmalar ve yakar.

Evliya Çelebi; deve, at ve katır kervanlarıyla çeşitli eşya geldiğini, birçok devletin tüccar, balyos ve konsolosunun bulunduğunu belirtir.

Her yıl bin gemi geldiğini yazar.

Tournefort, XVIII. yüzyıl başında şu bilgileri kaydeder: “İran kervanları geliyor, yılda 2000 balya ipek getirebiliyor. İpek, tiftik, yapağı, afyon, balmumu, halı, zeytinyağı, üzüm, kök boya, deri vs. Frenk gemileri ise yünlü kumaş, ipekli, kahve, çivit, baharat, şeker, kâğıt, cam, çeşitli maden getiriyor. Önce İtalyan Cumhuriyetleri imtiyazlıdır. XVII. yy başı Hollanda üstünlük gösteriyor. XVII sonu İngiliz Levant Company’ninin ağırlığı var.”

Tournefort’a göre Frenk mahallelerinde Türkler ender olarak vardır. İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Felemenkçe konuşuluyor. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İngilizler, Hollandalılar ve Fransızlar ticarete egemendir, İtalya’nın etkisi pek azdır. XIX. yüzyılda Rumlar yükselir. Ticaret âleminin egemen dili İtalyancaya yakın Lingua Franca’dır. XIX’uncu yüzyılın ikinci yarısında Fransızca ilerler. Rumca ticaret dili olur.

Evliya Çelebi kimsenin Hıristiyan’a sille vuramayacağını belirtir. Buna göre Frenk mahallesinde olay olursa gözcüler tutar, olayı çıkaran hâkime götürülür ve hemen katledilir.

Rıhtım, 1867-1880 yıllarında yapılır.

10 İslam, 10 Hıristiyan (Rum), 10 Frenk ve Yahudi, 2 Ermeni ve 1 Kıpti mahallesi vardır. 10 bin 300 ev ve 3 bin 60 dükkân bulunur. XVII. yüzyıl sonu gezginlerin nüfusu 24 ila 27 bin gösteriyor. 10 bin Rum, 1800 Yahudi, 200 Ermeni ve bir o kadar Frenk vardır. Şehrin yarısı Müslüman’dır.

Vital Cuinet, 1890’da 200 bin nüfus olduğunu yazar. Bunların 89 bini Müslüman, 52 bini Rum, 16 bini Yahudi, 5 bini Ermeni ve 25 bini Yunanlıdır. Toplam ecnebi sayısı 36 bindir. Mordtmanka’ya göre 1916 nüfusu: 300 bindir. 90 bin İslam, 110 bin Rum, 30 bin Yahudi, 15 bin Ermeni, 55 bin ecnebi (30 bini Yunanlı).

Osmanlı’da Hıristiyan’a geniş imtiyaz verilmiş, onun gölgesine sığınmış çoğu yabancı devlete tabiiyet iddia eden Rumlar, İzmir’de tamamıyla serbest yaşamıştır. İmtiyazsız ve savunmasız Türkler, ticarette gerilemiştir. Şehir dışındaki Türk, çiftçilik, meyvecilik ve çobanlık yapar. Şehirde memur, büyük arazi sahibi, demirci, doğramacı,

terzi ve işçi gibi Türkler var. Rumların bir kısmı bahçe ziraatı yapar, gemicilik ve ticaret ile uğraşır. Avrupalıyı taklit eder. Sayıları daha az olan Ermeniler görünüşte Rumlardan çok Türklere benzerler, bununla birlikte küçük ticaret yaşamına Türklerden daha çok intibak etmiş bulunmaktadırlar. Özellikle İç Anadolu ve İran ile yapılan ticaretin gelişmesi sonucunda, İzmir'e gelip yerleşmişlerdir. Yahudilerin çoğu İspanya kökenlidir. XVIII. yüzyıl başı İzmir ticareti onlar aracılığı ile yapılır. Tellallık ve komisyonculuk tekellerindedir. Levantin, geçmiş yüzyıllarda yerleşmiş İtalyan, Yunan ve Türk tebaası Katoliklerdir. Bu ad kendilerine sadece Katolik diyen, Rumca, Fransızca veya İtalyanca konuşan bu tüccar zümreye verilmektedir.

KÂĞIT: İslam yalnız papirüsü biliyor. Semerkand'a getirilen Çin harp esirleri bez, keten yahut kenevirden kâğıt yapma sanatını kurarlar. İstanbul fethinde Bizans'a ait işler kâğıt değirmeni Bayazıt II'ye kadar kâğıt imal eder. Sonra tadil ve tamir edilerek baruthane yapılır. 1486'da Bursa'da sırf Türklerce kurulan bir kâğıthane kaydı var. İbrahim Müteferrika matbaa ile kâğıt ihtiyacı artınca Yalova'da kâğıt değirmeni yaptırır. Ayrıca uzun süre kâğıdı takliden "Aslan marka" filigranlı kâğıt yapar. Selim III zamanında kâğıthane tekrar kâğıt imaline başlarsa da kısa zamanda vazgeçilir. 1803'te Beykoz'da kâğıthane kurulur, pek az işler. 1844'te İzmit'te kâğıthane kurulması planlanır, kalır. 1846'da İzmir'de imtiyazı alınıp 1848'de imalata başlayan kâğıt fabrikası Avrupa rekabetine dayanamayıp kapanır. 1887'de Başmabeyinci Osman Bey'e her nevi kâğıt ve Hamidiye kâğıt fabrikası imtiyazı verilir. İngiliz sermayesine dayalıdır ve yönetim kurulu Londra'dadır. 1890'da temeli atılır, ama 6 ay işletilebilir. 1912'ye kadar metruk kalır. 1915 müttefikler demir aletlerinden yararlanıp savaş malzemesi yaparlar, ortadan kalkar. Kâğıthaneler devrinde kâğıt satıcısına "ham" verilir, onlar işlerler. Boyanması ayrı bir sanattır.

KALGAYLIK (ve Nureddin): Kırım'da saltanat kavgalarına ve kardeş katline engel olmak için kurulmuş olan sistem. Moğol'da ulus hanedan arasında paylaştırılır. İlk kez Kırım'da Mengli Giray 1475'te büyük oğlu Mehmet'i, Kalgay unvanı ile veliaht yapar. Kardeşlerin taht mücadelesini önlemek için sağlığında böyle bir atama yapmış olmalıdır.

Kurum yaşamıştır. Her han tahta geçtikçe kendinden büyük kardeşini, kendinden küçük kardeşini, o yoksa oğlunu Kalgay yapar. Bu “Cengiz Han kanunudur” denilip icat kutsallaştırılmıştır.

Nureddin, yani, ikinci veliaht sistemini de Mehmet Giray II icat etmiştir. Kardeşini Kalgay, çok sevdiği oğlunu da Nureddin yapmıştır. Han ölünce Kalgay yerine geçer, Nureddin de Kalgay olur.

Uygulamaya göre 40 kişiden 24’ü kalgaylıktan, 5’i nureddinlikten han olmuştur. Kırım kabile aristokrasisinin İstanbul’a danışmadan töreye göre kalgayı han yapması ya da Padişah’ın kalgaylık hukukunu bazen boş vermesi mücadeleler yaratır.

Hezarfen Hüseyin Efendi’ye göre bunların makarr-ı saltanatı vardır. Vezir, defterdar ve kadısı vardır. Kalgay ve Nureddin serasker olurlarsa ganimetten 1/10 pay alırlar. Kalgay kendi adına yarlık çıkarır, yabancı devletler ise doğrudan muhaberat yapar. Rus çarları, Leh Kralları ve Çerkes Beyleri, Kalgay ve maiyetine para ve kürkten mürekkep “hazine ve bölek” öderler. Kırım’da başbey olan Şirin beylerinin de Kalgay ve Nureddin’i vardır.

KALPAK: Orta Asya’nın serpuşudur. Türkler Avrupa’ya sokmuştur. Koyun postundandır. İslam’da kalpağın yerini sarık almıştır. Fes çıkınca Hıristiyan da fes giymeye başlar. 1842’de Irgat Mehmet Paşa “Hıristiyan kalpak giyecek” der, ama uzun ömürlü olmaz. Kalpakları Ermeniler imal eder ve giyerler. Hıristiyanlar da giymiştir. 1918’e kadar Osmanlı ordusunda subayların merasim serpuşudur.

KIRIM: Kaplan Giray I (1680-1738) üç kez Han olur. 1699’da Şurinlerin beyi Örek Timur’a yenilir, daha sonra Çerkezistan seraskeri olur ve Kalmuk baskınından güçlükle kurtulur. Ardından 1701 Mayıs’ında eski Kalgay Şahbay Giray’ı öldürdüğü sanılan Çerkes Besleney kabilesine karşı dehşet verici akınlar yapar. Nureddin olmak ister, Devlet Giray yapmaz. Osmanlı’ya kaçar. Osmanlı, Rusya’ya karşı barışçı siyasetine aykırı niyetlerinden dolayı Devlet’i azleder. Kaplan’ın babası Hacı Selim, 1702’de dördüncü kez Han olur. Kaplan, nureddin olur. Devlet, İstanbul’un kararını dinlemeyen kabileler ile isyan eder. Tuna yollarına saldırı düzenler. Selim Giray önler. Ölünce oğlu kalgay Gazi Giray, han olur. Kaplan’ı kalgay yapar. Babıâli, Rusya ve

Lehistan'ın barışa aykırı hareketlerini önleyemeyen Gazi'den şikâyetçidir. Nisan 1707'de Kaplan, han olur. Rusya'ya karşı barışçıdır. Kabartay Çerkeslerini egemenliği altına almakla uğraşır. Gazi Giray bunların Biş-Tar'daki yurtlarını bırakıp, sarp bir dağda Bahsan Nehri kaynaklarına çekilmelerine izin vermiştir. Kaplan "Eski yurda dön" der, Çerkes dinlemez. Babıâli aracılığıyla büyük sefer hazırlığı yapar. Mirzalar karşıdır ama dinlemez. 1708 baharı sarp arazide Çerkeslerin gece baskınından güçlükle kurtulur. İnalcık, "Baskın tertibinde Kırmıl Mirzaların da parmağı olabilir" der. 1708 Kasım'ında utandırıcı bir bozgun üzerine azledilir. 1713'te ikinci kez han olur. 1716'da ikinci kez azlolur. Patrona İsyanı'ndan sonra han olur ama zorbaları tutmaz, aksine zorba temizliğinde faal olur. 1732'de Dağıstan'a ordu gönderir, orada Rusların bir hücumunu Çeçenlerin beyi Ay-Timur yoluyla püskürtür. Demir kapu geçidine girer. 1736'da ateşli silahlı Rus ordusu önünde yenilir. Ruslar, Kırım yarımadasına girer, başkenti yağmalar ve yakar. 1736'da tekrar azlolur.

Kaplan Giray II (I'in torunu) 1767'de Nureddin olur. 1770'te Rus savaşında gevşek davranan Devlet Giray yerine han olur. Ruslar savaşlarda başarılı olur. Bucak'ta Nogaylar, Yedisan kabilesinin büyük kısmı Ruslara boyun eğer. Kırım'da Ruslarla uzlaşma yanlıları vardır. Rusya'nın tahriklerine kapılan ve ekseriyetle Kırım Mirzalarından olan bir zümre, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden tamamıyla müstakil bir hükümete ve siyasete sahip olursa, bu savaşların dışında kalabileceğini tahayyül eder. Bu hususta Yedisan Nogaylarının hareket hattı bir örnek teşkil etmektedir. Osmanlı'nın Kırım'a yeterli para ve asker yardımı yapmayışı, Kırım'dan uzakta seferlere zorlaması ve Tuna bozgunları uzlaşmacıları güçlendirir. Kırım, Osmanlı ordusundaki defter emiri vekili Necati Efendi, "Rusya ile uzlaşmaya Kaplan önayak oldu" der. İnalcık bunu doğru bulur. Kaplan, İnalcık'a göre esaslı hazırlığı ve İstanbul'dan yardımı zorunlu sayar. Bir yandan Kalmukları Ruslardan ayırmaya çalışır, öte yandan İstanbul'dan kesin para yardımı ister. Kasım 1770'te azledilir, eski Han Selim Giray II gelir.

KHARİSTİKARİOS: Bizans'ta Pronoia'nın ilk biçimlerinden biri. Beneficiarus anlamına, yani askeri hizmet koşuluyla toprak verilen kişi,

anlamına gelir. Fakat özellikle X. yüzyılın başında kharistikia olarak arazi dağıtımı, genellikle manastırlara uygulanır, laymen'e de, clergy'ye de (kilise üyesi olanlara da olmayanlara da) verildi. Bizans kharistikarion'unun bu özelliği muhtemelen ikona dönemiyle ilgilidir. Hükümet rahiplerle mücadelesinde manastır arazisinin sekülarizasyonuna başvurdu. Bu da imparatora toprak bağışı için geniş kaynak verdi.

KIZILBAŞ: Şii mezhebinin bir yolunun mensuplarıdır. Şeyh Haydar, 12 dilimli kızıl taç, kızıl sarık giyer. Kızılbaş kabul edildikten sonra, İran'daki Safevi şahlarına tabi olan bu zümreye Sünniler, "Kızılbaş" der. İran'da "çarağ kuran"; Anadolu'da "tavşan yemezler"; Bakü'da "kan koyunlular"; Urmiye'de "Abdalbeyliler"; Kürdistan'da "Gulyai", Tebriz'de "Guran", Karadağ'da "Şamlular", Karabağ'da "milliler", Meşhed tarafında "Ali Allahiler" denir. Kızılbaşlar İran'da kendilerine "ehli hak", Anadolu'da "Şah Sufi süreği" derler.

Kızılbaş erkânında Bektaşi erkânının büyük etkisi vardır. Fakat bu mezhebi Bektaşilik ile karıştırmamak gerekir. Bektaşilik bir tarikattır, her isteyen girebilir ama Kızılbaşlığa giremez. Soy sorunu vardır. Daha çok bir din, bir mezheptir. Bektaşiler, Kızılbaş'ı meydanlarına Bektaşi olmak isterse herkes gibi işlem görmeleri ile kabul ederler. Kızılbaş ise çok kez Bektaşi'yi ayinine alır. Son zamanlarda ikiye ayrılmıştır: Eskisi gibi ocaklara bağlı kalanlar Bektaşi çelebilerine uyarlar. İkinci bir nevi "purut"tur. Bu, Alevilerin Kızılbaş olanlarından bazılarına "reddedici" anlamında verilen isimdir.

Safevilere bağlılık duyarlar. Pir Sultan nefesinde zaferi ve Şah'ın galebesini ister. Pir Ali, Osmanlı Türklerine karşı aynı duyguları dile getirir. Anadolu'ya yollanan halifelerle bağlılık artırılır.

Kızılbaşlık'ta inanç daha çok göreneğe ve ananeye dayanır. Esas, "Ali'yi Tanrı tanımaktır." Kızılbaşlar Edirne ve Kırklareli kırlarında (Bedrettin sufiliği), Dobruca ve Deliorman'da, Eskişehir Ovası'nda, İzmir'de Narlıdere havzasında, Sivas, Çorum, Mecitözü, Sungurlu, İskilip, Divrik, Tunceli, Malatya, Erzincan, Erzurum havalisi, Balıkesir Ovası, Antalya ve Hatay taraflarında görülür. Adana'da "Arap uşakları" diye anılan Nusayriler önemli farklar gösterir. İran'ın batı taraflarında

Haristan, Kürdistan taraflarında, Azerbaycan, Tebriz, Bakü, Mavera-i Kafkas, illerde küçük topluluklar halinde Hamedan, Tahran, Nazenderan ve Fars'ta bulunan ehl-i hak da aynı zümredir. Anadolu'da "Abdal" denilen ve düğünlerde davul çalarak, başka vakit seyyar kalaycılık yaparak geçinen ve halk tarafından Çingene oldukları söylenen göçebeler de Kızılbaş'tır. Şehirlerde yerleşen Kızılbaşlar mezheplerini gizlerler.

KOÇİ BEY: Bursalı Tahir Bey'e göre Arnavut devşirmesidir. Enderun'da çeşitli odalarda çalışmıştır. Murat IV, has odaya almış, musahip ve mahrem-i esrarı olmuştur. 1631'de risalesini yazmıştır. Deli İbrahim'in de musahip ve mahrem-i esrarıdır. Ona da 1640'ta risale yazmıştır. İbrahim'den sonra Görice'ye gider. İbrahim'in kardeşi Avcı Mehmet zamanı, Rusya'ya kaçmıştır. Ukrayna'ya yerleşip Hıristiyan olmuştur. Andrey adını almış, Rus asilzade sınıfına girmiştir. Çocukları çarlık sona erinceye kadar önemli mevkilerde kalmıştır.

Murat IV, Koçi Bey'in ileri sürdüğü esaslar dahilinde reform yapar. İçki ve tütün yasağı getirir. Yeniçeri ve sipahi zorbaları öldürülür. Suistimal ve ihmal yapan memura sert cezalar verilir. Sipahi ve zaimlerin durumu düzeltilmeye çalışılır (Çağatay Uluçay, *İslam Ansiklopedisi* c.6, s.835).

KONSOLOSLAR: Konsoloslar, Osmanlı devletinde bazı ayrıcalıklara sahiptiler. XII ve XIII. yüzyıllarda Cenova, Piza, Floransa ve Venedik; Filistin'e, Suriye'ye, Mısır'a ve İstanbul'a konsolos yollar. 1460'ta Floransalılar çok sayıda bulundururlar, yargı yetkisi vardır. 1528'de Fransa ve Katalonya'nın İskenderiye'deki konsolos bulundurma imtiyazını Kanuni onaylar. Fransa 1535'te dilediği yerde konsolosluk kurma imtiyazı elde eder, yargı yetkisi de vardır. 1557'de Halep ve başka yerlere yerleşir. İngiltere ise, 1580'de İskenderiye, Trablus, Şam, Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve diğer yerlerde konsolosluklar kurma yetkisi alır. 1583'te ilk iki konsolos İskenderiye ve Suriye'de görev alır. 1610'da bu yetki genişletilir. Avusturya 1606'da, Rusya 1774'te haklar alır.

Osmanlı tebaasının konsolosluk vazifesi görmeye başlamaları ise XVII sonunda Babıâli'nin "Konsolos kendi milliyetinden olur" kararı

almasıyla olur. XIX. yüzyılda siyasal önem kazanır. Eflâk ve Boğdan mecburen Rus konsolosu bulundurmayı kabul eder, daha sonra Avusturya'ya da bu hakkı verir.

Avrupa devletleri ticari açıdan önemsiz yerlerde yerlilerden konsolos ve konsolos vekili bulundurur, bunlara fahri konsolos beratı verirler. Bunlar iş yapmadan "mahmi" (koruyucu, muhafız) sıfatı kazanıp, yolsuzluk yaparlar, para karşılığı "mahmi vesikası" verirler. 1863 Konsolos Nizamnamesi bunu kısmen önler. Ama ecnebi imtiyazdan yararlanmak isteyen bazı yerliler tabiiyet değiştirirler. Osmanlı da, XIX. yüzyılda çoğu Rum Şahbenderler (Konsolos) almaya başlar (Tayyip Gökbilgin, "Konsolos", *İslam Ansiklopedisi*, c. 5, s. 836).

MARTOLOS: XV-XVI. yüzyıllarda Balkanlar'da genellikle Hıristiyanlardan oluşan askeri teşkilattır. Yunan kökenli bir kelimedir. Yunanistan'da, Venedik-Yunanistan'ın egemen olduğu Arnavut bölgesinde armatol denen milisler vardır. Armatol kıtaları asayiş ve geçitleri Rum eşkıyasından korumakla yükümlü bir cins Hıristiyan jandarmadır. 1620'de Makedonya ve Yunanistan'da 17 armatollük var. Reisleri zamanla ırsi olarak geliyor. 1721 fermanıyla derbentçi paşaya bağlanıyorlar. Fiili hizmet yerine para isteyip, bu parayla ücretli asker katma yoluna gidiliyor, sonra muntazam askeri kıt'a kullanılıyor. Armatoller böyle zayıflayınca çoğu eşkıyaların tarafına geçiyor. Ama martoloslar Fatih döneminde ilk önce Tuna üzerindeki kalelerde görülür. Murat II, 1421'de tesis etmiştir. Âşık Paşazade'ye göre Osman Gazi, İnegöl harekatı sırasında; Orhan da casus ve haberci olarak martolos kullanır. Murat II, Kosova öncesi ve sonrası Togan adlı martalosa düşman komutanını öğrenme görevi verir (Âşık Paşazade, a.g.e., s.407). Uzun Hasan, 1473 seferinde martolosları akıncı olarak kullanılır. Martolos Adriya, Bosna ve Macaristan sınır kalelerinde hizmet eden askeri örgüt olarak dikkat çeker. Gemilerde de rastlanır. Büyük çoğunluğu yerlidir. Barışta macera ve ganimet peşinde koşan ve düşman arazisine sızmaya çalışan bir unsurdur. Venedik kaynakları martolos sınır askeri Strathioti ve Uskokki'nin çatışmalarını anlatır. Kontrol dışıdır. "Dil ve baş getirmeye memur" martolos akınları kontrol edilemez, bu nedenle Balkan dillerinde "haydut, çapulcu" anlamı

kazanır. 1541’de Budin’de 3 bin 500 askerden bini martolostur. Kanuni’den itibaren sınır askerliğinin yanı sıra, Rumeli işlerinde de muhafız asker veya jandarma görevi yapar. Karadağ’da da kara-martoloslar haydut ele geçirmeye ve vergi toplamaya memur edilir. Derbentleri haydutlardan korumak, madenlerde 6 ay muhafazlık yapmak, Sofya martolosları gibi mühimmat ve zahire nakliyatını korumak görevleri vardır. Ahmet III, 1721’de devamlı saldırıdan dolayı martolos örgütünü lağvetmiş, görevi derbentçilere havale etmiştir. Yasak uzun sürmez. martolos sınırlı biçimde sürer. Genelikle Hıristiyan, özellikle Sırp’tırlar. Zamanla Müslümanlar da alınır. (Robert Anhegger, *İslam Ansiklopedisi*, c.7, s.341 ve Donado da Lezze Historia Turchesca)

Reaya mı? Asker mi?

Halil İnalcık’a göre menşede muaf ve müsellem reayadan ayrı, müstakil bir teşkilattır. Zamanla bu örgütü, askeri muaf ve müsellem reayanın ilhakı yoluyla genişletir. İlk zamanki durumu bilinemez. Osmanlı ya belli ücret karşılığında gönüllü kullanıyor, ya da belli bir topluluğu vergi ve tekâliften muaf tutarak bir vazife yükler. Bu iki usul, kara-martolos gibi manası meçhul yahut ulufeli veya müsellem martolos olana uygulanır. Bunlardan ulufeli martolos kesinlikle reaya değildir, askeri ve sipahi neslinden gelme Hıristiyanlar olduğu belirtilir. Mesela Tuna Güvercinlik Kalesi’nde 52 martolos 20 akçe ulufe ile, haraç, ispençe ve raiyet rüsumundan muaf olup sair sipahi keferesi gibi hizmet ederler. Ama bazen bir köy halkı deftere yazılıp, belli hizmete yükümlü tutulur.

Mehmet ALİ PAŞA:[358]Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1769’da Kavala’da doğar. Kendisine “Arnavut” denir. Hanedan kendini Türk sayar. Babası Kavala bekçibaşısı İbrahim Ağa’dır. Babası ölünce Kavala mütesellimi amcası Tosun Ağa’nın himayesine girer. Hükümet, Tosun’u idam eder, hamisiz kalır. Tütün ticareti yapan Léon adlı Fransız tacirle anlaşarak postacısı ve son subaşısı olur. 18 yaşında askerliğe girer. Kavala hâkiminin akrabasından dul ve zengin bir kadınla evlenir. Askerlik yaparken tütün ticareti ile de uğraşır.

Kavala hâkiminin Napolyon’a karşı hazırladığı askeri kıtanın komutan muavini olur. Komutan hastalanıp dönünce başa geçer.

Napolyon'un Mısır seferi sonucu Kölemenlerin en sebatlı ve iradeli unsurları yok olur. Mehmet Ali yararlanır. Kölemen'i Osmanlılara, Arnavutları Kölemen'e karşı kışkırtır.

1807'de İskenderiye'yi işgal eden İngilizlere karşı başarı kazanır. 1803'te İngilizler çekilirken kendileriyle anlaşan Al-Alfi Bey getirirler. Al-Alfi, 1804'te İngiliz savaş gemisiyle döner. İngiliz yardımıyla mücadeleye girişir. Al-Alfi ve öteki Kölemen beyi al-Bardisi ölürse de, durum İngilizlerin lehinedir. Ne Fransa, ne Osmanlı müdahale edecek durumda değildir. Mehmet Ali ise Kölemenlerle mücadele eder. 17 Mart'ta Amiral Lewis İskenderiye'ye girer. İstilayı planlayanlardan İngiliz konsolosu Misselt, İskenderiye muhafızı Emin Ağa ile anlaşmıştır. Şehir teslim edilir. Kara kuvveti General Fraser komutasında Mehmet Ali, Al-Alfi yanlılarıyla mücadelede eder. İstilayı duyunca derhal Kölemen ile anlaşır. Said yönetimini onlara bırakır, Kahire'ye döner. Kölemen, İngiliz işbirliğine yanaşmaz. 29 Mart'ta Wauchope 1400 kişiyle Reşid şehrini zapteder. Keşif Muhafızı Ali Bey'in 700 kişilik kıtası vardır. Halkı savunmaya hazırlar. İngilizleri İskenderiye'ye püskürtür. 500-600 kadar ölü verirler, Wauchope ölür. Kahire'de halk ve Ezher talebesi savunmaya hazırlanır. Cihat ilan edilir. General Fraser, büyük toplarla General Stuart'ı 4 bin kişi ile zapta yollar. Şiddetli bombardıman yaşanır. Mehmet Ali, Topuzoğlu'nu 4 bin piyade ve 1500 süvari ile yollar. Topuzoğlu, İngilizleri perişan eder. 1685 zayiat verir. 6 Mayıs 1807'de Stuart çekilir. Temmuz 1807'de Tilsit Anlaşması imzalanır. Mehmet Ali, İskenderiye önüne gelir. İngilizler anlaşır.

Mehmet Ali İngilizlere Süveyş Kanalını açtırtmaz

17 Haziran 1838'de Osmanlı Devleti ile İngiltere ülkesinde ticaret tekelini lağveden bir antlaşma imzalanır. Bu antlaşma, Mısır'ın bütün gelir kaynaklarını tek elden idare eden ve mali kudretini bu şekle istinat ettiren Mehmet Ali'nin iktisadi siyasetine, İngiltere tarafından vurulmak istenen bir darbedir.

Mehmet Ali Arap siyasetine döner. Henry John Palmerston'a göre amacı, Arapça konuşulan bütün yerlileri kapsayan bir Arap devleti kurmaktır. Egemenliğini Bahreyn adalarına kadar genişletir. Böylece

Akdeniz yoluyla Hindistan'a giden deniz yollarının ikinci kapısını ele geçirir. Şatt al-Arab'a donanma yollar. Basra, Bağdat ve İran ile ilişki kurar. Böylece İngiliz-Rus rekabet alanında İngiltere aleyhine hesaba katılması gereken bir güç doğar. İngiltere'nin Süveyş berzahında bir köprübaşı tutmak veya Süveyş-Kahire demiryolu yapma isteklerini şiddetle reddeder. Süveyş Kanalı'nı açtırtmaz. Bu şüphe ve anlaşmazlıklar sonucu 1838'de İngiltere Aden'i satın alır.

Palmerston'un yönettiği İngiltere politikası Mehmet Ali aleyhine faal bir şekil aldığı sırada Nizip'te Osmanlı-Mısır savaşı çıkar. Ahmet Fevzi (Firari) Paşa, Osmanlı donanmasını Mısır'a teslim eder. Palmerston büyük diplomatik savaş yürütür, Mısır ve Rusya'yı Fransa'ya karşı kullanır, Boğazlar içinse Fransa'yı Rusya'ya karşı kışkırtır.

İngiltere ve Avusturya donanmaları Suriye sahillerini abluka altına alır. Kasım 1840'ta Sur, Sayda ve Akka'yı zapt eder. Beyrut civarında Osmanlı ordusu Mısır'ı yener. Suriye, Mehmet Ali aleyhine ihtilal ocağı kurar. İskenderiye, Commodor Charles Napier tehdidi altındadır. Mehmet Ali, Komodor ile anlaşır, Suriye'yi ve donanmayı geri verir. Mehmet Ali ordusu 18 bin kişiye indirilir.

Mehmet Ali Paşa reformları

1820'de modern bir ordu kurar. Harbiye okulu açar. Memleket büyüklerinin verdiği bir Kölemen ile subay yetiştirmeye koyulur. Üç yılda subay ihtiyacı karşılanır. Asker önce Sudan halkından sağlanır. Çünkü Mısır halkı askerliğe alışık değildir. 1823'te 20 bin kişi alınır, sonra Mısırlılar askerlik için kazanılır.

Büyük askeri imalathaneler 3-4 top, yılda 36 bin tüfek ve 15.784 kantar barut yapabilir hale gelir. 1839'da ordu mevcudu 235 bin 880'dir.

Pamuk üretiminde inkılâp (iltizamın lağvı)

1810'da donanma nüvesini Bulak'ta kurar. Marsilya ve Trieste tersanelerine gemiler ısmarlanır. Fransız ve İtalyan subayları çağrılır. 1821'de Fransız Besson, İskenderiye Tersanesi'ni ıslaha koyulur. 5 adet kızağı ve 8 bin işçisi vardır. Pusula ve dürbüne kadar bütün donanma ihtiyacını karşılayan mükemmel atölyeler mevcuttur. Kereste Trablus'tan taşınır.

Mehmet Ali, çok sayıda mektepler açar. 1826'da Hendese Mektebi'ni, 1827'de Tıbbiye'yi açar. 1837'de Maarif vekâleti kurar. 1823'ten itibaren Avrupa'ya talebe yollar. 1820'den itibaren sulama kanalları açar. İyi bir sulama şebekesi kurar. Sulama amaçlı olarak Hayriye barajı inşasına koyulur.

Mehmet Ali öncesi Mısır arazisi İslami kurallara göre muamele görmüştür. Kölemenler arazinin önemli kısmına sahip olmuştur. Geri kalan kısmı fellahlara, mültezimlere ve evkafa aittir. Mehmet Ali, Kölemen kırımından sonra ellerindeki araziyi alır, iltizam usulünü lağveder. Memleketin ayan ve şeyhlerinden müteşekkil mültezimlere, iltizamdan önce ikta gibi almış oldukları Avsiya (Avasi) topraklarını, vergiden muaf olarak kaydı hayat şartıyla bırakır, yıllık maaşlara faiz bağlar. Vakıfları, giderleri hükümetçe karşılanmak şartıyla devlete maleder. Arazinin çoğu devlete geçer. Fellahlara 3-5 feddan olmak üzere tevzi edilir (1 feddan 4200 metrekare). Vergileri doğrudan hükümet toplar.

Fellah mülk sahibi olamaz, vergisini ödediği müddetçe intifa hakkına sahiptir. Onlara ödünç hayvan, tarım aleti ve tohum verilir. Hasatta hükümet inhisar usulü gereği belli fiyatla ürün satın alır. Bir süre sonra tanınmış ayan ve sivil ve askeri büyük memurlara ib'adiyat (abaid) adıyla büyük topraklar verilir. Mehmet Ali aile ve çevresine çiftlik adı altında büyük araziler verir. Bunlar vergiden muaftır ama araziyi bizzat işletmek ile mükelleftiler. Ancak 1838'de icara verebilecekleri kabul edilir ve 1842'den sonra mülk olarak verilir.

1813'te ekilebilecek araziyi üleştirmiştir. Arazi kısımları verimine göre vergiye tabi kılınır. 1821'de ekili arazi 2 milyon feddan iken, 1840'ta iki katına çıkar.

İpekçiliğe büyük önem verir. 2 bin fellah ve Suriye'den getirtilen usta işçiler ile çok sayıda dut ağacı yetiştirilir. 1823-33'te 12 bin okka ipek üretilir.

1821'de pamuk üretiminde büyük bir inkılap yapar. Pamuk cinsinin ıslah ve istihsalini çok büyük ölçüde artırarak Mısır'ı pamuk üreticisi bir ülke haline getirir. Şekerkamışı, zeytin, keten ve kenevire önem

verilir. Ülkenin bütün ürünü devlet ambarlarında toplanır ve ihracat bizzat devlet eliyle yapılır. Böylece büyük kazançlar sağlanır.

İnhisar sistemini sanayiye de teşmil eder, büyük imalathaneler kurar. Bu yüzden küçük sanatlar körleşir, oysa sayıları hiç de az olmayan ve senede 30 bin kese kazanç sağlayan bir halk kütlesi vardır, bunlar devlet fabrikalarında amele olurlar. Bulakta birçok imalathane kurulur. Pamuklu kumaş için Malta (işçilerin çoğu Malta'dan gelmektedir), çuha, keten kumaş fabrikaları kurulur. Çeşitli ülkelere staj için işçi yollanır.

İskenderiye'yi Afrika'nın en önemli ticaret limanlarından biri haline getirir.

Süveyş-Kahire arasında tüccar kafile ve kervanları için yol yapılır, duraklar inşa edilir.

Tam emniyet ve asayiş sağlanır.

İngiliz Hindistan şirketi ile anlaşarak Avrupa'ya gidecek posta ve yolcuların Mısır üzerinden geçmesini sağlar. Bu amaçla münakalat vekâleti, yani ulaştırma bakanlığı kurar.

Halk angaryaya alışkındır, bundan yararlanır. Kısa sürede Mısır gelirini 13 bin keseden 400 bin keseye çıkarır.

MEMLUK VE ATEŞLİ SİLAHLAR: Batı'da kayıtlar topun ilk kez 1325'te kullanıldığını gösteriyor. Memluk'ta ilk kullanış 1365-70 yılları arasında. Top ancak 1390'dan sonra en çok zikredilen silah olur. David Ayalon'a göre Memluk'ta topun varlığı Osmanlı'dan 60 yıl öncedir. Memluk'ta ilk kez geniş ölçüde top 1389/1390 taht kavgasında kullanılmıştır. Tüfek 1489-90'da görülür. An-Nasır Muhammed (1459-1498) tüfekli zenci birliği kurmuş, kendi huzurunda talim yaptırmıştır. Memlukların kin ve nefretini çeken komutanı öldürmüşler ve birliği lağvettirmişler, sonra Sultan katletmişlerdir. Ama Osmanlı tehdidi ve Portekiz saldırısı karşısında Al-Gavri başka adla birliği ihya eder, zencilerin yerine Memluk oğullarını alır. Asıl Memluklar hiçbir zaman ne topçu, ne de tüfekçi olmaya tenezzül etmezler.

Al-Gavri top dökümünü de büyük ölçüde artırır, süvariliği de geliştirir. Ateşli silahlar kullanan birliklere daima az maaş alan, küçümsenen, aşağı derecede bir askeri grup gözüyle bakılır. Bu menfi

tutum karşısında Al-Gavri 1514'te ateşli silahlar birliğini resmen ilga eder. Fakat Kızıldeniz'e giren, Mekke ve Medine'yi tehdit eden Portekiz karşısında bunu sürdürmek zorunda kalır. Hatta Osmanlı'dan yardım ister. 1410'da Osmanlı, Memluk elçisinin top ve gemi isteğine derhal cevap vermeye çalışır. 1509'da Portekiz, Kızıldeniz'de Memluk donanmasını imha eder. Bu savaşta yer alan Memluk topçusu tam maharetli değildir. Peygamber mezarına tecavüz etmek tehdidinde bulununca İslam'ın gözü Osmanlı'ya döner. Padişah, Mısır'a uzman Osmanlı gemicisi yollar.

Ateşli birlik teşkili de, 1510'dadır.

Bayazıt II, 30 gemilik kereste, 3 yüz top vesair gemi levazımı tahsis eder. Rodos şövalyelerinin saldırısı yüzünden alamazlar. Ama Ebu İlyas, Ocak 1511'de Mısır'a Osmanlı'dan 400 top, 40 kantar barut ve bir miktar bakır geldiğini yazar. 1513'te Süveyş'te inşa edilen donanmayı korumak için Kahire'den 300 tüfekçi yollanır, sonra takviye edilir. 1515'te Portekiz'le ikinci büyük deniz seferinde 600 tüfekçi kullanılır. Toplam 6 bin kişi olan sefer heyetinde komutan, Salman adlı bir Osmanlı'dır. (David Ayalon s.80). Osmanlı kaydına göre, Mehmet b. Abdullah 1512'de Kapudan yollanmış, daha önce Reis Hamid ve Hasan ve Ahmet oğlu Aydın Çelebi gelmiştir.

Fatih'ten beri Antalya gümrük kayıtları Mısır'a önemli kereste, tahta, demir, zift sevkini belirtiyor. Mısır askeri gücü demek ki Osmanlı'ya tabidir.

Memluk'un yeni silaha direnişinin nedenleri şunlardır:

1) Süvarilik, Memluk askeri sınıfını raiyetten ayıran başlıca vasıftır. Bu bir üstünlük nişanesi ve imtiyaz sayılır. Çoğu kuzey stebinden gelmiş Memluk'un ata ve oka bağlılığı step geleneği sayılabilir.

2) O zamanlar ateşli silahları piyade kullanabiliyordu.

3) Memluklar, daha üstün silahlı yeni bir grubun rakip olacağını görmüşlerdir. Kuruluşunu zaruri bulunca da, bu grubun kendilerinden aşağı kalmasına dikkat etmişlerdir.

Gerekçe, İslam ananesine aykırı olması, kâfir silahı olması, ve korkaklara mahsus silah olmasıdır. Şecaate, askeri şerefe yer vermez,

haince kullanılır demişlerdir. (Türkmen'in tutumu da buna benzer: Köroğlu "tüfek icad oldu merdlik bozuldu" der.)

Osmanlı kolayca aldı, Memluklar neden alamadı?

1) David Ayalon'a göre 1400-1490 yılları arasında Memluk dıştan ciddi saldırıya uğramamıştır. Osmanlı devamlı Hıristiyan baskısı altındadır.

2) Memluk gerileme dönemindedir. Osmanlı yükselmektedir.

3) Bünye farkı vardır. Osmanlı Padişahı kudretlidir. Memluklar ise belli liderler etrafında ayrı gruplar halindedir. Sultan onların seçtiği Memluk'tur. Onlara pek karşı çıkamaz.

4) İktisadiyat geriler, büyük giderli reform yapamaz. Osmanlı'da bulunan zengin madenler Memluk'ta yoktur.

MEMLUKLARDA YÖNETİM MEKANİZMASI (**1250-1517):** Memluk sözcüğü temellük etmekten gelir. Efendisinin temellükü altında esir demektir, bu yüzden onlara Kölemen de denir. Hükümdar ve emirlerin muhafız birliklerine bağlı, eski kölelerdir. Yetenekleri ile kendilerini göstermiş, azat edilmişledir. Bahri (1250-1390) ve Burci (1382-1517) olarak ikiye ayrılırlar. Sultan Necmeddin Eyüb'ün muhafız birliğine "memluk bahri" denilir. Birlik Nil (Bahr) üzerindeki bir kışlada bulunmaktadır. Bahri sultanları üçü hariç, hükümdar ahfadı arasından Memluklarca seçilmişlerdir. Böylece Baybars'tan sonra 2 oğlu, Kalarmi'den sonra 2 oğlu, birçok torunu ve torunlarının oğlu hükümdar olmuştur. Kalarmi'nin kurduğu ve Kahire kalesinde bulunan Burci Memluklar için durum böyle değildir. Gerçekte ilk Burci Memluk sultanı olan Barkuk oğlunu kendine halef seçer, bir oğlu da az zaman için tahta çıkar. Ama bundan sonra Memluk muhafız birlikleri ırsiyet yoluyla tahta çıkmaya bir daha müsaade etmez, hiçbir hükümdarın halef ilan edilen oğlu tahtta kalamaz. 3 yıl kalan al-Nasır Muhammed II istisna sayılabilir. Genellikle en kabiliyetliyi değil, en yaşlıyı hükümdar seçerler. Tahta çıkan ilk Memluk, Şacar al-Durri adlı bir cariyenin kocası İzzeddin Aybak al-Türkani olur (1250-57).

Moğolları 1260'ta yenerler. Baybars, Kalarmi ve Halil haçlıları bozguna uğratır. Baybars, Eyyubi'ye karşı Moğol'un koruduğu Halifeyi

Mısır'a getirerek meşruiyet kazanır. Her halife hilafet makamına geldiği zaman, sultana biat eder ve ona bütün haklarını devreder.

Sultan yanında divan vardır. Burada Memlukların en yüksek reisleri rütbelerine (ilk Memluklar zamanından gelen meratibe) göre hükümdarın sağında ve solunda yer alırlar. Bunlar naib, atabey görevi de gören amir kabul, muhafız birlikleri komutanından (en yüksek idare amiri sıfatıyla Amir Meclis) ibarettir. Sonradan dahiliye nazırı (davadar kebir) saray ve hassa nazırı (ustadar), askeri başhâkim (hacib al-hiccab) ve bir süre mirahur nüfuz sahibi olan yüksek divanın bu azalarına ashib al-suyuf**,** askeri memur denir. Bunlar binbaşı rütbesini haiz (mukaddim al-uluf) bulunurlar. Suriye eyaleti valileri ile Şam ve Halep müstahkem mevkileri, bizzat hükümdarın atadığı valiler ekseriya bu sınıftan seçilir. Bundan sonra gelen sınıf tablahana, kırkbaşı memluk emirleridir. Beraberinde mızıka takımı bulundurma yetkisine sahip daha sonraki sınıfı ise on-başı ve beş-başı memluk emirleri gelir. Binbaşı memluk emirlerinin hepsini bizzat sultan atar, eyaletlerdeki diğer emirleri bazen Sultan bazen vali nasbeder. Her vali, bir ölçüde Kahire Sultana karşı maiyeti olan küçük birer hükümdardır.

Hep askeri sınıftan memluk atanmaya çalışılır. Ama sır kâtipliği, kalem amirliği ihdas ederek asker olmayan memur getirilir ve Türk olan hâkim sınıf, bu işlerle uğraşmadığı için, bu makamlara Hıristiyanları, Yahudileri ve özellikle dönmeleri atarlar. Fakat yukarıda sözü geçen askerlik ve devlet memurluğu alanındaki en yüksek makamlar daima ıslahata uğrayan ve içlerine Araplar ile memlukların çocukları alınmayan bir hâkim tabakaya inhisar ettirilmektedir. Üç Arap müstesna, Arapların veya memluk oğullarının bin-başı emirliğine geçtikleri veya en yüksek makamlara getirildikleri görülmemiştir. Bunlar hiçbir zaman tablahana emirleri rütbesini aşamamışlardır ki, hâkim ve âlim zümrelerinde aynı zamanda askeri olmayan diğer idare şubelerinde önemli mevkiler elde etmiştir.

Memluklar hükümet hesabına tacir al-mamalik denilen yüksek memur tarafından satın alınır, önce kısmen Kahire kalesinde mektepte okutulur, sonra ayrılacakları vazifelere göre bilgilerini tamamlamak üzere silahtar, baltacı, şarabdar vb. olarak içoğlanı zümrelerine

gönderilir. Ardından vaziyete göre emir ve hükümdarların hizmetine verilirler. Hükümdar muhafızlarına hasski derler. Emirlerinde benzer hassa birlikleri vardır. Ordu, hükümdarın muhafız birliği, cemaat al-halka para veya zeamet karşılığı verilen toprakların ürününün karşılığında tutulan askeri birlikler ve büyük emirlerin ve eski hükümdarların muhafız birlikleri unsurlarından oluşur. Daha sonra savaş zamanı çağrılan ve barış zamanında da ücret alan bir ihtiyat birliği arlad al-has kurulur. Savaşa genellikle Devlet Şûrası karar verir, o zaman emirler teçhizat ve sefer tazminatı olarak düşman arazisine girecek askeri kuvvetler verir, Askeri memurun yanı sıra mülkiye memuru var (Ashab al-kalem).

a) Dini memurlar al-diniya kadılar ve ulema b) asıl idare memurları (al-divaniya).

Hükümdar geliri, emlak vergisi, fakirler için alınan vergiler, tımarlardan alınan tarım resmi, mallardan ve alışverişten alınan ve Kur’an da yazılmadığından gayrimeşru olağanüstü vergilerdir. Sultan, bu gelirden ordu ve memurlar için belli bir kısım ayırır. Başka gelir kaynağı da, devletin belli fiyattan zorla eşya alıp, belli fiyattan zorla satmasından ortaya çıkar. Nihayet inhisarlar vardır, hükümdar bunlardan belli pay alır. Ayrıca eşrafa yaptığı ziyaretler vesilesiyle Sultan onlardan külliyetli miktarda para alır (bak Kayıtbay). Anlaşılan o ki, Suriye’de de durum aynıdır ancak buradaki tımar dağıtımı hakkında pek bir şey bilinmez.

Ama Memluk vergi sistemi aksar. Saltanatın sonuna doğru, büyük emlak sahiplerinin vergiden kaçışlarına imkân veren sakat vergi toplama usulleri buna neden olur. Sultan Kansuh Garrı (1516) yenilir ve ölür.

PADİŞAH: Osmanlı, XIV. ve XV. yüzyıllarda Hüdavendigâr unvanını kullanıyor. Orhan’ın metbuu sayılan İlhanlı hükümdarları tarafından Hüdavendigâr unvanı, Murat I’in ilk kez Anadolu beylikleri üzerinde metbuluk kurmasıyla ilgili olabilir. Gazi sıfatı eklemeye de önem verilir. Safevi, Şahinşah unvanını benimsemiş, Osmanlı da bu nedenle padişah unvanına genel ve resmi bir mahiyet vermiştir.

Yazıcızade de Tarih-i Âl-i Selçukin’de (*Tevarih- i Al-i Selçuk - Selçuklu Tarihi*) Osman Gazi’nin, Oğuz Han’ın meşru varisi Kayı

soyundan olmakla Türk kabileleri tarafından eski Türk töresine göre Türkmen beyleri tarafından han seçilmiş olduğunu iddia eder. Böylece Osmanlı, bütün Anadolu'daki Türkmenlerin meşru hâkimiyetine sahip olduğunu öne sürüyor.

Osmanlı'da, Fatih'e kadar uç beyleri, İslami gazanın önderleri sayılmışlardır. Bayazıt II'de bile Mısır Sultanı ona halife tarafından menşur göndermiş ve kâfir memleketlerinden fetihlerde bulunmak üzere kendisinin "Rum biladına kaymakam" yapıldığını iddia etmiştir. Memluk, Mekke, Medine ve hac yollarını himaye eder. Halife yanlarındadır, bu nedenle kendilerini İslam âleminin en nüfuzlu ve üstün sultanları sayarlar.

Padişah kendini Roma Kayzerlerinin vârisi ve İslam'ın en büyük cihat mümessili görür.

PAŞA: Paşa unvanı XIII. yüzyıl başında ortaya çıktı ve militan dervişler tarafından taşınmaya başladı. Türkmen Beyler, aynı zamanda bir dinsel içeriklik ve önderlik iddia edebilmek için Paşa adını alırlar. Melikoff'a göre dervişlerin Şiizmi daha bir üstünlük kazanmıştır. Fetihlere din savaşı süsü verir.

SACAR AL-DURR: (Bahriye Üçok ona Şecerüddür -İnci Ağacı-der.) Mısır Melikesi. İslam'da hükümdar olan 17 kadından biridir. Eyyubi al-Malik al-Salih Necm al-demi'nin Türk asıllı cariyesidir. Halil adlı bir çocuk dünyaya getirince efendisi azat eder, nikâhlar. Kocası sultan olunca o da Mısır melikesi olur. Oğlu Halil 6 yaşında ölür, kocası da Fransa Kralı Louis IX ile mücadelede hayatını kaybeder. Koca vasiyeti diye onun oğlu Turan Şah vâris sayılır. Turan Şah 70 gün tahtta kalır, 1250'de öldürülür. Böylece 81 yıl sonra Eyyubi saltanatı son bulur, yerini Memluk Sultanlığı'na bırakır. İleri gelenler Sacar al-Durr'u tahta çıkarır ve al-Malik al-Salih'in kalelerinden olan İzzeddin Aybeg'i ona atabey atarlar. 1250'de saltanattan feragat etmek zorunda kalır. Aybeg al-Muizz kararıyla sultan olur, Sacar al-Durr ile evlenir. Ama Aybag'i haremin hamamında öldürtür. Aybeg'e sadık memluklar onun eski karısından oğlu Nureddin Ali'yi sultan yaparlar. Sacar al-Durr öldürülür.[359]

ŞEYH BEDRETTİN, BÖRKLÜCE MUSTAFA, TORLAK KEMAL: Ulah-Yörük ittifakı bir geriye dönüş olur, ekonomi ve uygarlığı yeniden barbarlaşmaya geri götürür iken, alt sınıflarda başka bir hareket egemen sınıfları insancıllaştırmaya çalışır.

Babinger "Osmanlı tarihçisi insanlara baskı, sosyal güçlükler ve halk ayaklanmalarından hiçbir yerde ciddi söz etmez. Tek istisnası Bedrettin hareketidir. Onun da nedenleri hiç kavranmaz" der. Börklüce ve Bedrettin o kadar etkili olmuştur ki, saray tarihçileri bile üzerinde durmak zorunda kalmıştır.

Bedrettin, 3 Ekim 1358'de Edirne'nin batısında Arda ovasındaki Dimetoka'nın yakınlarında, Simavna'da Gazi İsrail'in oğlu olarak doğar. İsrail, Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa hizmetinde yüksek rütbeli subaydır. Kökeni Selçuklu'ya kadar gider. Murat I, ona verasetle toprak verir. Oğlu bu arazide zaviye kurar. Mülkü 1423'te vakıf yapar. Bedrettin kökenden Sünni dincidir. Sufiler ile arası iyi değildir. Pirin baldızı eski Hıristiyan Maria ile yaptığı konuşma sonucu Mısırlı Şeyh Ahlati'nin çevresine girer, müridi olur. Süslü urbalarını atar, kaba yün elbise giyer. Varlığını yoksullara dağıtır. Kitaplarını paketleyip Nil'e atar. Vecd müzik ibadetine dalar. Kendini tasavvufa verir. Ahlati ölünce, müritleri yerine geçmesini önler, kaçmaya zorlarlar. 1402-1403 yıllarında Anadolu'ya geçer, Halep'te bağlılıklarını gösteren ve tekke kuran bin Türkmen tarafından karşılanır. Menakıpname'ye göre, bundan önce İzmir'de kendisine Hıristiyan keşişler iman eder, önünde toplanıp hediye verir. Türkmenler Baba İshak gibi birinin onları devlet belasından kurtaracağına inanırlar. Bedrettin umutlarını kırar. Türkmenlerin şeyhi olmak yerine Konya'ya, Azerbaycan'a ulaşır. Tebriz'de Timur'u görür. Tebriz'e gidiş niyeti Timur'u görmek değil, Şii Safevilerini tanımaktır. Timur onu Orta Asya'ya götürmek ister, Bedrettin gizlice kaçar. Ama kaçmadan önce Timur'un saflarında Bayazıt'a karşı savaşan Osmanlı askerini kınar, hainlikle suçlar. Aksaray'da Şeyh Hoca Ali'nin öğrencisi Şeyh Hamit Ben Musa ile buluşur. Ondan aşırı Şii inancını öğrenir. Bu buluşmalar, Bedrettin'in Anadolu ve Rumeli'de gezici başarılı öğreticiliğinin başlangıcı olur.

Torlaklar: 1405'te Kütahya'ya giderken Torlaklar (Köprü-lü'ye göre yabanıl, tecrübesiz, tembel, gamsız demektir, Bektaşilik kökenlidirler) yolunu keser. Türkmen sanılan bu topluluk padişahlık hizmetinde diye onu kınar. Sonunda anlaşıp Bursa'ya uğurlarlar. Burada kendisine sanatkâr ve esnaf da katılır. Hans Joachim Kissling'e göre kitleler onu kurtarıcı gibi görür. Hıristiyanların Mesih'i gibi Alici-Şiici Mehdi beklenmektedir. Yine ona göre Bedrettin'in Sünnilikten Aleviliğe geçişi halkı inandırmış, coşturmuştur. Bu halk sevgisinden dolayı Musa Çelebi onu kendi bölgesinde Kadıasker yapar. Bedrettin bu makamı kullanarak önemli memuriyetler ve tımar dağıtır. Vakıflara el koyması ve gelirlerinin bir kısmını yoksul halka dağıtması, özellikle basit Türk savaşçıları arasında sevgi yaratır.

O kadar ünlü bir din adamı ve bilgindir ki, koruyucu olan Musa Çelebi öldükten sonra da Mehmet I kendisine çok sert davranmaz. Emekli aylığı bağlar, bir derviş hayatı yaşadığı İznik'e sürer. Önceleri 3 yıl öğrencisi olan Börklüce Mustafa'ya bıraktığı üç torununu yanına alır. Bu, Börklüce ile ilişkilerinin sıkılığını gösterir. Leningradlı Türkolog Noviçev, doktrini hakkında tam bilgi toplamaya çalışmıştır; "İnsan Tanrıyı doğada bulur. Dünya Sünniliğin ileri sürdüğü gibi zaman bakımından sınırlı değil, tersine sonsuzdur, başlangıcı ve sonu yoktur. İnsan varlığı da sonsuzdur. Bu düşünüş zorunlu olarak dünyanın Tanrısal iradeden bağımsız olarak varolduğu sonucuna götürecektir. Öyleyse Sünni insanın Tanrıya kaderci biçimde bağlı olduğu görüşü yanlıştır, kader yoktur. Serbest irade vardır. İnsanın kendi kişisel çabası dogma inanç kurallarından daha önemlidir." Çıkarttığı pratik sonuçlarla "tarihin değilse bile zamanının en güçlü kişilerinden biri oldu" (Kissling). Bedrettin insana onur ve değerini, dinsel baskılardan kurtarıp özgür karar verme yeteneğini vermek ister. Ona göre her şeyin ölçüsü insandır. İnsanın iyiyi kötüden ayırabilme yeteneği, kendi kaderini kendi elleri içine almasına yeterlidir. Noviçev bu düşünüşü hümanizm ile ifade eder. İtalya'nın gelişmiş şehir kulları ürünü olan hümanizm değil, ama Anadolu ve Rumeli'nin bunalımlı dönemde rol oynayan İslam materyalizmini ve Tanrı-doğa birliğini esas alır.

Börklüce: Anadolu'da ilk adımı öğrencisi Börklüce Mustafa atar. Börklüce hakkındaki bilgiyi Dukas'tan (s.84-86) alırız: "Cahil ve köylü asıllı bir Türk, İyon Körfezinin ağzında Stylorvon (Stilarion) dağlarına çıktı. Türklere gönüllü fakir kalmanın erdemini anlatır, yiyecek giyecek maddeleri, koşum hayvanları, tarım araçları ortak, avrat hariç. Türk köylülerini toplayınca, Hıristiyan'a yönelir, 'Hıristiyanlığa saygılı olmayan İslam Tanrısızdır' der. Görüşünü benimseyen herkes Hıristiyanlara iyi davranır." Börklüce her gün kilise ileri gelenlerine mesaj yollar. Onlara Hıristiyan inançlarıyla uyuşmayanların günahlarından tam kurtulamayacağı görüşünü iletir. Başı kasketle örtmemek, tek parça urba giymek, Hıristiyanlara Müslüman'dan çok saygı göstermek inancı yayılır her yerde. Börklüce yanlılarına Mustafacılar denir. Programı şudur: "Tüketiciler komünizmi ve Hıristiyanlarla işbirliği." Selçuklu Sultanları ve Abbasiler maddi çıkar amacıyla başka dinlere hoşgörülü iken, Börklüce inançtan doğan zıtlıkların kaldırılması amacındadır. Bunun için dış görünüşüyle tam bir Hıristiyan keşiş kılığına bürünür. Mustafacıların görünüşü baştan aşağı fakirliktir. Neşri'ye göre Mustafa peygamberliğini ilan eder. Zira Muhammed onun peygamberi değildir.

Binlerce yandaşını silahlandırıp yaklaşan hükümet kuvvetlerine doğru yürür. Manisa yöresindeki Yahudi'den dönme Torlak Kemal'in Bedrettin'in öğrencisi olduğu sanılır. Hoca (Kosa) Hüseyin Torlak'ı 7 bin taraftarlı, kâfir ve Allahsız olarak tanımlar. Torlaklar, 1405'te Börklüce ile buluşur. Börklüce göçebelere muhtaçtır, gücünü artırmak için birleşirler. Hatta Aydıneli halkının büyük kısmı katılır. Rastlantı değildir, ekonomik ve sosyal bir olaydır. K.E Vädekin: Avrupa'ya değin varan Osmanlı gelişmesi Çeşme yarımadasını şiddetle etkiliyor. Bu yarımada, halkına denizcilikle uğraşma olanağı vermeksizin menfi ölçüde kıta limanları arasında ölü boşluk oluşturuyor. Cılız toprak tarıma elverişli değildir. Balıkçılık ürünleri ise, İzmir önemini yitirdiğinden pazarlanamıyor. Yeni Türk feodal takımı (Werner - sipahiler) bütün gücünü halkı soymaya ayırmış. Çünkü korsanlık ve ticaretten yararlanamıyor. Yarımadayı ekonomik bakımdan da sınırları içine alamamış olduğundan, kıta devlet gücünün buraya kesin olarak el

atmaya çalışması genel hoşnutsuzluk yaratır. Bölgedeki Hıristiyanlar ayaklanmayla müttefiktir. Börklüce eşit haklara sahip müttefik tanıyınca saflarını artırır.

Aydın Valisi Bulgar dönmesi Şişman Paşa yok edilir. Saruhan Valisi Ali Bey yenilir, güçlükle kurtulur. Karşı hücuma geçip zaferden yararlanmazlar. Tersine büyülenmişçesine yarımadalarına yapışıp kalırlar. Mehmet Çelebi, vezirini ve Trakya ordusunu yollar. Börklüce Efes'te işkenceyle asılır. Çarmıhta ölürken "Dede Sultan Eriş!" der. Bedrettin'i çağırmaktadır. Türkler şeyhlerine genelde Sultan unvanını verirlerdi. Belki de Mustafa ölürken Pirine seslenmek istemişti, bu aynı zamanda öğretmen-öğrenci ilişkisinin bir kanıtıydı.[360]Çelebi, Aydın ilini sipahilere bölüştürür. Tenkil yapar. Torlaklar da aynı akıbete uğrar. Kemal bir müridiyle birlikte darağacında can verdi. Çarmıha germeye gelince bu ceza daha önceden de vardı. Mustafa'yı belki de Sünniliği aşağıladığı ve Hıristiyanlarla dostluk kurduğu için böyle cezalandırmak istemişlerdi.[361]Eski Osmanlı tarih yazarlarından Şükrullah şöyle der: "Müslümanların 400'den fazla Sufi'yi öldürdüklerini söylüyorlar. Ölenler Allah'tan başka Tanrı yoktur diyorlarmış ama Muhammed Allah'ın Peygamberidir demiyorlarmış." Çelebi, Batı Anadolu'da feodal sistemi şiddet kullanarak uygular. Ayaklanmanın feodal devletini hedef aldığını, sosyal eşitlik kurmayı deneyeceğini, her türlü sınıflı topluma düşman olduğunu anlamıştır.

1413-16'da Şeyh ile Börklüce birliktedir. Şeyh'in emekli aylığıyla geçinmektedirler. 1416'da "Madenia" (Werner: Maelaniz yaylasına) dağlarına çekilir. Bedrettin, Kastamonu'da İsfendiyaroğlu'na gitmiştir. Olay ilginçtir, ayaklanma için önceden anlaşmış değillerdir. Zira acele kaçmak için olayların bu ölçüde gelişmesini beklemez. Öte yandan Bedrettin, İsfendiyaroğlu'ndan herhalde askeri destek bekliyordur. Ama İsfendiyar maceradan korkar. Çelebi güçlüdür. Öğretmen, Börklüce'nin çıkardığı sosyal sonuçlardan da ürkebilir. Bedrettin'e "Kırım Hanı'na git, o seni korur" der. Şeyh, gemiye biner, ama o sırada Venedik'le olan savaş yüzünden Kırım'a çıkamaz, Ulahistan'a (Eflâk) çıkar. Ulah Mircea onu büyük bir dostlukla karşılar. İdrisi Bitlisi "Alevilikten Hıristiyanlığa geçtiği içindir," der. Hoca Hüseyin "ikisinin arasında

ittifak vardı” iddiasındadır. Ortak çalıştıkları ileri sürülebilir. 1391 yılında Bayazıt I’in, Anadolu beylikleri ile uzun süredir ilişkisi olan Ulah prensini kendi tarafına geçmeye teşvik ettiği söylenir. Mircea, 1394’ten beri başarılı biçimde Osmanlı baskısına karşı koyar. Ama sultanlara karşı durumunu güçlendirmesi de zordur. Bu durumda Bedrettin’in planlarını açması ve olumlu karşılanması mümkündür. Bedrettin orada Azap Bey gibi eski Musa Çelebi yandaşlarıyla da buluşur. Köse Mihal’in torunlarından biri de ona katılır. Bedrettin, Ulahistan’dan Dobruca güneyindeki Deliormanlara gider. Orada kendine bir sürü insan katılır. Koca Hüseyin ve Bitlisi’ye göre müritlerini Rumeli’ye yayar, dostlarına haber salar.

Bedrettin’in dikkati Edirne’ye yakın Stara Zagora vadileri üzerindedir. XV. yüzyılın başında Silistre ile Şumnu arasında çok sayıda akıncı vardır. Şeyh bölgede etnik ve sosyal sağlam bir temele sahiptir.[362] “Duçalor köyüne iyi hediyeler verilir. Halk büyük saygı gösterir. “Taht bana devredilecek. Bana kral, mehdi derler”, “Sancak açıyorum ve isyan ediyorum” der (Franz Babinger, Şeyh Bedrettin, s.31). Sultanlığı şiddetle reddeder. Ama ona düşman olmayan İbni Arapşah padişahlığı olası görür, Selçuk sultanlarından geldiğini belirtir. Köse Mihal’i İslam yapan Bedrettin’in büyük babası, Alaattin Keykubat’ın (ölümü 1307) yeğenidir. Babinger’e göre, Bedrettin’in 1263’te İstanbul’a kaçan ve Türkmen Sarı Saltık ile 30-40 bölük Türk sülalesinin Dobruca’ya göçünü hazırlayan İzzettin Keykavus sarayından Mustafa’nın da V. Johannes Paleolog’un (1382-1391) torunu olan karısı İsabelle kanalı ile soylu çevrelerle bağı vardır. Âşık Paşazade’ye göre Bedrettinciler Deliorman’da halka: “İktidar bende, sancak isteyen, subaşılık isteyen gelsin” der. Yine Âşık Paşazade’ye göre Bedrettin “Yeniden dirildim, ülkede halife benim. Mustafa da Aydın’da ayaklandı,” demektedir. Yani kendini hükümdar gibi görür, mevkiler dağıtır. Neşri de Ordu Kadısı iken dolandırıcı ve sefillere tımar dağıttığını yazıyor. Demek ki yalnız hoşnutsuz köylü ve Türkmen’i değil, sipahileri de topladığı anlaşılıyor. 1413’te tecrübelerinden yararlanarak, sipahi desteksiz iktidar olmaz diye düşünmüş olsa gerek. Musa yalnız aşiret askerine dayanmış, yenilmiş, ayrıca bağnaz gazi

politikasıyla yerli halkı rahatsız etmiştir. Bedrettin ise dinler arasında eşitlik der, Hıristiyanlar onu olumlu karşılar. O halde Bedrettin türdeş tabana dayanmıyor. Tveritinova Anadolu ve Rumeli'deki ayaklanmaların, biri halkçı radikal (Börklüce), ötekini ise halk kitlelerini kendi hedefleri için istismar etme çabasında ılımlı feodal bir karakterde (Bedrettin) iki kanattan oluştuğunu yazıyor.

İki adam İznik'te belki de hedef ve yöntemleri ayrı olduğu için ayrılır. Bedrettin iyi yetişmiş, çok gezmiş, yukarıyı aşağıyı tanıyan akıllı bir dincidir. Devlet memurluğu yaptığından Anadolu'daki kuvvet durumunu bilmektedir. Bilgisiz Mustafa yalnız halk kitlelerinin heyecanını göz önünde tutmaktadır. Bedrettin'e göre; "Çelebi ancak alt tabaka soylularının ondan yüz çevirmesi halinde yenilebilirdi."

Bedrettin, Edirne yakınlarında ilk çatışmada sipahilerin kendini terk etmesiyle ağır yenilgiye uğrar. Deliormanlarda toplanmayı dener. Sosyal temel yapısının değişip değişmediği, düşüncelerini radikalleştirip radikalleştirmediği belli değildir. Ancak ihaneti Sultan'a ulaştığı için yeniden harekete geçmez. Çelebi mahkûm etmekte tereddütlüdür. Çevresindeki Sünni ulema ise diretir. Haydar adlı Mevlevi'nin fetvası ile asılarak ölüm yazılır. Mülkü alınmaz. 18 Aralık 1416 Serez'de asılır.

Fikirleri yaşar. Saygı görür. Öğrencisi Şemsettin, 1446'da Bursa'nın kuzeyinde Pir'in torunu Halil ile buluşur. Ilımlı Şemsettin, Hacı Bayram Veli tekkesinin önderliğine gelir. Çelebi Saruhanlılar ile Deliormanlıları Arnavutluğa sürer. İsyan bölgesinin yerinde bırakılan halkı, Sünnilerden ve Hıristiyanlardan farklı olarak dinsel özelliklerini XIX. yüzyıla kadar korurlar. Karadeniz'de Burgaz güneyine oturan bunlara Amuca (Werner-Amuga) denir, bazı davranışları Bektaşi geleneklerini andırır. Sakız Adası'nda İslam dervişler vardır. Kiliselere girer, haç çıkarır, kutsal su serpiştirirler.

TIRHALA: Teselya'nın en büyük merkezi Yenişehir'in (Larissa) 130 km. batısındadır. Tricala, Trikkala adlarıyla da anılır. 1395'te Yıldırım tarafından alınır. Fetret devrinde elden çıkar. Murat II 1431'de tamamen alır. Gazi Turhan (Turahan) bey tarafından yeniden yapılandırılır.

Tırhala serdarlığında iki köy Sancakbeyi Keyvan Bey'e temlik edilmiş, o da vakfetmiştir. Kanuni döneminde 9 kazası vardır:

İnebahtı: 202.837 akçe

Bardacık: Padişah hassı 107.293 akçe

Alasonya: Mustafa Paşa (Çoban) 38.021 akçe

Çatalca: Sadrazam İbrahim hassı 39.912 akçe

Dömeke: eski Sadrazam Piri Paşa hassı 60.393 akçe

Yenişehir: Mirliva hassı 113.078 akçe

Fener: Bir subaşı elinde, 60.495 akçe

Agrafa: Bir zaim tasarrufunda 42.994 akçe.

İleri gelen hanedana ait binalar arasında: Abdülfettah Paşa sarayı, Bey Sarayı, Kadı Sarayı, Hasan Ağa Sarayı, Mirahur Kethüdası Sarayı, Zaim-zade Sarayı ünlü büyük konaklar sayılabilir. 1881'de Yunanistan'a verildi. Nüfusu o tarihte 12 bindi. Tırhala Hıristiyanları Ulah soyundandır. 3 yıl için 20 bin akçeye 1486 çeltik mukataası verilmiştir. Tırhala livasının 1485-1490 Gebran cizyesi denilen Hıristiyanlardan alınan cizye geliri 9345 akçedir.

ULAHLAR VE YÖRÜKLER: Ulahların ataları 1095'te dar dağ vadilerinde Kumanlara kılavuzluk edermiş. 1398'de Türk akıncı ve göçmenleriyle birlikte ticaret kervanlarına saldırırlar. Dağlık bölgelerin Slavlaşması ve Yunanlaşan ovaların Türkleşmesi ile ilgileri vardır.

Yörükler ise resmi olarak ilk kez XV. yüzyıl kanunlarına ve Âşık Paşazade kitabına geçerler. Türkmen'den ayrı denir ama yaşayışları aynıdır. Balkanlar'da Yörükler vardır. Rumeli ve Batı Anadolu göçebelerinden söz edilmektedir. Yörükler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türkmenler gibi eski Oğuz geleneklerine bağlıdırlar. Yörükler, örneğin Kürtler gibi Önasyalı göçebelerle akrabadırlar. Eski ve yeni Türk tarihçileri Yörük ve Türkmen'i ayrı topluluklar olarak ele alırlar. Ancak bunların yaşayış ve manevi tutumları arasında önemli ayrılık yoktur. İdari bölümleri olan Subaşılık toprak hâkimiyeti ilkesine değil, aşiret temeline dayanır.

356 Mustafa Akdağ, *Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi*.

357 Adolf Grohmann, *İslam Ansiklopedisi*, c.9, 482; Barkan, *İslam Ansiklopedisi*, c.9, 485.

358 Şinasi Altındağ, Mısır Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı- Mısır Meselesi 1831-1841, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1945.

359 Bahriye Üçok, İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar, 3. Basım, İstanbul, Eylül 2011.

360 Dukas, 86; Werner c.II, 46.

361 Werner.

362 Angelov, *Certains Aspects*, 267.

KAYNAKÇA

Ahmet Lütfi Efendi. *Vak’a-Nüvis A. L. E. Tarihi*. Ankara. 1989.

Ahmet Dede, **Müneccimbaşı.** *Müneccimbaşı Tarihi.*

Akdağ, **Mustafa.** “Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları).” Cem Yayınevi. Eylül. 1995.

Akın, **Himmet.** *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. Ankara. 1968.

Altundağ, **Şinasi.** *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı*. Türk Tarih Kurumu. Ankara. 1988.

Anhegger, **Robert.** “Martoloslar Hakkında.” *Türkiyat Mecmuası*. İstanbul Maarif Matbaası. 1942.

Anhegger, **Robert; Halil İnalcık**. *Kânunnâme-i Sultânî Ber Muceb-i Örf-i Osmânî*. Ankara. 1956.

Babinger, **Franz.** *Mahomet II le Conquérant et son Temps*. Paris. 1954.

Balivet, **Michel.** *Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyan*. İstanbul. 2000.

Bardakçı, **Cemal.** *Anadolu İsyanları*. İstanbul. 1940.

Baron de Tott. *18.y.yılda Türkler*.

Baştav, **Şerif.** *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*. Ankara Üniversitesi Basımevi. 1973.

Baykal, Bekir Sıtkı. *İbretnümâ*, Ankara. 1968.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Tarih Terimleri Sözlüğü*. Ankara. 1981.

Beldiceanu, **Nicoara.** *Recherche sur la Ville Ottomane au XVe siècle*. Paris. 1973.

Bertrandon de la Broquière*’in Denizaşırı Seyahati*, İstanbul. 2000.

Blaisdell, **Donald C.** Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa Mali Denetimi. İstanbul. 1979.

Busbecq, **Ogler Ghislain de.** *Türk Mektupları*. İstanbul. 1948.

Cerrahoğlu, **A.** *Şeyh Bedreddin ve Türkiye’de Sosyalizm Hareketleri*. İstanbul. 1966.

Cevdet Paşa. haz. Sadi Irmak, Behçet Kemal Çağlar. *C. P. Tarihinden Seçmeler.* İstanbul. 1973.

Cevdet Paşa. *Tezâkir-i Cevdet*. Ankara. 1960.

Cin, Halil. *Miri Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*, Ankara. 1969.

Cox, **Samuel Sullivan.** *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları*. İstanbul. 2010.

Çağatay, **Neşet.** *Bir Türk Kurumu olan Ahilik*. Ankara. 1974.

Çavdar, **Tevfik.** *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*. İstanbul. 1970.

Demir, **Ahmet.** *Türkiye'de Gemi Yapım Sanayiinde Kuruluş Yeri*. Ankara. 1967.

Dereli, **Hamit.** *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*. İstanbul. 1951.

Devletşah. *Tezkire-i Devletşah*. İstanbul. 1977.

Dukas Kroniği. *İstanbul'un Fethi*. İstanbul. 2013.

Ersoy, **Osman.** *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt.*

Evliya Çelebi. *Seyahatnâme*. Ankara. 1978.

Galland, **Antoine.** *İstanbul'a ait Günlük Hatıralar*. Ankara. 1949.

Garaudy, **Roger.** *Sosyalizm ve İslamiyet*. İstanbul. 1965.

Godelier, **Maurice.** *Asya-Tipi Üretim Tarzı*. İstanbul. 1966.

Gökbilgin, **Tayyip.** *15 ve 16. Asırlarda Eyaleti Rum*. İstanbul. 1965.

________________. *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*. İstanbul. 1957.

________________. *XV. ve XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası,Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul. 2007.

Gölpınarlı, **Abdülbaki.** *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul. 1966.

Göyünç, **Nejat.** "Diyarbekir Beylerbeyiliği'nin ilk idari taksimatı." İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi. sayı:23 (1969). 23-34.

Hammer, **Joseph von.** *Büyük Osmanlı Tarihi*.

Hinz, **Walter.** *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. Ankara. 1948.

Hoca Sadeddin Efendi. *Tacü't-Tevârih*. İstanbul. 1974.

Itzkowitz, **Norman.** *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*. İstanbul. 2008.

İbn Battuta Tancî, Ebu Abdullah Muhammed. *İbn Battuta Seyahatnâmesi*. İstanbul. 2004.

İnal, **İbnülemin Mahmud Kemal.** *Son Sadrazamlar*. İstanbul. 1982.

İnalcık, Halil. *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*. Ankara. 1995.

_________________. *Kuruluş*. İstanbul. 2010.

_________________. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarih.* İstanbul. 1997.

_________________. *Osmanlı, Devlet, Kanun, Diplomasi*. İstanbul. 2011.

_________________. *Osmanlılar, Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul. 2010.

_________________. *Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*. Türk Tarih Kurumu Bsımevi. Ankara. 1954.

_________________. *Tarihçilerin Kutbu* (Emine Çaykara söyleşisi). İstanbul. 2005.

İnan, **A. Afet.** *Pirî Reis'in Hayatı ve Eserleri*. Ankara. 1974.

Kantemir, **Dimitri.** *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*. Ankara. 1980.

Karal, **Enver Ziya.** *Osmanlı Tarihi*. Ankara. 1983.

Kaynar, **Reşat.** "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat." Türk Tarih Kurumu. Ankara. 1991.

Kemal, **İbn.** *Tevârîh-i Âl-i Osmân*. Ankara. 1991.

Kılıçbay, **Mehmet Ali.** *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*. Ankara. 1982.

Koçi Bey *Risalesi*. İstanbul. 1972.

Koçu, Reşat Ekrem. *Patrona Halil*. İstanbul. 1967.

Komnena, **Anna.** *Alexiad*. İstanbul. 1996.

Köprülü, **Fuad.** *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara. 2012.

Kütükoğlu, **Bekir.** *Osmanlı-İran Münasebetleri*. İstanbul. 1993.

Kütükoğlu, **Mübahat S.** *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*. Ankara. 1974.

Lütfi Barkan, **Ömer.** *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. İstanbul. 2000.

Mantran, **Robert.** *İstanbul, Dans la Seconde Moitié du XVIIe Siècle*. Paris. 1962.

Mantran, **Robert.** *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. İstanbul. 1999.

Marx, Karl. *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri*. Ankara. 1967.

Marx, **Karl.** *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri*. Ankara. 1967.

Mikes, **Kelemen.** *Prens Rakoczi ve Türkiye Mektupları*. İstanbul. 1999.

Mumcu, **Ahmet.** *Osmanlı Devletinde Rüşvet*. Ankara. 1969.

Nâîmâ Mustafa Efendi. *Tarih-i Na'îmâ*. Ankara. 2007.

Neşrî, **Mehmet.** *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi*. İstanbul. 2011.

Orhonlu, **Cengiz.** *Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği*. İstanbul. 1966.

Oruç Beğ, **Edirneli.** *Oruç Beğ Tarihi.*

Ostrogorski, **Georges.** *Pour l'Histoire de la Féodalité Byzantine, Bruxelles*. 1954.

Ostrogorsky, **Georg.** *Bizans Devleti Tarihi*. Ankara. 1999.

Pamuk, **Şevket.** *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*. Ankara. 1984.

Parmaksızoğlu, İsmet. *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*. İstanbul. 1971.

Paşazâde, **Âşık.** *Tevârîh-i Âl-i Osmân*. İstanbul. 2010.

Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*. Ankara. 1981.

Pirenne, **Jacques.** *Büyük Dünya Tarihi*.

Rodinson, **Maxime.** *İslam ve Kapitalizm*. İstanbul. 2002.

Sakaoğlu, **Necdet.** *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul. 2000

Soysal, **İsmail.** *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri*. Ankara. 1964.

Sümer, **Faruk.** *Karakoyunlular*. Ankara. 1967.

________________. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara. 1976.

Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, İstanbul. 2007.

Tevfik, **Ebüzziya.** *Yeni Osmanlılar Tarihi*. İstanbul. 1973.
Texier, **Charles.** *Küçük Asya*. Ankara. 2002.
Togan, **Zeki Velidi.** *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul. 1981.
Turan, **Şerafettin.** *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*. Ankara. 1961.
Türkgeldi, **Ali Fuat.** "Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye." Ankara. 1960.
Ulubelen, **Erol.** *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*.
Umar, **Bilge.** *Börklüce*. İstanbul. 1970.
Unat, **Faik Reşit.** *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*. Ankara. 1968.
Uzunçarşılı, **İsmail Hakkı.** *Çandarlı Vezir Ailesi*. Ankara. 1974.
________________.*Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara. 1970.
________________.*Osmanlı Tarihi*. Ankara. 1972-1976.
Üçok, **Bahriye.** *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. Ankara. 2011.
Vasiliev, **Alexander Alexandrovich.** *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Ankara. 1943.
Werner, **Ernst.** *Büyük Bir Devletin Doğuşu*. İstanbul. 1988.
Wittek, **Paul.** *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*. İstanbul. 1947.
Yerasimos, **Stefanos.** *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*. İstanbul. 1974.

ÖZEL YAYIN, SERİ VE MAKALELER

Ankara Meydan Muharebesi (1402), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995
Belleten Koleksiyonu
Centre d'Etudes et de Recherches Marxistes. *Sur les Sociétés Précapitalistes*. Paris. 1973.
Fuad Köprülü Armağanı. Ankara. 2010.
Hayat Tarih Mecmuası. Sayı 1. Şubat 1965.
İslam Ansiklopedisi
Kanuni Armağanı. Ankara. 1970.

Ortaylı, **İlber. “**Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: “Islah-ı Sanayi Komisyonu Olayı.” *ODTÜ Gelişme Dergisi* Özel Sayı. Ankara 1978.

Perinçek, **Doğu.** *Werner’e göre Osmanlı Feodalitesi*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 1968.

Southgate, **Horatio.** *Narrative of a tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia With an introduction, and occasional observations upon the condition of Mohammedanism and Christianity in those countries*. 2005.

DOĞAN AVCIOĞLU'NUN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Doğan Avcıoğlu'nun yaşamı hakkında bugüne kadar yazılanlar eksik ve hatalı olduğu için elimden geldiğince ayrıntılı bir biyografisini yazmaya çalıştım.

Başta kız kardeşi Suna Avcıoğlu'nun anlattıkları ve bize sunduğu belgeler olmak üzere, aile bireyleri ve yakın arkadaşlarının tanıklıklarından yararlandım. Ayrıca Figen Güray'ın derlemesine ve ortaya çıkardığı ailenin soyağacı ile Avcıoğlu hakkında yazılanlara başvurarak hazırladığım yaşamöyküsünü sunuyorum.

Doğan Avcıoğlu, 13 Mart 1926'da Bursa'nın Mustafa Kemal Paşa ilçesinde doğdu.

Baba tarafından dedesi Defterdar Ali Raif Bey, babaannesi ise Bulgaristan Ziştovi'den Ayşe İrfan Hanım'dır. Babaannesi İrfan Hanım, Konya Larende'den Bulgaristan'a göçmüş olan Salim Ağaoğlu Aziz Efendi'nin dört çocuğundan en büyüğüdür. Ailenin köklerinin Orta Asya'ya kadar gittiği söylenir. Aziz Efendi 93 harbinden sonra ailesini alarak İstanbul'a geri döner ve Laleli'ye yerleşir. İrfan Hanım Laleli'de komşuları olan Defterdar Ali Raif Bey ile evlenir. Ali Raif Bey'in babası ava çok meraklıdır ve Laleli'deki konakta büyük bir silah koleksiyonu vardır. Bu nedenle Avcıoğlu soyadını alır. Ali Raif Bey'in memuriyeti nedeniyle tayin olduğu Sivas, Van, Trabzon, Beyrut, Bursa illerini dolaşırlar. İstanbul büyük yangınında Laleli'deki konakları yanar. Yeniden Trabzon'a tayini çıkınca Ali Raif Bey görevi bırakır, Bursa'ya yerleşirler. Ali Raif Bey ile İrfan Hanımın Celal, Hulusi ve Kadriye adlarında üç çocukları vardır.

Doğan Avcıoğlu'nun babası, Celal Bey öğretmen olur. Celal Bey'in 16 yaşındaki erkek kardeşi Hulusi Bey ise daha askeri okuldayken savaşa gider ve Suriye cephesinde İngilizlere esir düşer. Celal Bey, o yıllarda öğretmenler askere gitmediği için Bursa'da kalır. Daha sonra

ilköğretim müfettişi olur. Bursa'daki köy okullarının yapımı için at sırtında görev yapar. O zamanın fotoğraf makinesi ile yapılan tüm okulların ve köy çocuklarının resimlerini çeker. O fotoğrafların o zamanlar "cam" denilen negatifleri bir sandıkta muhafaza edilir, ama ne yazık ki bugüne ulaşamaz.

Doğan Avcıoğlu'nun anne tarafından dedesi Kazasker Hafız İbrahim Bey, anneannesi Buhara asıllı Şükriye Hanım'dır. Dört çocukları vardır: Nazmi, Pakize, İlyas, Muazzez. Kazasker Hafız İbrahim Bey, Bursa'nın Mustafa Kemal Paşa ilçesinin aydın ve varlıklı kişilerindendir. İstanbul'da hukuk öğrenimi görmüştür. İlçede iki kez Belediye Başkanlığı yapar. Kazasker Hafız İbrahim Bey 1909'da siyasi rakipleri tarafından öldürtülür. Öldüğünde Doğan Avcıoğlu'nun annesi Pakize Hanım dokuz yaşındadır.

Eğitimci Celal Bey, Bursa Kemal Paşa'da iken Kazasker Hafız İbrahim Bey'in kızı Pakize Hanım ile tanışır ve 1920'de evlenir.

Hakkı Şenpamukçu'nun, *Mustafakemalpaşa* gazetesinde 26.3.1986'da yazdığı yazıya göre:

"Zaman Yunan işgali yıllarıdır. Öğretmen Celal Bey işgale karşı huzursuzdur. Okulun kara tahtasına 'Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklal' yazar. Üstelik bu yazıyı götürüp Tahta Köprü'nün (şimdiki Setbaşı) başına koyar. Yunanlılar o yazıyı bularak tahrip ederler ve bütün okulların öğretmenlerini tellal vasıtası ile Kaymakamlığa davet ederler. Celal Bey davete icabet edecektir. Fakat genç eşi Pakize Hanım karşı koyar. Hizmetçinin çarşafını Celal Bey'e giydirir. Gözüpek bir çiftlik ağasının kızı olan, gayet iyi ata binip silah kullanan eşiyle birlikte tahta köprüden gündüz gözüyle geçerek bir aile dostlarının evlerine sığınmak isterler. Korkak olan aile bu tanrı misafirlerini evlerine almazlar. Atariye Mahallesi'ndeki bir derviş onları bağrına basar evlerinde bir hafta saklar."

"Başka bir olay da şöyledir: (Süleyman Edip Balkır'ın anılarından aktarıyoruz.) Müdür Cuma tatilinde her zamanki gibi okulun bayrağını çektirmiş direğe. Bunu hemen gammazlamışlar Yunan kumandanına. Celal Bey'i de dört süngülü askerle apar topar karakola götürmüşlerdi. Böyle işlerin insanın başına neler getirebileceği önceden belli olmadığı

için bütün çevremiz haklı olarak üzülmüş korkmuştuk. Sabırsızlıkla beklediğimiz müdür nihayet çıkageldi. Yüzünün soluk rengi epeyce şeyler geçmiş olduğunu haber veriyordu. Kumandanla aralarındaki konuşmayı şöyle anlatmıştı: Okulun direğine bayrak çekilmiş doğru mu? Evet. Kim çektirmiş bunu biliyor musunuz? Evet ben çektirdim. Peki siz işgalimiz altında bulunduğunuzun farkında değil misiniz? Biliyorum. O halde ne hakla bayrak çekiyorsunuz? Bu sorunun karşılığını verebilmem için bir hususu öğrenmeme müsaade eder misiniz? Evet buyurun! Askerlerinizin işgali altındaki bu yerler, Yunanistan'a ilhak edildi mi? Hayır! O halde sadece bir harp hali var demektir. İnzibati işlerle savaşın gerektirdiği zorunluluklar dışında memleket kanunlarının çeşitli mevzulardaki tatbikatına müdahale edilmediğine göre bizler de vazife olarak mecbur olduğumuz her şeyi yürütüyoruz. Bayrak çektirmek de bunlardan biriydi. Yunan kumandanı, Haklısın, demiş ve kendisini de serbest bırakmış."

Celal Bey ile Pakize Hanım'ın ilk çocukları Hayrünnisa erken doğum nedeniyle ölür. Ardından, Hamdi (16 Aralık 1924), Doğan (13 Mart 1926) ve Suna (15 Mart 1933) adlarında üç çocukları daha olur.

Doğan Avcıoğlu'nun nüfus kaydı Mehmet Erdoğan Avcıoğlu şeklindedir ama bu adı hiç kullanmaz. İlköğretime ağabeyi Hamdi Avcıoğlu'nun bitirdiği Bursa Setbaşı İlkokulu'nda başlar. Üçüncü sınıftan sonra babasının başöğretmen olduğu İstiklal İlkokulu'na geçer, 001 numara ile girdiği bu okulu 1937'de bitirir. Bir yıl sonra Suna Avcıoğlu aynı ilkokula 010 numara ile başlar. Hepsinin "pekiyi" ile dolu karnelerinde babaları Celal Avcıoğlu'nun imzası vardır. Doğan Avcıoğlu Bursa Ortaokulu'nu 1940'da bitirir.

Suna Avcıoğlu'nun anlattığına göre, hem babası hem de annesi edebiyat meraklısı oldukları için, Bursa'daki konaklarında her gece edebiyat konuşmaları gerçekleşir, Fuzuli'den ve Nedim'den şiirler okunur. Ağabeyi Hamdi Avcıoğlu gibi Doğan Avcıoğlu da gençliğinde aruz vezninde şiirler yazar, İstanbul'a gidip edebiyat sohbetlerine katılır. Şiirlerini babasının evdeki Remington marka daktilosuyla yazar, ilk gençlik aşkına da mektuplar yollar. Bu şiirlerin çoğu Suna Avcıoğlu'nun

arşivinde bulunmaktadır. DP iktidara gelince babaları Celal Bey CHP'li olduğu için başka bir ilkokula gönderilecek, oradan emekli olacaktır.

Hamdi Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni üçüncülükle kazanır. Okulu bitirdikten sonra Ankara'da *Akşam* gazetesi ve *Akis* dergisinde çalışır, mesleğini gazetecilik tekniği yönünde geliştirir. İleriki yıllarda *Yön* dergisiyle *Devrim* dergisinin teknik hazırlanışını ve matbaada basılışını tek başına yürütecektir.

Doğan Avcıoğlu Bursa Lisesi'ni 1943'te bitirir. 1944'te İstanbul Hukuk Fakültesi'ne başlar. İki yıl sonra okulu bırakıp askere gider. 1947'de Gelibolu Zırhlı Tümeni'nden tank teğmen olarak terhis olur. Başka biyografilerinde yazıldığı gibi askerliğini Fransa'dan döndükten sonra yaptığı bilgisi doğru değildir. Terhis tezkeresi de Suna Avcıoğlu'nun arşivindedir.

Askerden dönünce ailesine Fransa'ya gidip ekonomi öğrenimi görmek arzusunu dayatır ve onları buna razı eder. Paris Siyaset ve Ekonomi Bilimleri Fakültesi'nin son sınıfında tez hocasıyla tartıştığı için orayı bitirmez, arkadaşı Dündar Engin'in bulunduğu Strasbourg'a gider ve diplomasını oradan alır. 1954'de ekonomi bilgisini geliştirmek için London School of Economics'e gider. Kızkardeşi Suna Avcıoğlu onu Londra'da ziyarete gittiği için o dönemi çok iyi anımsamaktadır.

Doğan Avcıoğlu 1955'te yurda döner. Merkez Bankası Etüt Bürosu'nda raportör, Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsünde araştırma asistanı olarak çalışır. Aynı yerde çalışmakta olan Gülgün Gönenç ile ilk evliliğini yapar. Gülgün Hanım, ilk kadın milletvekillerimizden Mebrure Güvenç'in kızıdır. Ancak bu evlilik çok kısa sürer, birkaç ay içinde boşanırlar. O sırada çeşitli gazete ve dergilere de yazılar yazmaktadır.

Bir süre sonra Paris'ten arkadaşı olan Metin Toker'in *Akis* dergisinde etkin rol alır. Metin Toker, Avcıoğlu'nun ölümü üzerine yazdığı yazıda, onun "*Akis*'in beyin takımının en parlaklarından" olduğunu söyler. Avcıoğlu 1958 başından itibaren CHP Araştırma Bürosu Müdür Yardımcılığı görevini yapar. Aynı zamnda *Akis*'le beraberliği de 1961'e kadar sürer.

1961’de CHP kontenjanından Kurucu Meclis Üyeliği’ne seçilir. Aynı kontenjandan seçilen iki kişi Mümtaz Soysal ve Coşkun Kırca’dır. Meclis albümünde her üçü için de Kurucu Meclis CHP Temsilcisi diye yazar. İlhami Soysal ve Altan Öymen ise Kurucu Meclis’te Basın Temsilcisi’dirler.

Altan Öymen, Doğan Avcıoğlu’nun ölümü üzerine yazdığı yazıda Kurucu Meclis üyeliğini şöyle anlatır: “1961 Anayasası’nın özellikle ekonomik ve sosyal içeriğinin oluşmasında Anayasa Komisyonu Üyesi olarak büyük katkısı vardı. Gene de Anayasa’nın yürütme ve yasama organlarının ekonomik alandaki yetkilerini düzenleyen hükümleri istediği gibi çıkmadı. O, karar mekanizmaları hızlı ve kesin çalışan bir düzen istiyordu, olmadı. 1961 Anayasası’nın Kurucu Meclis’teki oylaması sırasında kabul oyunu –bu gerekçeyle– vermeyen Kurucu Meclisi üyelerinden biri oldu.”

Kurucu Meclis döneminden sonra Doğan Avcıoğlu 20 Aralık 1961 günü *Yön* dergisini çıkarır. *Yön*, ilk sayısında çeşitli çevrelerden 1.042 kişinin imzaladığı bir bildiriyi kamuoyuna açıklar.

İsmail Cem, Avcıoğlu’nun ölümü üzerine yazdığı yazıda bildiriyi şöyle anlatır: “1961’in sonlarında çok sayıda üniversite üyesinin, yazarın, gazetecinin, düşünürün ortak bir açıklamasıyla *Yön* yayın hayatına girmiştir. Bu ortak bildiride pek alışılmamış bir açıdan Türkiye’nin sorunlarına eğilinmekte; ekonomik büyüme ile sosyal adaletin sentezini amaçlamış yeni politikalardan, devletin ve çalışanların etkinliğini arttırmasından, özgürlüklerden ve eşitlikten söz edilmektedir. Türk aydınları bu doğrultuda yaygın bir tartışmaya çağrılırken, derginin öteki sayfalarında Türkiye’nin yakın geçmişi incelenmekte, dünya solunun tarihsel ve farklı akımları tanıtılmaktadır.”

Doğan Avcıoğlu ise *Yön*’ün ilk sayısındaki ilk başyazısını şöyle bitirir: “Dün olduğu gibi bugün de çıkmazdayız. Dün olduğu gibi bugün de ayakta durabilmemiz, Sam Amca’nın gayretlerine bağlıdır. Hızlı kalkınma temposunu sağlayacak çapta bir kemer sıkma gayreti, gelir dağılışındaki adaletsizliklerin giderilmesi, fedakârlık ve nimetlerde eşitliğin gerçekleştirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu sebepledir ki,

yirminci yüzyılın ikinci yarısında azgelişmiş memleketler için tek çıkar yol, sosyalizmdir."

Doğan Avcıoğlu, o yıllarda sınav kazanarak Dışişleri'ne yeni girmiş olan Sevil Yurdakul ile 10 Ekim 1963'te evlenir. Bu evlilikten Ahmet (22 Nisan 1966) ve Murat (16 Aralık 1967) adlarında iki çocuğu olur.

Yön, iki kez sıkıyönetim tarafından kapatıldığı beş yıllık yayın hayatı boyunca birçok tabuyu yıkar.

TCK'nun 141-142. maddelerinin getirdiği ağır cezalara karşın, Avcıoğlu'nun ilk yazısının son kelimesi "sosyalizm"dir. Avcıoğlu, 1962 yılında da Sosyalist Kültür Derneği'ni kurar. Bu cesur çıkıştan sonra Marx, Engels, Lenin'in eserleri Türkçeye çevrilir ve genç kuşak sosyalizmi öğrenmeye başlar. Özellikle öğrenciler arasında çok etkili olur. Şimdi Muğla Barosu Başkanı olan o zamanın devrimci gençlerinden Mustafa İlker Gürkan'ın arkadaşımız Hakan Güngör'e aktardığına göre, Deniz Gezmiş, bir tartışmada masaya yumruğunu vurarak "Bizim kararımız bu, biz Yön'cü sosyalistleriz!" der. Tartışmanın karşı tarafı durumundaki Sencer Güneşsoy, "O, Yön'cü lafına dua et yoksa ben sana masaya yumruk atmayı gösterirdim" karşılığını verir…

Yön daha sonra, 1963'te Nazım Hikmet tabusunu yıkar. "Vatan haini" suçlamasıyla adının telaffuz edilmesinden korkulduğu bir dönemde *Yön*'ün şiirlerini yayınlamaya başlaması, daha sonra da *Kurtuluş Savaşı Destanı*'nı kitap olarak çıkarmasıyla birlikte Türkiye bu büyük şairini yeniden keşfeder. Çeşitli yayınevleri kısa bir süre içinde Nazım'ın bütün şiirlerini yayınlarlar.

Yön'ün yıktığı başka bir tabu da Kürt sorunudur. Kürt sözcüğünün yasak olduğu ve herkesin konudan "Doğu Meselesi" diye söz ettiği bir dönemde, Doğan Avcıoğlu soruna gerçek adını koyar ve Yön'ün 16 Aralık 1966 tarihli 194. sayısında "Kürt Meselesi" başlıklı bir yazı yazar. Yazıya şöyle girer: "27 Mayıs'tan beri birçok tabu yıkıldı. Dünün tabuları olan dış politika milli savunma konuları artık hayli serbestçe tartışılabilmektedir. Ama bir tabuya, Sosyalistler de dahil, kimsenin el atmaya cesareti yoktur. Bu tabu Kürt meselesidir." Devletin sert metotlarla uyguladığı mutlak entegrasyon politikasını eleştirir ve

“Sosyalistler olarak, sanıyoruz ki bu önemli mesele üzerinde düşünme zamanı gelmiştir,” diye bitirir.

Doğan Avcıoğlu, son başyazısında “İlerde daha sık ve daha güçlü biçimde sesimizi duyurmak ümidiyle” diyerek *Yön*’ü 30 Haziran 1967 tarihli 222. sayısında kapatır. Kitap yazmak için İstanbul’un Dragos semtine çekilir.

Türkiye’nin Düzeni’ni yazdığı o dönem ben de bir süre orada kaldım. İlhan Selçuk’un “çalışmaya doymazdı” dediği Avcıoğlu’nun dillere destan disiplinli çalışmasının tanığı oldum. Çok erken kalkar, kahvaltıdan sonra o günkü bütün gazeteleri ve yabancı dergileri okuyup notlar alır, sonra kitapların arasına gömülüp akşam yemeğine kadar çalışma odasından çıkmazdı. Bir gece şiddetli bir deprem olduğunda ablamla ben, henüz bebek olan Ahmet’i kapıp sokağa fırladık. Avcıoğlu üç katlı evin en üst katında hiç istifini bozmadan çalışmaya devam etmişti. Bazı akşamlar rakı sohbetine arkadaşları gelirdi: Şevket Süreyya Aydemir, Yaşar Kemal, İlhan Selçuk, Çetin Altan, İlhami Soysal… En çok da Can Yücel, çünkü Dragos’da komşumuzdu. Sohbet uzun sürdüğünden Avcıoğlu sadece o geceler çalışmazdı. İlhan Selçuk Avcıoğlu’nun “çalışmaya doymadığı” nitelemesini şöyle açar: “Doğan alabildiğine çalışma gücüne sahip bir gerçek aydındı… Kendisine şaşardım… Akşam sofrasında birkaç kadeh atıp dergi için sabaha dek yazı yazmayı sürdürebilirdi…”

Bu özelliğini kız kardeşi Suna Avcıoğlu şöyle anlatır: “Yön yayınlanırken ben yatıyordum, kalkıyordum, ağabeyim masa başında, yatağı açılmamış. Haftanın üç günü böyle geçerdi, hiç yatmadan çalışırdı, hiç yatmadan, bir saat bile uyumadan.”

1968’de yayınlanan *Türkiye’nin Düzeni* dönemin en çok satan ve okunan kitabı olur. Avcıoğlu bu kitabıyla 1968-69 Yunus Nadi Ödülü’nü kazanır. Fikret Otyam bu ödül nedeniyle yaptığı ve 1 Temmuz 1969 günü *Cumhuriyet*’te yayınlanan röportajda Avcıoğlu’na : “*Yön* dergisi Türkiye’de bir hava yaptı. Neden kapattınız?” diye sorar. Avcıoğlu’nun yanıtı şöyledir: “Kitap için (*Türkiye’nin Düzeni*) daha iyi çalışmak, bütün çabamı kitaba vermek için (…) Yeni bir dergi hazırlıyoruz. Adı *Devrim* olacak. Haftalık. Seçimlerden hemen sonra yayınlamayı

kararlaştırdık. *Yön*, ekonomik sistem arayışı içindeydi. Bugün kapitalizmin iflası ortaya çıktı (…) *Devrim*'i daha geniş kadroya dayanan bir düzende hazırlayacağız."

Devrim dergisi 1969'da logosunun altında Mustafa Kemal'in "İdare-i maslahatçılar esaslı devrim yapamazlar" sözü yazılı olarak yayına başlar. *Devrim* de aynen *Yön* gibi bir bildiriyle çıkar. Ancak bu kez *Yön*'deki bildiriden farklı olarak devrimin programı da çizilmiştir.

Ben o zamanlar Ankara Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisiydim, *Ulus* ve *Kim* dergilerinde yazılar yazıyordum. O arada matbaa işlerini de epey öğrenmiştim. O sayede derginin ilk sayısının çıkışında Hamdi Avcıoğlu'na yardım ettim. Mürettiphanenin kurşun ve mürekkep kokulu dizgi ve sayfa bağlama işinden, Hürriyet matbaasında basılışına kadar yanındaydım. Sabaha karşı ilk sayıyı elimize aldığımızda Hamdi Ağabey gururlu, Uluç Gürkan, Hasan Cemal ve ben çocuklar gibi sevinçliydik.

Doğan Avcıoğlu eski çalışma temposunu değiştirmemiş, aksine artırmıştı.

Hakan Güngör'ün görüştüklerinden, o zamanlar *Devrim* kadrosunda yer alan yazar Nazif Ekzen, Doğan Avcıoğlu temposunda çalışan hiç kimseyi tanımadığını vurgular ve iki gün hiç uyumadan çalışmaya devam edebildiğini söyler.

Uluç Gürkan, ise Avcıoğlu'nun samimiyetini değinir: "Son derece sıcaktı. Son derece içtendi. Hele hele akşam rakı masasından döndükten sonra çok sıcak biri olurdu. Hiç kırıcı biri değildi. Nikah şahidimdi… Bir genç evlendiğinde dalga geçerdi onunla, 'Allah encamını hayreylesin' derdi. Bunu bir tek bana söylemedi… İdareciden çok bir ağabeydi… Etrafındaki tüm gençler için gerçek bir öğreticiydi… Öğretmek istediklerini uzun uzun anlatmaz, kısa ve vurucu ifadelerle aktarırdı. Uzun uzadıya edilen sohbetlere zaman ayırmaktan hoşlanmazdı… Vakit kaybetmek istemiyordu."

O dönemde "darbecilikle", "Nâsır tipi sosyalizm istemekle" suçlanan Avcıoğlu, *Devrim*'de şunları yazar: "Cunta hikâyesine gelince, halktan kopuk cunta yönetimleri defalarca yazdığımız üzere, çözüm yolu değildir. Türkiye'yi ancak ve ancak, demokratik bir halk iktidarı

kurtarabilir." (*Devrim*, sayı 43, 11 Ağustos 1970) "Nâsır, Kral Faruk rejimini devirerek, acemilik dönemindeki Amerikalıların desteğiyle iktidara gelmiştir. O tarihlerde Amerikan yetkilileri halkın hoşuna gitmeyecek kararları alabilecek, –örneğin İsrail ile barış yapabilecek popüler bir lider aramaktaydılar." (*Devrim*, sayı 51, 6 Ekim 1970) "Bu kördüğümü çözmek üzere, Ordunun bir kere daha politik hayata müdahalesi mümkündür. Fakat Kabakçı Mustafa tayfası olmayan Türk Ordusu, bir iki sapık 'satılmış' diyor diye ya da Orgeneral Tağmaç'ın sinirleri dayanmıyor diye, politik hayata müdahale edecek değildir." (*Devrim*, sayı 69 16 Şubat 1971) Ve 12 Mart darbesinden on gün önce: "Günümüzün koşullarında bir kurtuluş sıçraması, ancak örgütlü ve bilinçli halk kitleleri eliyle gerçekleştirilebilir." (*Devrim,* sayı 71, 2 Mart 1971)

12 Marttan dört gün sonra şunları yazar: "Türkiyemizin içine düşürüldüğü antikemalist bataklıktan çıkarılması ve çağdaş uygarlık düzeyine kapitalist ve feodal yapıları kıracak bir devrimci şahlanışı gerektirir." (*Devrim*, sayı 73, 16 Mart 1971)

26 Nisan'da 11 ilde Sıkıyönetim ilan edilir. Ertesi gün *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazeteleri, *Devrim* ve *Ortam* dergileri kapatılır. 17 Mayıs'ta İsrail'in İstanbul Başkonsolosu kaçırılır. Bunun üzerine, 18 Mayıs'ta 11 ilin Sıkıyönetim Komutanlıkları "Balyoz Operasyonu" adı altında büyük bir insan avı başlatır. Tutuklanan aydınlar arasında Doğan Avcıoğlu da vardır.

Kız kardeşi Suna Avcıoğlu o tutuklanışını şöyle anımsar: "Annemdeyim, Side'den geldi ağabeyim. Yanında biri var, 'arkadaşım' dedi. Meğer sivil polismiş. Biz de arkadaş zannediyoruz. Ağabeyim battaniye istedi, yine uyanmadık. Tiftik battaniye falan verdik. Kırmızı Anadol arabasıyla gelmişti. Götürdük Bursa'nın en güzel lokantasında yemek yedirdik. Uyanamadık onun polis olduğuna. Götürdüler. Meğer tutuklamaya götürüyorlarmış."

Mamak Muhabere Okulu'nun tutukevine götürülen Avcıoğlu, beş ay sonra 13 Eylül'de doktoruna yazdığı mektupta uzun tutukluluktan şikayet eder. Bu nedenle koroner yetersizliği hastalığının tedavisini sürdüremediğini anlatır. Elyazması bende bulunan bu mektupta şunları

söyler: “Nisan başında gazeteciliğe paydos diyerek güney sahillerinde Dr. Akgün Bey ekibinin tavsiyelerini yerine getirmek üzere tek başıma tatile çekildim. Sigara ve içkiyi bıraktım. Ne var ki istirahat kısa sürdü. 18 Mayıs günü gözaltına alındım…”

Mamak’taki oda arkadaşı Ali Sirmen, Avcıoğlu’nun ölümünden sonra yazdığı yazıda şunları anlatır: “Zorunluk olmadığı halde sabah 6.30’da kalkacak, 14 saatlik günlük çalışmasının başına oturacaktı. Birlikte kaldığımız altı ay süresince önce Mamak Muhabere Okulu Tutukevi’ne, sonrada Davutpaşa Kışlası’na bavul bavul kitap geliyor, o bunları deviriyor, sarı defterine notlarını alıyor, sonra da yeni yeni kitaplar istetiyordu. Doğan Avcıoğlu’nun acelesi vardı. Peşinden atlı kovalar gibi kafasını kaldırmadan çalışıyordu. Tutukluluğumuza neden olan o davadan hepimiz beraat ettik.”

Avcıoğlu serbest kaldıktan bir süre sonra tekrar tutuklanarak Ziverbey’deki işkence köşküne götürülür. O gidişi de Suna Avcıoğlu’nun hafızasında şöyle yer eder: “Başka bir sefer annemde kalıyor. Bir hanım arkadaşım geldi, Doğan Bey’i arıyorlar dedi. Ağabeyime söyledim. Kalktı gitti. Avukatı Gülçin Çaylıgil cebine kalp ilaçları koymuş. Ondan sonra tutuklanmış. O ilaçlar nedeniyle kalp hastası diye bir şey yapmamışlar, sadece zincirlemişler. Feryatları dinletmişler. Tuvalete falan gidebiliyormuş. Annem *Cumhuriyet*’i sonuna kadar okurdu, işkence yapılıyor diye yeri göğü inletiyor. Sonra çıktığında anneme yeminler etti bana bir şey yapmadılar diye.”

Doğan Avcıoğlu Ziverbey Köşkü ile ilgili olarak şunları anlatır: “Teknik yardım ve eğitim sağlama yoluyla CIA, ulusal gizli polis örgütlerine kolayca sızmayı başarmıştır. 1972 sonbaharında bana ‘Kontrgerilla üssü’ diye bildirilen ünlü köşke götürüldüğümde odamdaki yatak bir Amerikan yatağı idi. Yatağın üstünde markası ve fiyatı yazılıydı: ‘New Beauty Rest, 69,5 dolar.’ Pencereleri siyah kağıtla kaplanmış ve içinden tüten bir soba borusu geçen eski köşkün harap odasına, 69,5 dolar fiyatlı yeni bir Amerikan yatağı pek az yakışıyordu. İhtimal, köşkte benim görmediğim, fakat varlığını feryatlardan sezdiğim Amerikan yardımından sağlanmış birçok ‘teknik araç’ bulunmaktaydı. Kontrgerillada bana yöneltilen ve yazılı cevap istenen belli başlı

sorulardan biri, Amerika'yı neden eleştirdiğimiz idi…" (Doğan Avcıoğlu, *Devrim ve Demokrasi Üzerine* s.103 ve Uğur Mumcu'nun *Suçlular ve Güçlüler* kitabına önsöz). İlhan Selçuk da insanların bu köşkte neler çektikleri, ne işkence gördükleri hakkında bir kitap yazdı (*Ziverbey Köşkü*, Çağdaş Yayınları).

O süreçte Sevil Yurdakul'dan ayrılmış olan Doğan Avcıoğlu tutuklamalar ve davalar bittikten sonra kendini tamamen kitap yazmaya verir. 1972'de Gülseli Kırkbir ile evlenir. 1973'te *Milli Kurtuluş Tarihi* yayınlanır. Hapishanelerde yapmış olduğu anlatılan o çalışmaların da dört ciltlik bu kitaba ait olduğu anlaşılır.

Barış gazetesinin Ekim 1973'te kendisiyle yaptığı röportajda bu kitapla ilgili şunları söyler: *Türkiye Milli Kurtuluş Hareketi Tarihi*; *Türkiye'nin Düzeni* kitabını tamamlayan, onun eksik bıraktıklarını doldurmayı deneyen bir çalışma sayılabilir. *Türkiye'nin Düzeni*'nde XV ve XVI. yüzyıllarda Batıdakinden daha ileri bir uygarlık düzeyinde bulunduğumuz halde, neden çağdaş uygarlık yarışında gerilere düştüğümüzün hikayesini anlatmaya, Batılılaşma çabalarımızla sömürgeleşme sürecinin birlikte gittiğini belirtmeye çalışmıştım. Yeni kitapta ise, yeryüzünde ilk kurtuluş savaşını başardığımız halde bir ara değiştirebileceğimizi sandığımız 'makus talihimiz'i nasıl ve neden değiştiremediğimizin hikayesini vermeye uğraştım. Ben kitaba *Türkiye Milli Kurtuluş Hareketi Tarihi* adını uygun buldum, buna 'Türkiye Milli Kurtulamayış Tarihi' de denilebilir.

1978'de ilk cildi yayınlanan *Türklerin Tarihi* beş cilt olacaktır. O arada 1980'de *Devrim ve Demokrasi Üzerine* kitabı yayınlanır. *Türklerin Tarihi*'nin beşinci cildi 1982'de piyasaya çıkar.

Avcıoğlu altıncı cilde hazırlık çalışması yapmaya başlamışken kanser hastalığına yakalanır.

Davutpaşa'da Kasım 1971'den Haziran 73'e kadar görev yapmış olan Doktor Ali Rıza Bilginer, bütün siyasi tutukluların rahatsızlıkları gibi, Doğan Avcıoğlu'nun koroner yetmezliğiyle de ilgilenmişti. Avcıoğlu, kanser olduktan sonra yakınlarda bir doktor bulunmasını isteyince arkadaşları çok yakındaki Çamlıca Hastanesi'ne giderler. Orada Ali Rıza Bilginer'i bulurlar. Davutpaşa'dan tanıdık doktor eve sık sık gidip

gelmeye başlar. Şimdi sanat fotoğrafçılığıyla uğraşan ve doğa fotoğrafları çektiği için gezgin yaşayan sayın Bilginer bana şunları anlattı: “68 kuşağındanım. *Türkiye’nin Düzeni*’ni okumuş ve etkilenmiştim. Doğan Avcıoğlu, kaderin cilvesi olarak 12 Mart döneminde görev yaptığım Davutpaşa’ya getirilmişti. Orada tanıştık. On yıl sonra arkadaşları beni buldular ve Avcıoğlu’na getirdiler. Ameliyat olmuştu ve serum veriliyordu. Mide ağrıları çekiyordu. Ona bu kez doktor olmaktan çok dost olarak gidip gelmeye başladım. O arada şikayetlerini azaltmak için de semptomatik tedavi uyguladım.”

Hastalığa karşı çok direnç gösterir. Bana kalan dosyalardan çıkan bir gazete kupürünün tarihi ölümünden on gün öncesine aittir. Buradan son günlerine kadar çalıştığını anlıyorum.

O dönemde kız kardeşi dahil birçok kimseye *Türklerin Tarihi*’nin altıncı cildini bitirmek istediğini söyler.

İlhami Soysal’a söylediğine göre, *Türklerin Tarihi*’nden sonra Atatürk üzerine bir kitap yazmak ve her önüne gelenin Atatürk’ü kendisine bayrak yapmasını önleyecek bir eser yaratmak ister. İlhami Soysal, Avcıoğlu’nun ölümünün ardından şunları yazar: “Kanser Doğan’ı yenmeseydi –ki kolay yenememiş, Doğan inatçılığı ve iradesiyle uzun uzun direnmiş, kendisini değilse bile biz yakınlarını zaman zaman yanıltmıştır– *Türklerin Tarihi*’nin altıncı cildinde Osmanlılar ele alınacaktı. Ama alınamadı. O büyük araştırma öylece yarım kaldı.”

Doğan Avcıoğlu geçirdiği ikinci mide ameliyatından kısa bir süre sonra, 4 Kasım 1983’te hayata gözlerini yumar.

Suna Avcıoğlu Doğan Avcıoğlu’nun son günlerini şöyle anımsar: “Doğan Ağabey’imin bana en son sözü ‘merak etme’ dedi, el salladı. O sırada ben çıkıyordum, İlhan Selçuk ile Handan Selçuk giriyordu. Pazar günü ayrıldık, cumartesi yine gidecektik. Cuma günü ölümüne çağrıldık.”

İlhan Selçuk, arkadaşının ölümü üzerine şunları yazar: “Doğan Avcıoğlu ile arkadaşlığımız 1950’lerin ortalarında başladı. Yaklaşık otuz yıl sürdü. Belleğimde bir kitap dolusu anı birikiminin ağırlığı var. Doğan, bir köşe yazısına sığacak adam değildir. Otuz yıl süren

dostluğumuzun bir ekseni oldu: 1950'lerin Ankara'sında hep Türkiye'yi konuşur; çağdaşlaşma, bağımsızlaşma, uygarlaşma atılımının nasıl gerçekleşeceğini tartışırdık. Ölümünü bilinçle beklerken bu gündem değişmedi."

Büyükada'da toprağa verilirken arkadaşlarının çoğu oradadır. Yalçın Küçük, Selimiye'de tutuklu olduğu için bu topluluğa katılamaz. Ama ertesi yıl 4 Kasım'da *Cumhuriyet*'te şunları yazar: "Devrimci Doğan bir inattır; yolundan hiç dönmedi. Kendi yoluna gölge düşürecek en küçük bir adım atmadı. Bu nedenle Doğan Avcıoğlu'nun kendi çizgisini daha sonra yanlış bulduğunu anlatan görüşler, insanı yalnızca gülümsetiyor. Devrimci Doğan, yalnızca durdu; zamanı yenmeye ve kazanmaya çalıştı, her sabah koştu, son derece disiplinli bir çalışma tutturdu; bir umutlu dalganın ve yarar adamlar kuşağının geleceğine inancını hiç yitirmedi." Aynı gün *Cumhuriyet* gazetesine de bir ilan verir: "Doğan Avcıoğlu'nun Dostları. Bugün sabah Büyük Ada'da Doğan'a çiçek götüreceğiz. Bugün öğle Büyük Ada'da Doğan'la birlikte rakı içeceğiz. Bugün Doğan'la birlikte olacağız. Yalçın Küçük."

Doğan Avcıoğlu'nun yaşamöyküsünü bitirirken, Can Yücel'in onun ardından yazdığı şiiri anmamak olmaz:

AVCIOĞLU'NA

Doğan'la bir tarihte
Bu, şimdi yaşadığım mor sahillerde
Üçer beşer yaşlarındaki oğullarını gördüydüm
Dudaklarında birer kibrit çöpü
Ve elleri arkalarında
Yürüyorlardı kumları tekmeleyerek
Babalarının arkasından…
Babaları da arkasında olup bitenden habersiz
Dudaklarının ucunda cigara, sarkmış öyle külü
Elleri arkasında yürüyordu kumsal boyunca
Düşünceli düşünceli
Memleketi nasıl kurtarayım diye
Ölmek için…

(*Somut*, 13 Kasım 1983)

Doğan Avcıoğlu'nun iki oğlundan Ahmet Avcıoğlu'nun üç kızı vardır. Murat Avcıoğlu'nun bir oğlu, bir kızı vardır.

Doğan Yurdakul

TEŞEKKÜRLER

Bu kitabın hazırlanması boyunca yaptığı katkılar nedeniyle Nedret Münevver Balcıoğlu’na, Doğan Avcıoğlu hakkında anılarını ve arşivini bana açan Suna Avcıoğlu’na, babalarından kalan belgeleri kitaplaştırmam için bana yetki veren Ahmet ve Murat Avcıoğlu’na, engin tarih bilgisiyle takıldığımız yerde bize yol gösteren Dr. Nilüfer Hatemi’ye, kitabın tarihsel açıdan editörlüğünü yapan Yeditepe Üniversitesi araştırma görevlisi Bahar Gökpınar’a, bizden bilgilerini ve Avcıoğlu ile ilgili anekdotlarını esirgemeyen Altan Öymen, Uluç Gürkan, Nazif Ekzen, Mustafa İlker Gürkan ve Ali Rıza Bilginer’e, kitabın hazırlanması boyunca verdiği emekler, biyografiye katkıları ve katalog düzenlemesi için Hakan Güngör’e, kaynakça çalışmalarına katkıları için Cansu Durna’ya, Avcıoğlu’nun bir makalesini bulup ulaştıran Selim Esen’e, Fransızca bir kaynağı bulup gönderen Nuran Çiçekliler Pirlot’ya, birçok gazete kupürünü bilgisayara çeken Sinem Baş’a, teknik yardımları için Erol Bek’e, defter ve belgelerin bugüne kadar korunmasını sağlayan Satı Erim’e, sandıktan çıkanların tasnifine yardım eden Burçak Türkmen’e, belgelerin İstanbul’daki evime yerleştirilmesine yardımcı olan Tuncay Özdemir’e, tanıtım konusunda yardımları için Kerem Çalışkan, Ali Dağlar ve Cüneyt Akalın’a, bu çalışmayı baştan sona destekleyen Haluk Hepkon’a, başta Yayın Yönetmeni İlknur Özdemir olmak üzere Kırmızı Kedi Yayınevi’nin tüm çalışanlarına ve benden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen yengem Sema Yurdakul ile ağabeyim Uğur Yurdakul’a sonsuz şükranlarımı sunarım.

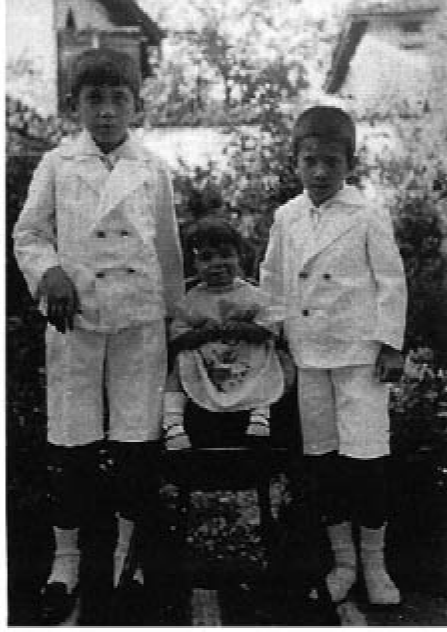
FOTOĞRAFLAR

Doğan Avcıoğlu'nun baba tarafından dedesi Defterdar Ali Raif Bey

Doğan Avcıoğlu'nun büyükleri bir arada. Ayaktakiler, solda: Cevat Duru, sağda Suriye'de esir düşen amcası Hulusi Bey; oturanlar: solda elinde kitap olan daha sonra iki dönem Bursa milletvekili olacak olan Aziz Duru, sağda elinde baston olan Doğan Avcıoğlu'nun babası Celal Avcıoğlu

Hamdi, Suna ve Doğan Avcıoğlu

Doğan Avcıoğlu’nun gençlik fotoğrafı

Avcıoğlu ailesi soldan sağa: Hamdi, Pakize, Suna, Celal ve Doğan Avcıoğlu

Doğan Avcıoğlu askerliğini Gelibolu’da 1947’de yaptı.

Doğan Avcıoğlu gençlik yıllarında Bursa'da

Doğan Avcıoğlu çocuklarının annesi olan ikinci eşi Sevil Yurdakul ile birlikte

Doğan Avcıoğlu çocukları Murat ve Ahmet ile birlikte

Ahmet ve Murat Avcıoğlu, dayıları Doğan Yurdakul'un kucağında, 1968

Doğan Avcıoğlu 1959'da CHP Araştırma Bürosu Müdür Yardımcısı

Doğan Avcıoğlu Türkiye'nin Düzeni kitabını yazdığı Dragos'taki evin önünde (1967-68 kışı)

K A O

Patla kafamdaki barutsuz gülle,
Yuvarlan yokluğa,çamurlu sele.
Sökül can evimden ey vahşi pençe,
Fikrimi bağlayan demir kelepçe.

...

Uzaklaş boşuna çektiğin emek
Kafalarda inci arıyan avcı.
Bana yardıma gel gökteki melek,
Dinsin varlığımda duyduğum sancı.

...

Defol benliğimden ey gaddar hayat,
Zonkluyan beynime dökülen kezzap.
Yolla sihirbazım bir çift ak kanat
Bir hakikat olsun gördüğüm serap.

Doğan Avcuoğlu

Doğan Avcıoğlu'nun lise yıllarından yazdığı şiirlerinden biri

Doğan Avcıoğlu Yön dergisinde çıkan bir yazıdan dolayı sanık kürsüsünde